

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 17 ▪ Sayı/No: 1 ▪ Haziran/June 2026

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör / Editor

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Öğr. Üyesi Şerife AKINCI TOK

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt ÇELİK

Doç. Dr. Üyesi Emre ÖZSOY

Dil Editörleri / Language Editors

Arş. Gör. Dr. Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

Öğr. Gör. Yunus Emre TAŞKIN

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Öğr. Gör. Ufuk TOK

Okuyucu / Final Reader

Dr. Alper ÖZKAN

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Dr. Ahmet CÜLÜK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Birol AKGÜL	Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER
Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Prof. Dr. Okan TAŞAR
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK	Prof. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Prof. Dr. Turgay UZUN
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Eray BAYRAMOL
Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU	Doç. Dr. Atilla BEDİR
Prof. Dr. Ali GÜRSEL	Doç. Dr. Serkan ERDAL
Prof. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ	Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Gencay KARAKAYA
Prof. Dr. Hüseyin KALEMLİ	Doç. Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Hayri KESER	Doç. Dr. Murat ŞAHİN
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Prof. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI	Dr. Öğr. Üyesi Emrah KAYA

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz; *TR Dizin*, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından değerlendirilir; basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every six months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Türkiye. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Haziran/June 2026

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu / <i>Editor's Note</i>	7
Meyse GÜNGÖR & Serdar KESGİN Kolektif Kimlikten Ulusal Çıkarlara: Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Kıbrıs Sorunundaki Tutumları <i>From Collective Identity to National Interests: The Attitudes of the Members of the Organization of Turkic States on the Cyprus Issue</i> (Araştırma Makalesi)	11
Meysune YAŞAR Türkiye and the Law of the Sea: A Strategic Perspective on Sovereignty <i>Türkiye ve Deniz Hukuku: Egemenlik Üzerine Stratejik Bir Bakış Açısı</i> (Araştırma Makalesi)	55
Levent DUMAN & Sharifa GİRİTLİOĞLU & Mehmet Emin ERENDOR Nation-Building and Foreign Policy: The Complex Dynamics of Kazakhstan- Russia Relations since Independence <i>Ulus İnşası ve Dış Politika: Bağımsızlıktan Bu Yana Kazakistan-Rusya İlişkilerinin Karmaşık Dinamikleri</i> (Araştırma Makalesi)	89
Talha TURHAN Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Yeniden Yapılanması: Ekonomik Merkezin Yer Değiştirilişi ve Siyasal Sonuçları <i>Restructuring of Center-Periphery Relations in Turkish Politics: The Shift of the Economic Center and its Political Consequences</i> (Araştırma Makalesi)	123
Durdu Mehmet ÖZDEMİR ABD'nin Vekalet Savaşı Stratejisi ve Ortadoğu'da PYD Örneği <i>The United States' Proxy War Strategy and the PYD Case in the Middle East</i> (Araştırma Makalesi)	151

- Buket ÖNAL**
179 Kazakistan'ın Terörizmle Mücadelesi ve Bölge Güvenliğindeki Rolü
Kazakhstan's Fight Against Terrorism and It's Role in Regional Security
(Araştırma Makalesi)
- Zafer BEYİZ & Erdem SÖYLER**
211 İktisadi Faaliyet ve Çevre Kesişiminde Elektrikli Mobilitenin Potansiyel
Etkisi: Türkiye'de Elektrikli Araç Edinme Niyeti Çerçevesinde
Mikroekonometrik Bir Analiz
*The Potential Impact of Electric Mobility at the Intersection of Economic Activity
and the Environment: A Microeconometric Analysis within the Framework of
Intentions to Acquire Electric Vehicles in Türkiye*
(Araştırma Makalesi)
- Rasim BAYRAKTAR**
243 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yardım ve Eğitim Amaçlı Hizmet Gösteren
Yetim Himaye Kurumları (1900-2023 Yıllar)
*Orphan Patronage Institutions Providing Services for Charitable and
Educational Purposes in the Republic of Azerbaijan (1900-2023 Years)*
(Araştırma Makalesi)
- Elnur İSMAYIL**
279 Asymmetric Threats and State Resilience: Azerbaijan's Counterterrorism
Experience in the South Caucasus
*Asimetrik Tehditler ve Devletin Dayanıklılığı: Güney Kafkasya'da
Azerbaycan'ın Terörle Mücadele Deneyimi*
(Araştırma Makalesi)
- Erol ŞİMŞEK & Fatma NALBANT & Tuğrul KORKMAZ**
321 Dil, Kültür ve Halk Bağlamında Herder'in Milliyetçilik Düşüncesi:
Kuramsal ve Tipolojik Bir Değerlendirme
*Herder's Thought of Nationalism in the Context of Language, Culture, and
Folk: A Theoretical and Typological Evaluation*
(Araştırma Makalesi)
- Burak KAYA**
365 İnsan Hakları Bağlamında Ceza İnfaz Kurumlarında Kıyafet,
Beslenme ve Arama Koşulları
*Clothing, Nutrition and Search Conditions in Penal Institutions within the
Context of Human Rights*
(Araştırma Makalesi)

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Dergimizin 17. cildinin 1. sayısı ile karşınızdayız. Yayın hayatımızın başlangıcından bugüne 73. defa bizi okurlarımızla buluşturan bu sayımız, TR dizin kapsamındaki yolculuğumuzun da önemli bir dönemecini ifade etmektedir. Araştırmacıların ulusal ve bilimsel içeriğe elektronik ortamda erişimlerini sağlamak amacıyla uluslararası standartlara uygun olarak geliştirilen TR Dizin kapsamında olmak, TÜRKİZ ailesi olarak şevk ve gayretimizi artırmıştır.

2026 yılının ilk yarısı sona ererken, küresel düzeyde ekonomik etkileri görülen ABD/İsrail-İran Savaşının artık nihayet bulunduğu ümit edilmektedir. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nı uluslararası sistemin ilgi merkezine çeviren bu savaş, aynı zamanda ABD-İsrail ilişkilerine, Çin ve Rusya'nın sistemdeki rollerine, asimetrik savaş olgusuna, kamuoyu-dış politika ilişkisine de hem popüler hem akademik düzeyde ilgiyi artırmıştır.

Bu savaş, aynı zamanda Türkiye'nin bir büyük komşusunun daha doğrudan saldırıya maruz kaldığı, dolayısıyla savaşın Türkiye sınırlarında nefes alıp verdiği riskli bir durumu ifade eder. Bununla birlikte, Rusya-Ukrayna Savaşı devam etmekte, Suriye'de taşlar yeni yeni yerine oturmakta, Lübnan'da ise İsrail saldırganlığı ve işgali sürmektedir.

Bu çerçevede, Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Dergisi'nin bu sayısında altı makalenin doğrudan uluslararası ilişkiler alanında olmasının makul görülmesini bekleriz. Meyse GÜNGÖR ve Serdar KESGİN tarafından kaleme alınan ilk makalemiz "Kolektif Kimlikten Ulusal Çıkarlara: Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Kıbrıs Sorunundaki Tutumları" başlığını taşımaktadır. Bu araştırma makalesinde, Avrasya bölgesinde görece yeni ancak iddialı bir bölgesel işbirliği örgütü olarak yükselen Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerin Kıbrıs sorununa yaklaşımları tek tek ve ayrıntılı olarak tahlil edilmektedir. Hatırlanacağı üzere bazı üyelerin GKRY'de diplomatik temsilcileri Türkiye'de epeyce tartışılmış, kimi çevrelerce bunun TDT'ye ilişkin algı ve kanaati olumsuz etkilediği yorumları yapılmıştı. Çalışma konuyu sathi değil derinlemesine inceleyen bir makaledir.

Meysune YAŞAR'ın "Türkiye and the Law of the Sea: A Strategic Perspective on Sovereignty" başlıklı makalesi, uluslararası deniz hukuku konusuna Türkiye bağlamında geniş bir pencere açmaktadır. Türkiye'nin

1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf olmayışı, Yunanistan ve GKRY başta olmak üzere çeşitli taraflarca özellikle dikkat çekilen bir husustur. Ancak Türkiye'nin deniz hukukuna ilişkin bu seçici ve stratejik egemenlik yaklaşımının tahlili pek fazla incelenmez. Makalenin İngilizce olmasının, özellikle Türkiye'nin konuya ilişkin yaklaşımının anlaşılmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmiştir.

Mehmet Emin ERENDOR, Sharifa GİRİTLİOĞLU ve Levent DUMAN tarafından yazılan "Nation-Building and Foreign Policy: The Complex Dynamics of Kazakhstan-Russia Relations since Independence" başlıklı araştırma makalesinde Kazakistan-Rusya ilişkilerinin özgün dinamikleri incelenmektedir. Türk Dünyasının yüzölçümü bakımından en büyük parçası olan ve bağımsızlığından itibaren çok vektörlü dış politika izleyen Kazakistan'ın ulus inşa süreci ile iç dengeyi/uyumu gözetme mecburiyeti, demografik kırılanlıkları, kalkınma mecburiyeti ve jeopolitik riskleri bir arada değerlendirilmektedir.

Talha TURHAN'ın hazırladığı "Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Yeniden Yapılanması: Ekonomik Merkezin Yer Değiştirishi ve Siyasal Sonuçları" başlıklı çalışma, siyaset bilimi ve Türk siyasal hayatı alanlarındaki çalışmalara ilgi çekici bir katkı girişimidir. Yazar bu çalışmada Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelişini hazırlayan süreci sosyo-ekonomik dinamikler çerçevesinde incelemekte, 1980'den sonra çıkış yapan ve İstanbul'dan çok Anadolu ağırlıklı olan yeni sermaye kesiminin gelişimi ile muhafazakâr demokrasi anlayışı arasında bir rabita kurmaktadır.

Durdu Mehmet ÖZDEMİR'in, "ABD'nin Vekalet Savaşı Stratejisi ve Ortadoğu'da PYD Örneği" başlıklı makalesi, iki yönlü analiz içeren bir uluslararası ilişkiler makalesidir. Bu yönlerden biri ABD dış politikasına ilişkindir. İkinci yön ise Türkiye'nin yakından etkilendiği Suriye iç savaşı ve krizine ilişkindir. TASAV olarak farklı yayın türlerinde ilgi sahamıza girmiş olan Suriye krizi ve bu ülkedeki terör örgütleri, ÖZDEMİR'in makalesinde de ABD Dış politikası bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, ABD Başkanlarının adlarıyla anılan doktrinel dönemleri, doğrudan savaşlara taraf olunanlar ve vekil aktör kullanılanlar olarak iki temel kategoriye ayırması bakımından özgün bir nitelik arz etmektedir. 2026 yılı başından itibaren büyük ölçüde tehdit olmaktan çıkarılan SDG-

PYD'nin ABD yönetimlerince nasıl bir manivela unsuru olarak değerlendirildiği bu araştırma ile de tespit edilmektedir.

Kazakistan'la ilgili bir diğer makale ise Buket ÖNAL'ın araştırmasını ihtiva etmektedir. "Kazakistan'ın Terörizmle Mücadelesi ve Bölge Güvenliğindeki Rolü" başlıklı bu çalışma, Kazakistan'ın terör ve terörizmle mücadelesinde hangi yöntemleri kullandığı ve hangi bölgesel ve uluslararası iş birlikleri yaptığı hususunun yanında, bunun bölgesel güvenliğe etkilerini de tahlil etmeye yönelmiştir. Çalışmanın Türk dünyası ve bölgesel güvenlik odaklı akademik araştırmalara kaynak oluşturması beklenmektedir.

Zafer BEYİZ ve Erdem SÖYLER'in "İktisadi Faaliyet ve Çevre Kesişiminde Elektrikli Mobilitenin Potansiyel Etkisi: Türkiye'de Elektrikli Araç Edinme Niyeti Çerçevesinde Mikroekonometrik Bir Analiz" başlıklı makalesi ise dünyada giderek yaygınlaşan elektrikli araçlara, Türkiye'de bu araçlara yönelik ilgiye hem ekonomi hem işletme perspektifinden yaklaşan ilgi çekici bir araştırmadır. Karbon yakıtlı araçlara ilginin, çevresel zararları nedeniyle özellikle gelişmiş ülkelerde daha hızlı gerilemesine şahit olunurken binin üzerinde örnekleme gerçekleştirilen bu araştırma Türkiye'de de yaygınlaşmayı ve bunun sınırlarını/niteliklerini mercek altına almaktadır.

Rasim BAYRAKTAR'ın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yardım ve Eğitim Amaçlı Hizmet Gösteren Yetim Himaye Kurumları (1900-2023 Yıllar)" başlıklı makalesi, bir yönüyle tarih, bir yönüyle sosyoloji çalışması gibi değerlendirilebilir. Azerbaycan'da 20. yüzyıl başında maarifçilik ve hayriyecilik olarak tavsif edilen iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunların arkasında hem enetelektüel hem ekonomik bir zemin vardır. Bu kapsamda hassaten savaşlar nedeniyle yetim kalmış çocukları korumayı ve onları eğitmeyi hedefleyen hayır girişimleri önemli yer tutar. Bayraktar, birincil kaynaklardan da yararlanarak kardeş Azerbaycan tarihinin bu numunevi sayfasına ışık tutmaktadır.

Azerbaycan'la ilgili bir diğer makale, Elnur İSMAYIL tarafından kaleme alınmış olan "Asymmetric Threats and State Resilience: Azerbaijan's Counterterrorism Experience in the South Caucasus" başlıklı çalışmadır. Yazar bu makalede, Azerbaycan'ın üç farklı türde terör tehdidiyle karşı karşıya bulunduğunu, bunların İran, bazı Arap devletleri

ve Ermeni kaynaklı terörizm eylemleri olduğunu belirtmekte, bunların örtüşen ve farklılaşan motivasyonları ile Azerbaycan'ın karşı tedbirlerini uluslararası ilişkiler çerçevesinde tahlil etmektedir.

Erol ŞİMŞEK, Fatma NALBANT ve Tuğrul KORKMAZ tarafından yapılan bir araştırma neticesinde ortaya çıkan “Dil, Kültür ve Halk Bağlamında Herder’in Milliyetçilik Düşüncesi: Kuramsal ve Tipolojik Bir Değerlendirme” başlıklı makale, siyaset bilimi alanına ilişkin değerli bir çalışmadır. Siyaset felsefesinin 18. Yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden Johann Gottfried Herder’in siyaset bilimi alanındaki yerini yeniden tayin etme iddiasındaki bu makale, milliyetçilik araştırmaları bakımından da kaynak oluşturabilecektir.

Dergimizin son makalesi hukuk alanına ilişkindir. Burak KAYA tarafından yazılan “İnsan Hakları Bağlamında Ceza İnfaz Kurumlarında Kıyafet, Beslenme ve Arama Koşulları” başlıklı makale, Türkiye’de tutuklu veya hükümlü kişilerin ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve arama koşullarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ile Türk mevzuatının mukayeseli bir şekilde irdelenmesini amaçlamıştır. Bulgular doğrultusunda somut öneriler de içeren bu çalışmanın uygulayıcılara da katkı sunabileceği değerlendirilmektedir.

Yayın hayatında 16. senesini idrak eden dergimizin 73. sayısıyl (17/1) okurlarının huzuruna çıkması, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) ve Düşünce Dünyasında TÜRKİZ ailesi için gurur vesilesidir. Bugüne kadarki en yoğun makale müracaatını aldığımız bu sayımızla, sosyal bilimlerin belirli alanlarına katkı sunacak nitelikli ve çok yönlü bir içeriğe daha imza atmış bulunmaktayız. Sayımızın, okurlarımız ve akademik hayatımız açısından faydalı olmasını dilerken, sayının hakemleri, alan editörleri ve teknik ekipte emek veren herkese şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

KOLEKTİF KİMLİKTE ULUSAL ÇIKARLARA: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYELERİNİN KIBRIS SORUNUNDAKİ TUTUMLARI

*From Collective Identity to National Interests: The Attitudes of the
Members of the Organization of Turkic States on the Cyprus Issue*

Meyse GÜNGÖR

Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
meyse__@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5017-3565
(Sorumlu Yazar)

Serdar KESGİN

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Giresun.
srdksgn@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1986-5122

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 17.03.2026
Kabul Tarihi: 01.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1911792

Kaynak göstermek için:

Güngör, M., Kesgin, S., (2026). Kolektif Kimlikten Ulusal Çıkarlara: Türk Devletleri
Teşkilatı Üyelerinin Kıbrıs Sorunundaki Tutumları. *Düşünce Dünyasında Türkiz*,
17(1): 11-53.

Özet

KKTC'nin bir devlet olarak tanınmamasıyla, GKRY tüm ada adına hareket ederken KKTC'nin görünürlüğünü azaltmıştır. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC uluslararası alanda KKTC'ye destek oluşturmak için birçok politika geliştirmiştir. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) yönelik politikalar da kendini göstermektedir. Bu çalışmada, TDT çatısı altında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın, dış politikaları çerçevesinde Kıbrıs Sorununa yaklaşımları, bu devletlerin Türkiye ile ilişkilerinin yaklaşımlarını etkileyip etkilemediği, KKTC'nin bu devletler tarafından tanınmasının mümkün olup olmadığı değerlendirilecektir. Bunu yaparken, bu devletlerin kendi sorunları özelinde geliştirdikleri dış politikaları göz önünde bulundurulacak, bu sebeple kuram olarak dış politikayı değerlendirirken ülkelerin iç dinamiklerini dikkate alan neoklasik realizm kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Sorunu, Türk Dünyası, Türk Devletleri Teşkilatı.

Abstract

The fact that the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) is not recognized as a state has reduced the visibility of the TRNC. For this reason, Turkey and TRNC have developed many policies to generate internationally support for the TRNC. It is observed that moves have also been made towards the Organization of Turkic States (OTS). This study will evaluate the approaches of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan under the OTS to the Cyprus Problem within the framework of their own foreign policies, whether their relations with Turkey influence their approaches, and whether the recognition of the TRNC by these states is possible. While making evaluations, their foreign policies in response to their own specific problems will be considered; therefore, neoclassical realism, which takes into account the internal dynamics of countries when evaluating foreign policy, will be used.

Keywords: Cyprus Problem, Turkic World, Organization of Turkic States.

Giriş

KKTC'nin tanınmaması, GKRY'nin uluslararası alanda tüm ada adına karar verip hareket etmesini sağlarken, aynı zamanda Kıbrıs Türk toplumunun yok sayılmasına zemin oluşturmaktadır. Bu sebeple KKTC'nin uluslararası alanda desteğe ihtiyacı vardır. Türkiye 1970'li yıllardan itibaren KKTC'nin bir devlet statüsünde tanınması için politikalar gerçekleştirmeye çalışsa da devletlerin iç yapısı, dış politikada alacağı geri dönüşler, uluslararası aktörlerin yaklaşımları sebebiyle 'tanıma' eylemini gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Son yıllarda görülen gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir desteğe en yakın olduğu yer Türk Dünyası olarak görülmüş ve bu bölgeye yönelik politikalar geliştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC'nin Türk Devletlerine yönelik bir dış politikaya yönelmesinin çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle, tarih, kültür ve güvenlik olarak birçok boyutu bulunan TDT'nin çok kutuplu bir uluslararası sistemde dünya jeopolitiğini etkileyebilecek hatta değiştirebilecek bir güç olarak ortaya çıkması buradaki en büyük etkenlerden biridir. Ayrıca Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan'ın başta petrol ve doğal gaz olmak üzere önemli yer altı kaynaklarına sahiptir. Bunun yanı sıra Kazakistan'ın buğday ve tahıl üretiminde ön plana çıktığı, demir çinko, tungsten, barit, gümüş, kurşun, altın, kömür rezervleri bakımından zengin olduğu görülmektedir (The Republic of Kazakhstan, TRACECA). Özbekistan sahip olduğu petrol, doğal gaz, kömür ve altın gibi kaynakların yanı sıra bölgenin en kalabalık ve güçlü ordusuna sahip olmasıyla ön plana çıkmaktadır (Öztopal, 2018: 42-43). Kırgızistan ise eski Sovyet cumhuriyetleri arasında üçüncü büyük altın üreticisidir. Bu sebeple büyük ölçüde altın ihracatına dayanan küçük ancak gelişmekte olan bir ekonomiye sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı). Kırgızistan'ın aynı zamanda hayvancılıkta da gelişmiş bir alt yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Mere, 2024: 265). Tüm bunlar üye devletleri tümünü ekonomik olarak da ön plana çıkarmaktadır. Bu devletlerin Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi iki büyük güç arasındaki önemli coğrafi konumu,

mevcutta bulunan ve süreç içinde artış gösteren ticari olanakları son yıllarda tüm dünyanın dikkatini bölgeye çekmiştir (UNCTAD).

Tüm bunların yanında TDT'nin bir araya gelişinde etken olan ortak tarih, kültür unsurları, üyelerini ortak bir çatı altında toplarken, 'Türk' kimliğiyle bir birlik olarak uluslararası alanda yerlerini almalarını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC yönetimleri TDT'nin ortak kimlik bilinciyle hareket etmeleri durumunda KKTC'nin örgüt içinde gelişerek Kıbrıs Sorunu bağlamında uluslararası alanda daha fazla farkındalık kazandırabileceğini düşünmüşlerdir. Ancak bu noktada TDT üye devletlerinin ulusal çıkarlarının önüne örgüt içindeki kolektif kimliği koyup koymayacağı değerlendirilmelidir. Bu sebeple bu devletlerin dış politika öncelikleri belirlenmelidir.

TDT üye devletlerinin her birinin farklı dış politikalarının olması ve bu dış politikanın çeşitli etkenlerle şekillenmesi sebebiyle bu makalenin kapsamının devletlerin dış politikasını açıklarken sistem düzeyindeki güç dağılımının yanında devlet içi faktörleri de dikkate alan neoklasik realizm çerçevesinde değerlendirilmesine karar verilmiştir. Tüm bunların kapsamında sorunsalımızı TDT üyesi devletlerin KKTC'yi tanımaları için Türkiye yardımıyla kurulan ilişkiler yeterli midir yoksa bu devletlerin kendi dış politikalarının TDT'den bağımsız olarak kendi ulusal çıkarlarına göre şekillenmesi Kıbrıs Sorununa yaklaşımlarını etkileyebilir mi kapsamında oluşturmakta fayda vardır. Bu amaçla önce neoklasik realizm ele alınacak, Kıbrıs Sorununun neoklasik realizm kapsamında değerlendirilmesi yapılacak ve son olarak TDT üye devletlerinin Kıbrıs Sorununa yaklaşımları değerlendirilecektir.

1. Neoklasik Realizm

Uluslararası ilişkiler disiplini denildiğinde akla ilk gelen unsurlardan biri olan dış politika analizi birçok kuramsal yaklaşım tarafından ele alınmış, dış politikada uluslararası sistemin etkin olduğu ve devletlerin kendi iç yapılarının etken olduğunu ifade eden iki farklı tutum gözlemlenmiştir. Analizler gerçekleştirilirken bir unsura belirleyicilik rolü verilirken diğerinin etkilerinin sınırlı tutulması, bu

sebeple dış politikayı ve devlet davranışları açıklamada yetersiz kalınması analiz düzeyinde sorunlara neden olmuştur (Kiraz, 2018: 419). Bu sebeple neoklasik realizm dış politika analizi için formüle edilmeye başlanmıştır.

Neoklasik realizmin ortaya çıkma amacı, devletlerin dış politikalarının uluslararası sistemin uyaranlarına tepkilerinin incelenmesi olarak ifade edilmekte, bu kapsamda geliştirilen bir araştırma programı olarak nitelendirilmektedir (Onea, 2012: 139). Buna göre, devletlerin dış politikalarını analiz etmek için devletin iç ve dış yapılarının bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

Neoklasik realizm, hem bağımlı-bağımsız hem de ara değişkenlere dikkat çekerek, belirli dış politika üretme sürecinde farklı faktörlerin bir araya gelmesini inceleyen, açık karşı-olguşal analizle desteklenen, teorik altyapısı bulunan bir yöntemi benimsemektedir (Rose, 1998: 153).

Neoklasik realizmde bağımsız değişken olarak uluslararası sistem, göreceli güç dağılımı ve devlet unsurlarına odaklanılmaktadır. Neoklasik düşünürler gücü “*devletlerin birbirlerini etkileyebilecekleri yetenekler ve kaynakları*” olarak ifade etmektedir (Wohlforth, 1993: 4). Buna göre, devletlerin gücü ile dış politikalarının büyüklüğü ve hedefleri arasında doğrusal bir oran vardır; devletlerin gücü arttıkça uluslararası alanda daha fazla etki peşinde olacaklar, azaldıkça ise hareket alanlarını daraltacaklardır (Rose, 1998: 152). Bu doğrultuda uluslararası alanda hareket alanını belirleyen unsur devletin sahip olduğu maddi güç olarak görülmektedir. Burada ekonomik ve askerî gücünde artış oldukça Güney Çin Denizi’nde daha keskin bir dış politika izleyen ve ‘Kuşak ve Yıl Girişimi’ ile gerek Asya’da gerekse Afrika’da nüfuzunu genişletmeye çalışan Çin örneğini göstermek mümkündür.

Neoklasik teorinin başlangıç noktası olarak uluslararası sistem gösterilmektedir. Bu sistemde ise baş aktör devlettir. Teori, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası hükümet dışı örgütler (INGO) gibi kurumların varlığını kabul etse de uluslararası

sistem anlayışının merkezine devleti koymaktadır. Uluslararası sistemde yer alan bu aktörlerin her biri, ancak güçlü devletlerin desteğini aldıklarında uluslararası alanda ses getirebilmektedir (Ripsman, vd., 2016: 35). Çeşitli devletler tarafından finanse edilen ve şiddet araçlarını kullanarak devletlerin rolünü kısıtlayabilen örgütleri de bu hususta değerlendirmek mümkündür.

Uluslararası sistemin neden olduğu kısıtlamalar ve göreceli güç bağımsız birer değişken olarak kabul edilse de dış politikada belirleyici unsur olarak sadece bu faktörlerin kabul edilmediği görülmektedir. Çünkü bu değişkenler teknoloji, coğrafya gibi yapısal unsurlar tarafından değişime uğramakta ve neden ya da sonuçla direkt olarak bağlantılı olmasalar da ikisinin arasındaki ilişkinin boyutunu etkileyen etkenler olarak değerlendirilmektedir. Götz'ün ifade ettiği gibi, ara değişkenler *“bağımsız bir değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğünü etkiler* (Götz, 2021: 4). Bu sebeple ara değişkenleri bağımsız değişkenlerden çok da ayrı görmemek gerekmektedir.

Neoklasik realizmde ele alınan ara değişkenlerin ne olduğu hususunda farklı görüşler görmek mümkündür. Çeşitli düşünürler *kimlik ve ideoloji* gibi değişkenlere odaklanırken, kimisi *algılar ve ilgi alanları* gibi değişkenler olduğunu ifade ederler. Bunun yanında *kurumsal dinamiklerin rolü* gibi faktörlere de dikkat çekenler bulunmaktadır (Smith, 2018: 745). Ripsman vd. ise ara değişkenleri dört kategoride sınıflandırmaktadır. Bunlar; devlet liderlerinin imge ve algıları, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumlar olarak sıralanmaktadır (Ripsman vd., 2016: 59).

‘Liderin algısı’ unsurunda lider, devlet yönetiminde ve dış politika alanında karar verici konumunda olan bireyler olarak değerlendirilmektedir. Robert Putnam ve Andrew Moravcsik, uluslararası ilişkileri “iç politika ve uluslararası pazarlığı birbirine bağlayan iki aşamalı bir oyun” olarak yorumlarken liderleri, oyunun “merkezi stratejik aktörleri” olarak tanımlamaktadır (Hermann & Hagan, 1998: 129). Ripsman vd. psikoloji temelli açıklamalarında

bilginin eksik, çelişkili vb. kriz durumlarında karar vericilerin bilgiyi nasıl işlediğine dair bilişsel kısıtlamalarından bahsederken operasyonel kod, tarihsel deneyimler, kişiliğin rolü gibi liderlerin inanç ve imajlarını belirleyen unsurlara dikkat çekmektedirler (Ripsman vd., 2016: 62). Çünkü tüm insanlar belirli durumları algılama ve anlamada çeşitli inanca, değere ve algıya sahiptir. Sahip olunan bu faktörler bilgiyi anlayıp yorumlamaları ve görmezden geldikleri noktalarla kişisellik kazandırmaktadır. Bu sebeple sahip oldukları bu özelliklere göre uluslararası sorunlara ya da fırsatlara verdikleri tepkiler farklı olacaktır. Özbekistan dış politikasında liderin değişimiyle görülen değişim 'liderin' dış politikadaki etkinliğini ortaya koymaktadır. İslam Kerimov döneminde istikrar unsuruyla bağdaştırılan güvenlik odaklı dış politika, Şevket Mirziyoyev döneminde güvenliğin ve gelişimin ekonomik unsurlarla da ilgili olduğu fikrinin benimsenmesiyle ve komşularla daha yakın ilişkiler kurulmasıyla dönüşüm göstermiştir.

Stratejik kültür ise bir dizi tutum, bakış açısı ya da tercihten çok genel olarak kabul görmüş ve idealize edilmiş inançlardan daha fazlası olarak ifade edilmektedir (Gray, 1999: 54). Bunun yanında en genel anlamıyla devletlerin tarihsel deneyimlerine dayanarak güncel hâlini oluşturdukları siyasal kültürü, siyaset felsefesini, ulusal yapısını, kurumsal oluşumunu sağlayan ve dış politika oluşturma sürecinde devletlerin karar alma mekanizmasını etkileyen önemli bir unsur olarak ifade edilebilir. Bir devlette var olan askerî güç kullanımına dair ahlaki kısıtlama, kitle imha silahlarının kullanılmaması, insani müdahale gibi normlar stratejik kültürle ilişkilendirilmektedir. Bunun yanında devlette yer alan baskın ideolojilerin ve milliyetçilik unsurlarının güç kullanma isteği ve şeklini etkileyebileceği ifade edilmektedir (Ripsman vd., 2016: 68-69). Stratejik kültür, liderlerin, toplumsal elitlerin, halkın algı ve anlayışını şekillendirmekte de etken bir rol oynamaktadır.

Ara değişkenlerin üçüncüsünde, devlet-toplum ilişkisi ele alınmakta, devlet toplum arasındaki ilişkilerinin getirdiği sonuçların devletlerin dış politika davranışlarında etken olduğunu ifade

edilmektedir. Devlet-toplum uyumunun sağlanmasında güven unsuru kritik bir role sahiptir. Toplumun devlete güvenmediği bir politika uygulamasında, devletin toplumsal hak ve kaynaklara yönelik saldırıda bulunduğunu düşünüp toplumsal direnç oluşturursa dış politika kararlarını uygulamak zorlaşacaktır. Tam tersine devleti yönetenler ve toplum arasında bir uyum söz konusuysa ve bu durum toplumsal saygı ve güvenin bir göstergesi niteliğindeyse devlet, politikalarını liderlerin uygun gördüğü bir şekilde yürürlüğe koymakta nispeten özgürdür. Bunun örneğini Rusya'nın Kırım'ın ilhakı sürecinde uyguladığı politikayla görmek mümkündür. Bu süreçte devlet söylemlerinde 'Avrasyacı' ve 'büyük güç' ifadelerine dikkat çekerek toplumun milliyetçi kesiminden büyük destek kazanmış, böylece kararlarını uygulamakta nispeten özgürleşmiştir.

Neoklasik realizm, ara değişkenlerin sonucunda devlet yapısını ve iç siyasi kurumları ele almaktadır. Devlet yapısı içinde yer alan resmi kurumlar, örgütsel ve bürokratik yapı dış politika oluşturma sürecini açıkça belirlenmiş kurallar ve anayasa yoluyla etkilemektedir. Resmî olmayan kurumlar ise yazılı olmayan geleneksel kurallar bütünüyle bu sürece dâhil olmaktadır. Yazılı ve yazısız kuralların bütünü ve bu kurumların etkenliği, dış politika oluşum sürecinde kimlerin sürecin hangi aşamasında yer alacağını ve kimlerin veto hakkına sahip olacağını belirlemektedir. Bu açıdan devletlerin farklı kurumsal yapıları, sistemik baskılara vereceği tepki üzerinde öznellik yaratmaktadır (Ripsman vd., 2016: 75-76).

Bağımsız ve ara değişkenler devletlerin dış politika tercihlerini ve bu süreci etkileyen unsurları incelerken, bağımlı değişkenler söz konusu politika tercihlerinin yarattığı uluslararası sonuçları ve bu sonuçlardan etkilenen sistemi ele almaktadır. Uluslararası alanda yer alan büyük güçlerin eylem ve politika tercihleri hatta birbirleri ile karşılıklı oluşturdıkları politikaların etkileşimi, uluslararası sonuçları ve uluslararası yapıdaki değişimi beraberinde getirmektedir. Bu sebeple neoklasik realizm sadece dış politika alanında değil uluslararası politikada da çalışma alanı bulmaktadır.

Kıbrıs Sorununun gelişimi, BM kapsamlı geliştirilen çözüm önerileri ve bu önerilere toplumların bakış açıları, liderlerin özellikleri, tarihsel deneyimler kapsamında oluşturdukları yaklaşımlar değerlendirildiğinde neoklasik realizmin dikkat çektiği uluslararası sistem, göreceli güç, devlet gibi bağımsız değişkenlerin sorunun ortaya çıktığı ve gelişim sürecindeki etkilerini; liderin algısı, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi, yerel kurumlar olarak sıralanan ara değişkenlerin sürecin genelinde karar alma politikalarını oldukça etkilediği ve tüm bu değişkenlerin oluşturduğu dış politikanın uluslararası sisteme etkisi olan bağımlı değişkenleri görülmektedir.

2. Kıbrıs Sorununun Neoklasik Realizm Bağlamında Değerlendirilmesi

Kıbrıs Sorununa yönelik geliştirilen çözüm önerilerinin genel olarak ortak bir paydada ilerlediği ve tıkanılan noktalarda yeniliklerle karşımıza çıktığı görülmektedir. Genel anlamda; egemenlik, devletin şekli, yönetim biçimi, toprak müzakereleri, adada bulunan doğal kaynakların işletilmesine yönelik anlaşmazlıklar, çözüm önerilerini oluşturan başlıca maddelerdir.

Liderin algısının Kıbrıs Sorununun çözüme ulaştırılmasında büyük önem arz ettiği görülmektedir. Butros Ghali'nin Fikirler Dizisi çözüm önerisine olan yaklaşımlarda bunu görmek mümkündür. Fikirler Dizisi müzakere edilirken GKRY Cumhurbaşkanı olan Vassiliou, bu çözüm önerisini bir müzakere temeli olarak kabul etse de, bu dönemde gerçekleşen seçimleri kazanan ve yeni Cumhurbaşkanı olan Glafkos Klerides hükümetin işleyişi ve mekanizmalarla ilgili olarak Fikirler Dizisi'nin iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştur (McDonald, 1993: 183). Bu durum Fikirler Dizisinin önünde bir engel olarak karşımıza çıkmıştır.

Liderin algısının Annan Planı Kapsamında da etken olduğu görülmektedir. Annan Planı'nın referandum sürecinde Kofi Annan liderlerin etkisinin farkında olduğundan liderlere çağrılar yapmış ve referandumun kabulünü istemiştir. Bu planda GKRY lideri

Papadopolopoulos'un söylemlerinin gerçekten etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle *“uluslararası olarak kabul görmüş bir devletin sorumluluğunu üstlendim. Uluslararası alanda sözsüz ve vasi arayışında bir ‘topluluk’ devretmeyeceğim”* (Interpeace, 2011: 37) söyleminin Rum halkı üzerinde büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir.

Annan Planı çerçevesinde KKTC için liderin etkenliği daha farklı seyretmiştir. Her ne kadar KKTC halkının kurucu lider Rauf Denktaş'a olan güveni fazla olsa da, bu dönemde halk Denktaş'ın çağrılarına kulak asmamıştır. Çünkü halk bu dönemde tanınmamaları sebebiyle maruz kaldıkları izolasyonun etkisiyle ekonomik, sosyal, kültürel problemlerle boğuşmuş, bu planın onaylanmasıyla AB üyeliğini bağdaştırmış ve referandumda çoğunluk olarak 'evet' oyunu kullanmışlardır. Burada dış politika geliştirme sürecinde toplumun etkisi karşımıza çıkmaktadır. Bir devletin toplumu, liderle aynı fikirde olmadığı durumlarda dış politika karar alma sürecinde farklılıklara neden olabilmektedir. Aradaki denge ise zaman unsuruyla sağlanmaktadır. Fikirler Dizisi hızlı bir süreçten geçtiğinden liderin etkisi daha fazladır ancak Annan Planı 2002'de ortaya konulup 2004 yılında referanduma sunulmuş, böylece toplumun, yerel kurumların ve muhalefetin etkisi bu süreçte daha çok hissedilmiştir.

Kıbrıs Sorunu sürecinde devlet yetkililerinin toplumun hassasiyetlerine göre de hareket ettiği görülmektedir. Bu süreçte gerek Rum gerekse Türk birçok vatandaş yerinden edilmiştir. Dolayısıyla özellikle toprak müzakereleri konusu vatandaşlar için fazla hassasiyet içeren konuların başında gelmektedir. Liderlerin özellikle Güzelyurt ve Maraş bölgelerinden vazgeçmemelerinin en büyük sebeplerinden biri halktan gelecek tepkilerdir. Bu noktada toplum ile lider arasındaki ilişkinin ve güvenin karar alma mekanizmasında etkenliği artmaktadır.

Stratejik kültürün etkisi de Kıbrıs Sorununda kendini göstermektedir. İki taraf hakkındaki en büyük sorunun güvensizlik

olduğu, bu güvensizliğin belli bir sürecin ve tarihsel deneyimlerin etkisiyle oluştuğu bir gerçektir. Bunun yanında devletlerin askerî hamleleri de stratejik kültürünün bir parçasıdır. Kofi Annan'ın hazırladığı Annan Planı çerçevesinde Türk askerinin varlığına izin verilip, Kıbrıs Rum tarafının bunu kabul etmesinin imkânsız olarak değerlendirilmesinin sebebi Rum kesiminin stratejik kültüründen kaynaklanmaktadır (Saner, 2009: 141). Aynı şekilde Rum kesiminin Türk Silahlı Kuvvetlerinin adadan hemen çıkarılmasını talep etmesinin sebebi de budur. Bu durum KKTC için de aynıdır. Annan Planında Türk askerinin varlığının adadan komple olmasa da kademeli olarak azaltılması fikrinin mevcut olması Türk tarafının plana olumsuz yaklaşmasının sebebidir (Kasım, 2007: 65). Stratejik kültür bir devlette ideoloji ve milliyetçilik unsurlarının güç kullanımını etkileyen bir etken olarak da karşımıza çıkabilir. Bu bağlamda Rum kesiminin ilk saldırılarında gerçekleştirmek istedikleri etnik temizlik girişimi ve benimsediği milliyetçilik duygusu yine bu devletin stratejik kültürü ile bağdaştırmak mümkündür.

Antonio Guterres'in ortaya koyduğu planın başarısızla sonuçlanmasından sonra taraflar arasındaki güven eksikliğine yaptığı vurgu oldukça dikkat çekicidir. Guterres'in raporunda yer alan "karşılıklı uzlaşma yoluyla ortak payda aramada güven ve kararlılık eksikliği" ibareleri dikkat çekicidir (Pimond vd., 2019: 8). Çünkü böylece taraflar arasındaki tarihsel etki ilk kez dile getirilmiştir.

Neoklasik realizme göre devletler ellerinde bulunan güce göre hareket etmektedir; devletler daha fazla güce sahip olduklarında uluslararası alanda daha fazla etkili olmak için çabalayacaklardır. Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasından sonra BM tarafından Rumların adanın tümünde söz sahibi olduğu ve bu durumun tanınmayacağını açıklaması, KKTC'nin kurulmasından sonra uluslararası alanda Ada'da tek yetkili olarak GKRY'nin görülmesi, Rum yönetiminin kendilerini daha güçlü görmesine neden olmuştur. Öyle ki kendilerini adanın tümü adına Avrupa Birliği'ne üyelik

başvurusu yapabilecek kadar yetkili görmüşlerdir. Annan Planına 'hayır' demesine karşın KKTC yok sayılarak GKRY AB'ye üye olarak kabul edilmiş, bu durum sadece AB üyeliği ile sınırlı kalmamıştır. Bugün Doğu Akdeniz'de bulunan rezervler kapsamında GKRY yine adanın tümü adına çeşitli bölge devletleriyle Kıta Sahanelığı ve MEB anlaşmaları gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla KKTC'nin görmediğı destek, GKRY'nin lehine işlemekte, Rum yönetimi 'sahip olduğunu düşündüğü gücü' çıkarları doğrultusunda dönüştürmeye çalışmaktadır.

Özellikle son yıllarca çözüm önerilerinin çıkmaza girmesiyle, Türk tarafı federasyon tezinin çöktüğünü, bu sebeple yan yana yaşayan iki devlet modelini desteklediklerini açıklamış ve 46 yıldır kapalı olan ve Kıbrıs müzakerelerinde çoğu zaman pazarlık konusu olan Maraş bölgesinin bir kısmını halka açmış böylece eskisi gibi hareket etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020). Bu noktadan sonra KKTC'nin Türk Devleti Teşkilatı üyeleriyle ilişkilerini daha da geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Türk Devleti Teşkilatına gözlemci üye olarak kabul edilmesinden sonra KKTC'nin üye devletler tarafından tanınıp tanınmayacağı tartışılmaya başlanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı 9. Zirvesi Semerkant Bildirisi, 2022). Ancak TDT üye devletlerinin örgüt olarak beraber hareket edilse de realizmin baş unsurlarından olan 'ulusal çıkar' söz konusu olduğunda yaklaşımlarında farklılıklar olabileceğı görülmektedir. Her devletin kendi içindeki ve dışındaki sorunlarını inceleyerek, bu kapsamda geliştirdikleri dış politikalarını değerlendirmek gerekmektedir.

3. Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Kıbrıs Sorununa Yaklaşımları

Neoklasik realizmin bağımsız değişkeninin etkisini TDT üye devletleri üzerinde incelemek için dikkat edilmesi gereken unsurlar bulunmaktadır. Öncelikle bu devletler içinden sadece Türkiye 1991 senesi öncesinde bağımsız bir devlet konumundaydı, diğerleri Ekim 1991'de SSCB'nin dağılmasından itibaren bağımsız birer devlet

konumuna gelmişlerdir. Bağımsızlığını kazanan her devlet kendi milli politikasını oluşturma sürecine girerek, öznel tercihler yapmışlardır. Bu bağlamda ülkelerin devlet başkanları birbirinden farklı dış politika kararlarına yönelmişlerdir. Bazıları, SSCB'nin devamı olan Rusya Federasyonu ile ilişkilerini güçlendirirken, bazıları ise ABD ve Çin gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmişlerdir (Akengin, 2017: 4). Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, Kıbrıs Sorununun başladığı dönemde bu devletler SSCB altında yer aldığından, Kıbrıs Sorunu SSCB kaynaklarından, onların bakış açılarıyla takip etmektedirler. Dolayısıyla bağımsızlıklarını kazandıklarında Kıbrıs Sorunu ile ilgili kendi öznel fikirleri yoktur. Bu sebeple üye devletlerin Kıbrıs Sorununa bugünkü yaklaşımlarının tarihsel arka planı SSCB tarafından oluşturulmuş ve mevcuttaki stratejik kültürleri bu bağlamda gelişim göstermiştir.

Üye devletlerin orta büyüklükle devletlerden oluşması, Türkiye hariç diğer devletlerin bağımsızlıklarını sonradan kazanmaları ve millî politikalarını geliştirirken yaptıkları dış politika tercihleriyle büyük güçlerle bağ kurmaları onlarla iş birliği kurmalarını sağlarken aynı zamanda onları baskı ve sınırlamalara açık duruma getirmiştir. Uluslararası sistemin Türk devletlerinin önüne sunduğu fırsatların yanında getirdiği sınırlamalar neoklasik realizmin bağımsız değişkenini gözler önüne sermektedir.

Bağımsızlık kazansalar dahi Rusya'nın etkisinden tam olarak kopamamış bu devletler Rusya'nın tepki vereceği dış politika kararlarına mesafeli durmaktadırlar. Üstelik bu devletler üzerinde sınırlama yapan tek aktör de Rusya değildir. ABD ve Çin de bölgede etken durumdadır. Bu durumun örgüt mekanizmasına yansımaları kaçınılmazdır. Bunun yanında BM ve AB gibi küresel aktörler de bölgede oldukça etkilidir. Bu etkiler uluslararası sisteme yansyarak üye devletlerin dış politika karar alma süreçlerinde önemli rol oynamaktadır.

TDT'de neoklasik realizmin bağımlı değişkenini, üye devletlerin bu kurumu oluşturup kurum içinde uluslararası sisteme etki edecek

kararları almaları olarak özetlemek mümkündür. Üye devletlerin birbirleri ile olan ittifaklarının da etkisiyle, güçlü aktörlerin bölgeye olan politikalarının sınırlılık da kazandığını söylemek mümkündür; çünkü teşkilatın kurucu anlaşması olan Nahçıvan Anlaşmasının etkisiyle bu devletler ortak bir paydada birleşmek istediklerinden, herhangi biri ile ilgili bir politika gerçekleştirilmek istendiğinde diğerlerinin de göz önünde bulundurulması zorunluluk durumuna gelmiştir. Madde 2’de de belirtildiği gibi, ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika meselelerinde ortak tutum belirlenmeye çalışılması amaçlar kapsamına dahil edilmiştir (Turkic States, Nahçıvan Anlaşması).

TDT üye devletleri bir bütün olarak örgütün çıkarları doğrultusunda hareket etseler de realizmin en önemli unsurlarından ‘ulusal çıkar’ söz konusu olduğunda bireysel kararlarda değişiklik görülmektedir. Bu durumu Kıbrıs Sorunu kapsamında da net bir şekilde görmek mümkündür. Bu bağlamda soruna Türk Devletlerinin kendi yaklaşımları en az TDT’nin kendisi kadar önemlidir.

KKTC’nin diğer devletlerle doğrudan ilişki içine girememesinin ilk sebebi, tanınan bir devlet olmamasıdır. Bu sebeple KKTC’nin uluslararası topluma açılımı Türkiye aracılığıyla olmaktadır. Bundandır ki söz konusu devletlerin Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkileri KKTC ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti TDT üye ülkelerinden biri olsa da, Kıbrıs Sorununa ‘taraf’ konumundadır. Sorunun TDT’ye yansıtılması hususunda ise Türkiye’nin etkisinden bahsetmemek mümkün değildir. Barış müzakerelerinin çıkmaza girmesi ve GKRY’nin KKTC’yi yok sayarak ekonomik, politik hamleler gerçekleştirmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti uluslararası aktörlere ve kamuoyuna Kıbrıs ile ilgili çağrılarda bulunmaya başlamıştır. 20 Eylül 2022 günü BM 77. Genel Kurulu’nda gerçekleştirdiği hitapta, Ada’da iki ayrı halk ve iki ayrı devlet bulunduğunun altını çizerek çözümün Kıbrıs Türk halkının egemen eşitlik ve eşit uluslararası

statü haklarına sahip olunması olduğunu ifade etmiş ve bu bağlamda uluslararası topluma KKTC'nin bir an önce tanınması için çağrı yapmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı). Bu çağrıdan sonra KKTC 2004 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT), 2012 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (EİT) gözlemci üye olmuştur. 2022 yılına gelindiğinde ise ilk kez anayasal ismiyle TDT'ye gözlemci üye olmuştur. Diğer üye devletlerin konuya yaklaşımı Türkiye Cumhuriyeti'yle aynı seviyede hassasiyete sahip olmasa da bu devletlerin Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkileri kapsamında KKTC'ye yaklaşımlarının geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk Azerbaycan ele alınacaktır.

Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynakları açısından jeopolitik ve jeostratejik olarak bir rekabet alanı haline geldiğinden güvenlik stratejisi belirlemek zorunda olan bir ülkedir. Güvenlik stratejileri doğrultusunda dış politikası dış devletlerden gelebilecek tehlikelerden korunmak amaçlı şekillenmektedir. Azerbaycan Anayasası Madde 10'da görüldüğü üzere Azerbaycan dış politikasında dış aktörlerin bakış açıları önemlidir. Buna göre; *"Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer devletlerle ilişkilerini, herkesçe kabul edilmiş uluslararası hukuk kurallarının öngördüğü ilkelere uygun olarak gerçekleştirir (Azerbaycan Anayasası)." Bu madde, karar alma mekanizmasının uluslararası toplumun bakış açısıyla uyum içinde hareket edeceğinin ifadesidir. Bu doğrultuda Azerbaycan dış politikasının temel dayanağını BM ilkelerinde yer alan, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü, güç kullanmama ilkesi, devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı, devletlerin içişlerine karışmama, uluslararası görev ve sorumlulukların iyi niyetle yerine getirilmesi oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra verdiği egemenlik mücadeleleri, Ermenistan'ın işgaliyle yaşadığı Karabağ Sorunu, Hazar Havzası'nda yaşadığı sorunlara dikkat çekildiğinde uluslararası toplumun geniş desteğine ihtiyacı olduğundan, çeşitli devletlerle kuracağı küresel iş birlikleri ve uyum Azerbaycan'ın yararına olarak görülmektedir.*

Azerbaycan'ın dünya topluluğunda kendine yer edinme amacı ve uluslararası alanda söz sahibi olma isteği BM üyeliğini beraberinde getirmiştir. BM üyeliği, aktif dış politika sorunu olan devletlerin ihtiyaç durumunda insani yardım, uluslararası destek sahibi olmalarına da etki etmektedir. Özellikle Karabağ ihtilafı göz önünde bulundurulduğunda BM üyeliği Azerbaycan için oldukça önemlidir. BM üyeliği, Azerbaycan için uluslararası toplumun kararlarına uygun hareket etmek anlamına da gelmektedir.

AB ile güçlü ilişkiler kurmak da Azerbaycan'ın dış politika önceliklerinden biri durumundadır. Çünkü Azerbaycan AB'yi her şeyden önce sahip olduğu enerji kaynakları için bir pazar olarak görmektedir. Bunun yanında AB, Karabağ sorununun çözümünde Rusya'yı dengeleyebilecek bir aktör olarak da görülmektedir (Valiyev, 2017: 136). Böylece AB hem dış ticarete Azerbaycan'ın ithalatının yapısını değiştirecek, hem de dış politika sürecinde Azerbaycan'a güç kazandırabilecektir.

AB ile iş birlikleri Azerbaycan'a fayda sağlasa da dış politika karar alma sürecinde sınırlamalara neden olabilmektedir. Üye devletlerinin çıkarlarına hizmet etmek bir AB politikasıdır. Ancak bu durum örgütü, devletlerin dış politika karar alma sürecinde bir 'engel' hâline de getirebilmektedir. Bunu Azerbaycan'ın Kıbrıs sorununa yaklaşımında açık bir şekilde görmek mümkündür.

Azerbaycan'ın KKTC ile ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti üzerinden ilerlese de iki devletin arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Aralarında din, dil, ırk, kültür birliği bulunmanın ötesinde, tarihsel deneyimleri birbirlerine oldukça benzerlik göstermektedir. Kıbrıs Türklerinin uğradığı saldırılara paralel olarak Azerbaycan Türkleri de bağımsızlık öncesi Rusların ve Ermenilerin baskılarına maruz kalmış, saldırılara uğramış ve yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Yaşanan trajediler ve kurtuluş özlemleri ele alındığında Kıbrıs Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasındaki benzerlik oldukça fazladır (Turhan, 2011: 179).

Annan Planı döneminde ilişkilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumun ana sebebi ise plan sonucunda gerçekleştirilecek olan referandumdur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Nisan 2004'te Çankaya Köşkü'ne yaptığı ziyaret sırasında gerçekleştirdiği basın toplantısında Türklerin evet Rumların hayır demesi durumunda KKTC'yi tanıyacaklarını açıklamıştır (Keser, 2006: 179). Ancak referandum sonucu bahsedildiği şekilde gerçekleşse de Azerbaycan yönetimi uluslararası toplumun tutumunu takip ederek KKTC'yi tanıma sözünü yerine getirememiştir.

Azerbaycan'ın uluslararası toplumun tutumlarını takip etmesinde Ermenistan tarafından işgal edilen ve uluslararası toplum tarafından 'Dağlık Karabağ Sorunu' olarak ifade edilen toprak işgalinin etkisi oldukça büyüktür. Yunanistan ve GKRY, Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri toprakları ile 1974 Barış Harekâtı sonrası Adanın bölünmüşlüğü arasında bir paralellik kurarak Azerbaycan'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmışlardır (Keser, 2006: 186). İki farklı konular olsa dahi, Azerbaycan'ın KKTC'yi tanınması o süreçte Dağlık Karabağ'ın bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınmasına emsal oluşturabileceğini düşünmesinden dolayı, Azerbaycan'ın böyle bir yaklaşım benimsemesi de mümkündür.

Dış politika çekinceleri sebebiyle KKTC'yi tanıyamayan Azerbaycan yine de bu devletle ilişkilerini yoğunlaştırma çabasından vazgeçmemiştir. İki devlet arasındaki karşılıklı ziyaretlerde, aralarındaki ticaret hacminin artırılması, Azerbaycan'ın KKTC'den portakal, zeytinyağı ve portakal konsantresi ithal etmesi, KKTC'de Azerbaycan yatırımcıları tarafından büyük bir otelin inşa edilmesi, bu bölgeye Azerbaycan'dan çeşitli turlar düzenlenmesi, KKTC çorap üreticilerinin Azerbaycan'da bir fabrika açmaları, Azerbaycan'da bulunan çeşitli fabrikaların KKTC'de distribütörlük açmaları ve Doğu Akdeniz Üniversitesi ile Yakın Doğu Üniversitesinin Bakü'de temsilcilik açmaları, Azerbaycan'ın KKTC'de bir vakıf açması gibi önemli protokoller üzerinde anlaşılmıştır (Turhan, 2011: 185). Bu iş birlikleri zaman zaman küresel aktörler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak KKTC ve Azerbaycan arasındaki

Hava Ulaşım Anlaşmasını göstermek mümkündür. GKRY ve Yunanistan bu antlaşma sonrası birçok baskı unsuruna başvurmuş, GKRY iki devlet arasındaki direk uçuşların devam etmesi durumunda AB ile Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan arasında yürütülen ‘Daha Geniş Avrupa Komşuluk Programı’na Azerbaycan’ın girişini veto edeceğini bildirmiştir. Bu sebeple programı Azerbaycan olmadan yürütmek istemeyen AB’nin Güney Kafkasya Temsilciliği kriz çözülene kadar programı askıya almıştır (Turhan, 2011: 190). Bu sürecin etkisiyle AB Komisyonunun dış ilişkilerden sorumlu üyesi üyesi Ferrero Waldner Azerbaycan’a KKTC ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini aksi takdirde AB’nin Azerbaycan’la olan ilişkilerini gözden geçireceğini açıklamıştır (Hürriyet, 2005). Azerbaycan’ın Avrupa’ya olan ilgisi dikkate alındığında, Azerbaycan’ın özellikle AB’nin dâhil olduğu başka bir dış politika sorunuyla uğraşmak istemeyeceği bir gerçektir. Çünkü bağımsızlık alsa da bölgesel olarak Rusya’nın etki alanında olan bir devlet olan Azerbaycan, bu etkiyi ancak başka bir siyasi güçle kırabilecektir ve burada AB önemli rol oynayabilecek bir aktördür. Bu sebeple AB karşıtı politika yürütmesi Azerbaycan’ın dış politika çıkarlarına uymayacaktır. Nitekim Azerbaycan KKTC pasaportu ile gerçekleştirileceği söylenen direkt uçuşları talep yetersizliği sebebiyle kaldırdığını açıklamıştır (Yesevi & Tıftıkcıgil, 2015: 28). Anlaşılan tüm protokoller de havada kalmış, karşılıklı ekonomik, siyasi, kültürel etkinliklerin hiçbiri gerçekleşmemiştir.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da gerçekleşen TDT Devlet Başkanları Konseyi Zirvesi’nde kabul edilen 2040 Vizyonu ve Zirve sonuç bildirgesinde TDT’nin Kıbrıs Türk halkıyla dayanışması teyit edilerek, Kıbrıs halkının teşkilat faaliyetlerine katılmasına karar verilmiştir (Sarıkaya, 2021: 6). Bu durum Azerbaycan ve KKTC’nin ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler 2022 yılında da kendini göstermiştir. Azerbaycan siyasetleri KKTC ziyaretlerini devam ettirmiş, bu ziyaretler sırasında da “Türk Dünyası” ifadesi vurgulanmıştır. Özellikle Kasım 2022’de KKTC’nin

TDT'ye gözlemci üye olarak kabul edilmesi bu söylemin yayılarak büyümesine etki etmiştir.

Neoklasik realizm toplum ve devlet arasındaki ilişkiye çektiği dikkat ele alındığında, Azerbaycan toplumunun, kurum ve kuruluşlarının, Türkiye ve KKTC ile yaklaşımı da önem arz etmektedir. Sovyet döneminde dahi, Azerbaycan basınında Türkçülük hususunun işlenmesi yasak olmasına rağmen Türkçülük ve Türkiye konusuna duyulan ilgi büyük olmuştur (Ahmadov, 2019: 68). Bağımsızlıktan sonra ise ilişkiler sürekli bir gelişim göstermiştir. 'İki devlet bir millet' söyleminde dahi kamuoyunun Türkiye'ye yaklaşımının izlerini görmek mümkündür. Kardeşlik duygularıyla geliştirilen bu ilişkiler ışığında Azerbaycan halkının KKTC'yi Türkiye'nin bir uzantısı olarak görmesi kaçınılmaz olup, devlete duyulan güven ışığında KKTC ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin desteklendiğini söylemek doğru olacaktır.

Karabağ Zaferi'nden sonra Azerbaycan yöneticilerinin KKTC hususunda daha ılımlı yaklaşım takınmaları ve KKTC ile iş birliklerini geliştirmeleri de neoklasik realizmin ise 'devletlerin sistemsel bir tehdit olmadığı takdirde dış politika karar alım aşamasında birden fazla seçeneğe sahiptir' görüşüyle birebir uyum göstermektedir. Azerbaycan'ın dış politikada özgürleştiğini bu süreçten sonraki söylemlerindeki değişimi net bir şekilde görmek mümkündür. 2023 yılının Ekim ayında Bakü'de gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı Afet ve Acil Durum Yönetiminden Sorumlu Bakanları İkinci Toplantısı'nda, İlham Aliyev yaptığı konuşmada KKTC'ye de yer vermiştir. Türk Dünyasıyla bağdaştırdığı bu konuşmada KKTC'nin 'gözlemci üye' olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, Kıbrıs Türk halkına selam göndermenin yanında, etkinliklerde KKTC'nin bayrağının da dalgalandığını ve dalgalanmaya devam edeceğini ifade ederek KKTC'nin yanında olacaklarını vurgulamıştır (TRT Haber, 2023). Tüm bu süreç ve özellikle Azerbaycan'ın Ferrero Waldner tarafından Daha Geniş Avrupa Komşuluk Programı'na katılması bağlamında 2005 yılında maruz kaldığı baskılar göz önünde bulundurulduğunda

Azerbaycan'ın bu süreci tekrarlamak istemeyeceği açıktır. Üstelik 'kardeşlik ve soydaşlık' parametrelerinden çok 'ulusal çıkar' etrafında şekillendirdiği dış politikası kapsamında risk altına girmeden uluslararası toplumun bakış açısıyla hareket ettiği de görülmektedir. Bu sebeple ilişkiler ne kadar gelişirse gelişsin Azerbaycan'ın dış politika hassasiyetleri doğrultusunda KKTC'yi yakın vadede tanınması beklenmemektedir.

TDT üyelerinden bir diğeri Kazakistan da bölgede jeopolitik açıdan dikkat çeken önemli bir devlettir. Yüz ölçümü bakımından dünyada dokuzuncu sırada olan devlet bu açıdan dünyanın en büyük bağımsız Türk devleti ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Rusya'dan sonra en büyük ülkesidir (Atasoy, 2001: 216). Tarihi İpek ve Baharat yollarının ikisinin de bölgeden geçmesi Kazakistan'ı kültürel, ticaret ve ekonomik anlamda Asya ve Avrupa arasında bir köprü durumuna getirmiştir. Buna ek olarak bölge devletleri içinde en zengin yer altı kaynaklarının Kazakistan'da yer alması ona önem kazandırırken bu durum dış politika oluşturma sürecinde göz önünde tutulması gereken bir husus olmuştur (Atasoy, 2001: 216). Bu amaçla özellikle 21. yüzyılın başlarında öncelik ulusal ve bölgesel güvenliğe gösterilmeye başlanmıştır (Shalkeieva, 2009: 16-17).

Bir ülkenin ekonomisini güçlendirebilmek için sahip olduğu enerji kaynaklarının yanında, bu enerji kaynaklarını küresel pazarlara ulaştırabilmesi de oldukça önemlidir. Rusya'ya olan bu bağımlılığı Kazakistan'ın önünde engel teşkil edebileceğinden, Nazarbayev yönetimi 'enerji'yi merkeze alan politika stratejilerinin etkisiyle boru hatlarını çeşitlendirmeye çalışmıştır. Bu da küresel ekonomiye uyum sağlamasının önünü açmıştır.

Kazakistan dış politikası tutarlı olarak ifade edilmekle birlikte iki önceliğe sahip olmuştur; katı imparatorluk içgüdülerine sahip Rusya ile yakın ilişkiyi sürdürmek ve bunun gerçekleştirirken diğer dış aktörlerle bağları kuvvetlendirerek aradaki dengeyi sağlamak (Kassenova, 2022: 1). Bu bağlamda Türkiye, Çin, ABD, AB ve Avrupa ülkeleri ile geliştirilecek ilişkiler oldukça önem arz etmektedir.

Kazakistan'ın bu çok yönlü dış politika yaklaşımı 'çok vektörlü(multi-vector)' dış politika olarak adlandırılmaktadır (Cummings, 2003: 138). Böyle bir dış politikayla Kazakistan'a karşı gelişebilecek güvenlik tehditlerini önlemek mümkündür(Taldbayeva, 2012: 83).

Ulusal çıkarların ve güvenliğin sağlanması amacı aynı zamanda çeşitli bölgesel ve küresel örgütlerle de ilişkilerini güçlendirilmesine zemin oluşturmıştır. Çünkü uluslararası alanda aktif ve önde gelen bir üye olmayı başarırca uluslararası itibarını sağlayacak ve böylece hayatta kalma becerisi süreklilik gösterecektir. Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa Ekonomik Komisyonu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi birçok bölgesel örgüte üye olunmuştur (Zhylyshybayeva, 2008: 104-105). Bunun yanında devlet BM'ye tam üye olabilmek için tüm adımları atmıştır. Kazakistan, BM Genel Kurulu'nda 28 Haziran 2016 tarihinde yapılan oylamada daimi olmayan üyeliğe seçilmiş ve bu görevini 31 Aralık 2018 tarihine kadar sürdürmüştür (TDT, 2024). Bu noktada söylenebilir ki; Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiği andan itibaren, sahip olduğu jeopolitik gerçeklerin farkında olarak uluslararası hukuk ve uluslararası toplumun ilkelerine dayanan ve ulusal çıkarlarının ve güvenliğinin sağlandığı bir dış politika yaklaşımını benimsemiştir.

İskender Akbayev'e göre Kazakistan'ın kalkınmasının en büyük başarılarından biri tüm ortaklarla barışçıl ve öngörülebilir ilişkilere sahip olmasıdır (Haydar, 2024). Dış politikasının en büyük amacı bağımsızlığını korumak ve pekiştirmek amacıyla Rus hâkimiyetini dengelemektir. Bunu ise pozitif denge kavramına dayalı bir yaklaşımla gerçekleştirerek Çin, ABD ve Avrupa ile de yakın ilişkiler kurarak gerçekleştirmiştir (Cornell, 2023: 2). Böylece hem Asya ile Batı arasında bir geçiş merkezi olabilmeye çalışacak hem de Orta Asya'da artan nüfuzu ile Batı ile kurduğu güçlü ilişkileri dengeleyerek dış politika hamlelerine esneklik kazandırabilecektir.

Son yıllarda Kazakistan-GKRY ilişkilerinin geliştiği görülmektedir. GKRY Dışişleri Bakanı Constantionos Kombos diplomasinin tüm yollarını deneyerek özellikle Kazakistan ve Özbekistan'la siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiş, bu bağlamda 25 Mart 2024 tarihinde Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyarette mevkidaşı Murat Nurtleu ile imzaladıkları mutabakat zaptıyla Kazakistan ve GKRY arasında direkt uçuşların gerçekleşmesine yönelik ilk adımı atmıştır (Özsağlam, 2024). Bu diploması atağının en büyük sebebi olarak ise KKTC'nin Türkiye'nin desteğiyle Türk Devletleri Teşkilatı'nda gözlemci statüsü alması ve GKRY'nin bölgeyi dengede tutmayı amaçlaması gösterilebilir.

Kazakistan adada 'hukuka dayalı uluslararası toplum değerlerine' bağlı kalacaklarını da ifade etmiştir (İncirli, 2024). Ayrıca sorunun çözümünün BM Şartı ve Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olması gerektiğinin altı çizilmiştir (Le Gall, 2024). Tüm bunlar Kazakistan'ın Kıbrıs sorununda Güney Kıbrıs lehine duruşunun bir göstergesidir.

Kazakistan Astana'da gerçekleştirilen 10. TDT Zirvesi'ne gözlemci ülke statüsünde olan KKTC'yi davet etmemiştir (Cleaver, 2023). Üstelik bu zirveye KKTC davet edilmezken diğer gözlemci devletler Macaristan ve Türkmenistan'ın davet edilmesi önemli bir detaydır. Buna ek olarak Kazakistan'ın önde gelen gazetelerinden The Astana Times'da "Astana'da Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi: Önde Gelen Uzmanlar Görüşlerini Paylaşıyor" başlığıyla yer alan yazıda Teşkilatın üye devletleri ve gözlemci devletlerin bayraklarına yer verilirken bu statüde olup bayrağı yer almayan tek devlet KKTC'dir (Uluçevik, 2023). Bu noktada yine Kazakistan'ın öncelikleri dikkat çekmektedir. AB'ye dış politikada verilen öncelik göz önünde bulundurulduğunda AB üyesi konumunda olan GKRY ile geliştirilen ilişkiler ışığında, Kazakistan'ın bu hamlesi şaşırtıcı değildir. Çünkü Kazakistan, KKTC'nin gözlemci üye statüsüne de şiddetle karşı çıkmış, hatta bu tavrı nedeniyle AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksel Temsilcisi Josep Borrell tarafından BM Şartı'na bağlılığından dolayı takdir edilmiştir (Babaoğlu, 2024).

Kazakistan'ın Kıbrıs konusuna yaklaşımını neoklasik realizmle bağdaştırdığımızda; neoklasik realizmin sistemleştirdiği 'bir ülkenin dış politikasının amacının uluslararası sistemdeki yeri ve sahip olduğu maddi güç tarafından belirlendiği' ilkesinin yansımalarını görmek mümkündür. Çünkü Kazakistan için, uluslararası sistemde kendine yer edinmekten ve sistem içinde 'sayılır' olabilmek oldukça önemli bir unsurdur.

Stratejik kültür kapsamında Kazakistan'ın herhangi bir devlete bağımlı olmamak için çabaladığı görülmektedir. Rusya'nın etkisinde uzun yıllar geçirmiş olan devlet, bağımsızlığına fazlaca önem vermekte, dış politikasını buna göre şekillendirmekte ve denge unsurunu ön planda tutmaktadır. Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Türkiye'nin yol gösterici bir tavır takınmasını istemeyen Kazakistan'da, devletin başında bulunan Nursultan Nazarbayev, 'Türkiye'nin ağabeylik rolü benimsediği ve Kazakistan'ın bunu kabul ederse büyük bir ağabeyin yerine ikinci bir büyük ağabey geçirmek olacağını ifade etmesi devletin stratejik kültürünün etkisiyle bağımsızlığa yaptığı vurguyu nitelemektedir (Bostancı ve Lüleci, 2019: 720). Nazarbayev döneminde sınırlı kalan stratejik ilişkiler Tokayev döneminde kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ile birlikte kurumsallaşmıştır (Bostancı ve Lüleci, 2019: 716). Bu dönemde Tokayev, Kazakistan'ın Hazar Denizi üzerinden petrol ve doğal gaz ihracatını çeşitlendirme çalışmalarında Türkiye'nin önemine vurgu yapmış ve iki ülke arasında var olan savunma işbirliğinin sanayi, siber savunma, istihbarat ve tatbikatlar bağlamında daha da yükseldiğini ifade etmiştir (Cornell,2023:14-15). Bunun yanında Türkiye'nin Anka insansız hava aracını Kazakistan'da üretme hususunda da anlaşmaya varılmıştır (Lillis, 2022). Kazakistan için Türkiye ile kapsamlı işbirliği yapmak önem arz etse de; Türkiye'yle ilişkiler dış politikada temel amaç olmaktan ziyade denge mekanizmasının bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye Kazakistan'ın dış politika öncelik sırasında Avrupa Birliği, Rusya, Çin, ABD ve BDT ülkelerinden sonra gelmektedir. Bu noktada Türkiye'nin KKTC konusunda Kazakistan'ın

karar alma sürecinde fazla etki edemeyeceğini söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Kazakistan'ın pragmatik dış politikası kapsamında gerçekleştirdiği hamleleri nedeniyle KKTC ile yakın zamanda iş birliğini geliştireceğini söylemek çok zordur. Bu nedenle Kazakistan'ın KKTC'yi tanınması da beklenmemelidir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi için Kazakistan'ın dış politika önceliklerinin değişmesi gerekmektedir. Bu ise kısa vadede mümkün görülmemektedir.

Kırgızistan'a geldiğimizde de aynı sonucu farklı nedenlerle görmemiz mümkündür. 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, uluslararası toplum tarafından tanınma, diğer devlet ve uluslararası aktörlerle eşitlik temelinde işbirliklerinin kurulup geliştirilmesine yönelmiştir (Zakir, 2021:52). Ancak kurumsallaşmasını tamamlayamamasının yanında, kimlik arayışı, devletin siyasal olarak düzensizliği, ekonomik olarak zayıf olması, etnik ve ekonomik azınlıkların ve toplumsal elitlerin istekleri doğrultusunda yaşanan karışıklıklar gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yaşadığı sorunlar nedeniyle ciddi bir ekonomik kriz kendini göstermiş, bu da toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında en yüksek mali geliri almasına rağmen Kırgızistan ekonomik düşüşü durduramamıştır (Abazov, 1998: 19). Bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik tehditler arasında 'ekonomi' unsurunun önemli bir yer tutması, ekonominin düzeltilmesi için harekete geçilmesini sağlamıştır (Abazov, 1998: 26). Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Akayev'in öncülüğünde gerçekleşen siyasi ve ekonomik reformlara Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi örgütler geniş mali ve teknik destek vermişlerdir.

Kazakistan'da Nursultan Nazarbayev, Özbekistan'da İslam Kerimov tersine Akayev, Cumhurbaşkanlığı otoritesini sağlamada ideolojik ve kurumsal olarak Komünist Partisini ve kurumlarını kullanmakta etkili olamamış, bu sebeple devletin kurumsal yapısı ve

yerel yönetimin özerkliğini geliştirecek kapsamlı bir yasal altyapı ve ulusal politika geliştirilememiştir. Yetersiz ekonomik ve sosyal kaynakların olmamasına erken liberalleşme de eklenince devlet otoritesi tamamıyla zayıflamıştır (Coldosov, 2017: 250). Bu dönemde kendini gösteren yolsuzluk iddiaları bu durumu pekiştirmiş, bu gelişmeler Lale Devrimi ile sonuçlanmış, yeni Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev olmuştur. Ancak toplumun istekleri yerine getirilmeyip üstelik idaredeki baskıcı yönetimin yanında aile fertlerini üst düzey kadrolara yerleştirmek gibi yönetim yolsuzlukları ortaya çıkmıştır (Marat, 2006: 117). Böylece Gül Devrimi kendini göstermiş, devrim hükümetin istifası ve birçok ölümle sonuçlanmıştır.

Ülkenin iç sorunlarının yanında dış güvenlik sorunları da bulunmaktadır. Kırgızistan Rusya ve Avrupa, Arap-Müslüman, Fars ve Çin gibi farklı kültürel uygarlıkların birleşme noktasında yer almaktadır. Yani sadece jeopolitik olarak değil jeo-ekonomik olarak da kuzey ve güney, doğu ve batı bölgeleri arasında bir köprü niteliği taşımaktadır (Bozkurt, 2013). Bu durum Kırgızistan’a önem kazandırsa da güvenlik sorunlarını beraberinde getirmektedir.

Gerek ekonomik gerekse askeri olarak küçük bir devlet olan Kırgızistan, güvenlik ilişkileri kurmayı birincil amaçlarına eklemiştir. Akayev’in “Küçük devletlerin büyük dostlara ihtiyacı var” sözleri ve Başkan Caparov’un “küçük bir ülke olarak, tüm ülkelerle saygılı ilişkilerimiz olmalı” ifadeleri bu durumu kanıtlar niteliktedir (Dzhuraev, 2022: 5). Bunun yanında komşu devletlerle kıyaslandığında daha az doğal kaynaklara sahip olması, dış politikada dış yardım arama arayışına neden olmuştur. Bu da çeşitli küresel güçlerle ilişkilerin çeşitlendirilmesi için bir çabayı beraberinde getirirken Kırgızistan’ı jeopolitik ve jeoekonomik olarak bağımsız bir dış politika geliştirmekten geri bıraktığı ifade edilmektedir (Kainazarova, 2018).

Kırgızistan’ın “dünya işlerine düşük düzeyde katılım, askeri olmayan dış politika tercihi, uluslararası hukuka bağlılık” gibi

unsurlara önem verdiği belirtilmektedir (Hey, 2003: 5). Üstelik uluslararası örgüt ve kuruluşlarla kurduğu ilişkinin de devletlerle dengeli ilişki kurmalarını sağlamak için olduğu ifade edilmiştir (Wood, 2005: 208). Dolayısıyla Kırgızistan ikili ya da çok taraflı ilişkilerin ön planda tutulduğu, güvenliğin göz ardı edilmediği bir dış politika benimsemiştir.

Kırgızistan'ın dış politikada sınır sorunları ve büyük devletlerin mücadele alanında kalmasından kaynaklanan güvenlik sorunlarının ötesinde iç politikadaki yaşadığı sorunların hükümet değişikliğine gidecek kadar büyük boyutta olması ve devletin dış politikası yaklaşımını etkilemesi neoklasik realizmin de savunduğu dış politika yaklaşımının iç politika tarafından etkilendiği tezini desteklemektedir. Devletle toplum arasındaki bu ilişki, devlet liderinin karar alırken toplumun ve muhalif grupların kurduğu iç siyasi kurumların vereceği tepkiyi göz önünde bulundurmak zorundadır.

Dış politikada bağımsız olmaması, tanınmayan bir devlet olan KKTC ile ilişki kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu yüzden tıpkı diğer bölge devletleri gibi Kırgızistan'ın da KKTC ile olan ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti desteğiyle kurulmuştur. KKTC'de Bişkek temsilciliği bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanında Kırgızistan'da da KKTC temsilciliği bulunmaktadır.

Kırgızistan'da Kıbrıs Türk haftasının kutlanması, iki devletin yakın ilişkiler kurduğunun kanıtıdır. KKTC Bişkek Temsilcisi burada yaptığı konuşmasında yıllardır ayrı yaşamak zorunda kalan iki halkı Kırgızistan'da bir araya getirmeyi hedeflediklerini açıklamıştır (KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2015). Bu organizasyondan bir sene sonra yine Kırgızistan'da Kıbrıs Türk-Kırgız iş forumu düzenlenmiştir (KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2016). Bunun yanında eğitim alanında da iki devlet arasında işbirliği mevcuttur. Uzun yıllardır KKTC'de öğrenim gören çok sayıda Kırgız öğrencinin olduğu bilinmektedir (Kırım Haber Ajansı, 2018). Ersin Tatar'a göre iki ülke arasındaki

ulaşımın kolaylığı sebebiyle öğrenci sayısında daha da artış olacaktır (KKTC Cumhurbaşkanlığı).

KKTC ve Kırgızistan arasındaki ilişkileri KKTC Kırgızistan Temsilcisi Erhan Arıklı, 2008 yılında gerçekleştirilen *Politik, Ekonomik ve Stratejik Konular Perspektifinde Merkezi Asya ve Kuzey Kıbrıs Uluslararası Konferansı*'nda dile getirmiştir (Göktürk, 2007: 396). Arıklı'ya göre, Türkiye dışında bir ülke parlamentosunda kurulan KKTC Dostluk Grubu, Kırgızistan Sanayi, Ekonomi, Turizm, Spor ve Kültür Bakan Yardımcılarının KKTC'ye gelip burada resmi işbirliği politikaları imzalaması, KKTC Milli Eğitim Bakanı'nın 'resmi olarak' Bışkek'e davet edilmesi ve KKTC-Kırgızistan Kültür İşbirliği Anlaşması iki devlet arasında gelişen ilişkilerin kanıtı niteliğindedir. Ancak Arıklı burada yaptığı konuşmasında Kırgız KKTC ile geliştirdiği ilişkilerden sonra AB, Yunanistan, GKRY tarafından Kırgız Hükümetine nota verildiğini de açıklamıştır. Dolayısıyla ilişkilerin sorunsuz ve kolayca ilerlemesinin bu noktadan sonra zorlaşacağı muhtemel olarak değerlendirilmiştir.

Kırgızistan'ın bu süreçten sonra ilişkileri azaltacağı düşünülse de hükümet düzeyinde görüşmeler iki devlet arasında gelişerek devam etmiştir. KKTC'nin TDT'ye gözlemci üye olmasına en büyük destek veren ülkelerden birinin Caparov yönetimindeki Kırgızistan olduğu bilinmektedir. 2023 yılında Kırgızistan'da gerçekleştirilen Enerji Yatırımları ve İşbirliği Konferansı'na KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın onur konuğu olarak katılması bu durumu ayrıca örneklemektedir. Tatar burada yaptığı konuşmasında, 1937 yılında Kırgızistan'da yaşanan olaylarda 100'den fazla aydının ölüm cezasına mahkûm edilmesi (Kara, 2014: 244) ve gerçekleştirilen katliamı, 1960 yılında Kıbrıs Türk halkının da yaşadığını ifade etmiştir (KKTC Cumhurbaşkanlığı, 2023). Böylece ortak dil, ortak kültürün yanında ortak acıları ekleyerek iki devleti daha da yakınlaştırmaya çalışmıştır.

Ortak değerlerin farkında olan tek taraf KKTC değildir. Ersin Tatar'ın katıldığı bu konferansta Türkiye-Kırgızistan Manas

Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alparslan Ceylan, Kıbrıs Sorunundan bahsederken ‘Kıbrıs bizim milli davamızdır’ diyerek KKTC’ye olan desteğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bunun yanında Sadık Caparov’a TDT içerisinde KKTC’ye verdiği destek için teşekkür etmiştir (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2023).

Kırgızistan’ın KKTC ile çeşitli ilişkiler kurmaya istekli olduğu ancak BM, AB gibi önemli küresel aktörlerin Kırgızistan’a yaptırım gerçekleştirme ihtimali sebebiyle, tıpkı diğer Türk devletleri gibi ilişkilerin Türkiye aracılığı ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak, Kırgızistan’ın KKTC’yi tanıyıp tanımayacağı sorusu gündeme getirirsek, bunun çok mümkün olmadığını söylemek doğru olacaktır. Kırgızistan ile kıyaslandığında daha ‘güçlü’ olarak nitelendirilebilecek bölge devletleri dahi çeşitli endişelerle bunu gerçekleştirememektedir. Kırgızistan’ın her anlamda yaşadığı bağımlılık, jeopolitik olarak hissettiği güvenlik endişeleri başta olmak üzere, özellikle BM ve AB gibi aktörlere karşı bir hamle gerçekleştiremeyecek olması KKTC’yi tanıyamayacağını da bize göstermektedir. Bölge devletleri arasından en fazla dış yardım alan ülke olarak bilinen Kırgızistan’ın bağımlılıkları onu sistemik bir baskı altında bırakmış, dış politika karar alma sürecindeki özgürlüğünü kısıtlamıştır.

Hızlı artış gösteren nüfusu, jeostratejik konumu, tarihsel ve kültürel zenginlikleri ve ekonomik potansiyeli ile Orta Asya’nın kilit ülkesi olarak dikkat çeken bir diğer TDT üyesi devlet Özbekistan’dır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden devlet, 1992 yılında BM’ye kabul edilmiş, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, BM ticaret ve Kalkınma Konferansı Grubu vb. dâhil olmak üzere BM’nin birçok uzman kurumu ile işbirliği kurmuştur.

Bölgesel liderlik için çaba gösteren Özbekistan, Orta Asya’nın kalbinde yer almakta olup Orta Asya’da bulunan tüm devletlerle sınır komşusudur. Mackinder, Kara Hâkimiyet teorisinde Kalpgah’ın

merkezine Avrasya'yı yerleştirmiş, buraya hükmeden gücün, dünyaya hükmedebileceğini belirtmiştir. Brezinski ise ABD için Avrasya'yı jeopolitik ödül olarak nitelendirmiş ve bu bölgede Özbekistan'ı ABD'nin güçlü desteğini hak eden jeopolitik bir eksen olarak ifade etmiştir (Brzezinski, 2014: 207). Özbekistan'ın bölgenin tam merkezinde yer aldığı ve bölge devletlerinin tümüyle sınır komşusu olduğu düşünüldüğünde, Özbekistan'a atfedilen önemin yersiz olmadığı görülmektedir.

1991 yılından 2016 yılına kadar Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından yönetilen devlet, Kerimov'un hayatını kaybettiği 2016 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların %88,6'ını alarak kazanan Şevket Mirziyoyev tarafından yönetilmeye başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). Uzun süreli yönetim ülkedeki siyasal istikrarsızlığı azaltsa da demokratik olarak gelişmesinin önüne geçmiştir. Bu istikrar için 'güçlü başkan, zayıf parlamento' yapısı benimsenmiş, siyasal muhalefet ve sivil toplum örgütleri gerektiğinde bastırılmaya çalışılmıştır. Çünkü Özbekistan için güçlü bir devlet demek güçlü bir yönetim demektir. Bu noktada insan hakları ve demokratikleşme hususunda eleştiriler alınsa da, Özbekistan demokratikleşmeden çok istikrarı tercih etmiştir.

Tıpkı diğer Türk Cumhuriyetleri gibi bağımsızlıktan sonra birçok sorunla karşı karşıya kalmış Özbekistan'da; genç ve hızla büyüyen nüfus yapısının ortaya çıkardığı işsizlik sorunu, siyasi gerilimler, insan hakları ihlalleri, etnik milliyetçilik, kabilecilik temel iç sorunlar olarak kendini göstermiştir (Erol, 2004: 86). Ülkenin stratejik kültürünü oluşturan bu unsurlar demokratik olarak gelişmesinin önüne geçmiştir. Ayrıca sahip olduğu jeopolitik önem sebebiyle Cengiz Han ve Büyük İskender gibi isimlerin dahi istilasına uğramış olması güvenlik algısının bu doğrultuda şekillenmesine neden olmuştur (Yılmaz & Duran, 2023: 780).

Özbekistan'da, dış politikayı etkileyecek derecede Rus etnik nüfusu yer almaktadır. Dolayısıyla Rusya'dan tamamen bağımsız bir dış politika benimsemesi mümkün değildir. Devlet, sadece

kendisinin değil tüm Orta Asya’da Rus etkisinin azaltılması yönünde bir politika izlese de dış politikada Rusya ‘sınırlamasını’ görmek mümkündür.

Özbekistan dış politikası ile ilgili yapılan ve iç faktörlerin ön planda tutulduğu çalışmalarda, doğal kaynakların etkiler, yasal kurumların yönleri ve ülkenin liderlerinin kişisel özellikleri vurgulanmıştır (Nomerovchenko, vd., 2018: 391). Gerek Kerimov dönemi gerekse Mirziyoyev dönemi olsun Özbekistan dış politikasının iki ana hedefi bulunmaktadır. Bu hedeflerden ilki bağımsızlığın sağlam temellere oturtularak garanti altına alınması iken, ikincisi Orta Asya’da bölgesel güç olabilmektedir (Sönmez, 2013: 388). Birincil hedef bağımsızlığını kazanan her devletin dış politikadaki hedeflerinden biriyken, ikincisi güçlü devletlerin kendilerine koyduğu hedefler arasındadır. Dolayısıyla Özbekistan bölgesel olarak sahip olduğu maddi ve manevi gücün farkında olan bir devlettir. Özbekistan’ın Kerimov döneminde benimsediği denge siyasetinin en büyük amacı şüphesiz kendi güvenlik algısı sebebiyledir. Dış politika karar alma sürecindeki tutarsızlıkların sebebi de budur. Öyle ki kendi yönetimini güvende tutmak Kerimov’un iç ve dış politikada birincil hedefidir. Kerimov’un öncelik olarak güvenlik amacıyla benimsediği denge politikası Şevket Mirziyoyev tarafından daha çok ekonomik ve toplumsal kalkınma amacıyla kullanılmıştır. Bu durumda iki liderlerin yaklaşımlarının farkına dikkat çekmenin yanında, liderlerin görevde oldukları süreçte uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin de etkisi vardır.

Özbekistan dış politikası incelendiğinde KKTC ile ilişkilerin yok denecek kadar az olduğu, ilişkilerin Türkiye aracılığıyla ilerlediği görülmektedir. Burada şüphesiz Özbekistan’ın benimsediği dış politika yaklaşımı etkindir. Bağımsızlık, güvenlik ve güç; Özbekistan dış politikasının değişmeyen amaçlarıdır. Bu amaçlar kapsamında uluslararası alanda söz sahibi olan devletleri ve bundan fazlası olan BM çözüm planlarını göz ardı ederek Özbekistan’ın KKTC’yi tanıması mümkün görülmemiştir. Mirziyoyev döneminde bu amaçlara eklenen ekonomik gelişme ve çeşitli insan hakları unsurlarının

geliştirilmesi uluslararası alanda işbirliklerini daha da gerekli kılmış, bu işbirlikleri için uluslararası aktörlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple KKTC konusunun Özbekistan'ın gündemi olmadığını söylemek doğru bir yaklaşımdır.

Hiçbir TDT üyesi devletin KKTC'yi tanınması öngörülmesine de, son yıllarda KKTC ile TDT ülkeleriyle ilişkilerin yoğunlaşması, GKRY'nin, KKTC'nin bu devletler tarafından tanınabileceğine dair kaygılarının oluşmasına neden olmuştur. Ancak 4 Nisan'da açıklanan AB-Orta Asya Ortak Bildirisi'nde GKRY'yi rahatlatan bir gelişme yaşanmış; Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan KKTC'nin kurulmasını kınayan ve devletlere tanımama çağrısı yapan BM Güvenlik Konseyi'nin 541 ve 550¹ sayılı kararlarına da bağlı kalacaklarını açıklamışlardır (BBC Türkçe, 2025). Bunun yanında bu devletler GKRY'ye yerleşik büyükelçiler atayarak Rum tarafı ile diplomatik ilişkilerini ileri seviyeye taşımışlardır. Burada AB ile yakın ilişkiler kurma amacının olduğunu söylemek doğru olacaktır. Avrupa Birliği'nin Orta Asya ülkelerine 12 milyar avroluk bir proje fonu ayırması, bu fondan daha büyük bir pay almak için bazı Türk cumhuriyetlerinin, AB, Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile bağlarını güçlendirmeyi seçmesine neden olmuştur (Shafiyev, 2025). KKTC lideri Ersin Tatar da bu doğrultuda açıklama yapmış, bu devletlerin AB'nin kendilerine vereceği imkânlar dâhilinde böyle karar almış olabileceklerini ifade etmiştir (Firik, 2025). Bu devletlerin dış politika yaklaşımında benimsediği pragmatist yaklaşım da bu savı doğrulamaktadır. Buna ek olarak, maddi yardımların devletler tarafından 'güç' unsuru olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda 12 milyar avro gibi bir rakamın, TDT üye devletleri üzerinde sistemsal bir baskı oluşturacağı ve dış politika karar alım süreçlerini etkileyeceği de kesindir. 10. TDT Zirvesi'ne Macaristan ve Türkmenistan davet edilirken KKTC'nin davet edilmemesini de bu baskıyla açıklamak mümkündür.

¹ Söz konusu kararlar Kıbrıs adasında kurulan KKTC'nin varlığının kabul edilmemesini burada sadece Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tanınmasını öngören kararlardır.

İlişkilerin Türkiye Cumhuriyeti aracılığı ile kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda bu gelişmelerden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nden gelecek bir açıklama beklenmiştir. Ancak AB tarafından bu devletlere sağlanacak finansmanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi başına sağlamasının mümkün olmadığı açıktır. Bununla beraber Türk hükümetinin de KKTC yönetimi gibi bu devletlerin ekonomik çıkarlar doğrultusunda böyle bir hamle yaptıklarını da düşünüyor olması mümkündür. Türk Devletlerinin GKRY'yi Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla hâli hazırda tanıdığı² göz önünde bulundurulduğunda, geleceğe yönelik olarak tek tedirginlik KKTC'nin tanınmasının önüne koyulacak bir engel olarak kendini göstermektedir.

Sonuç

KKTC'nin tanınması için baskıya dayalı bir diplomasi yerine dost ülkelerin desteğini kazanmak bağlamında bir dış politika yaklaşımı benimsendiği, dayanışma talebiyle ilerlendiği görülmüştür. Böylece gerekli alt yapı oluştuğunda KKTC'yi dünyaya tanıtmak hedeflenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC küresel aktörlerden beklediği desteği alamamış, bu doğrultuda son yıllarda Türk Devletlerine yönelme yaşanmış, sahip olunan ortak kültür, tarihsel yakınlıklar göz önüne alınarak Türk Devletleri'nin KKTC'ye olan desteğini arttırmak, belki de KKTC'nin tanınmasını sağlamak hedeflenmiştir.

Uluslararası ilişkilerde ülkeler arasındaki ilişkiler dünya siyasetini yönlendirdiğinden kritik öneme sahip olsa da, realizmin altını çizdiği 'ulusal çıkar' unsuru ülkelerin ne kadar iyi ilişkilere sahip olurlarsa olsunlar çeşitli sorunları görmezden gelmesinin ya da soruna tarafsız kalmasının esas nedenidir. Çünkü reel politikada, kardeşlik ve soydaşlık gibi kavramlar değil; ulusal, bölgesel ve jeopolitik çıkarlar önceliklidir. TDT üyelerinin Kıbrıs Meselesine

² Azerbaycan ve Kazakistan-2 Nisan 1992, Kırgızistan-20 Şubat 1992, Özbekistan-30 Mayıs 1997, Türkmenistan-13 Kasım 2007'de Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımışlardır (Tavukcu, 2025).

yaklaşımı da tıpkı böyledir. Kıbrıs Türklerinin içinde bulunduğu durum Orta Asya ülkelerinin dış politika öncelikleri arasında değildir. Ancak bu durumu sadece ‘ulusal çıkar’ unsuruyla açıklamak yeterli değildir. Bunun için tıpkı neoklasik realizmin de altını çizdiği gibi birçok değişkeni beraber değerlendirmek gerekmektedir.

Her şeyden önce, bir sorunun çözümüne destek olmak için o sorunun kaynağını bilmek gerekmektedir. 1974 yılında Türkiye’nin yaptığı Barış Harekâtı sırasında ve Kıbrıslı Türklerin egemenliklerini ilan ettiklerinde, söz konusu devletlerin bağımsız dış politikaları yoktu çünkü bu devletler 1991 yılına kadar SSCB’nin parçasıydılar. Dolayısıyla çoğu Kıbrıs Sorununa hâkim olmamakla birlikte, bilenler de sorunu Sovyet medyasının ele aldığı ve yansıttığı şekilde öğrenmişlerdir. Bu sebeple bu devletlerin oluşan stratejik kültürlerinin temelinde Sovyet Rusya’sının Kıbrıs sorununa yaklaşımı yer almaktadır. Sovyet medyasının sorunu yorumladığı şekilde fikir sahibi olmuşlar ve bu minvalde yaklaşım benimsemişlerdir.

Bağımsızlıklarını sonradan kazanan bu devletlerin; Çin, Rusya, AB, ABD ya da Türkiye gibi aktörlerin özellikle birine ya da birkaçına bağımlı olmak istemedikleri ve bu aktörler arasında denge kurmayı amaçladıkları görülmektedir. Bu denge kapsamında TDT üye devletlerinin diğer aktörlerin yaklaşımlarına dikkat ederek de Kıbrıs sorununa yaklaşacakları bir gerçekliktir. Bu devletlerin Türkiye ile ilişkileri gün geçtikçe gelişse de bölgede Rusya etkisinin yanında Çin’in de büyük etkisi vardır ve Türkiye hali hazırda etki olarak bu ülkelerin gerisindedir. Rusya bu devletler için etkisinden kurtulmak için çaba gösterdikleri ancak tamamen kopamadıkları bir aktör konumundadır. Çünkü bu devlet ile aralarında enerji bağımlılığı ve güvenlik hususlarında tarihsel bir bağ bulunmaktadır ve bunun hızlıca ortadan kalkması mümkün değildir. Bunun yanında GKRY’nin tüm ada adına AB üyeliğine kabul edilmesinden sonra Rusya’nın bir AB ülkesiyle ilişki kurma bağlamında GKRY ile ilişkilerini daha da güçlendirdiği, bankacılıktan turizme kadar Rus sermayesini burada arttırdığı bilinmektedir (Şahin, 2022: 4). Rusya’nın Akdeniz’e inme

isteği ışığında, Kıbrıs'ın NATO üyesi olmasının kendi çıkarlarına hiç uymayacağından, Güney Kıbrıs'la iyi ilişkiler içinde olmak Rus dış politikasında önem arz eden bir durumdur. Öyle ki 2022 yılında yayımladığı 'Deniz Doktrini'nde NATO ve ABD'nin denizlerdeki etkinliklerini Rusya'ya yönelik ulusal bir tehdit olarak değerlendirmiştir (Vázquez, 2023). Her ne kadar Suriye'de varlık gösterse de Kıbrıs'ta da aynı şekilde varlık göstermek Doğu Akdeniz'de güç kazanmasında bir etken olabilecek, bu bölgede kendini daha güvende hissetmesini sağlayabilecektir. Aynı zamanda bölgede etkin olmasıyla, bölgede keşfedilen yeni kaynaklar ya da yapılması planlanan boru hatları kendisine tehdit oluşturmayacaktır. Bu bağlamda Rusya'nın GKRY ile kurduğu güçlü ilişkilerin devamlılığının sağlanacağı öngörülmektedir. Bu sebeple her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da Rusya'nın TDT üye devlerinin üzerinde 'veto' gücü olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu sebeple sadece kendi ulusal çıkarları değil KKTC'nin tanınması hususuna Rusya'nın yaklaşımı da önemlidir. Üstelik dikkate alınması gereken tek aktör Rusya değildir.

Bölgede dikkat çeken bir diğer aktör Çin'dir. Doğu Akdeniz'e olan ilgisi 'Kuşak Yol' projesiyle artış gösteren Çin'in bölgedeki ülkelere yaklaşımı 'Tek Çin Politikası' çerçevesinde olup, bölge ülkelerinin iç sorunlarına müdahil olmamaya dikkat edilmektedir. Kıbrıs sorununda ise belirleyici etken Çin'in Tayvan sorunu olmuş, bu sebeple Kıbrıs politikası 'Tek Kıbrıs' ilkesi çerçevesinde oluşturulmuştur (Şahin, 2022: 46-48). Dolayısıyla Çin de Kıbrıs sorununun iki bölgesi iki toplumlu federasyon temelinde BM kararlarına uygun şekilde çözülmesini desteklemekte, bu durum da 'Çin sermayesine' oldukça önem veren bölge devletlerinin dış politikalarını sınırlandırabilmektedir.

Son yıllarda bölgeye yapılan yatırımlar kapsamında Avrupa Birliği ile bölge devletlerinin ilişkileri oldukça gelişmiştir. İlişkilerin gelişmesinin de ötesinde AB'nin bölgeye yapacağı yatırımların değeri sebebiyle bu yatırımlardan faydalanmak isteyen bölge devletlerinin AB'nin Kıbrıs politikasına uygun hareket etmeleri

beklenmektedir. AB'nin Kıbrıs Sorununa yaklaşımının GKRY lehine olduğu göz önüne alındığında bu devletlerin Kuzey Kıbrıs'ı tanımalarını beklemek realist yaklaşıma oldukça aykırı olacaktır. Bölge devletlerinin bazılarının Güney Kıbrıs'ta açtıkları büyükelçilikler de bu düşüncayı destekler niteliktedir.

Tüm bunlara ek olarak söylenmelidir ki; KKTC'nin tanınıp tanınmaması sadece bölgesel olarak düşünülmemeli ülkelerin özelinde de değerlendirilmelidir. Her şeyden önce TDT üye ülkelerinin KKTC ile ilişkilerini Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler bağlamında ele alıp geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu durumun KKTC'nin tanınmayan bir devlet olmasından öte, KKTC ile direkt ilişki kurmanın kendilerine yaratabileceği problemlerden ötürü kaynaklandığı da düşünülmektedir. İlişkilerin devlet bazında ele alınmasıyla neoklasik realizm karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki; bu devletlerin her birinin dış politika yaklaşımlarını etkileyen öznel problemleri ve öznel çıkarları bulunmaktadır. Bu doğrultuda her birinin dış politika yaklaşımı birbirinden farklıdır. Her birinin iç politikalarındaki çeşitli bağlılık ve sıkıntılar bulunmakta, bu doğrultuda oluşturdukları güvenlik politikaları da farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bir devletle ilişki kurmak istemek çeşitli kısıtlamaları beraberinde getirebileceğinden, tercih edilmeyebilir. Azerbaycan örneğinde bunu net bir şekilde görmek mümkündür.

Devletlerin dış politika kararlarını etkileyen tek unsur sahip olduğu problemler ve karışıklıklar değildir. Uluslararası alanda görünür olmak ve hatta söz sahibi olmak maddi ve manevi gücünü yükseltmek gibi ulusal çıkarları da karar alma süreçlerini ve uluslararası sorunlara yaklaşımlarını etkileyebilmektedir. Kazakistan ve Özbekistan örneklerinde bunu görmek mümkündür.

Kuzey Kıbrıs'ın tanınmak ve uluslararası alanda görünür olabilmek için TDT'ye ne kadar ihtiyacı varsa, TDT için de KKTC kazanılması gereken bir ortaktır. Akdeniz'de yaşanan hâkimiyet yarışında TDT'nin de kendini gösterebilmesi için önce Doğu Akdeniz'in en uzun kıyı şeridinde sahip olan ülke olarak Türkiye'ye

ihtiyacı vardır. Bunun da ötesinde, uluslararası gücünü arttırmak isteyen bir örgüt olarak TDT'nin Doğu Akdeniz'de jeopolitik olarak oldukça önemli bir yeri olan Kıbrıs Adasında etkili olabilmek ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki gücünü katlamak için KKTC'nin bu işbirliğine katılması mutlak suretle bir gerekliliktir. Son yıllarda bu amaçla ve AB'nin etkisiyle GKRY yönetimi ve TDT üyesi ülkelerin ilişkileri gelişim gösterse de adanın bir bütün olarak ele alınabilmesi için KKTC'nin varlığı yok sayılamaz bir şekilde önemlidir. Ancak bu noktada TDT üye devletlerin kendi ulusal çıkarlarını, örgütün çıkarlarından ön planda tuttukları görülmektedir.

Bu sebeple TDT üyesi devletlerin KKTC'yi tanımayı 'tercih' edebilmeleri için öznel problemlerini çözmeleri ve dış politikadaki hedeflerini değiştirmeleri gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın üye devletleri bugün KKTC'yi tanımasalar dahi, KKTC'nin varlığına karşı çıkmamaktadırlar. Bu devletlerle KKTC arasındaki ilişkinin çeşitli alanlarda geliştiği görülmektedir. Karşılıklı geliştiren bu ilişkiler ise devletlerin KKTC'yi hukuki olarak (de jure) tanımasa da; fiili(de facto) ya da örtülü(implicit) şekilde tanıdığını göstermektedir. Tanınmanın sadece hukuki bir boyutu olmadığından, KKTC için bu devletlerle ilişkileri güçlendirmek de önemlidir. TDT'nin bu bağlamda KKTC'nin uluslararası alanda sesini daha da duyurmasını sağlayacak bir platform olarak kullanılması mümkündür.

Kaynakça

- 52 yıldır çözilemeyen düğüm: Kıbrıs meselesi. (t.y.). *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. <https://www.sde.org.tr/ege-kibris/52-yildir-cozulemeyen-dugum-kibris-meselesi-haberi-19771> (erişim: 10.01.2026)
- Abazov, R. (1998). *Practice of foreign policy making: Formation of post-Soviet politics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan*. NATO. <https://www.nato.int/acad/fellow/96-98/abasov.pdf> (erişim: 06.12.2024)
- Ahmadov, N. (2019). Azerbaycan basınında Türkiye ve Türkçülük konusu. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1): 68-75.
- Akening, H. (2017). Türk dünyası ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme. *MUTAD*, IV(I): 1-11.
- Aliyev'den KKTC davasına destek: KKTC bayrağı hep dalgalanacak. (2023, 7 Eylül). *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/aliyevden-kktc-davasina-destek-kktc-bayragi-hep-dalgalanacak-793957.html> (erişim: 23.11.2024)
- Atasoy, E. (2001). Kazakistan'ın nüfus yapısı ve demografik özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 36: 214-244.
- Babaoğlu, S. (2024, 12 Şubat). Kazakistan KTC konusunda neden ters yönde. *GZT*. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/kazakistan-kktc-konusunda-neden-ters-yonde-3774409> (erişim: 01.04.2025)
- Bostancı, M. ve Lüleci, T. (2019). 21. yüzyıl başında Türkiye Kazakistan ilişkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, 12(XLI): 715-754.
- Bozkurt, G. S. (2013). Kırgızistan'ın küresel ve bölgesel güçler ile ilişkilerine genel bakış. *TASAM*. https://tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf (erişim: 13.08.2025)
- Brzezinski, Z. Z. (2014). *Büyük satranç tahtası*. (çev. Y. Türedi), İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Cleaver, T. (2023). North not invited to Organisation of Turkic States summit. *Cyprus Mail*. <https://cyprus-mail.com/2023/11/04/north-not-invited-to-organisation-of-turkic-states-summit/> (erişim: 02.04.2024)
- Coldoşov, A. (2017). Kırgızistan iç siyaseti. *Kırgızistan: Tarih-toplum-ekonomi-siyaset*. (Der.) C. Buyar. BYR Publishing, 245-287.
- Cornell, S. E. (2023). Kazakhstan's foreign policy: Managing the major powers. *The Central Asia-Caucasus Analyst*, December 8. https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/231208_FT_Kazpowers_b.pdf (erişim: 13.08.2025)
- Cummings, S. N. (2003). Eurasian bridge or murky waters between east and west? Ideas, identity and output in Kazakhstan's foreign policy.

- Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies.* (Ed. by) R. Fawn. London: Frank Cass Publishers, 19(3): 139-155.
- Dzhuraev, S. (2022). Kyrgyzstan and the changing geopolitics of Central Asia and the Caucasus. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. <https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220830-FT-Kyrgyzstan.pdf> (erişim: 02.09.2025)
- Erol, M. S. (2004). Orta Asya'da güvenlik sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1): 85-112.
- Firik, M. K. ve Kabasakal, M. F. (2025, 15 Nisan). KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: Türk devletleri, Rum tarafıyla ilişkilerine biraz daha dikkat etmeli. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-tatar-turk-devletleri-rum-tarafiyla-iliskilerine-biraz-daha-dikkat-etmeli/3538835> (erişim: 17.05.2025)
- Göktürk, T. B. (2007). Politik, ekonomik ve stratejik konular perspektifinde Merkezi Asya ve Kuzey Kıbrıs Uluslararası Konferansı (20-21 Kasım 2008). *ÇTTAD*, 6(15): 391-400.
- Götz, E. (2021). Neoclassical realist theories, intervening variables, and paradigmatic boundaries. *Foreign Policy Analysis*, 17(2): 1-13.
- Gray, C. S. (1999). Strategic culture as context: The first generation of theory strikes back. *Review of International Studies*, 25(1): 49-69.
- Haydar, A. (2024). Kazakhstan's multi-identity foreign policy: Path to win-win relationships. *The Astana Times*. <https://astanatimes.com/2024/02/kazakhstans-multi-identity-foreign-policy-path-to-win-win-relationships/> (erişim: 12.04.2025)
- Hermann, M. G. ve Hagan, J. D. (1998). International decision making: Leadership matters. *Foreign Policy*, (110): 124-137.
- Hey, J. A. K. (2003). Introducing small state foreign policy. *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. (Der.) J. A. K. Hey. Boulder CO: Lynne Rienner, 1-11.
- Interpeace. (2011). *Solving the Cyprus problem: Hopes and fears, a report by the Cyprus 2015 Initiative*.
- İncirli, S. (2024, 26 Mart). KKTC'ye 2'nci Kazak kazığı! *Yenidüzen*. <https://www.yeniduzen.com/kktcye-2nci-kazak-kazigi-21830yy.htm> (erişim: 16.05.2025)
- Kainazarova, C. (2018). *New trends in Kyrgyz foreign policy*. Munich Personal RePEc Archive. https://mpira.ub.uni-muenchen.de/86491/1/MPRA_paper_86491.pdf (erişim: 23.07.2025)
- Kara, F. (2014). Kırgızistan SSCB'de totaliter sistem ve aydınlara yönelik tasfiyeler. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 44-51.
- Kasım, K. (2007). Soğuk Savaş dönemi sonrası Kıbrıs sorunu. *Akademik Bakış*, 1(1): 57-72.
- Kassenova, N. (2022). *Between Scylla and Charybdis: Kazakhstan foreign policy in pursuit of a new equilibrium*. The Central Asia-Caucasus

- Institute & Silk Road Studies Program, September 5.
https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220905_FT-Kazakhstan.pdf (erişim: 09.04.2025)
- Kazakistan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi olmayan üyeliğine seçildi. (t.y.). *Türk Devletleri Teşkilatı*.
https://turkicstates.org/tr/haberler/kazakistan-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-daimi-olmayan-uyeligine-secildi_961 (erişim: 09.04.2025)
- Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne neden elçi atadı? (2025, 8 Nisan). *BBC Türkçe*.
<https://www.bbc.com/turkce/articles/cnv5z8p402go> (erişim: 09.04.2025)
- Keser, U. (2006). 2004 referandum döneminde Kıbrıs ve yaşanan gelişmeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13): 173-188.
- Kıbrıs Türk-Kırgız İş Forumu düzenlendi. (2016). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-turk-kirgiz-forumu-duzenlendi/> (erişim: 11.12.2025)
- Kırgızistan'da Kıbrıs Türk haftası başladı. (2015). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kirgizistanda-kibris-turk-haftasi-basladi/> (erişim: 11.12.2025)
- Kırgızistan'da KKTC bayrakları dalgalandı. (2023). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*.
<https://www.kktcb.org/tr/kirgizistanda-kktc-bayraklari-dalgalandi-11777> (erişim: 11.12.2025)
- Kiraz, S. (2018). Dış politika analizi modeli olarak neoklasik realizm: İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk dış politikasının analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2): 417-440.
- KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar Türk dünyasının kalbi ve altın köprüsü Manas Üniversitesi'nde. (2023). *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*. <https://www.manas.edu.kg/tr/news/4688> (erişim: 12.12.2025)
- KKTC ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler geliyor. (2018, 31 Mayıs). *Kırım Haber Ajansı*. <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/kktc-ve-kirgizistan-arasindaki-iliskiler-gelisiyor-171165> (erişim: 12.12.2025)
- Le Gall, E. (2024, 5 Nisan). Towards Russian recognition of the "Turkish Republic of Northern Cyprus"? *Network for Strategic Analysis (NSA)*.
<https://ras-nsa.ca/towards-russian-recognition-of-the-turkish-republic-of-northern-cyprus/> (erişim: 04.05.2025)
- Lillis, J. (2022, 11 Mayıs). In Turkey, Kazakhstan's president talks trade and China transport. *Eurasianet*. <https://eurasianet.org/in-turkey->

- kazakhstans-president-talks-trade-and-china-transport (erişim: 06.06.2024)
- Mammadov, A. (2022). *Neorealizm kuramı çerçevesinde Azerbaycan dış politikası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Marat, E. (2006). *The Tulip Revolution: Kyrgyzstan one year after*. Washington: The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2016/09/Jamestown-TulipRevolution.pdf> (erişim: 01.11.2025)
- McDonald, R. (1993). Cyprus: A peacekeeping paradigm. *The World Today*, 49(10): 182-186.
- Mere, M. (2024). Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle arasındaki dış ticaretinin panel çekim modeli yaklaşımıyla analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2): 262-275.
- Nahçıvan Anlaşması. (t.y.). *Turkic States*. https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (erişim: 27.04.2026)
- Nomerovchenko, A., Kim, J. ve Kang, W. (2018). Foreign policy orientation of independent Central Asia states: Looking through the prism of ideas and identities. *The Korean Journal of International Studies*, 16(3): 389-410.
- Onea, T. (2012). Putting the 'classical' in neoclassical realism: Neoclassical realist theories and US expansion in the post-Cold War. *International Relations*, 26(2): 139-164.
- Özbekistan'ın siyasi görünümü. (t.y.). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim: 02.12.2025)
- Özsağlam, M. T. (2024, 27 Mayıs). Güney Kıbrıs-Türk devletleri ilişkileri! *Kıbrıs Postası*. https://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j251/a41336-guney-kibristurk-devletleri-iliskileri (erişim: 12.07.2025)
- Öztopal, M. K. (2018). İslam Kerimov ve sonrası dönemde Özbekistan dış politikası: Karşılaştırmalı bir bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 9(48): 39-57.
- Pimond, M. A.-S., Lordos, A., Dağlı, İ. ve İkinci, M. (t.y.). *Breaking the pattern of deadlock in the Cyprus peace process*. Interpeace Peacebuilding in Practice, Paper No: 5.
- President Ersin Tatar meets with President of Kyrgyzstan Sadyr Japarov. (t.y.). *Presidency of the Turkish Republic of Northern Cyprus*. <https://kktcb.org/en/president-ersin-tatar-meets-with-president-of-kyrgyzstan-sadyr-japarov-11779> (erişim: 13.12.2025)

- Ripsman, N. J., Taliaferro, W. S. ve Lobell, E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. New York: Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1): 144-172.
- Rumlardan Azerbaycan'a 'AB vetosu' tehdidi. (2005, 13 Ekim). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rumlardan-azerbaycana-ab-vetosu-tehdidi-3377032> (erişim: 23.11.2024)
- Saner, R. (2009). Cyprus conflict and social capital theory: A new perspective on an old conflict. *Social Capital and Peace Building; Creating and Solving Conflict with Trust and Networks*. (Der.) M. Cox. London: Routledge, 139-155.
- Sarıkaya, Y. (2021). *Türki Cumhuriyetler'den Türk Devletleri Teşkilatı'na 30 yılın muhasebesi*. TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Değerlendirme No. 38.
- Shafiyev, I. (2025, 12 Nisan). A rift in "Turkic Unity": Northern Cyprus condemns Uzbekistan and Kazakhstan... Aliyev supports the Turkish Cypriots amid rising tensions. *AZE Media*. <https://aze.media/a-rift-in-turkic-unity-northern-cyprus-condemns-uzbekistan-and-kazakhstan-aliyev-supports-the-turkish-cypriots-amid-rising-tensions/> (erişim: 12.09.2025)
- Shalkeieva, Z. (2009). *Kazakistan dış politikasında petrolün rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sinan, T. (2025, 8 Nisan). Türk devletleri Türkiye'ye neden ihanet etsin? *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/turk-devletleri-turkiye-ye-neden-ihanet-etsin-kose-yazisi-57915> (erişim: 19.11.2025)
- Smith, N. R. (2018). Can neoclassical realism become a genuine theory of international relations? *The Journal of Politics*, 80(2): 742-749.
- Sönmez, S. (2013). Özbekistan dış politikasını oluşturan temel faktörler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2): 387-415.
- Şahin, İ. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı açısından KKTC'nin jeopolitik önemi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 4.
- Taldbayeva, D. (2012). *Türk dünyasında entegrasyon süreci: Türkiye Kazakistan ikili işbirliğinin sürece etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- The Republic of Kazakhstan. (t.y.). *TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus, Asia)*. <https://traceca-org.org/en/countries/kazakhstan/about-the-republic-of-kazakhstan/> (erişim: 19.04.2024)

- Turhan, T. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti-Azerbaycan ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1): 175-196.
- Türk Devletleri Teşkilatı 9. Zirvesi Semerkant Bildirisi. (t.y.). <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/semerkant-bildirisi-2679-164.pdf> (erişim: 10.02.2024)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Güncel gelişmeler. https://www.mfa.gov.tr/kibris_ta-2008-yilinda-baslayan-muzakere-sureci-ve-guncel-durum.tr.mfa (erişim: 22.12.2025)
- Uluçevik, T. (2023, 4 Ekim). Türk Devletleri Teşkilatı KKTC'yi dışladı. 21. *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/turk-devletleri-teskilati-kktc-yi-disladi> (erişim: 10.02.2024)
- UNCTAD. (t.y.). *General profile: Azerbaijan*. <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/031/index.html> (erişim: 28.04.2026)
- UNCTAD. (t.y.). *General profile: Kazakhstan*. <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/398/index.html> (erişim: 28.04.2026)
- UNCTAD. (t.y.). *General profile: Kyrgyzstan*. <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/417/index.html> (erişim: 28.04.2026)
- UNCTAD. (t.y.). *General profile: Uzbekistan*. <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/860/index.html> (erişim: 28.04.2026)
- Valiyev, A. (2017). Azerbaijan's foreign policy: What role for the west in the South Caucasus? *Eastern Voices: Europe's East Faces an Unsettled West*. Center for Transatlantic Relations, Working Paper.
- Vázquez, G. (2023). 2022 Russian maritime doctrine: Implications for NATO & the future of great power competition in the Arctic. <https://www.thearcticinstitute.org/2022-russian-maritime-doctrine-implications-nato-future-great-power-competition-arctic/> (erişim: 12.06.2024)
- Wohlforth, W. C. (1993). *The elusive balance: Power and perceptions during the Cold War*. New York: Cornell University Press.
- Wood, T. J. C. (2005). *The formation of Kyrgyz foreign policy 1991-2004*. (PhD Thesis). The Faculty of The Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University.
- Yesevi, Ç. G. ve Yavuz Tıftıkcıgil, B. (2015). Turkey-Azerbaijan energy relations: A political and economic analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(1): 27-44.

- Yılmaz, K. K. ve Duran, H. (2023). Tarihsel miras ve Özbek kimliğinin Özbekistan dış politikasının oluşumuna etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(50): 777-788.
- Zakir, Ç. (2021). Kırgızistan dış politikasında Türkiye ile ilişkilerine genel bakış. *Reforma*, 3(91): 51-61.
- Zhylyshybayeva, M. (2008). *Bölgesel güç dengesi ışığında Kazakistan'ın güvenliği*. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKİYE AND THE LAW OF THE SEA: A STRATEGIC PERSPECTIVE ON SOVEREIGNTY

Türkiye ve Deniz Hukuku: Egemenlik Üzerine Stratejik Bir Bakış Açısı

Meysune YAŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.
meysune.yasar@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9073-6350

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 06.03.2026
Kabul Tarihi: 18.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1903802

Kaynak göstermek için:

Yaşar, M., (2026). Türkiye and the Law of the Sea: A Strategic Perspective on
Sovereignty. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1): 55-87.

Abstract

This article examines Türkiye's approach to international law of the sea regimes not merely through the prism of its non-ratification of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, but within the broader framework of a system of normative regimes. The study argues that Türkiye's limited and fragmented engagement with various law of the sea instruments, including the 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea, reflects a selective and strategic approach to sovereignty rather than a position entirely opposed to international legal norms. It analyses this premise through the concepts of norm selectivity, intensity of regime participation, and the cost of sovereignty.

Keywords: Türkiye, International Regimes of the Law of the Sea, UNCLOS, Strategic Sovereignty Management, Maritime Studies.

Özet

Bu makale, Türkiye'nin uluslararası deniz hukuku rejimlerine yaklaşımını, yalnızca 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olmaması açısından değil, daha geniş bir normatif rejimler sistemi çerçevesinde incelemektedir. Çalışma, Türkiye'nin 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri dahil çeşitli deniz hukuku düzenlemelerine yönelik sınırlı ve parçalı katılımının, uluslararası hukuk normlarına bütünüyle karşıt bir pozisyondan ziyade seçici ve stratejik bir egemenlik yaklaşımını yansıttığını ileri sürmekte; bu varsayımı norm seçiciliği, rejim katılım yoğunluğu ve egemenlik maliyeti kavramları üzerinden analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Uluslararası Deniz Hukuku Rejimleri, UNCLOS, Egemenliğin Stratejik Yönetimi, Deniz Çalışmaları.

Introduction

International law of the sea regimes constitute one of the areas where the tension between state sovereignty and global governance is most evident. The maritime legal order, institutionalised in particular by the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), provides a comprehensive normative framework for the delimitation of maritime zones, the regulation of rights of use, and the establishment of dispute settlement mechanisms. However, the forms of state participation in this regime are not homogeneous; various strategies can be observed, ranging from full membership to selective compliance and even the de facto application of specific norms. This article analyses Türkiye's relationship with international law of the sea regimes through the concept of the strategic management of sovereignty. The existing literature on Türkiye is largely shaped around the Aegean Sea disputes, the geopolitics of the Eastern Mediterranean, and the issue of non-accession to UNCLOS. However, a significant portion of these studies examines Türkiye's position within a narrow treaty-centric framework and fails to adequately explain the patterns of selective participation within the broader institutional structure of law of the sea regimes. Consequently, there is a theoretical gap in the literature regarding states' relationships with law of the sea regimes not merely through the binary of 'accession/non-accession', but rather as a form of selective participation across different normative layers.

This study aims to address this gap through the approach of the strategic management of sovereignty. The strategic management of sovereignty is used to describe the development of selective, piecemeal, and contextual participation strategies by states, designed to minimise the costs of sovereignty, rather than pursuing either full integration into or outright rejection of international legal regimes. Within this framework, the study assesses Türkiye's relationship with law of the sea regimes not only within the context of the 1982 UNCLOS but also within a broader international

maritime legal order. The study's main contribution emerges at three levels. Firstly, it aims to make a theoretical contribution to sovereignty debates in the international relations literature through the concept of 'the strategic management of sovereignty'. This approach re-conceptualises sovereignty as a strategically managed practice, moving away from viewing it as a fixed and binary category. Secondly, it provides an empirical extension to the growing debates on "selective legalisation" in the international law literature through the lens of law of the sea regimes. Thirdly, regarding studies on Türkiye, it proposes an alternative analytical framework that explains the country's relationship with law of the sea regimes not merely through geopolitical disputes but through a model of selective participation in these regimes. In this context, the article aims to rethink states' relationship with international law of the sea regimes using the example of Türkiye and to demonstrate how sovereignty is flexibly and strategically reproduced within the contemporary international system.

1. UNCLOS, Sovereignty and Selective Legalisation: Theoretical Debates in the Literature

The 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea has established the fundamental normative framework for modern global maritime governance as a comprehensive codification of international law of the sea. The Convention has been regarded not merely as a technical legal instrument, but as a constitutional order that redefines maritime space and institutionalises the forms of sovereignty, jurisdiction and use of the seas by states (de Marffy Mantuano, 1995). The developing literature has treated UNCLOS as a comprehensive regime that provides an international order in areas such as the delimitation of maritime zones, the management of marine resources, freedom of navigation, and the protection of the marine environment. The works of scholars such as Tullio Treves, Yoshifumi Tanaka and Bernard H. Oxman argue that UNCLOS constitutes a normative centre within international law that is

increasingly acquiring constitutional characteristics (Matz-Lück, 2015; Yanai, 2015). The fundamental premise of this approach is that the integration of states into this regime is, in the long term, both rational and inevitable.

However, a significant portion of the UNCLOS literature assesses participation in international legal regimes within a binary framework: states are either full members of the regime or stand outside it. This approach falls short in explaining intermediate positions, such as the selective adoption, context-dependent application, or strategic limitation of international legal norms (Putnam, 2020). In particular, states that are not parties to UNCLOS but which effectively utilise various provisions of the Convention point to a more complex legal positioning that goes beyond the classical dichotomy of compliance versus non-compliance. The example of Türkiye is particularly significant in this regard. Although Türkiye is not a party to UNCLOS, it continues to utilise various elements of the Convention—such as the continental shelf, delimitation of maritime zones, and certain maritime norms—within the framework of customary international law (Acer, 2021; Gündüzler, 2013). Consequently, Türkiye's position should be interpreted not merely as 'non-participation in the regime' but as a practice of selective norm adoption and strategic legal positioning.

At this point, the literature on the transformation of sovereignty offers an important theoretical perspective. The classical Westphalian conception of sovereignty defined the state as an actor possessing absolute and indivisible authority over a specific territory (Oslander, 2001). However, the acceleration of globalisation, the proliferation of international institutions and the strengthening of transnational normative networks in the post-Cold War era have led to the emergence of a vast body of literature that questions the fixed and absolute nature of the concept of sovereignty. In particular, Stephen D. Krasner conceptualises sovereignty not as a coherent structure possessing normative integrity, but rather as a flexible practice employed strategically

(2001). According to Krasner's 'organised hypocrisy' approach (2001), states apply sovereignty norms not with principled consistency, but selectively in accordance with national interests and strategic imperatives. This approach provides an important analytical framework for understanding why states fully participate in some international legal regimes whilst maintaining a distance from others.

Krasner's approach (2001) is particularly noteworthy in the context of the law of the sea. Although UNCLOS is often regarded as a universal and comprehensive normative framework, the relationship that states establish through the convention is not homogeneous. Whilst states may adopt certain provisions of the convention, they may refrain from others which they consider to entail a cost to their sovereignty. This situation demonstrates that sovereignty no longer operates as an absolute rejection or total surrender, but rather as a flexible and context-dependent strategic management practice. Consequently, Türkiye's non-accession to UNCLOS can be interpreted not as a complete rejection of international law, but as a selective position developed in response to normative obligations that could potentially narrow the scope of its sovereignty.

These debates on the transformation of sovereignty have been further developed by figures such as Saskia Sassen and Neil Walker. Sassen argues that globalisation has not abolished sovereignty but rather rescaled it. In this context, sovereignty is no longer merely a fixed form of authority operating within national borders; it is a multi-layered process constantly negotiated through international institutions, legal regimes and global normative networks (Sassen, 1996). Walker, meanwhile, emphasises that in the post-Westphalian era, sovereignty has become fragmented, pluralistic and open to negotiation (Besson, 2004). This approach is highly functional for understanding Türkiye's position regarding UNCLOS. Türkiye does not adopt an isolationist stance that rejects the treaty in its entirety; rather, whilst accepting certain elements of law of the sea, it

strategically avoids provisions that could limit its sphere of sovereignty. Consequently, Türkiye's approach should be assessed within the framework of the strategic management of sovereignty proposed in this study, rather than through the lens of classical notions of sovereignty.

This debate is also linked to the critical literature on the relationship between space and sovereignty. In particular, the 'territorial trap' approach developed by John Agnew criticises the discipline of international relations for treating the state as a natural and immutable spatial unit. According to Agnew, the modern conception of sovereignty equates political authority with rigidly demarcated geographical areas and disregards the socio-political production of space (Agnew, 1994). From this perspective, UNCLOS can be interpreted as a practice of territorialisation that legally divides maritime space and transforms the seas into specific zones of sovereignty. Concepts such as the exclusive economic zone, the continental shelf and territorial waters transform the fluid nature of the sea into fixed legal areas. Within this framework, Türkiye's reservations regarding UNCLOS can be interpreted not only as security concerns but also as a strategic distancing from the rigid legalisation of maritime space.

The literature on the transformation of participation in international regimes also supports this analysis. In this context, states' participation in regimes should no longer be assessed solely through full membership, but through the adoption of norms at varying levels of intensity. Similarly, the studies argue that global governance operates not through a single centre, but through multiple intertwined regimes (Alter & Raustiala, 2018). Maritime governance is not limited to UNCLOS alone; different international regimes operate simultaneously in the areas of maritime security, environmental protection, navigation and trade. The fact that Türkiye actively participates in a significant portion of maritime regimes despite not being a party to UNCLOS demonstrates that it

exercises strategic selectivity within this fragmented regime structure.

The existing Turkish literature, however, focuses primarily on disputes in the Aegean Sea, the width of territorial waters, the capacity of islands to generate maritime zones, and the geopolitics of the Eastern Mediterranean (Köni, 1999; Biresselioğlu, 2019; Güney&Korkmaz, 2021). Whilst these studies provide a significant explanation of Türkiye's security concerns and regional strategic calculations, they do not sufficiently conceptualise Türkiye's approach to UNCLOS from the perspective of the transformation of sovereignty and selective legalisation. Consequently, this study aims to contribute to the body of work that discusses Türkiye's position within the context of changing practices of sovereignty.

2. Conceptual Framework: Understanding the Strategic Management of Sovereignty

Within the discipline of international relations, the concept of sovereignty has long been regarded as the foundational and immutable principle of the modern state system. In the classical Westphalian approach, sovereignty denotes the absolute and indivisible control of a central authority over a specific geographical area. This approach assumes that the state is both the sole legitimate authority within the domestic political sphere and possesses the capacity to act independently of external intervention (Thomson, 1995). However, the deepening of globalisation, the proliferation of international institutions and the strengthening of transnational normative networks in the post-Cold War era have brought about significant debates regarding the absoluteness of the concept of sovereignty. This transformation has led to the emergence of a new body of literature that views sovereignty not merely as a fixed legal status, but as a variable, negotiated and strategically applied practice (Ilenda, 2009).

In this context, the 'organised hypocrisy' approach developed by Stephen D. Krasner stands out as one of the most significant

theoretical contributions to the transformation of sovereignty. According to Krasner, sovereignty is not so much a normative principle consistently applied within the international system, but rather a pragmatic instrument of governance that states can adapt according to their strategic interests. States often apply norms of sovereignty not on the basis of principled consistency, but selectively in accordance with cost-benefit calculations (Patten, 2002). Consequently, sovereignty in the modern international system is characterised not as an absolute category, but as a political practice managed strategically. This approach offers an important theoretical perspective for understanding state behaviour towards international legal regimes. This is because, whilst states adopt certain international norms, they may adopt a more distanced stance towards normative obligations that could narrow their spheres of sovereignty or restrict their freedom of action.

This debate has become particularly prominent in areas where global governance mechanisms are becoming more widespread. In fields such as law of the sea, human rights regimes, environmental governance and international trade regulations, states are seen to be developing multi-layered positions ranging from full integration to strategic abstention. Consequently, contemporary debates on sovereignty find it insufficient to assess states merely as actors that either ‘participate’ in or ‘do not participate’ in international normative orders (Brunner & Toope, 2017; Lake, 2003). Instead, the focus is on the fragmented, flexible and context-dependent forms of sovereignty. In particular, Neil Walker argues that in the post-Westphalian era, sovereignty can no longer be conceived as a single-centred and absolute form of authority; rather, it has transformed into a form of political relationship that is constantly renegotiated within multi-layered governance structures (Besson, 2004). Similarly, Saskia Sassen argues that globalisation has not abolished sovereignty, but rather rescaled it. According to Sassen, in the contemporary era, sovereignty has become a multi-layered governance practice intertwined with global normative networks

and international institutions, rather than a form of authority confined within national borders (Sasses, 1996).

Building on the relevant literature, this study proposes the concept of strategic management of sovereignty as an analytical framework. Strategic management of sovereignty refers to selective and contextual participation strategies adopted by states—positioned between full submission to and outright rejection of international normative structures—with the aim of minimising the costs of sovereignty. Under this approach, states can strategically avoid normative obligations that might constrain their spheres of sovereignty whilst adopting specific elements of international regimes. Consequently, sovereignty is not treated here as a fixed and absolute status, but rather as a dynamic practice of governance involving varying degrees of compliance, resistance and negotiation.

One of the key features of the strategic management of sovereignty approach is selective norm adoption. Rather than accepting international legal regimes in their entirety in a uniform manner, states may adopt those norms they deem compatible with their national interests whilst maintaining a distance from others. This situation becomes particularly pronounced in highly institutionalised international legal regimes. This is because such regimes not only generate mechanisms for cooperation but also restrict states' scope for action to a certain extent. Consequently, states often conduct the process of integration into the international legal order through a strategic cost-benefit analysis. Flexible sovereignty precisely explains the intermediate positions situated between the complete rejection of international law and full institutional integration.

This approach is also directly linked to the concept of selective legalisation. The legalisation approach developed by Abbott and Snidal demonstrates that international regimes possess varying degrees of binding force, sensitivity and delegation of authority (2000). Viewed from this perspective, international law is not a

binary structure operating merely as 'present' or 'absent'; rather, it is a multi-layered normative order internalised at different levels. States, too, can integrate into this normative order to varying degrees. In some cases, only certain principles of the regime are adopted, whilst in others, full institutional membership may be avoided. This situation demonstrates that international legal regimes operate in an increasingly fragmented and flexible manner in the contemporary era.

Similarly, the regime complexity approach developed by Kal Raustiala argues that global governance no longer consists of single-centre structures, but rather of multiple intertwined normative regimes (2002). Maritime governance is one of the most prominent examples of this situation. This is because the global maritime order is not limited to UNCLOS alone; different international institutions and legal regimes operate simultaneously in areas such as maritime security, trade, environmental protection, fisheries and navigation. Consequently, states' positions regarding law of the sea may be fragmented and selective rather than holistic (Anggadi, 2022). Whilst states may adopt certain maritime norms, they may develop strategic reservations in other areas. In this context, the strategic management of sovereignty approach offers a functional analytical tool for explaining the varying degrees of state participation in maritime governance.

This debate is also linked to critical approaches to the relationship between space and sovereignty. Traditional theories of international relations have largely associated sovereignty with fixed geographical areas organised within specific borders. However, the literature on critical geography argues that space is not a natural and immutable category, but rather a structure that is constantly reproduced through political and social processes. In particular, the production of space approach developed by Henri Lefebvre argues that space is not merely a physical reality, but also a political field of production shaped by power relations (Molotch, 1993). From this perspective, the seas are not merely natural

geographical areas; they are political spaces that are restructured through legal, economic and strategic interventions.

In this context, UNCLOS is not merely a technical legal treaty; it can be regarded as a global spatial regulatory practice that reorganises the maritime space by dividing it into specific zones of sovereignty. Categories such as territorial waters, exclusive economic zones, the continental shelf and the contiguous zone transform the fluid nature of the sea into measurable and delimited legal domains. Consequently, UNCLOS produces a normative framework that deepens the territorialisation of the maritime space (Camino & Cogliata Bantz, 2014). At this point, the territorial trap approach developed by John Agnew offers a significant theoretical contribution. According to Agnew, modern international relations theory assumes the state to be a naturally delimited spatial unit and overlooks the spatial production processes of political authority (Agnew, 1994). Consequently, the process of legalising the seas is not merely a technical matter of delimitation; it also signifies the spatial reproduction of sovereignty.

This study does not characterise Türkiye's approach to law of the sea regimes as a conciliatory or post-sovereign model. Rather, the concept of the strategic management of sovereignty is employed here to refer to states' strategic selection, reinterpretation and contextual application of international norms. When Türkiye's approach to UNCLOS is assessed within this framework, it acquires a broader theoretical significance. In this context, Türkiye's position should not be interpreted solely as security-centred resistance. Türkiye is also seeking strategic flexibility in response to the rigid legalisation of maritime space and the consolidation of sovereign territories through specific normative constraints. The fact that Türkiye effectively utilises certain provisions of UNCLOS within the framework of customary international law whilst maintaining a distance from certain binding normative obligations is indicative of this selective approach.

Türkiye's engagement with regimes of the law of the sea is not limited solely to its reservations regarding the 1982 UNCLOS. Türkiye has historically demonstrated limited and selective participation in various institutional frameworks of the law of the sea, notably the 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea. This situation demonstrates that Türkiye's position is not merely a conjunctural reaction to specific geopolitical disputes; rather, it is part of a longer-term strategic approach aimed at minimising the costs of sovereignty in the maritime domain. Consequently, this study evaluates Türkiye's policy of non-accession to UNCLOS not as a rejection of international law, but within the framework of the strategic management of sovereignty. This approach makes it possible to analyse states' relations with the contemporary international legal order not merely through the dichotomy of compliance or rejection, but through the lenses of partial integration, strategic selectivity and contextual norm adoption. Thus, the case of Türkiye presents a significant example that highlights the more complex and multi-layered nature of state behaviour towards international legal regimes.

3. Methodology and Case Selection

The fundamental premise of this study is that Türkiye's participation in international law of the sea regimes must be assessed not only within the context of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, but also within a broader system of treaty-based and customary law regimes, including the 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea. Türkiye's limited and selective participation in these regimes points to a structural and persistent practice of sovereignty management that cannot be explained solely by specific geopolitical disputes (particularly the disputes over maritime jurisdiction in the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean). The existing literature primarily addresses Türkiye's position regarding UNCLOS within the context of the security dilemma, regional power competition and the delimitation of maritime zones (Özkan & Kırval,

2023). Whilst these analyses are significant, they remain limited in explaining the historical continuity and selective nature of Türkiye's relationship with international law of the sea regimes. In this context, the central research problem is formulated as follows: Why does Türkiye, whilst not being a party to UNCLOS—the main institutional framework of international law of the sea—continue to effectively utilise certain norms and principles of the same regime? This question points to a more complex position in international law that transcends the classic 'participation/non-participation' dichotomy. Consequently, this study approaches Türkiye's relationship with UNCLOS not merely as a matter of legal party status, but as a strategic positioning regarding the exercise of sovereignty.

Within this framework, the central argument of this study is that Türkiye's approach to UNCLOS is not one of opposition to international law or normative exclusion, but rather a practice of the strategic management of sovereignty aimed at minimising the costs of sovereignty. The strategic management of sovereignty refers to states developing strategies of selective participation, partial compliance and contextual norm adoption, rather than full integration into or outright rejection of international normative regimes. In this approach, sovereignty is not a fixed and absolute sphere of authority; rather, it is treated as a strategic resource that is reconfigured according to the distribution of costs and benefits within international normative structures (Abbott & Snidal, 2000). The analytical framework proposed in this study consists of three key dimensions. Firstly, normative selectivity aims to analyse which elements of international legal regimes states adopt and which they exclude. This dimension assumes that sovereignty is not a matter of absolute acceptance or rejection, but rather a process of normative fragmentation and selective internalisation. Secondly, regime participation intensity examines the degree of states' engagement with international legal regimes. In this context, the distinctions between full membership, partial participation and de facto use are

analytically differentiated. Thirdly, sensitivity to the cost of sovereignty explains the conditions under which the restrictive effects of certain international norms on a state's sphere of sovereignty are accepted and under which they are rejected.

The analytical framework of the study is based on the strategic management of sovereignty approach. This approach is discussed in terms of three key dimensions: (i) norm selectivity, (ii) intensity of regime participation, and (iii) sensitivity to the costs of sovereignty. Norm selectivity is defined as states internalising specific norms by selecting them, rather than accepting the entirety of international legal regimes, and adopting a distanced stance towards other norms. This approach assumes that international legal regimes operate not as a package of integrity, but as fragmented and interpretable normative components (Peters, 2017). In the context of this study, normative selectivity focuses on the question of which norms are accepted in Türkiye's stance towards law of the sea regimes, and which are restricted on geographical, legal or strategic grounds. In particular, the capacity of islands to generate maritime zones, the width of territorial waters and the delimitation of the continental shelf constitute the key indicators of this selectivity. Regime participation intensity refers to the extent to which states are involved in international legal regimes not merely at the level of formal membership, but also in terms of normative compliance, implementation and institutional interaction (Young, 2012). This dimension treats participation not as a binary state (party/non-party), but as a spectrum of intensity.

In the case of Türkiye, this analysis is conducted not only in relation to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, but also in relation to the 1958 Geneva Conventions and the regimes complementary to UNCLOS (such as regulations on fish stocks and deep-sea seabeds). This dimension aims to demonstrate that whilst Türkiye exhibits a high degree of compliance in certain areas of law of the sea, it demonstrates more limited participation in normative areas that generate sovereignty. The sovereignty cost

sensitivity refers to the degree to which states take into account the potential costs that international legal norms may impose on sovereignty, security and strategic manoeuvring capacity when evaluating such norms. This concept explains states' participation in international legal regimes not only through normative compliance but also through strategic interest calculations (Abbott & Snidal, 2000). In the Turkish context, this dimension is shaped particularly through issues such as the delimitation of maritime zones, the status of islands, and the breadth of territorial waters in the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean. In these areas, certain UNCLOS norms are assessed by Türkiye as provisions that entail high sovereignty costs, and consequently, a selective participation strategy is being developed.

4. Türkiye and the Strategic Management of Maritime Sovereignty

In Türkiye's approach to international law of the sea regimes, selective application of norms is most clearly evident in relation to the capacity of islands to generate maritime zones and the extent of territorial waters. These two issues are not merely technical legal debates; they are also normative areas directly related to the spatial limits of sovereignty, strategic manoeuvre capacity and regional power balances. Therefore, Türkiye's position should be assessed not as a complete rejection of certain norms, but rather as a contextual and selective interpretation of international law of the sea norms. The status of islands in international law of the sea is largely regulated under Article 121 of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. According to this article, islands have the capacity to generate territorial waters, a continental shelf and an exclusive economic zone under certain conditions (UN Convention on the law of the Sea). Particularly in the context of the Aegean Sea, Türkiye's fundamental objection is that the Greek islands' generation of maritime jurisdiction areas equivalent to those of the mainland is

incompatible with the principles of geographical reality and proportionality (Evriviades, 2025; Köchler, 2020).

This approach does not imply that Türkiye completely rejects the norms of UNCLOS. On the contrary, Türkiye actively utilises the fundamental normative instruments of international law of the sea, such as the concept of the continental shelf, the principle of natural prolongation, and the equity-based delimitation approach. Consequently, what is observed here is not an exclusion from the regime, but rather the piecemeal acceptance and strategic reinterpretation of norms. This situation demonstrates that international legal regimes are not internalised uniformly by states; rather, different norms are accepted to varying degrees (Lythgoe, 2024). At the heart of this approach lies the 'geographical specificity' argument. According to this, the proximity of numerous islands to the Turkish coastline in the Aegean Sea renders the mechanical application of UNCLOS provisions problematic (Dyke, 2005). Consequently, contextual interpretation takes precedence over the universal applicability of the norms.

Similarly, international judicial decisions also demonstrate that the capacity of islands to generate maritime zones is not absolute. In the International Court of Justice's *Libya v. Malta* and *Romania v. Ukraine* cases, as well as in various arbitral awards, it has been acknowledged that small islands may have only a limited influence in delimitation processes (International Court of Justice, 2009). Türkiye's approach also relies to a large extent on this line of 'equitable principles' (Acer, 2021). Consequently, Türkiye's position can be interpreted not merely as a political objection, but also as one of the alternative interpretative traditions within international law. The second significant dimension of normative selectivity concerns the width of territorial waters and, in particular, the 12-mile debate. UNCLOS grants states the right to extend their territorial waters up to a maximum of 12 nautical miles (UN Treaty Collection, 2026). However, from Türkiye's perspective, the application of this norm in the Aegean Sea is viewed not merely as a technical legal

arrangement, but as a strategic issue directly affecting the balance of sovereignty and security. In this regard, it is frequently emphasised that the application of the 12-mile rule in the Aegean would result in a significant portion of maritime areas coming under Greek control and would severely restrict Türkiye's access to the high seas (Öniş & Yilmaz, 2008; Kalkan, 2020).

In this context, Türkiye's objection is directed not at the norm itself, but at the consequences it would create in a specific geographical area. In other words, Türkiye does not entirely reject the existence of the 12-mile norm in international law; however, it argues that its automatic application in semi-enclosed and densely islanded seas such as the Aegean would lead to outcomes contrary to the principle of equity (Dyke, 1996; Avar & Lin, 2019). This situation clearly illustrates the fundamental logic of norm selectivity: the acceptance or rejection of norms is shaped not merely by legal statuses, but by the costs of sovereignty. At this point, norm selectivity can be directly linked to the approach of the strategic use of sovereignty developed by Stephen D. Krasner. According to Krasner (2001), rather than demonstrating absolute and consistent adherence to international norms, states utilise these norms in different ways according to their strategic interests. A similar situation is observed in the case of Türkiye. Whilst Türkiye accepts certain law of the sea norms within the framework of customary law, it adopts a more limited and conditional approach towards norms that generate sovereignty costs.

This selective approach can also be linked to the ontological security perspective. The approach mainly argues that the states seek not only physical security but also identity continuity and strategic predictability (Kinnvall & Mitzen, 2017; Browning & Joenniemi, 2017). From Türkiye's perspective, the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean are not merely areas of legal delimitation; they are also ontological spaces that determine the state's regional position, maritime access and strategic manoeuvring capacity (Güç, 2025; Dal & Matsumoto, 2026) Consequently, the fact

that certain law of the sea norms entail a high cost of sovereignty reinforces Türkiye's selective approach to norms. Furthermore, this norm selectivity can also be assessed within the context of the political production of space. As Henri Lefebvre has demonstrated, space is not merely physical but is also a domain constructed through legal and political processes. Türkiye's approach to the disputes over islands and the 12-mile zone (Acer, 2021) demonstrates that maritime areas are not fixed and natural spaces; rather, they are reproduced through normative struggles. From this perspective, Türkiye's position is not merely a technical interpretation of legal norms, but a political intervention regarding how maritime space is defined (Güç, 2025; Dedeoğlu, 2019; Dal, 2025; Balkan & Yeşiltaş, 2023). Consequently, the status of the islands and the 12-mile disputes emerge as key indicators of norm-selectivity in Türkiye's approach to international law of the sea regimes. Türkiye does not adopt a position that entirely rejects the norms of the law of the sea; rather, it interprets these norms selectively within the framework of criteria such as geographical specificity, the principle of equity and the cost of sovereignty. This situation makes it possible to assess Türkiye's relationship with the regimes of the law of the sea within the framework of 'strategic norm management' rather than 'non-conformity with the regime'.

The second analytical dimension in explaining Türkiye's relationship with international law of the sea regimes is the intensity of regime participation. This concept assumes that states are involved in international legal orders not merely through the binary of 'being a party or not', but at varying levels of intensity in terms of normative compliance, institutional participation and implementation. Consequently, regime participation is not a fixed and homogeneous status; it is assessed as a multi-layered process with varying intensities across different normative fields. The case of Türkiye provides a notable example in this regard. Türkiye's approach to law of the sea regimes has not taken the form of either complete exclusion or full integration; rather, it has developed as

high participation in certain areas and limited and conditional participation in others. In particular, when the 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea (Audiovisual Library of International Law, 2026; Dean, 1958), the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea regime (UN Treaty Collection, 2026; Simmonds, 1985) and International Maritime Organization (IMO) (UN System Documentation-IMO; Argüello, 2022) regulations are considered together, it becomes apparent that Türkiye's approach to law of the sea has a fragmented and functional character.

The 1958 Geneva Conference on the Law of the Sea established the first comprehensive treaty framework for modern law of the sea. Four key instruments were adopted: the Convention on the High Seas, the Convention on Territorial Waters and the Contiguous Zone, the Convention on the Continental Shelf, and the Convention on the Conservation of Fish Stocks and Other Living Resources of the High Seas (Audiovisual Library of International Law, 2026). However, Türkiye has not become a party to all of these conventions. This is significant because Türkiye's reserved approach to law of the sea regimes cannot be reduced solely to the 1982 UNCLOS. In other words, Türkiye's practice of selective participation exhibits a structural continuity that can also be observed in the pre-UNCLOS period. This situation is generally explained in terms of geographical specificity and sensitivities regarding sovereignty (Dyke, 2005; Lupone, 2024; Isachenko & Swistek, 2023). In particular, the semi-enclosed nature of the Aegean Sea and its dense archipelago have made the automatic application of law of the sea norms problematic from Türkiye's perspective. Consequently, Türkiye's approach has developed not as a categorical opposition to regimes, but in the form of strategic reservations regarding specific normative outcomes.

A similar situation is observed in the context of UNCLOS. Although Türkiye is not a party to UNCLOS, it de facto accepts many of the Convention's provisions within the framework of customary international law. In particular, certain norms relating to the

continental shelf, freedom of navigation and the use of the high seas are regarded by Türkiye as part of customary international law. Conversely, a more reserved stance is adopted in areas perceived to entail high costs of sovereignty, such as the capacity of islands to generate maritime zones, the breadth of territorial waters, and mandatory dispute settlement mechanisms. This situation demonstrates that the intensity of participation in the regime operates at varying levels. Whilst Türkiye is highly integrated into certain normative layers of the regime, it has developed a more limited model of participation in areas that generate sovereignty-producing outcomes. Consequently, the situation observed here is not one of exclusion from the regime, but rather a form of differential participation.

One of the most striking aspects of this piecemeal integration can be observed through Türkiye's relationship with IMO regimes. Türkiye demonstrates a high level of engagement with international regulations under the IMO framework in the areas of maritime safety, maritime security and environmental protection. In particular, Türkiye's high level of compliance is notable in the context of key conventions such as SOLAS (Safety of Life at Sea), MARPOL (Marine Pollution) and STCW (Standards of Training, Certification and Watchkeeping) (Oral & Öztürk, 2006). This is significant from a theoretical perspective. This is because Türkiye's approach to law of the sea regimes cannot be explained as a general 'opposition to international law'. On the contrary, whilst Türkiye demonstrates a high level of integration with maritime regimes that generate technical functionality and operational coordination, it adopts a more selective stance in normative areas that directly affect the limitation of sovereignty, the sharing of maritime zones, and strategic manoeuvring capacity. Consequently, the intensity of regime participation makes it possible to interpret Türkiye's relationship with international law through functional distinctions rather than binary categories. When Türkiye's high level of participation in IMO regimes is considered alongside its limited

approach to UNCLOS, it becomes clear that state behaviour cannot be explained simply as 'being against the law'. The key determining factor is whether the relevant regime entails a cost to sovereignty.

This situation can also be linked to the 'legalisation' approach developed by Kenneth Abbott and his colleagues. According to Abbott and others, international legal regimes operate with varying degrees of intensity depending on levels of obligation, precision and delegation (Abbott, Snidal, 2000; Abbott, Keohane, Moravcsik, Slaughter & Snidal, 2000). In the case of Türkiye, a more cautious approach is observed towards regimes involving high levels of delegation and high costs of sovereignty, whilst there is stronger participation in regimes focused on technical coordination. Similarly, Stephen D. Krasner's approach to the sovereignty (2001) is also functional in explaining the Turkish example. Türkiye's varying intensity of participation in different law of the sea regimes demonstrates that states do not integrate into international norms in a consistent and homogeneous manner, but rather at varying intensities in line with their strategic interests (Wivel & Paul, 2019; Snidal, Hale, Jones, Mertenzen & Milewicz, 2024). In this context, Türkiye's relationship with law of the sea regimes is not an example of rigid isolation or non-alignment. On the contrary, Türkiye is developing a fragmented participation model characterised by varying degrees of integration across different areas of law of the sea.

Whilst a high degree of alignment is demonstrated in areas requiring technical and operational cooperation, a more limited and conditional form of integration is preferred in normative areas where the cost of sovereignty is perceived to be high. Consequently, the intensity of regime participation provides a critical analytical tool for understanding Türkiye's relationship with international law of the sea regimes. The case of Türkiye demonstrates that states do not merely participate in international legal orders through their status as parties; rather, they engage at varying levels of intensity within the framework of normative selectivity, functional differentiation and calculations of the cost of sovereignty. This situation indicates

that international law of the sea is not a homogeneous and comprehensive regime, but rather a fragmented normative field internalised by states to varying degrees.

The third analytical dimension explaining Türkiye's selective approach to international law of the sea regimes is sensitivity to the costs of sovereignty. This concept indicates that states assess international legal norms not only on the basis of their legal binding force, but also in terms of the costs these norms will impose on their strategic manoeuvring capacity, security sphere and practices of sovereignty. Consequently, state behaviour is shaped within the framework of the balance established between normative compliance and the cost of sovereignty. In the case of Türkiye, the area where sensitivity to the cost of sovereignty is most evident is the Aegean Sea. In particular, the debates regarding the extension of territorial waters to 12 nautical miles and the creation of a full effective maritime jurisdiction zone by the islands are assessed, from Türkiye's perspective, not merely as technical legal issues; rather, they are viewed as sovereignty issues directly linked to maritime access, strategic manoeuvring capacity and the projection of regional power (Erdoğan, 2021; Tanchum, 2020; Lindenstrauss, Feuer & Winter, 2019; Acer, 2021).

The provision of UNCLOS granting the right to extend territorial waters to a maximum of 12 nautical miles is a norm widely accepted under general international law. However, from Türkiye's perspective, the application of this norm in the Aegean Sea produces effects that go beyond the usual consequences due to the region's geographical structure. Given the dense island structure of the Aegean Sea and the proximity of the Greek islands to the Anatolian coastline, it is argued that the application of the 12-mile rule would transform a large portion of the maritime area into Greek territorial waters and significantly restrict Türkiye's access to the high seas (The International Lawyer, 1976; Gönülal, Sezgin & Öztürk, 2014; Başeren, 2021). Consequently, Türkiye's approach is not a categorical rejection of the legal existence of the norm; rather, it is a

matter of sovereignty sensitivity regarding the strategic consequences it would produce under specific geographical conditions. In other words, from Türkiye's perspective, the issue is not merely the "12-mile norm" but the spatial transformation this norm would create within the context of the Aegean Sea.

This situation demonstrates that the concept of the "cost of sovereignty" carries not only a legal but also a geographical and strategic dimension. Scholars such as Sevin Toluner and Aydoğan Özman emphasise that the semi-enclosed and geographically exceptional nature of the Aegean Sea renders the mechanical application of international law of the sea norms problematic (Özkan & Kırval, 2023). This approach develops an alternative interpretative framework centred on the geographical context, challenging the assumption of the universal and homogeneous applicability of law of the sea. Sensitivity to the costs of sovereignty is also directly linked to the dynamics of strategic competition. Energy geopolitics, particularly concentrated in the Eastern Mediterranean, has led to maritime zones becoming critical not only economically but also in terms of security and the projection of regional power.

When assessed from the perspective of ontological security, this situation takes on a broader significance. As Jennifer Mitzen notes, states seek not only physical security but also identity continuity and strategic predictability. For Türkiye, the Aegean Sea is not merely a legally defined area; it is an ontological space linked to the state's maritime access, regional positioning and capacity for geopolitical manoeuvre. Consequently, the fact that certain norms of the law of the sea entail high costs of sovereignty has become one of the key factors reinforcing Türkiye's normative selectivity (Schmitt, 1996; Rumelili & Sofuoglu, 2024; Güç, 2025). At this point, this sensitivity to the costs of sovereignty can also be linked to Stephen D. Krasner's approach to the strategic use of sovereignty (2001). According to Krasner, rather than demonstrating absolute adherence to international norms, states apply these norms selectively in line with

their strategic interests. In the case of Türkiye, the potential costs of sovereignty in the Aegean Sea lead to a conditional and contextual assessment of international law of the sea norms.

Similarly, this situation can also be explained from the perspective of the political production of space. Within the framework of Henri Lefebvre's approach (Elden, 2007), maritime areas are not merely physical geographies, but strategic spaces that are reproduced through legal and political processes. The debate over the 'enclosure effect' in the Aegean Sea also represents a normative struggle over how maritime space is to be defined. Türkiye's objection is not merely a technical issue of delimitation; it should be interpreted as a political stance regarding the strategic use of maritime space. In this context, Türkiye's approach cannot be explained solely by nationalist reflexes or rigid nation-state behaviour, as is often claimed (Biresselioğlu, 2019; Güney & Korkmaz, 2021). Of course, the discourse of sovereignty and the emphasis on national security occupy an important place in Türkiye's maritime policies. However, the sensitivity regarding the costs of sovereignty emerging in the Aegean Sea is also linked to rising regional competition, energy geopolitics and the transformation in the strategic value of maritime areas. Consequently, Türkiye's normative selectivity should be assessed not merely in ideological terms, but within a structural and strategic security logic.

Conclusion

This study aims to analyse Türkiye's relationship with international law of the sea regimes not merely through the lens of its non-accession to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, but within the framework of its practice of selective participation in a broader system of normative regimes. In this regard, the study argues that Türkiye's approach to law of the sea is not merely a conjunctural response to specific geopolitical disputes; rather, it presents a structural model of sovereignty management

shaped by normative selectivity, the intensity of regime participation, and sensitivity to the costs of sovereignty. One of the study's key findings is that Türkiye has not adopted a position that is entirely opposed to international law of the sea norms. Türkiye accepts many norms concerning the continental shelf, freedom of navigation and the use of the high seas as part of customary international law; furthermore, it demonstrates a high level of participation in International Maritime Organization regimes in the fields of maritime safety, environmental protection and technical coordination. Conversely, it adopts a more limited and conditional approach in areas that directly affect sovereignty and strategic manoeuvring capacity, such as the capacity of islands to generate maritime zones, the breadth of territorial waters, and mandatory dispute resolution mechanisms. This situation demonstrates that Türkiye's approach to law of the sea regimes operates not as 'non-alignment', but rather as a form of differential and selective integration.

In this context, the study specifically emphasises that the approach of strategic management of sovereignty does not imply a 'renunciation of sovereignty' in the case of Türkiye. Here, flexibility does not denote a post-sovereign or conciliatory political stance; rather, it refers to the state's capacity to accept, reinterpret and apply international norms with varying degrees of intensity, depending on strategic contexts. Consequently, the situation observed in the Turkish case is not a weakening of sovereignty; on the contrary, it is a strategic re-management of sovereignty within the international normative environment. Three key points stand out in Türkiye's approach. Firstly, the argument of geographical specificity occupies a central place. Türkiye contends that the geographical character of the Aegean Sea—being semi-enclosed and densely populated with islands—makes the mechanical application of international law of the sea norms problematic. Consequently, Türkiye's approach relies on a contextual interpretation of norms rather than their universal applicability. Secondly, the principle of equity plays a decisive role in

Türkiye's approach to the law of the sea. Particularly in the context of the capacity of islands to generate maritime zones and maritime delimitation, Türkiye emphasises an approach based on proportionality and equitable principles rather than the automatic application of norms. This indicates that Türkiye is seeking to reposition itself within alternative interpretative traditions rather than completely rejecting international law of the sea.

Thirdly, sensitivity to the costs of sovereignty emerges as one of the key determinants of Türkiye's normative selectivity. Türkiye's approach to law of the sea regimes must be understood not merely through the prism of nation-state reflexes or nationalist rhetoric, but in conjunction with rising regional competition, energy geopolitics and ontological security concerns. This study also makes two key theoretical contributions to the international law of the sea literature. Firstly, the study demonstrates that participation in law of the sea regimes cannot be explained solely through the binary of 'being a party or not'. States participate in international legal regimes with varying degrees of intensity and internalise norms to differing extents. Secondly, the study argues that sovereignty has evolved from being an absolute legal category into a dynamic practice strategically managed across normative regimes. In this context, the study proposes the concept of strategic sovereignty management to explain Türkiye's approach to international law of the sea regimes. This concept refers to states managing sovereignty selectively in accordance with the costs of sovereignty, the dynamics of strategic competition and regional security concerns, rather than fully accepting or rejecting international legal norms. The situation observed in the case of Türkiye is not a relinquishment of sovereignty, but rather the reproduction of sovereignty at varying intensities across different normative regimes and its strategic management.

References

- Acer, Y. (2021). Turkey's Legal Approach to Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean Sea. *Insight Turkey*, 23(1), 99–114. <https://www.jstor.org/stable/26989819>
- Aegean Sea Continental Shelf Case: Greece v. Turkey. (1976). *The International Lawyer*, 10(4), 757–768. <http://www.jstor.org/stable/40705067>
- Argüello, G. (2022). The International Maritime Organization's Contribution to Regime Interaction: Past, Present, and Future. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 11–20.
- Abbott, K. W., & Snidal, D. (2000). Hard and Soft Law in International Governance. *International Organization*, 54(3), 421–456. <http://www.jstor.org/stable/2601340>
- Abbott, K. W., Keohane, R. O., Moravcsik, A., Slaughter, A.-M., & Snidal, D. (2000). The Concept of Legalization. *International Organization*, 54(3), 401–419. <http://www.jstor.org/stable/2601339>
- Avar, Y., & Lin, Y. C. (2019). Aegean Disputes Between Turkey and Greece: Turkish and Greek Claims and Motivations in the Framework of Legal and Political Perspectives. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 57–70. <https://izlik.org/JA78DR54HX>
- Agnew, J. (1994). The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53–80. <http://www.jstor.org/stable/4177090>
- Alter, K. J., & Raustiala, K. (2018). The rise of international regime complexity. *Annual Review of Law and Social Science*, 14, 329–349.
- Anggadi, F. (2022). What states say and do about legal stability and maritime zones, and why it matters. *International and Comparative Law Quarterly*, 71(4), 767–798. doi:10.1017/S002058932200032X
- Balkan, S., & Yeşiltaş, M. (2023). From Geopolitical Anxiety to Assertive Stance: The Historical Construction and Transformation of Turkish Naval Strategy. *Insight Turkey*, 25(3), 117–144. <https://www.jstor.org/stable/48744764>
- Başeren, S. H. (2021). Root Causes of the Eastern Mediterranean Dispute: Approaches of the Main Actors. *Insight Turkey*, 23(1), 11–22. <https://www.jstor.org/stable/26989813>
- Besson, S. (2004). Sovereignty in conflict. *European Integration Online Papers (EIoP)*, 8(15).
- Brunnée, J., & Toope, S. J. (2017). The sovereignty of international law? *The University of Toronto Law Journal*, 67(4), 496–511. <https://www.jstor.org/stable/90017184>

- Browning, C. S., & Joenniemi, P. (2017). Ontological security, self-articulation and the securitization of identity. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 31–47. <https://www.jstor.org/stable/48512929>
- Bireselioglu, M. E. (2019). Clashing Interests in the Eastern Mediterranean: What About Turkey? *Insight Turkey*, 21(4), 115–134. <https://www.jstor.org/stable/26842781>
- Caminos, H., & Cogliati-Bantz, V. P. (2014). UNCLOS as general framework. In *The Legal Regime of Straits: Contemporary Challenges and Solutions* (pp. 405–409). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- de Marffy-Mantuano, A. (1995). The Procedural Framework of the Agreement Implementing the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. *The American Journal of International Law*, 89(4), 814–824. <https://doi.org/10.2307/2203942>
- Dean, A. H. (1958). The Geneva Conference on the Law of the Sea: What was Accomplished. *The American Journal of International Law*, 52(4), 607–628. <https://doi.org/10.2307/2195588>
- Dedeoğlu, Ç. (2019). The Ontology of Security and its Implications for Maritime Security. *Güvenlik Stratejileri*, 15(32), 640–651.
- Dyke, J. M. V. (2005). An Analysis of the Aegean Disputes under International Law. *Ocean Development & International Law*, 36(1), 63–117. <https://doi.org/10.1080/00908320590909088>
- Dyke, J.M.V. (1996). The Aegean sea dispute: options and avenues. *Marine Policy*, 20(5). 397–404.
- Elden, S. (2007). There is a Politics of Space because Space is Political Henri Lefebvre and the Production of Space. *Radical Philosophy Review*, 10(2), 101–116.
- Erdoğan, A. (2021). The Legal and Political Dimensions of the Eastern Mediterranean Crisis: What Is at Stake? *Insight Turkey*, 23(1), 77–98. <https://www.jstor.org/stable/26989818>
- Evrivades, E. (2025, January 15). The Eastern Mediterranean: Cyprus and the geopolitics of Turkish irredentism. Royal United Services Institute (RUSI). <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/eastern-mediterranean-cyprus-and-geopolitics-turkish-irredentism> (Erişim Tarihi: 13.05.2026).
- Gönülal, O., Sezgin, M., & Öztürk, B. (2014). New records of decapod crustaceans from the deep aegean sea of Turkey. *Crustaceana*, 87(11/12), 1461–1468. <http://www.jstor.org/stable/43673184>
- Güç, K. (2025). Spatial Context of Ontological Security in Foreign Policy Analysis: The Case of Türkiye's Blue Homeland Policy. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 22(88), 45–64. <https://www.jstor.org/stable/27430805>

- Güney, N. A., & Korkmaz, V. (2021). A New Alliance Axis in the Eastern Mediterranean Cold War: What the Abraham Accords Mean for Mediterranean Geopolitics and Turkey. *Insight Turkey*, 23(1), 61–76. <https://www.jstor.org/stable/26989817>
- Gündüzler, U. (2013). United Nations Convention on Law of Sea as a mixed treaty of EU: A headache for Turkey? *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(2), 61–80.
- International Court of Justice: Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania V. Ukraine). (2009). *International Legal Materials*, 48(3), 693–741. <http://www.jstor.org/stable/20695915>
- Ilenda, R. K. (2009, September 18). An evaluation of challenges to the traditional notions of sovereignty in the post-Cold War era. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2009/09/18/an-evaluation-of-challenges-to-the-traditional-notions-of-sovereignty-in-the-post-cold-war-era/> (Erişim Tarihi: 13.05.2026).
- Köchler, H. (2020). Kastellorizo: The geopolitics of maritime boundaries and the dysfunctionality of the law of the sea (Studies in International Relations, Vol. 35). International Progress Organization.
- Köni, H. (1999). The security of the Eastern Mediterranean and Turkey. *Insight Turkey*, 1(3), 23–27. <http://www.jstor.org/stable/26300137>
- Klein, M., & Schütte, L. (2023). The Black Sea as mare clausum? Russia's war against Ukraine and its implications for maritime security (SWP Comment No. 33/2023). Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP).
- Krasner, S. D. (2001). Abiding Sovereignty. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 22(3), 229–251. <http://www.jstor.org/stable/1601484>
- Kalkan, E. (2020). The Longstanding Dispute Between Turkey and Greece: The Aegean Issue. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 28, 167–174. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.713136>
- Krasner, S. D. (2001). Sovereignty. *Foreign Policy*, (122), 20–29. <https://doi.org/10.2307/3183223>
- Kinnvall, C., & Mitzen, J. (2017). An introduction to the special issue: Ontological securities in world politics. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 3–11. <https://www.jstor.org/stable/48512927>
- Lake, D. A. (2003). The New Sovereignty in International Relations. *International Studies Review*, 5(3), 303–323. <http://www.jstor.org/stable/3186572>
- Lindenstrauss, G., Feuer, S. J., & Winter, O. (2019). The Perils of the Turkey-Libya Maritime Delimitation Deal. Institute for National Security Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep23503>

- Lupone, A. (2021). Sanctions by and against international organizations. In L. M. Prosperi & N. Ronzitti (Eds.), *Coercive diplomacy, sanctions and international law* (pp. 205–224). Brill Nijhoff.
- Lythgoe, G. (2024). A New Legal Geography for International Law. In *The Rebirth of Territory* (pp. 249–258). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Matz-Lück, N. (2015). The Law of the Sea as a Research Focus in Kiel: Looking Back and Moving Ahead. In N. Matz-Lück, A. von Arnould, & K. Odendahl (Eds.), *German Yearbook of International Law - Jahrbuch für Internationales Recht*: Vol. 57 (2014). (Vol. 57, pp. 37–42). Duncker & Humblot GmbH. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv1q69zrz.6>
- Molotch, H. (1993). The Space of Lefebvre [Review of The Production of Space, by H. Lefebvre & D. Nicholson-Smith]. *Theory and Society*, 22(6), 887–895. <http://www.jstor.org/stable/658004>
- Osiander, A. (2001). Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*, 55(2), 251–287. <http://www.jstor.org/stable/3078632>
- Oral, N and Öztürk, B. 2006. The Turkish Straits, maritime safety, legal and environmental aspects. Turkish Marine Research Foundation, Istanbul. Publication Number 25.
- Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2008). Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality? *Political Science Quarterly*, 123(1), 123–149. <http://www.jstor.org/stable/20202974>
- Özkan, A., & Kirval, L. (2023). Continuity of Maritime Disputes in Turkish Foreign Policy in Retrospect. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 20(78), 119–137. <https://www.jstor.org/stable/27248347>
- Parlar Dal, E., & Matsumoto, N. M. (2026). Navigating rough seas: reconstructed Turkish maritime identity in the Eastern Mediterranean. *Turkish Studies*, 27(1), 45–71. <https://doi.org/10.1080/14683849.2025.2545289>
- Patten, C. (2002, February 21). Sovereignty and the national interest: Old concepts, new meanings (SPEECH/02/76). European Commission.
- Peters, A. (2017). The refinement of international law: From fragmentation to regime interaction and politicization. *International Journal of Constitutional Law*, 15(3), 671–704.
- Putnam, T. L. (2020). Mingling and Strategic Augmentation of International Legal Obligations. *International Organization*, 74(1), 31–64. <https://www.jstor.org/stable/26892859>
- Raustiala, K. (2002). The architecture of international cooperation: Transgovernmental networks and the future of international law. *Virginia Journal of International Law*, 43(1), 1–92.

- Rumelili, B., & Sofuoglu, N. (2025). Ontological Insecurity and the Return of the Greek-Turkish Conflicts: Reconfiguring Hagia Sophia as an Ontic Space. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 27(1), 91–109. <https://doi.org/10.1080/19448953.2024.2318679>
- Sassen, S. (1996). Losing control: sovereignty in an age of globalization. University seminars/Leonard Hastings Schnoff memorial lectures . Columbia University Press, New York, US. ISBN 9780231106085
- Schmitt, M. N. (1996). Aegean Angst: The Greek-Turkish Dispute. *Naval War College Review*, 49(3), 42–72. <http://www.jstor.org/stable/44642903>
- Simmonds, K. R. (1985). The Status of the United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. *The International and Comparative Law Quarterly*, 34(2), 359–368. <http://www.jstor.org/stable/759664>
- Snidal, D., Hale, T., Jones, E., Mertens, C., & Milewicz, K. (2024). The power of the “weak” and international organizations. *Review of International Organizations*, 19(3), 385–409.
- Tanchum, M. (2020). The Geopolitics of the Eastern Mediterranean Crisis: A Regional System Perspective on the Mediterranean’s new Great Game. In M. Tanchum (Ed.), *Eastern Mediterranean in Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities* (pp. 7–17). Konrad Adenauer Stiftung. <http://www.jstor.org/stable/resrep28862.5>
- Thomson, J. E. (1995). State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap between Theory and Empirical Research. *International Studies Quarterly*, 39(2), 213–233. <https://doi.org/10.2307/2600847>
- UN, UN Convention of the law of the Sea, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2026).
- United Nations. (n.d.). 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea. United Nations Audiovisual Library of International Law.
- United Nations Treaty Collection. (n.d.). United Nations Convention on the Law of the Sea. United Nations.
- United Nations Dag Hammarskjöld Library. (n.d.). International Maritime Organization (IMO). United Nations Research Guides.
- Wivel, A., & Paul, T. V. (Eds.). (2019). *International Institutions and Power Politics: Bridging the Divide*. Georgetown University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvrnfqgk>
- Yanai, S. (2015). Can the UNCLOS Address Challenges of the 21st Century? In A. von Arnould, N. Matz-Lück, & K. Odendahl (Eds.), *German Yearbook of International Law - Jahrbuch für Internationales Recht*:

- Vol. 57 (2014). (Vol. 57, pp. 43–62). Duncker & Humblot GmbH.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctv1q69zrz.7>
- Young, M. A. (2012). Regime Interaction in Creating, Implementing and Enforcing International Law. In M. A. Young (Ed.), *Regime Interaction in International Law: Facing Fragmentation* (pp. 85–110). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

NATION-BUILDING AND FOREIGN POLICY: THE COMPLEX DYNAMICS OF KAZAKHSTAN-RUSSIA RELATIONS SINCE INDEPENDENCE

Ulus İnşası ve Dış Politika: Bağımsızlıktan Bu Yana Kazakistan-Rusya İlişkilerinin Karmaşık Dinamikleri

Levent DUMAN

Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Adana.

leventduman@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3975-6668

Sharifa GİRİTLİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Türkistan.

sharifa.giritlioglu@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0003-4135-4094

Mehmet Emin ERENDOR

Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Adana.

mehmeterendor@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8467-0743

(Sorumlu Yazar)

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 06.03.2026

Kabul Tarihi: 08.06.2026

DOI: 10.59281/turkiz.1903795

Kaynak göstermek için:

Duman, L., Giritlioğlu, S., Erendor, M.E., (2026). Nation-Building and Foreign Policy: The Complex Dynamics of Kazakhstan-Russia Relations since Independence. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1): 89-122.

Abstract

Since gaining independence in 1991, Kazakhstan has balanced asserting Kazakh national identity with maintaining cohesion in its multiethnic society. The country preserves strong ties with Russia, its influential neighbour, while implementing nation-building policies affecting demographics, language, and historical narratives. This study examines how domestic identity reforms intersect with foreign policy toward Russia, taking into account Moscow's use of cultural and ethnic influence. Findings show a gradual de-Russification trend, yet economic and geopolitical dependencies necessitate cautious, incremental strategies. Kazakhstan's approach highlights how post-Soviet states consolidate national identity while sustaining diplomatic stability, offering lessons for small-state diplomacy under external pressures.

Keywords: Kazakhstan, Russia, Nation-Building, Foreign policy, Language.

Özet

1991'de bağımsızlığını kazanan Kazakistan, çok etnikli toplumunda Kazak ulusal kimliğini güçlendirme ile toplumsal uyumu sürdürme arasında denge kurmuştur. Ülke, etkili komşusu Rusya ile güçlü ilişkilerini korurken, demografi, dil ve tarih anlatılarını etkileyen ulus inşa politikaları uygulamıştır. Bu çalışma, iç kimlik reformlarının Rusya'ya yönelik dış politikayla kesişimini, Moskova'nın kültürel ve etnik etkilerini dikkate alarak incelemektedir. Bulgular, Rus etkisinden yavaş bir uzaklaşma trendi gösterse de ekonomik ve jeopolitik bağımlılıklar temkinli, kademeli stratejiler gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Kazakistan'ın yaklaşımı, post-Sovyet devletlerin ulusal kimliği güçlendirirken diplomatik istikrarı sürdürme yollarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Rusya, Ulus İnşası, Dış Politika, Dil.

Introduction

Nation-building and diplomacy are intricately linked, as diplomatic efforts often play a crucial role in shaping national identities and fostering stability. Kazakhstan gained independence from the Soviet Union in 1991 and has since embarked on a journey of nation-building and establishing its role in the international arena (Yesenov et al., 2016). Kazakhstan has a rich historical and cultural heritage, with the Kazakh people tracing their roots back to nomadic tribes that inhabited the region for centuries (Artykbaev et al., 2016).

Kazakhstan's nation-building process and ethnic policies play an important role in shaping its relations with Russia. Since the declaration of independence on 16 December 1991, Kazakhstan's efforts to build a national identity and its policies of building unity among various ethnic groups have had both positive and negative effects on its relations with its only neighbour to the north. Understanding the historical context and effects of these policies is important to explain the complexity of Kazakhstan's relations with Russia. During the Soviet era, with the exception of the uprising on December 17-18, 1986, in Almaty, the capital of Kazakhstan within the USSR, known as the "Zheltoksan events," there was no significant conflict between the Kazakh and Russian ethnic groups (Masanov, Abilhozhin, Erofeeva, Alekseenko, & Baratova, 2001: 357-358). It is important to note that labelling the "Zheltoksan events" as an ethnic conflict may be misleading. According to the Helsinki Human Rights reports published in 1990, a few months after the "Zheltoksan events," the Soviet Central Committee declared the unrest a nationalist conflict of Kazakhs against Russians in July 1987. However, most of those interviewed by Helsinki Watch in Kazakhstan rejected this characterization. They argued that the opposition to Gennadi Kolbin's appointment as First Party Secretary of Kazakhstan stemmed from his lack of experience in the republic, rather than his Russian ethnicity. While the ethnic element cannot be

completely disregarded, it appears to have been a secondary factor in the conflict (Helsinki Watch (Organization), 1990: 5).

In the more than 30 years since its independence, Kazakhstan has made significant progress in its nation-building activities despite various structural challenges, especially the extremely heterogeneous population of the country. In this process of gaining independence, Kazakh cultural, economic, and social elements have become determinants in Kazakhstan, in addition to basic achievements such as increasing the proportion of Kazakhs in the country's population. Throughout the nation-building process, Kazakh leaders have attached great importance to avoiding policies that might adversely affect relations with Russia. Nevertheless, tensions have occasionally emerged despite these efforts. The growing prominence of the Kazakh population, language, history, and other cultural symbols may have been perceived as a challenge by ethnic Russians, the country's largest minority group. Such developments also had the potential to provoke concern in Moscow. The main purpose of this study is to analyse Kazakhstan-Russia relations from the perspective of Kazakhstan's nation-building activities. In this context, the study pursues three main objectives. First, it examines the nation-building strategies and initiatives undertaken by Kazakhstan since independence. Second, it analyses how the nation-building process has influenced relations with Russia. Third, it assesses the challenges and achievements of Kazakhstan's nation-building efforts and their implications for the country's future development. The research focuses on the post-Soviet period, especially from 1991 to the present, and primarily concentrates on Kazakhstan's domestic nation-building efforts and their impact on its relations with Russia.

1. Theoretical Framework: Nation-Building and Its Conceptual Foundations

'Nation-building', a concept that encompasses all the activities carried out to establish, maintain and strengthen a nation-state, is a

relatively new concept in world political history. This process first manifested itself in Western Europe and then in different parts of the world in different forms over the last two centuries (Özkırmılı, 2000). In a study that aims to explore nation-building processes, features such as historical, cultural, political and geographical factors have to be taken into consideration. Scholars who are working in the field of nationalism have provided different theoretical perspectives on nation-building processes that are directly applicable to the case of Kazakhstan's nation-building in the post-Soviet period.

In nationalism studies, scholars who have been labelled as 'modernists' (Özkırmılı, 2000) have developed important perspectives on nation-building processes. Among them, studies of Anderson, Hobsbawm, and Gellner are especially useful for understanding nation-building processes. Within the group of these scholars, the pioneering work of Anderson, "Imagined Communities" (2016), provides a very useful perspective that can be helpful for understanding post-1991 nation building processes in Kazakhstan. In Anderson's analysis, without neglecting the importance of the political and territorial definition of nations, the development of social constructs such as common symbols, collective memories, and shared feelings plays a central role in nation building. For Anderson, through such social constructs, people who share a common territory under a common political system become voluntary members of an "imagined community" (Anderson, 2020). Applying Anderson's approach to Kazakhstan is highly useful in understanding political, economic and especially cultural policies that have been developed since independence. It can be observed clearly that Kazakh policymakers have been tailoring various policies in the areas of education, culture, migration, citizenship to foster a community which evolves around common culture and history.

From a similar perspective, Hobsbawm and Ranger (2012) provide a pioneering work titled "The Invention of Tradition". In this work, Hobsbawm and Ranger shed light on the role of 'invention' of

history, tradition and huge public ceremonies along with renaming of places and topography, in addition to building monuments which are in line with the invented past (Hobsbawm & Ranger, 2012). As it has been witnessed in Kazakhstan, developing a new historical perspective supporting the ongoing nation-building process has been a vital policy objective. The “invented” or re-paraphrased history of Kazakhs over the last 35 years, has been an inseparable part of nation-building policies of the country.

Cultural policies play a central role in Kazakhstan’s nation-building strategy. Activities such as promotion of Kazakh language in education, media and various other areas, “invention” of a new Kazakh history, development of policies that support Kazakh identity are also in line with the ethno-symbolist approach within the study of nationalism. Ethno-symbolist scholar Smith emphasizes the role of ethnic continuity for a nation building process. In Smith’s perspective, historical ethnic identities play a crucial role in the formation of modern nations. Therefore, according to Smith, nations are not invented as the modernist scholars suggest, but rather reinstated upon existing historical ethnic groups (1986). Smith’s approach is highly useful in understanding Kazakhstan’s nation-building framework. As it is clearly explained within this study, in the post-independence period Kazakhstan has developed various policies based on historical Kazakh identity. Therefore, as Smith suggests, understanding the current cultural and political policies of the modern nation-building process requires the inclusion of a historical perspective in the analysis. Having such a perspective allows us to understand how Kazakh culture and identity have been central in Kazakh nation building process while accommodating minority groups within the multi-ethnic framework of the country. Apart from the leading scholars in the field of nationalism, some scholars have provided specific analyses on post-Soviet period nation building processes. Among them, Kabaziev (2022) focuses on post-Soviet national identity transformation. Kabaziev’s study is especially important for providing an analysis of gradual

replacement of Soviet identity with Kazakh identity and implementation of various policies without harming the country's ethnic cohesion (Кабазиев, 2022). In another study that focuses on post-Soviet period, Berger (2006) presents a critical perspective about the legacy of Soviet policies. Within that study, the effects of Soviet policies on non-Russian groups are presented in a way to help understanding implementation of nation building policies (Berger, 2006). It is an undeniable fact that, the Soviet legacy has had a significant influence on planning and implementation of post-independence nation building policies not only in Kazakhstan but also in other newly independent states.

The theoretical framework mentioned above is quite useful for having a nation-building framework in the post-1991 period. Historical, cultural, economic and political features have had a great influence in determination of Kazakhstan's nation-building policies. The perspectives of modernist and ethno-symbolist scholars, in addition to other studies, offer beneficial perspectives for understanding Kazakhstan's design of highly sensitive nation building policies.

2. Method and data

This study employs a qualitative research design to analyse the relationship between Kazakhstan's nation-building process and its foreign policy towards Russia. Given the complex historical, political, and cultural factors involved, a qualitative approach allows for a detailed exploration of policies, demographic trends, historical narratives, and geopolitical constraints shaping Kazakhstan's nation-building strategy.

The research is primarily descriptive and analytical, focusing on the evolution of nation-building efforts and their implications for Kazakhstan's relations with Russia. By examining official government policies, historical accounts, demographic data, and media sources, this study provides a comprehensive understanding

of Kazakhstan's nation-building trajectory and its geopolitical challenges.

To ensure a comprehensive and multi-faceted analysis, this research draws upon primary and secondary data sources, including official government documents and legislation, international organizations and reports, official statements and policy documents, and secondary data sources such as academic books and articles, media and public discourse analysis, and statistical and demographic data. A systematic content analysis of official documents, government statements, and media reports is conducted to assess Kazakhstan's nation-building discourse and policies. This multi-method analysis approach, by combining content analysis, demographic analysis, and case-study methods, provides a holistic understanding of Kazakhstan's nation-building strategy and its geopolitical implications. By integrating theoretical perspectives, historical context, and empirical data, this research contributes to a deeper understanding of how nation-building and foreign policy intersect in post-Soviet states.

Despite the comprehensive nature of this study, several limitations should be acknowledged. First, access to internal government deliberations is limited, and some aspects of Kazakhstan's nation-building strategy may not be fully transparent. Second, the study relies on secondary sources for media analysis; while efforts have been made to analyse media narratives, Russian and Kazakh media biases must be considered. Third, the long-term effects remain uncertain, as the study assesses ongoing nation-building policies, but their full impact, particularly language reforms and demographic shifts, will unfold over several decades. Given the current geopolitical volatility, Russia's evolving foreign policy and Kazakhstan's responses may shift in unpredictable ways, affecting the validity of long-term projections.

However, the study relies on open-source government documents, media reports, and academic publications, ensuring

compliance with ethical standards. An effort has been made to minimize bias by incorporating multiple perspectives from Kazakh, Russian, and Western sources. Furthermore, the research avoids ethnocentric narratives, ensuring a balanced analysis of Kazakhstan's nation-building policies.

3. Kazakhstan's Nation-Building Policy

Nation-building is a complex process that involves numerous policy decisions and requires careful implementation. In this process, policies are designed in many areas such as population, education, culture and law, and the process of creating and strengthening a "national" identity is realised (Norman, 2006: 45-47). Undoubtedly, the process of creating a national identity, which aims to unite people living in a certain country around certain elements, is extremely sensitive and should be carried out by considering many factors, especially the population structure of the country. Otherwise, the national identity that is tried to be formed may turn into an element of separating people (Fedorenko, 2012: 2). For the nation-building process to be successful, there is a need for an approach that will bring together communities with different characteristics living in a country and for its consistent implementation, as well as the existence of a state mechanism with effective control within the borders of the country (Hippler, 2005: 7-9).

Although the nation-building activities carried out by Kazakhstan after its independence in 1991 have some country-specific characteristics, these activities have important similarities with nation-building activities that took place at different times in different geographies of the world (Duman, 2019, 2023). At the time of independence, the fact that non-Kazakh groups collectively outnumbered ethnic Kazakhs placed demographic issues at the centre of the nation-building agenda. In this respect, it has emerged as an urgent need to increase both the absolute number and the proportional share of ethnic Kazakhs within the population.

Historically, with the occupation of Kazakhstan by Tsarist Russia, around 1.5 million Russians migrated to Kazakhstan (Boranbayeva, 2004: 21; Melich & Adibayeva, 2013: 267). During the subsequent Soviet period, while the Russian population continued to exist in the region, the policies implemented led to a significant decrease in the Kazakh population. Indeed, the famine caused by the policies implemented by the Soviet Union cost the lives of more than 1.5 million Kazakhs (Dave, 2004: 445; Narottum, 2006: 52-53). These losses amounted to approximately 38 per cent of the Kazakh population, which was the highest loss of any ethnic community in the Soviet Union at the time (Pianciola, 200: 237). Within the framework of these unfavourable conditions that emerged in Kazakhstan, approximately 1 million Kazakhs migrated to other countries (Wakizaka, 2014: 111), while the Kazakh population in Kazakhstan decreased drastically. During the Second World War, the Soviet Union settled communities that it did not trust in Kazakhstan and with the "Virgin Lands" policy implemented afterwards, there was an influx of migration of non-Kazakh communities to the region. As a result of large-scale population losses among Kazakhs, migrating to other countries and the settlement of non-Kazakh communities in Kazakhstan, the proportion of Kazakhs in the population in Kazakhstan declined to 30% as of 1959 (Çetin, 2014: 25-27; Fierman, 2005: 403-404; Hale, 2009: 5).

In addition to the highly heterogeneous structure of Kazakhstan's population, the geographical distribution of ethnic communities within the country has also come to the fore as an important issue in nation-building activities. According to the 1989 census, not only did Kazakhs fail to constitute a majority of the population, but the geographical concentration of ethnic groups also posed an important challenge for nation-building. As previously mentioned, in 1991, approximately 40% of Kazakhstan's population consisted of ethnic Kazakhs, while the remaining 60% consisted of various other ethnic groups. Specifically, according to the 1989 USSR census, Kazakhstan had a total population of 16,536,000, with the Kazakh ethnic group

numbering 6,534,600, accounting for 39.5% of the total population. By the time of the 1999 census, the total population of Kazakhstan had decreased to 14,953,100, with the Kazakh ethnic group comprising 7,985,000 individuals, or 53.4% of the total population (Deliömeroğlu, 1999: 20; Sauran & Naimanbayev, 2022: 34).

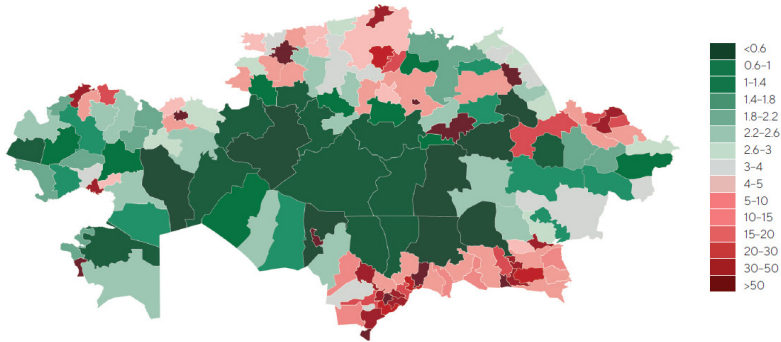
Regarding the Russian ethnic group, the 1989 census recorded 6,227,500 individuals, representing 37.8% of Kazakhstan's population. By 1999, the number of ethnic Russians had declined to 4,479,600, or 29% of the total population (Deliömeroğlu, 1999: 20; Sauran & Naimanbayev, 2022: 34). These shifts reflect significant demographic changes in Kazakhstan during the 1990s, illustrating the increase in the proportion of ethnic Kazakhs and the corresponding decrease in the proportion of ethnic Russians.

The urban population of Kazakhstan has been increasing primarily due to both natural growth and migration, with natural growth being the predominant factor. Over the period from 2009 to 2018, natural growth accounted for 76.1% of the total increase in the urban population. By contrast, growth in the rural population in Kazakhstan is solely attributed to the excess number of births over deaths. The migration balance for rural areas has been negative, constituting 42.7% of the natural increase during the same period from 2009 to 2018.

In general, the geographical distribution of Kazakhstan's population is uneven, as can be seen in Map 1. Most of the country's population is concentrated in the northern and southern parts of the country where the climate is favourable (Sultangaliyeva, 2016: 9). In addition to the uneven geographical distribution, certain features stand out in the distribution of ethnic communities within the country. While Russians, Ukrainians and Germans constitute a significant part of the population in the northern parts of Kazakhstan where industrialisation is more advanced, Kazakhs live in the southern and western parts of the country where the agriculture

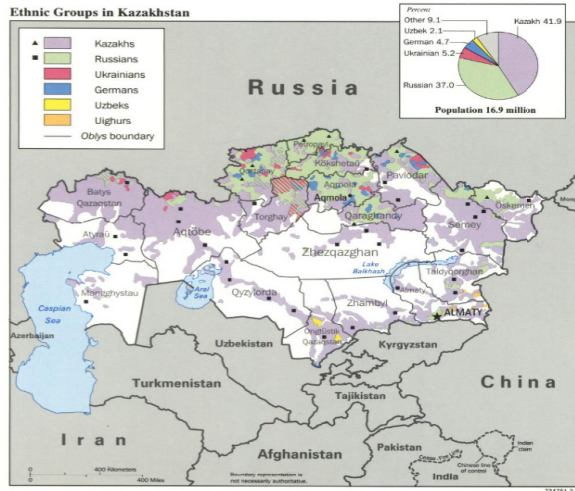
remains the dominant economic activity (Aitymbetov, Toktarov, & Ormakhanova, 2015: 12; Cohen, 2008: 21-22).

Map 1: Population density of Kazakhstan in 2019 (persons per sq. km)

Source: UNFPA, 2019

Map 2: Map of ethnic groups living in the Republic of Kazakhstan in 1995

Source: Library of Congress, 1995

Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, Kazakhstan began the process of building a nation, aiming to develop its national identity, create new institutions, and establish itself on the global stage. The country faced the challenge of managing a multifaceted legacy of the Soviet period, which included a multi-ethnic population, a highly centralized political structure, and an economy that was predominantly dependent on natural resources (Akçali, 2003).

The nation-building process in Kazakhstan has faced challenges, as there are “frictions between the goals of the official discourse and nonofficial levels of identity” that have hindered its success. The country has had to navigate the tensions between its Soviet past and its aspirations for a new national identity (Diener, 2002).

Kazakhstan’s population is characterized by significant ethnic diversity. By the end of 1991, Kazakhstan was the only one of the 15 newly independent states in which the ethnic group that gave its name to the country did not constitute the majority of the population (Narottum, 2006). This diversity has been a key factor in shaping the nation-building process, as the government has had to balance the interests of different ethnic groups and promote a sense of national unity (Daminov, 2020; Diener, 2002). The government has implemented various policies to address ethnic tensions, such as promoting the Kazakh language and culture while also recognizing the rights of other ethnic groups.

Kazakhstan’s nation-building process has evolved through three distinct phases, shaped by demographic shifts, linguistic policies, and geopolitical considerations. While the early years of independence were characterized by a cautious approach, the 2000s and 2010s witnessed greater emphasis on identity consolidation, whereas the post-Ukraine war period has introduced new geopolitical pressures. The following sections provide a more detailed analysis of these phases.

3.1. The First Years as an Independent State (1991-1999): New Policies for a Transforming Demography

As the last country to declare independence from the Soviet Union, the Kazakh state, under the leadership of Nursultan Nazarbayev, had to implement highly sensitive nation-building policies. Apart from various other challenges, the most significant nation-building challenge facing Kazakhstan at the end of 1991 was its demographic composition. As shown in Table 1, in 1991 only 43% of Kazakhstan's population consisted of ethnic Kazakhs, while the remaining 57% was made up of various non-Kazakh ethnic groups (Deliömeroğlu, 1999; Sauran & Naimanbayev, 2022).

Table 1: Ethnic Structure and Dynamics of Change in Kazakhstan between 1991-2021 (%)

	Ethnic community	1991	1999	2009	2016	2019	2021
1	Kazak	43.1	55.3	63.1	66.5	67.9	70.4
2	Russian	37.3	29.9	23.7	20.6	19.3	15.5
3	Uzbek	2.1	2.5	2.9	3.1	3.2	3.2
4	Ukrainian	5.3	3.6	2.1	1.6	1.5	2.0
5	Uyghur	1.1	1.4	1.4	1.4	1.3	1.5
6	German	5.1	2.4	1.1	1.0	1.0	1.2
7	Tatar	2.0	1.7	1.3	1.1	1.1	1.1

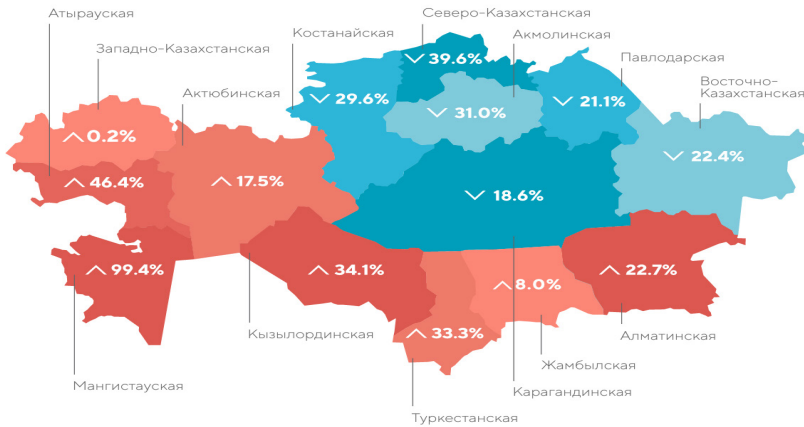
Source: National Bureau of Statistics, 2023; UNFPA, 2019.

Due to its demographic composition, particularly the presence of a large Russian minority, Kazakhstan had to pursue a cautious policy aimed at avoiding domestic instability. At the same time, maintaining good relations with Russia was another important objective for Kazakh decision-makers while implementing nation-building policies. In this first decade of independence, Kazakhstan orchestrated demographic engineering policies to increase the share

of Kazakhs within the population. While Kazakhs living in neighbouring countries such as China, Uzbekistan, and Mongolia were encouraged to return to Kazakhstan, an important part of the country's ethnic Russian population continued to migrate to Russia (Scriven, 2013; Sinnott, 2003). Hence, by 1999, the Kazakhs constituted 53.4% of the country's population while the share of Russians had gradually declined (Deliömeroğlu, 1999; Sauran & Naimanbayev, 2022).

Changing demographic composition and distribution of population are also verified by various international organizations. Based on "The Analysis of the Population Situation of the Republic of Kazakhstan" (2019) report prepared by the United Nations Population Fund (UNFPA), in the post-independence period different population dynamics have been observed in different parts of the country. As it can be observed on Map 3, in the post-independence period, number of people living in the southern and western part of Kazakhstan have been increasing which also raises the share of those regions within the total population.

Map 3: Dynamics of changes in the territorial distribution of the population by region from 1992 to 2018

Source: UNFPA, 2019

Apart from the demographic changes that favour Kazakhs, language policies have been another major policy to support nation building efforts. Even before independence, the 1989 Law on Languages declared the Kazakh language the state language while retaining the official status of the Russian language (Cohen, 2008). Following the independence, Russian language retained its official status while the Kazakh language was promoted through direct and indirect state policies. Throughout the independence period, the status and prestige of the Kazakh language were elevated gradually (Sokolova, 2022). The state-sponsored pro-Kazakh language policies have generated some concerns among Russians living in Kazakhstan.

The first decade of Kazakhstan's independence was also important for developing a new narrative on Kazakh history that support nation building policies. Various policies were employed to emphasize Kazakh culture, history and traditions in order diminish effects of the Soviet legacy. However, Kazakhstan has to follow very sensitive approach in tailoring such policies because of countries fragile relations with Russia (Cooley, 2012; Vanderhill, Joireman, & Tulepbayeva, 2020).

3.2. The 2000-2019 Period: New Institutions for a New Nation

The beginning of the new millennium marked the period of institutionalization in Kazakhstan's nation-building policies. Various laws were adopted by the People's Assembly of Kazakhstan (KHM) to promote "Kazakh identity" (People's Assembly of Kazakhstan, 2025). Those policies have aimed at sustaining harmony across different autonomous ethnic groups of the country while promoting Kazakh identity (Daminov, 220).

Strengthening the Kazakh language has been one of the most important aspects of nation building policies of that period. President Nazarbayev's "Triple Language Policy" was introduced to promote the Kazakh language along with Russian and English languages. That policy was especially important for bringing an end to Kazakh language's low status in educational and cultural policies

(Çetin, 2014). In order to enhance the status of the Kazakh language in education, media and state affairs various policies have been developed. As part of that approach, Kazakh policymakers have decided to use Latin alphabet instead of existing Cyrillic alphabet for the Kazak language (Sputnik Türkiye, 2017). The transition to the Latin alphabet is expected to be completed in the coming years (Unified platform of Internet resources of government agencies, 2023). When it is completed, that transition is expected to reduce the dominant status of Russian language vis-à-vis the Kazakh language. Such a shift is expected to be a milestone in Kazakh nation-building process.

Developing a new historical narrative has been an indispensable part of nation building policies across different countries and Kazakhstan has not been an exception. Immediately after independence, a new historical approach that emphasizes the ancient character of Kazakh identity was promoted while neglecting Kazakhstan's Soviet-period history. As part of this effort, the state-sponsored celebration of the 550th anniversary of the Kazakh Khanate became a cornerstone of the new national historical narrative (Vanderhill et al., 2020). The new historical perspective was included in the curricula of state schools to support the formation and transformation of a new Kazakh identity.

Kazakh decision-makers, while developing policies to empower Kazakh national identity, have given high priority for maintaining good political and economic policies with their powerful neighbour Russia (Bremmer, 1994). However, when Russia annexed Crimea in 2014, Kazakhstan became extremely anxious about a possible Russian intervention in their country because of its large Russian minority. Kazakh decision makers have tried to maintain good relations with Russia while sustaining nation-building policies (Abdraimov & Sadykov, 2023).

3.3. The Post-Ukraine War Period (2020- Present): Rising Ethnic Tensions and Geopolitical Complexity

After Russia invaded Ukraine in 2022, Kazakhstan's problem with nation-building challenges intensified, making its ethnic policies and diplomatic stance even harder to deal with. Kazakhstan says it has maintained a neutral position, but it has not recognised Russia's annexation of Ukrainian territories. This shows that Kazakhstan is committed to its own sovereignty and territorial integrity (Eurasianet news organization, 2021).

Violent ethnic conflicts have been on the rise over the past five years, which goes against the government's narrative of ethnic harmony. The Kordai (2020) and Pidzhim (2021) clashes suggest the existence of underlying ethnic tensions between Kazakh majorities and ethnic minorities (Eurasianet news organization, 2021; Svoik, 2021). These events have been politically sensitive because Russia has used the protection of ethnic Russians' rights in post-Soviet states to justify intervention, which has raised concerns about Russian influence in Kazakhstan's domestic affairs.

The People's Assembly of Kazakhstan continues to facilitate coordination among different ethnic groups, but its effectiveness has increasingly been questioned more as Kazakhstan faces pressure from Russia over its ethnic policies. Moscow has concerns about Kazakh language policies and education reforms because it sees them as marginalizing Russian-speaking communities. At the same time, nationalist Kazakh groups want the process of de-Russification to speed up and Kazakh identity to be given more importance.

Kazakhstan's demographic composition continues to evolve. By 2021, the Kazakh ethnic majority will be 70.4%, while the ethnic Russian population will have dropped to 15.5% (National Bureau of Statistics, 2023). These demographic changes are reshaping the political landscape of Kazakhstan and reinforcing the national identity. The delayed switch to the Latin alphabet is still a hot topic, with both financial problems and political concerns about how

quickly Kazakhstan's identity is changing (News agency Zakon.kz, 2023).

Kazakhstan is also working more closely with China and other countries in the region to reduce its economic and political ties to Russia (Cooley, 2012). The war in Ukraine has further complicated Kazakhstan's strategic decision-making, making it even harder to find the right balance between strengthening its national identity and being practical in its foreign policy. Kazakhstan's ability to balance its ethnic policies with its diplomatic relations with Russia will continue to be a major challenge for its nation-building path.

4. Kazakhstan's Nation-Building and Russia's Geopolitical Influence

Kazakhstan has been careful about how it builds its nation since it became independent. It has tried to find a balance between ethnic Kazakh nationalism and inclusive civic identity. While ethnic Russians are still the biggest minority group in the country, their numbers have steadily declined. Kazakhstan's leaders have tried to keep a delicate balance between integrating ethnic minorities and promoting Kazakh nationalist goals in light of this demographic change. This careful approach has been very important for keeping things stable at home and avoiding tensions with Russia.

Kazakhstan's efforts to build a nation have been shaped by both internal factors and geopolitical realities, especially its ties to Russia. Since 1991, Kazakh leaders have been careful not to put policies into place that could be seen as too nationalistic, as this could hurt their diplomatic ties with Moscow (Bremmer, 1994). Although Kazakhstan has worked to develop a wide range of international partnerships, maintaining close ties with Russia has remained an important component of its foreign policy (Duman, 2019).

This pragmatic approach extends into the military and economic spheres, where Russia remains Kazakhstan's primary supplier of arms and defence equipment (Rakhmetova, 2022). In addition,

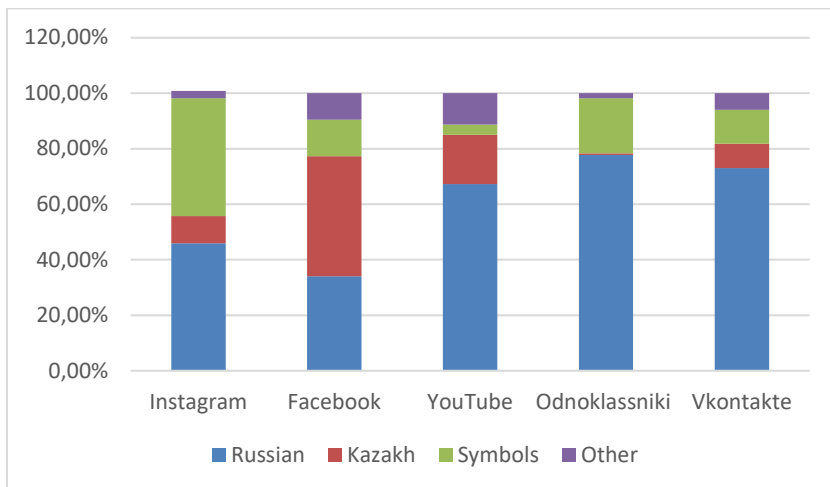
Western sanctions on Moscow have made Russia even more dependent on Kazakhstan for trade, which makes trade between the two countries even more important (Shegirbayev, 2023). Kazakhstan has tried to strengthen its national identity, but Russia's cultural and media presence is still very strong. Russian television channels, social media platforms, and news agencies continue to shape public discourse in Kazakhstan (Internet World Stats, 2024).

Brand Analytics (2024) has found that the way people use language on social media in Kazakhstan is changing. Russian is still the most popular language online, but it is slowly losing ground on most platforms. YouTube is the only big platform where Russian-language content is still growing. There is more Kazakh-language content on Facebook, and in recent years it has overtaken Russian-language content. Telegram and TikTok are now the most popular places for Kazakh-language content. This shows how powerful local digital communities are becoming. VKontakte and Odnoklassniki are two Russian social media sites that are still very popular, especially among older people (Chart 1) (Brand Analytics, 2024).

Kazakhstan still has easy access to state-controlled Russian television channels, which are important for spreading Russian stories and propaganda. Kazakhstan's efforts to build a unique national identity are made more difficult by the fact that Russian media is always available (News agency Orda.kz, 2023).

Over the past decade, Kazakhstan has witnessed a steady rise in the use of the Kazakh language across various media platforms, reflecting the government's nation-building policies. However, the Russian language remains a dominant force, particularly in television and online news consumption. The following graph illustrates these linguistic trends, showcasing the gradual increase in Kazakh-language media content alongside the persistent influence of Russian-language media.

Chart 1: Language Usage Trends in Kazakhstan’s Media, 2024

Source: (Brand Analytics, 2024)

Moscow is becoming more worried about Kazakhstan's changing historical stories and nation-building policies, which are often perceived as efforts to reduce Russian influence in Kazakhstan. Some of the main points of disagreement are:

1. **Reinterpretation of Soviet History:** Russian officials have been against Kazakhstan’s use of the term “colonial rule” to describe the Soviet period, seeing this change in narrative as anti-Russian (BBC News, 2022b; News agency Lenta.ru, 2016).
2. **Alphabet Reform:** Kazakhstan’s gradual transition from the Cyrillic to the Latin alphabet is widely seen in Russia as an attempt to weaken cultural ties between the two nations (Sokolova, 2022).
3. **The January 2022 Collective Security Treaty Organization (CSTO) Intervention:** Moscow thought that sending troops to Kazakhstan during the January 2022 protests would make Kazakh politics more in line with Russia. However, Kazakhstan has stuck to its own foreign policy,

which has upset Russia's plans (BBC News, 2022a; Umarov, 2024).

Kazakhstan's nation-building process is still affected by both internal and external factors, with Russia being the main outside force. The government has made a lot of progress in building a Kazakh national identity, but Russian cultural, economic, and geopolitical power is still very strong. Kazakhstan needs to keep balancing national sovereignty with geopolitical pragmatism as it moves forward with language reforms and changes in its population. It needs to make sure that its nation-building policies do not cause serious problems with Moscow.

5. Discussion: Policy Implications and Challenges

Post-1991 nation-building policies in Kazakhstan can be classified under four major areas:

- **A Unified National Identity:** The government promotes a shared set of civic values and institutional frameworks to strengthen national cohesion (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, 2015; Press Office of the President of Kazakhstan, 2015, 2019).
- **Language Reforms:** Promotion of Kazakh language in state affairs, education and every aspect of social life (Chernogritskaya, 2023; News agency Zakon.kz, 1997, 2023).
- **Equality in access to social and economic benefits:** based on citizenship: Assuring equal access of every citizen for public services based on citizenship, not ethnicity (Press Office of the President of Kazakhstan, 2021).
- **State Regulated Nationalism:** The state has been at the core of nation-building policies and design of nationalist process. While crafting nationalism within the country, state restricts extreme nationalism to gain ground in order to prevent a possible threat to domestic social stability (Eurasianet news organization, 2021; Svoik, 2021).

While carrying out those policies, the Kazakh state continuously follows coherence policy by providing various cultural rights to remaining minority groups within the country. Based on that approach, the state provides convenient conditions and legal framework to 124 different ethnic groups to live and transform their cultural features to their new generations (People's Assembly of Kazakhstan, 2025).

As it can be observed from legal and political amendments, Kazakhstan's ethnic policy went through three different phases:

- Phase 1: Early Institutional Development (1991–1995)

In the early period of independence Kazakhstan did not have necessary institutions and institutional framework to manage relations among its ethnic groups. Founding father of the country, Nursultan Nazarbayev gave priority to the protection of peace among inter-ethnic groups. Throughout the first five years of the independence, wording in legal documents, including the constitution, was changed to reflect a shift toward more civic, multi-ethnic national identity (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, 1993; Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, 1995). In addition, in 1995, efforts for promoting ethnic harmony were institutionalized by the foundation of the People's assembly of Kazakhstan (People's Assembly of Kazakhstan, 2025).

- Phase 2: Institutional Consolidation (1995–2010)

Kazakh state developed formal nation-building policies while providing assurances to Russian minority of the country during this phase. Despite the ongoing promoting of Kazakh culture, history and language, due to the high importance geopolitical stability, Kazakhstan decision makers gave high priority to not creating any confrontation with Russia (Giritlioglu, 2024).

- Phase 3: Contemporary National Identity Construction (2010–Present)

Adoption of the Doctrine of National Unity in 2010, by Kazakhstan marked the beginning of a new phase. In line with the new period,

the doctrine was followed by the Concept of Strengthening and Development of Kazakhstan Identity in 2015 (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, 2015; News agency Zakon.kz, 2010; Press Office of the President of Kazakhstan, 2015). Despite the fact that the concept was officially cancelled only three years later, in 2018, main principles of the concept remained quite influential in the formal policy making process.

Over the last years there has been a rise in Kazakh nationalism and unavoidable reflection of that trend over the nation-building policies. Especially, after the January 2022 protests (Bloody January/Kaňtar) and Russia's invasion of Ukraine (Haldarova, 2022; Official internet representation of the president of Russia, 2022) that trend has become much more visible. For Kazakh decision makers these incidents required the application of policy which will empower Kazakh national identity.

Migration and citizenship policies have had a big influence on changing demographic composition of Kazakhstan. Return of Kazakhs living in other countries and various promotions as a part of resettlement programs made important changes to the country's ethnic composition (Central Communications Service under the President of the Republic of Kazakhstan, 2024). Without the application of any forced population movement, incentive-based policies allowed Kazakhstan to change the ethnic composition of the country and to avoid any confrontation with Russia simultaneously (Dave, 2004; Scriven, 2013).

Reforms related to enhancing role and status of Kazakh language have been a vital part of Kazakh nation-building policies. Among language reforms, proposed transformation from Cyrillic alphabet to Latin alphabet has been the most important step. Proposed in 2017, the shift was originally scheduled for completion by 2029. However, unlike Turkey's rapid alphabet reform in the 1920s, Kazakhstan's gradual transition reflects its cautious approach toward Russian sensitivities (Duman, 2023).

A complex interplay of domestic policy priorities and geopolitical pressures shapes Kazakhstan's nation-building trajectory. While the country has made significant progress in reshaping its demographic composition, strengthening the Kazakh language, and redefining national identity, Russia's enduring cultural and media influence remains an important factor.

Conclusion

Due to its population structure at the time of its independence, Kazakhstan probably had the most unfavourable conditions for nation-building among the 15 states that emerged after the dissolution of the Soviet Union, but it has managed to achieve significant progress in this field in the intervening thirty years. As revealed in this study, the post-independence population structure of the country has gradually changed in favor of Kazakhs thanks to the population policies adopted, and the proportion of non-Kazakh communities in the country's population has decreased. Similarly, significant developments have been achieved in the field of language and education, making Kazakh the primary language in the country and strengthening it. While achieving all these positive outcomes, Kazakhstan has considered the fact that Russians constitute the largest minority group in the country. Keeping the Russian minority issue, which has the potential to be the most problematic area in the direction of nation-building, in a low profile without confronting Russia through the policies implemented, without harming the political and economic relations between Russia and Kazakhstan, has been one of the important achievements of the Kazakh rulers in this process.

From Russia's perspective, sustaining good relations with Kazakhstan in all fields is of great importance. Apart from the positive results of economic relations for both sides, relations with Kazakhstan, especially in the political sphere, are extremely valuable for Russia, which faces various sanctions in the international arena and tries to be framed by the West. In this respect, it is quite

understandable for Russia not to adopt an attitude of confronting Kazakhstan for the Russians living in Kazakhstan. From the same perspective, it is just reasonable for Russia to provide support in the suppression of ethnic and/or economic incidents in Kazakhstan after independence. The cooperation between Russia and Kazakhstan in political, economic, and military fields is extremely valuable for both countries. This is a great achievement especially for Kazakhstan and it is of vital importance for Kazakhstan to build its future on solid foundations.

Nursultan Nazarbayev, who assumed the presidency after Kazakhstan's independence, has had a great share in the success achieved in nation-building, as in almost every field. Kassym-Jomart Tokayev, who took office after Nazarbayev in 2019, continued the nation-building approach and, as in the previous period, considered maintaining good relations with Russia as a priority. This approach, which is understood to have yielded extremely positive results for the benefit of the country, will enable Tokayev, like Nazarbayev, to further strengthen the nation-building activities that have already reached an irreversible stage without confronting Russia. Maintaining good relations with Russia, as seen in the events of January 2022, will enable Kazakhstan to receive assistance when it needs support, and will make it possible to maintain the conditions that enable the uninterrupted continuation of nation-building activities that have reached an important stage in the country.

It is an undeniable fact that the current international system is far from reaching an enduring peace. Although by the end of the Cold War many scholars developed theories about how the peace was going to be the defining feature within the international relations, the current international system has proven to be full of high- and low-level military conflicts. Under such circumstances, overcoming differences and developing long lasting mutual good relations will contribute to both Russia's and Kazakhstan's interests.

References

- Abdraimov, E. A., & Sadykov, T. S. (2023). Interethnic relations and the model of ethnic policy of Kazakhstan: Problems and prospects. *Вестник Карагандинского Университета. Серия «История. Философия»*, 3(111): 7–13. <https://doi.org/https://doi.org/10.31489/2023HPh3/7-13>
- Aitymbetov, N., Toktarov, E., & Ormakhanova, Y. (2015). Nation-building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani identities controversy. *Bilig*, 74: 1-20.
- Akçali, P. (2003). III. Nation-State Building in Central Asia: A lost Case? *Perspectives on Global Development and Technology*, 2(3): 409-429. <https://doi.org/10.1163/156915003322986334>
- Anderson, B. (2020). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. In *The new social theory reader* (pp. 282–288). Routledge. Retrieved from <https://api.taylorfrancis.com/content/chapters/edit/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9781003060963-46&type=chapterpdf>
- Artykbaev, Z., Kalenova, T., Abdrakhmanova, G., Dyusembekova, M., & Zhanpeiissova, K. (2016). Sources and History of the Kazakh Statehood: To a Question of Institutes of Management in the Kazakh Khanate. *The Antropologist*, 26(1). <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892124>
- BBC News. (2022a). Kazakhstan Solitaire. Tokayev—A Troublemaker or the Kremlin's "Back Door"? [Kazahstanskij Pas'jans. Tokaev—Vozmutitel' Spokojstviya Ili "Zadnjaja Dver'" Kremlja?]. BBC News Русская служба. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-61920044>
- BBC News. (2022b). Was Russia a colonial empire? Historians answer [Byla li Rossiya kolonial'noj imperiej? Otvechajut istoriki]. BBC News Русская служба. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-62414925>
- Berger, M. T. (2006). From nation-building to state-building: The geopolitics of development, the nation-state system and the changing global order. *Third World Quarterly*, 27(1): 5–25. <https://doi.org/10.1080/01436590500368719>
- Boranbayeva, G. S. (2004). SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak dilinin genel durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 20–41.
- Brand Analytics. (2024). *Social networks in Kazakhstan: Figures and trends, summer 2024. 'What languages does Kazakhstan speak online' (Социальные сети в Казахстане: Цифры и тренды, лето 2024. «На*

- каких языках говорят Казахстан в сему»). Brand Analytics. Retrieved from <https://brandanalytics.ru/blog/social-media-kazakhstan-summer-2024>
- Bremmer, I. (1994). Nazarbaev and the north: State-building and ethnic relations in Kazakhstan. *Ethnic and Racial Studies*, 17(4): 619-635. <https://doi.org/10.1080/01419870.1994.9993843>
- Central Communications Service under the President of the Republic of Kazakhstan. (2024). *More than 12 thousand ethnic Kazakhs have received the status of kandas since the beginning of 2024*. Ortcom.kz. Retrieved from <https://ortcom.kz/ru/novosti/1727154939>
- Çetin, S. (2014a). Kazakistan ulus inşa sürecinde Türk dilli toplulukların karşılaştırmalı olarak diaspora ilişkileri. *Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, TC Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Çetin, S. (2014b). *Kazakistan Ulus İnşa Sürecinde Türk Dilli Toplulukların Karşılaştırmalı Olarak Diaspora İlişkileri* (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). TC Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Chernogritskaya, E. (2023). *What will be the language policy of Kazakhstan? [Kakoj budet jazykovaja politika Kazahstana]*. News agency Zakon.kz. Retrieved from <https://www.zakon.kz/pravo/6390029-kakoy-budet-yazykovaya-politika-kazahstana.html>
- Cohen, A. (2008a). *Kazakhstan: The Road to Independence: Energy Policy and the Birth of a Nation*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Cohen, A. (2008b). *Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation*. Central Asia-. Caucasus Institute & Silk Road Studies Program Joint Center.
- Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford University Press.
- Daminov, İ. (2020). Reassessing Classification of Kazakhstan's Ethnic Management Model: A Comparative Approach. *Journal of Eurasian Studies*, 11(2): 133-143. <https://doi.org/doi:10.1177/1879366520925337>
- Dave, B. (2004a). Entitlement through Numbers: Nationality and Language Categories in the First post-Soviet Census of Kazakhstan. *Nations and Nationalism*, 10(4): 439-459. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.2004.00176.x>
- Dave, B. (2004b). Entitlement through numbers: Nationality and language categories in the first post-Soviet census of Kazakhstan *. *Nations and Nationalism*, 10(4): 439-459. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.2004.00176.x>

- Deliömeroğlu, Y. (1999). Some Demographical, Political and Sociological Aspects of the Ethnical Structure of Kazakhstan. *Bilig, Spring* 99(9): 19-27.
- Diener, A. C. (2002). National Territory and the Reconstruction of History in Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics*, 43(8). <https://doi.org/https://doi.org/10.2747/1538-7216.43.8.632>
- Duman, L. (2019a). Kazakistan'da Değişim ve Dönüşüm: Yeni Bir Uluslaştırma "Başarısı" mı? *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 1993-2026.
- Duman, L. (2019b). Kazakistan'da Değişim ve Dönüşüm: Yeni Bir Uluslaştırma "Başarısı" Mı? *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 1993-2026.
- Duman, L. (2023a). Farklı Koşullar, Benzer Hedefler: Türkiye ve Kazakistan'daki Ulus İnşa Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. In M. E. Erendor (Ed.), *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı* (pp. 27-44). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Duman, L. (2023b). Farklı Koşullar, Benzer Hedefler: Türkiye ve Kazakistan'daki Ulus İnşa Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. In M. E. Erendor (Ed.), *Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Türk Devletleri Teşkilatı* (pp. 27-44). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Eurasianet news organization. (2021). *Kazakhstan: Rampage Follows Interethnic Brawl*. Retrieved from <https://eurasianet.org/kazakhstan-rampage-follows-interethnic-brawl>
- Fedorenko, V. (2012). *Central Asia: From ethnic to civic nationalism*. Washington, D. C.: Rethink Institute.
- Fierman, W. (2005). Kazakh Language and Prospects for its Role in Kazakh "Groupness". *Ab Imperio*, 2005(2): 393-423.
- Giritlioglu, S. (2024). Türk Devletler Teşkilatı'nın Ulus İnşa Politikaları: Kazakistan Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3): 1152-1171. <https://doi.org/10.11616/asbi.1516668>
- Halдарova, D. (2022). *Tokayev on the January events: It was a testing time for our people [Tokaev o janvarskih sobytijah: Jeto bylo vremja ispytaniy dlja nashego naroda]*. Zakon.kz. Retrieved from <https://www.zakon.kz/politika/6379711-tokaev-o-yanvarskih-sobytiyakh-eto-bylo-vremya-ispytaniy-dlya-nashego-naroda.html>
- Hale, H. E. (2009). Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS. *Nationalities Papers*, 37(1): 1-32.
- Helsinki Watch (Organization), H. (1990). *Conflict in the Soviet Union: The untold story of the clashes in Kazakhstan*. Human Rights Watch.
- Hippler, J. (2005). Violent conflicts, conflict prevention and nation-building-terminology and political concepts. In J. Hippler (Ed.), *Nation-*

- building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?* (pp. 3–14). London: Pluto Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. O. (2012). *The Invention of Tradition*. Cambridge Cambridgeshire: Cambridge University Press.
- Internet World Stats. (2024). *Asia Internet Usage Facebook Stats and Population Statistics*. Internet World Stats. Retrieved from <https://www.internetworldstats.com/stats3.htm>
- Library of Congress. (1995). Ethnic Groups of Kazakhstan. Retrieved 2 April 2024, from https://www.google.com/search?q=Ethnic+Groups+of+Kazakhstan+library+of+congress&client=safari&sca_esv=e57395570566e342&sca_upv=1&rls=en&sxsrf=ACQVn09jW84QWCi17MxclFk20k_KQFvqsw%3A1712067712679&ei=gBQMZvmAKfn0xc8PtMKlgA0&udm=&ved=0ahUKEwj5wOGe3aOFAXv5evEDHTRhCdAQ4dUDCA8&uact=5&oq=Ethnic+Groups+of+Kazakhstan+library+of+congress&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiL0V0aG5pYyBHcm91cHMgb2YgS2F6YWtoc3RhbiBsaWJyYXJ5IG9mIGNvbmdyZXNzMgcQIRgKGKABMgcQIRgKGKABSPeEUI0DWOAdcAF4AZABAJgB9gGgAbQeqgEGMC45LjEwuAEDyAEA-AEBmAISoALCG8ICChAAGEcY1gQYsAPCAgYQABgWGB7CAgUQIRigAcICBBaHGBWYAawCIBgQBgeSBwYxLjcuMTCgB8Yy&scient=gws-wiz-serp
- Masanov, N. Ė., Abilhozhin, Zh. B., Erofeeva, I. V., Alekseenko, A. N., & Baratova, G. S. (Eds). (2001). *История Казахстана: Народы и Культура (History of Kazakhstan: Peoples and Culture)*. Almaty: Daik Press.
- Melich, J., & Adibayeva, A. (2013). Nation-building and cultural policy in Kazakhstan. *European Scientific Journal*, (2): 265-279.
- Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. (1993). *Constitution of the Republic of Kazakhstan (No longer in force)*. Adilet.kz. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_
- Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. (2015). *On Approval of the Concept of Strengthening and Development of Kazakhstani Identity and Unity [Ob Utverzhdenii Konceptcii Ukrepneniya i Razvitiya Kazahstanskoy Identichnosti i Edinstva]*. Adilet.kz. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000147>
- Narottum, S. K. (2006). Politics of nation-building and state-formation in Kazakhstan. *Pakistan Horizon*, 59(2): 49-71.
- National Bureau of Statistics. (2023). *The population of Kazakhstan has reached 20 million—Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved from <https://stat.gov.kz/ru/news/chislennost-naseleniya-kazakhstana-dostigla-20-millionov>

- News agency Lenta.ru. (2016). *Nazarbayev spoke about the wealth exported by colonial Russia from Kazakhstan [Nazarbaev rasskazal o vyvezennyh kolonial'noj Rossiej iz Kazahstana bogatstvah]*. Lenta.ru. Retrieved from <https://lenta.ru/news/2016/12/06/nazarbayev/>
- News agency Orda.kz. (2023). *Russian Propaganda: How Kazakhstan Spent Billions on Russian Content*. Orda/kz. Retrieved from <https://en.orda.kz/russian-propaganda-how-kazakhstan-spent-billions-on-russian-content-3150/>
- News agency Zakon.kz. (1997). *Law on languages in the Republic of Kazakhstan [Zakon o jazykah v Respublike Kazahstan]*. Zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034
- News agency Zakon.kz. (2010). *Doctrine of National Unity of Kazakhstan (approved by the Presidential Administration and sent to the Government on April 29, 2010) [Doktrina nacional'nogo edinstva Kazahstana (odobrena Administraciej Prezidenta i napravlena v Pravitel'stvo 29 aprelya 2010 goda)]*. Zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30501158
- News agency Zakon.kz. (2023). *On approval of the Concept for the development of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2023 – 2029) [Ob utverzhdenii koncepcii razvitiya jazykovoj politiki v Respublike Kazahstan na 2023 – 2029 gody]*. Zakon/kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31956658&pos=4;-108#pos=4;-108
- Norman, W. (2006). *Negotiating nationalism: Nation-building, federalism, and secession in the multinational state*. Oxford: Oxford University Press.
- Official internet representation of the president of Russia. (2022). *Address by the President of the Russian Federation [Obrashhenie Prezidenta Rossijskoj Federacii]*. Kremlin.ru. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>
- Özkırımlı, U. (2000). *Theories of nationalism: A critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- People's Assembly of Kazakhstan. (2025). *Activities of the Assembly of the People of Kazakhstan [Dejatel'nost' Assamblei naroda Kazahstana]*. People's Assembly of Kazakhstan. Retrieved from <https://assembly.kz/ru/ank/deyatelnost-assamblei-naroda-kazahstana>
- Pianciola, N. (2001). The collectivization famine in Kazakhstan, 1931–1933. *Harvard Ukrainian Studies*, 25(3/4): 237–251.
- Press Office of the President of Kazakhstan. (2015). *Speech by the Secretary of State of the Republic of Kazakhstan G. Abdykalikova at the conference "Identity and unity of the people of Kazakhstan in the context of 100 concrete steps"* [Vystuplenie Gosudarstvennogo Sekretarja

- Respubliki Kazahstan G.Abdykalikovoj Na Konferencii «Identichnost' I Edinstvo Naroda Kazahstana V Kontekste 100 Konkretnyh Shagov»*. Akorda.kz. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/secretary_of_state/secretary_of_state_speeches/vystuplenie-gosudarstvennogo-sekretarya-respubliki-kazahstan-gabdykalikovoi-na-konferencii-identichnost-i-edinstvo-naroda-kazahstana-v-konte#
- Press Office of the President of Kazakhstan. (2019). *Message of the Head of State Kassym-Jomarta Tokaeva to the People of Kazakhstan—Official Website of the President of the Republic of Kazakhstan [Poslanie Glavy Gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva Narodu Kazahstana—Oficial'nyj Sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan]*. Akorda.kz. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
- Press Office of the President of Kazakhstan. (2021). *The head of state held an extended meeting of the Council of the Assembly of the People of Kazakhstan [Glava gosudarstva provel rasshirennoe zasedanie Soveta Assamblei naroda Kazahstana]*. Akorda.kz. Retrieved from <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-soveta-assamblei-naroda-kazahstana-2194733>
- Rakhmetova, Z. (2022). Military-Political Cooperation between Kazakhstan and Russia [Voenno-Politicheskoe Sotrudnichestvo Kazahstana i Rossii]. *Вестник ВИСБ*, (50): 68-75.
- Sauran, E., & Naimanbayev, B. (2022). Ethnic Structure of the Population of Southern Kazakhstan in 1991-2020. *Science of Europe*, 2022(87): 32-37.
- Scriven, A. M. (2013). *Top-Down Nationalism in Post-Soviet Kazakhstan* (Master of Science (M.S.) in Geography, Portland State University). Portland State University. Retrieved from <http://archives.pdx.edu/ds/psu/15676>
- Shegirbayev, O. (2023). Kazakh-Russian Relations in Light of Western Sanctions Pressure [Kazahstansko-Rossijskie Otnosheniya v Svete Sankcionnogo Davleniya Zapada]. *Russia and New States of Eurasia*, 1(LVIII): 81-91.
- Sinnott, P. (2003). Population Politics in Kazakhstan. *Journal of International Affairs*, 56(2): 103-115. <https://doi.org/https://www.jstor.org/stable/24357720>
- Smith, A. D. (1986). State-making and nation-building. In J. A. Hall (Ed.), *States in history* (Vol. 15, pp. 228-263). Cambridge: Basil Blackwell.
- Sokolova, A. (2022). Yazikovaya Kulturnaya Politika v Kazahstane//Language Cultural Poolicy in Kazakhstan. *Вестник Адыгейского Государственного Университета. Серия*

- «Регионоведение: Философия, История, Социология, Юриспруденция, Политология, Культурология», 3(304), 98–111.
<https://doi.org/10.53598%20/%202410-3691-2022-3-304-98-111>
- Sputnik Türkiye. (2017, October 27). Kazakhstan, Latin alfabesine geçiyor. Retrieved 1 April 2024, from Sputnik Türkiye website: <https://sputniknews.com.tr/20171027/kazakistan-latin-alfabesi-1030775280.html>
- Sultangaliyeva, A. K. (2016). *Kazakhstan and its neighbors: Opportunities and limitations*. Institute of World Economics and Politics (IWEP). Retrieved from https://www.academia.edu/download/63560018/%D0%94%D0%9E%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94_%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0_-Kazakhstan_and_i.pdf
- Svoik, P. (2021). *From Kordai to Pidzhim: The President of Kazakhstan promised the integration of ethnic groups [Ot Kordaja do Pidzhima: Prezident Kazahstana poobeshhal integraciju jetnosov]*. Retrieved from <https://ia-centr.ru/experts/petr-svoik/ot-kordaya-do-pidzhima-prezident-kazahstana-poobeshchal-integratsiyu-etnosov/>
- Umarov, T. (2024). *Дружба за влияние. Как Россия и Китай уживаются в Центральной Азии*. Berlin: Фонд Карнеги за международный мир.
- UNFPA. (2019). The Analysis of the population situation of the Republic of Kazakhstan. Retrieved 5 June 2024, from https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_FullReport_Rus_Final_Disabled.pdf
- Unified platform of Internet resources of government agencies. (2023). *Implementation of language policy [Тіл саясатын жүзеге асыру]*. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/abay-cultura-arhiv/press/article/details/144575>
- Vanderhill, R., Joireman, S. F., & Tulepbayeva, R. (2020). Between the bear and the dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers. *International Affairs*, 96(4): 975-993. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa061>
- Wakizaka, K. (2014). Orta Asya'da devlet inşası ve devlet-diaspora ilişkileri: Kazaklar ve Özbekler örneği. III. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı III*, 109–122.
- Yesenov, K., Duisen, S., Erimbetova, K., Kaliyev, J., & Yesepov, B. (2016). History of Kazakhstan as an Image of an Independent State. *The Antropologist*, 26(1). <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892140>

Кабазиев, М. Ш. (2022). Formirovanie Natsionalnoj Identichnosti Respubliki Kazahstan: Osobennosti i Protivorechiya [Formation of National Identity of The Republic of Kazakhstan: Features and Contradictions]. *Современная Европа*, 7(114), 221–231. <https://doi.org/10.31857/S020170832207018X>

TÜRK SİYASETİNDE MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANMASI: EKONOMİK MERKEZİN YER DEĞİŞTİRİŞİ VE SİYASAL SONUÇLARI

*Restructuring of Center-Periphery Relations in Turkish Politics: The
Shift of the Economic Center and its Political Consequences*

Talha TURHAN

Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü. Kayseri.
talhaturhan@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6638-0929

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 06.04.2026
Kabul Tarihi: 18.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1924447

Kaynak göstermek için:

Turhan, T., (2026). Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Yeniden
Yapılanması: Ekonomik Merkezin Yer Değiştirışı ve Siyasal Sonuçları. *Düşünce
Dünyasında Türkiz*, 17(1): 123-149.

Özet

Bu çalışma, AK Parti iktidarını doğuran siyasal dönüşümü Edward Shils'in merkez-çevre çerçevesi ve Şerif Mardin'in Türkiye uyarlaması temelinde incelemektedir. Temel araştırma sorusu şudur: Ekonomik merkezin coğrafi yer değiştirmesi, merkez-çevre ilişkilerini nasıl yeniden yapılandırmış ve AK Parti iktidarını nasıl mümkün kılmıştır? Temel argüman, AK Parti iktidarının salt kültürel-ideolojik bir dönüşümün değil, 1980 sonrasında hız kazanan ekonomik liberalleşmeyle birlikte Anadolu'da filizlenen yeni bir burjuvazinin siyasal kurumsallaşmasının ürünü olduğudur. Çalışma nitel ve betimleyici bir yöntem benimsemekte; elde edilen bulgular, çevrenin merkeze dönüşümünün demokratikleşmeye değil iktidarın tekelleşmesine yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merkez-Çevre İlişkileri, Şerif Mardin, AK Parti, Anadolu Sermayesi, Siyasal Dönüşüm.

Abstract

This study examines the political transformation that gave rise to the AK Party government, drawing on Edward Shils's center-periphery framework and Şerif Mardin's adaptation to Turkey. The central question is: How did the geographic shift of the economic center restructure center-periphery relations and enable the AK Party's rise? The core argument holds that the AK Party's ascent reflects not merely a cultural-ideological shift but the political institutionalization of a new Anatolian bourgeoisie emerging from post-1980 economic liberalization. Adopting a qualitative-descriptive method, the study finds that the periphery's rise to the center produced monopolization of power rather than democratization.

Keywords: Center-Periphery Relations, Şerif Mardin, AK Party, Anatolian Capital, Political Transformation.

Giriş

Türk siyasi tarihinin en köklü dönüşümlerinden birini temsil eden AK Parti iktidarı, siyaset bilimi literatüründe farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Bu çalışmalar arasında en yaygın açıklama çerçevesi, Şerif Mardin'in Türkiye'ye uyarladığı merkez-çevre paradigmasıdır. Söz konusu paradigma, Türk siyasetinin yapısal gerilimini bürokratik-laik merkez ile dinî-muhafazakâr çevre arasındaki kültürel ve ideolojik bir karşıtlık olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu açıklama çerçevesi, dönüşümün yalnızca kültürel ve ideolojik boyutlarını görünür kılmakta; ekonomik merkezin coğrafi ve toplumsal yeniden dağılımını, yani dönüşümün maddi altyapısını büyük ölçüde gözden kaçırmaktadır.

Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla řu temel araştırma sorusunu sormaktadır: Türkiye'de ekonomik merkezin coğrafi ve toplumsal yer değiştirişi, merkez-çevre ilişkilerini nasıl yeniden yapılandırmış ve bu dönüşüm AK Parti iktidarını nasıl mümkün kılmıştır? Çalışmanın özgün katkısı, merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki ekonomik işbölümünün ve rekabetin yeniden düzenlenmesi olarak kavramlaştırmasında yatmaktadır. Buna göre merkez ile çevre arasındaki yer değiştiriş önce ekonomik alanda gerçekleşmiş; siyasal iktidar bu ekonomik dönüşümü izlemiştir. Başka bir deyişle AK Parti iktidarı, salt bir kültürel-ideolojik dönüşümün değil, 1980 sonrasında hız kazanan ekonomik liberalleşme süreciyle birlikte Anadolu'da filizlenen yeni bir burjuvazinin siyasal kurumsallaşmasının ürünüdür.

Çalışma bu çerçevede üç özgün katkı sunmaktadır. Birincisi, merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki ekonomik işbölümünün ve rekabetin yeniden düzenlenmesi olarak kavramlaştırmaktadır. İkincisi, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikaların Anadolu sermayesini nasıl güçlendirdiğini ve bu güçlenmenin nasıl siyasal bir talebe dönüştüğünü analitik olarak ortaya koymaktadır. Üçüncüsü, AK Parti

iktidarını bu sürecin siyasal kurumsallaşması olarak konumlandırarak partinin seçim başarısını ve iktidar pratiğini yeniden yorumlamaktadır.

Makale yedi bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde merkez-çevre yaklaşımının kavramsal temelleri ve Türkiye'ye uyarlanması ele alınmakta; mevcut literatürün sınırlılıkları tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel arka plan özetlenmektedir. Dördüncü bölüm makalenin analitik çekirdeğini oluşturmakta ve 1980 sonrasında ekonomik merkezin nasıl yer değiştirdiğini incelemektedir. Beşinci bölümde bu ekonomik dönüşümün siyasal yansımaları AK Parti örneğinde çözümlenmekte; altıncı bölümde bulgular teorik çerçeveye ilişkilendirilerek tartışılmaktadır. Yedinci bölüm sonuçları içermektedir.

1. Teorik Çerçeve: Merkez-Çevre Yaklaşımı

1.1. Edward Shils'in Merkez-Çevre Kavramsal Çerçevesi

Merkez-çevre yaklaşımı, Edward Shils tarafından makro-sosyolojik bir çözümleme aracı olarak geliştirilmiştir (Shils, 1975). Shils'e göre her toplumun, o toplumu bir arada tutan değerler, semboller ve inançlar bütününden oluşan bir "merkezi" bulunmaktadır. Merkez yalnızca coğrafi ya da kurumsal bir konum değil, her şeyden önce tinsel bir alandır; otorite bu alandan kaynaklanmakta ve meşruiyetini buradan almaktadır (Shils, 2002). Çevre ise bu merkezi değerler sisteminin dışında kalan toplumsal alanı, kurumları ve kesimleri temsil etmektedir.

Shils'in çerçevesinde merkez ile çevre arasındaki ilişki, tek yönlü bir egemenlik ilişkisi değildir; aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve çatışmanın dinamik bir alanıdır. Modernleşme süreçleriyle birlikte kentleşme, eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik bütünleşme, merkezi değerler sisteminin çevreye nüfuz etmesini kolaylaştırmaktadır (Shils, 1975). Batı toplumlarında bu süreç görece sorunsuz işlemiş; merkezî değer sisteminin toplumun geniş

kesimlerine yayılmasıyla birlikte vatandaşlık olgusu güçlenmiştir (Shils, 2002).

1.2. Şerif Mardin'in Türkiye Uyarlaması

Shils'in evrensel iddia taşıyan bu çerçevesini Türkiye'ye ilk kez sistematik biçimde uygulayan Şerif Mardin'dir. Mardin'e göre Türkiye'de merkez-çevre ilişkisinin kendine özgü bir niteliği bulunmaktadır: Batı toplumlarında toplumsal ilerlemenin dinamosu işlevi gören devlet-kilise gerilimi ya da burjuva-aristokrasi çatışması Türkiye'de yaşanmamış; bunun yerine merkez ile çevre arasındaki süregelen gerilim temel yapısal çelişki olarak belirmiştir (Mardin, 2003a: 37).

Mardin, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte merkezi bürokratik-askeri seçkinlerin oluşturduğunu; çevreyi ise bu seçkin yapılarının dışında kalan, farklı değer, inanç ve yaşam biçimlerine sahip geniş halk kesimlerinin temsil ettiğini öne sürmektedir (Mardin, 2004). Modernleşme süreciyle birlikte merkezi değerler sistemi dönüşüme uğramış; İslamiyet yerini pozitivistizmin beslediği "bürokratik zihniyete"¹ bırakmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte oluşturulan pozitivist-laik-milliyetçi ideoloji, merkezin yeni değerler sistemini oluşturmuş; bu sistemi benimsemeyen toplum kesimleri ise çevrenin unsurları hâline gelmiştir (Mardin, 2003b: 204-205). Kongar (2006) bu ayrımı daha belirgin bir kavramsal çerçeveye oturtmuş; merkezi elinde bulunduran sınıfın tipik siyasal davranışını "devletçilik", çevrenin buna karşı geliştirdiği tepkiyi ise "liberalleşme-muhafazakârlaşma" olarak nitelendirmiştir.

Türk siyaseti açısından merkez; otoriter, merkeziyetçi, batıcı, laikçi ve inşacı bir siyaset üslubu benimserken, çevre; liberal, âdemi merkeziyetçi, uzlaşmacı ve gelenekçi bir yapı sergilemiştir

¹ "Bu zihniyet; sürekli düzenlemeye dönük olarak hareket eden, bu nedenle düzenlemenin karşısında yer alan her şeyi kendisine zıt, kuraldışı gören, bürokratin bilişsel dünyasında geliştiği hâlde bürokratin bunun farkında olmadığı 'bürokratik davranış'ı doğurur" (Mardin, 2003b: 204-205).

(Gülener, 2007: 62-63). Bu iki dünya arasındaki gerilim, Osmanlı'nın son döneminden günümüze değin Türk siyasetinin temel eksenini oluşturmuştur.

1.3. Mevcut Literatürün Sınırlılıkları ve Bu Çalışmanın Katkısı

Şerif Mardin'in merkez-çevre paradigması, Türk siyasetini açıklamada bugün de temel bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu alanda Açık (2006), Arlı (2006), Kahraman (2010) ve Gülener (2007) paradigmanın kapsamını ve sınırlılıklarını tartışmıştır. Öte yandan Heper (1985), merkezî bürokrasinin Türkiye'deki özgül konumunu ve devlet-toplum ilişkilerini sistematik biçimde ele almış; Keyder (1995) sınıf yapısının ve ekonomik dönüşümün merkez-çevre dinamikleriyle kesiştiği noktaları analiz etmiştir. Timur (2003) ise çok partili hayata geçiş sürecinde çevrenin siyasal taleplerinin nasıl şekillendiğini incelemiştir.

Bu sınırlılıkların en temel olanı, analizin ağırlıklı olarak kültürel ve ideolojik düzlemde kalmasıdır. Açık'ın (2006: 49) yerinde tespitine göre başta Mardin olmak üzere modernist ekol temsilcileri merkez-çevre çelişkisini tarafların kültürel kimliklerine dayandırmış ve ekonomik yapı ile sınıfsal ilişkileri ikinci plana atmıştır. Arlı (2006) paradigmanın devletin sürekliliği ve toplumsal denetim sorunlarını açıklamadaki yetersizliklerine dikkat çekerken; Kahraman (2010), 1970 sonrasında siyasal merkez-çevre ilişkisinden sosyolojik-coğrafi bir merkez-çevre ilişkisine doğru belirgin bir kayış yaşandığını öne sürmektedir.

Bu çalışma, söz konusu sınırlılıkları aşmak amacıyla merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik işbölümünün ve rekabetin bir yansıması olarak kavramlaştırmaktadır. Bu yaklaşım, Poulantzas'ın (1978) hegemonya ve sınıfsal blok kavramlarından ve Weber'in (2006) iktidar, otorite ve meşruiyet çözümlemesinden beslenmektedir.

2. Tarihsel Arka Plan: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Merkez-Çevre İlişkileri

2.1. Osmanlı'da Merkez-Çevre Ayrışmasının Kökenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde merkez ile çevre arasındaki ilişki, güçlü bir toplumsal oйдаşmaya dayanmaktaydı. İslamiyet, bu dönemde hem merkezin hem de çevrenin paylaştığı ortak bir değerler sistemi işlevi görmektedir; iki taraf arasındaki simgesel düzeydeki ayrışmalar derin toplumsal çatışmalara yol açmamaktaydı. Ne var ki 18. yüzyıldan itibaren hız kazanan modernleşme çabaları bu dengeyi köklü biçimde sarsmıştır. Modernleşmeyle birlikte merkezin değerler sistemine hâkim olan temel unsur, İslamiyet'ten pozitivistliğin beslediği bürokratik zihniyete kaymıştır (Mardin, 2003b: 204-205).

Bu dönüşümün üç temel dinamiği bulunmaktadır. Birincisi, devlet işlerinin karmaşıklaşmasıyla birlikte uzman bürokrat tipinin öne çıkmasıdır (Mardin, 2002: 159). İkincisi, üst ulema ile aşağı ulema arasındaki zıtlaşmanın bürokrasinin güç alanını genişletmesidir (Mardin, 2002: 160). Üçüncüsü ise 1839 Tanzimat Fermanı'nın bürokratik yapıyı fiilen güçlendiren sonuçlar doğurmasıdır (Mardin, 2002: 183).

Osmanlı'nın son döneminde merkez-çevre ilişkisini biçimlendiren en belirleyici siyasal kırılma, 1902 İlk Osmanlı Liberalleri Kongresi'dir (Zürcher, 1998: 133). Bu kongrede kristalleşen iki çizgi; Ahmet Rıza'nın merkezîyetçi-devletçi çizgisi ile Prens Sabahattin'in âdem-i merkezîyetçi-liberal çizgisi, Cumhuriyet döneminin temel siyasal gerilimini önceden haber vermektedir. Ahmet Rıza çizgisinin İttihat ve Terakki'ye egemen olması, merkezi değerler sisteminin bürokratik ve otoriter niteliğini pekiştirmiş; çevrenin talepleri sistematik olarak dışlanmıştır (Küçükömer, 1994).

2.2. Cumhuriyet'in İnşası ve Merkezin Pekişmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Osmanlı'nın son döneminde başlayan merkez-çevre ayrışmasını derinleştirmiş ve kurumsal bir zemine oturtmuştur. Yeni rejim, geleneksel toplumun çözdüğü

kurumların yerini laik ve ulusal kurumlarla doldurmayı hedeflemiş; ancak bu dönüşümü çevreye benimsetme sürecinde ikna ve eğitim yerine baskı ve zorlama yöntemlerini tercih etmiştir (Mardin, 2009: 44). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte merkezi elinde bulunduran sınıf bürokrat ağırlıklı iken çevreyi küçük ölçekli yerel tüccar kesimi oluşturmaktaydı; bu yapısal ayrışma, erken Cumhuriyet döneminin siyasal çatışmalarının maddi zeminini de belirlemiştir.

Birinci Meclis'teki gruplaşmalar bu kırılmalılığı açıkça yansıtmaktadır. Merkezin temsilcisi konumundaki Birinci Grup ile çevrenin temsilcisi konumundaki İkinci Grup arasındaki çatışma (Demirel, 1994: 409; Ateş, 1994: 43), Cumhuriyet'in başından itibaren iki farklı siyasal geleneğin var olduğuna işaret etmektedir. Seçim kanununda yapılan değişikliklerle İkinci Grup'un temsilcileri bir sonraki meclisten tasfiye edilmiş; merkez, siyasal alanı kendi lehine yeniden düzenlemiştir. Bu tasfiyelerin yalnızca siyasal değil, aynı zamanda sınıfsal bir boyutu bulunmaktadır: Çevrenin sesini yükseltme kapasitesine sahip ekonomik aktörler, merkezi bürokrasinin denetim mekanizmaları aracılığıyla siyaset sahnesinden uzaklaştırılmıştır.

Merkez-çevre farklılaşmasında belirleyici bir rol üstlenecek olan Halk Fırkası'nın² kuruluşu İkinci Meclis döneminde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde hayata geçirilen; Tevhid-i Tedrisat Kanunu, hilafetin kaldırılması ve parti-devlet özdeşliğinin tescili gibi örnekler merkezin değerler sistemini kurumsal olarak pekiştirmiştir. 1927'de yapılan kongrede milletvekili adaylarının doğrudan parti genel başkanı tarafından belirleneceği hükme bağlanmış; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri parti ideolojisinin temelleri olarak benimsenmiştir. 2 Mayıs 1935'te toplanan IV. CHP Kurultayı'nda³ ise parti-devlet özdeşliği resmen tescil edilmiştir.

² Halk Fırkası, 10 Kasım 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

³ Bu kurultayın ardından Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzasıyla bir genelge yayımlanmış; İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreterliği'ne, valilerin de illerin parti başkanlıklarına getirildiği açıklanmıştır. Parti ile devlet özdeşliğinin son aşaması

Çevrenin siyasal temsil imkânı bu mekanizmalar aracılığıyla sistematik biçimde daraltılmış; merkezin iktidar gücü kurumsal bir zemine taşınmıştır.

İkinci Meclis döneminde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Prens Sabahattin çizgisinin devamı olarak çevrenin muhalefetini kısa bir süre temsil etmiştir. Parti, hem siyasal program hem de toplumsal taban bakımından çevrenin değerlerine yakın bir konumda yer almış; küçük tüccar, esnaf ve geleneksel çevrelerin talepleri için bir siyasal kanal işlevi görmüştür. Ancak Şeyh Said İsyanı ile bastırılan ve İzmir Suikastı girişimiyle tasfiye edilen bu hareketin ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti iktidarının önündeki engeller ortadan kalkmıştır (Zürcher, 1998: 254).

1930 yılında kurulan Serbest Fırka (SF), iktidarın güdümünde oluşturulmuş olmakla birlikte kısa sürede çevrenin değerlerini temsil eden bir kimlik kazanmıştır (Tunçay, 1999: 269). Fırkanın beklenmedik ölçüde güçlü bir halk desteği bulması, çevrenin merkeze yönelik birikmiş tepkisini açıkça gözler önüne sermiştir. Bu hareketten rahatsızlık duyan merkez, partiyi 17 Aralık 1930'da kapattırıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından İnönü döneminde ise otoritarizm kişisel iktidardan çıkarak tümüyle kurumsal bir nitelik kazanmıştır (İnsel, 1999: 38-39). Bu süreç, merkez ile çevre arasındaki ekonomik ve siyasal uçurumun derinleştiği bir döneme karşılık gelmekte; çevrenin çok partili siyasi hayatla birlikte yeniden sahneye çıkması için elverişli koşullar birikse de merkez, kurumsal mekanizmalar aracılığıyla bu birikimi erteleyebilmektedir.

2.3. Çok Partili Hayat, Demokrat Parti'nin Dönüşümü ve Çevrenin İlk Siyasal Kazanımları

1945 sonrasında çok partili hayata geçiş, çevrenin sesini yükseltmesi bakımından yapısal bir fırsat penceresi açmıştır. Demokrat Parti'nin (DP) kuruluş süreci bu açıdan özellikle dikkat çekicidir: Parti, başlangıçta CHP içindeki bir muhalefet hareketi olarak doğmuş; Celal

13 Şubat 1937'de "altı ok'un anayasaya girmesiyle gerçekleşmiştir (Ağaoğlu, 1947).

Bayar, Adnan Menderes ve arkadaşlarının CHP'den koparak kurduğu DP, ilk aşamada parti içi reform taleplerini siyasal programın merkezine yerleştirmiştir. Ne var ki DP kısa sürede dönüşüm geçirmiş; küçük tüccar, esnaf, çiftçi ve kırsal kesimlerin birikmiş ekonomik taleplerini ve kültürel değerlerini temsil eden bir kitle partisine evrilmiştir. Başka bir deyişle DP, CHP içinden filizlenmesine karşın zamanla çevrenin değerlerini ve çıkarlarını merkeze taşıyan bir araca dönüşmüştür (Timur, 2003: 44-45).

1950 seçimleri, merkez-çevre ilişkileri açısından gerçek anlamda bir kırılma noktası oluşturmaktadır. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte çevrenin değerlerini temsil eden bir siyasal hareket ilk kez merkezde konumlanmış; böylece merkezi değerler sistemi çevrenin değerleriyle dönüşüme uğramıştır (Göka, 2004: 13). DP'nin başarısı yalnızca siyasal değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik temellere dayanmaktaydı. Tek parti döneminin vergi politikaları ve devlet müdahaleciliği, kırsal kesim ile küçük ölçekli ticaret burjuvazisini bunaltmış; bu kesimler DP'de kendilerini temsil eden bir siyasal güç bulmuşlardır (Timur, 2003: 44-45).

27 Mayıs 1960 darbesi, "muhalefete karşı güvensizlik", "sürekli tehdit algılaması" ve halka karşı güvensizliğin (Kalaycıoğlu, 1998: 39) beslediği bir hesaplaşmanın ürünüdür.⁴ Ordu, bürokrasi, aydınlar ve basından oluşan merkez koalisyonu seçimle gelen iktidarı silahla devirmiş; ordunun bu tutumunu DP dönemindeki tasfiyeler, ekonomik güçlükler ve laiklik uygulamaları belirlemiştir (Erdoğan, 1998: 330).

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından oluşturulan Milli Birlik Komitesi⁵ yeni bir anayasa hazırlanması amacıyla kurucu meclis oluşturmuştur. Ancak bu meclisin yapısı demokratik meşruiyetten uzaktı: DP'den hiçbir üye yer almamış, büyük bölümünü CHP

⁴ Erdoğan (1998) bu etkenleri ideoloji, kurumsal konum ve kültürel başlıklar altında sıralamaktadır.

⁵ Milli Birlik Komitesi, darbe sonrası yönetimi hemen sivil siyasetçilere devretmek istemeyen '14'ler' grubu nedeniyle bölünmüş; Alparslan Türkeş ve arkadaşları yurt dışı görevlere gönderilerek tasfiye edilmiştir (Başgil, 1966).

tarafatları oluşturmuş ve hazırlanan anayasa metni CHP'nin darbe öncesi benimsediği "İlk Hedefler Beyannamesi"⁶ ile büyük ölçüde örtüşmüştür (Gençkaya, 1998: 20). 1961 Anayasası bu sürecin somut çıktısı olarak, çift meclis sistemi, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi mekanizmalar aracılığıyla seçilmiş irade üzerinde kalıcı bir bürokratik vesayet düzeni kurmuştur (Gençkaya, 1998; Özdemir, 1989). DP iktidarının askerî müdahaleyle sona erdirilmesi, merkezin çevrenin siyasal kazanımlarına verdiği yapısal bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Millî Görüş geleneğini temsil eden partilerin kapatılması da bu baskı politikasının bir parçasıdır (Çakır, 2005; Yavuz, 2005; Sunay, 2008).

3. Ekonomik Merkezin Yer Değiştirilişi: 1980 Sonrası Dönüşüm

3.1. Neoliberal Dönüşümün Yapısal Temelleri: 24 Ocak Kararları

1980 öncesi Türkiye ekonomisi, devlet müdahaleciliğine dayalı ithal ikameci bir model üzerine inşa edilmişti. Bu model, ekonomik kaynakların coğrafi ve sınıfsal dağılımını büyük ölçüde belirlemekte; İstanbul-İzmir ekseninde yoğunlaşan büyük sermaye grupları ile devlet arasındaki organik ilişki aracılığıyla şekillenen bir ekonomik merkez üretmekteydi. Küçük ve orta ölçekli Anadolu girişimcileri ise bu yapının dışında kalmakta; kredi, teşvik ve kamu ihaleleri gibi kaynaklara erişim konusunda sistematik biçimde dezavantajlı bir konumda bulunmaktaydı (Keyder, 1995). Bu çerçevede 1980 öncesinde siyasal merkez ile ekonomik merkez büyük ölçüde örtüşmekteydi; her ikisi de laik-bürokratik seçkinlerin denetimindeydi. DP döneminde gerçekleşen siyasal açılım çevrenin sesini yükseltmiş; ancak 1960 müdahalesiyle birlikte merkez bu kazanımları geri almıştır.

⁶ Bu beyanname CHP'nin 1959 yılında düzenlediği XI. Kurultay'ında kabul edilmiştir.

24 Ocak 1980 kararları ve ardından hayata geçirilen neoliberal dönüşüm bu yapıyı köklü biçimde dönüştürmüştür. İthal ikameci modelden ihracata dayalı büyüme modeline geçiş, piyasaların serbestleştirilmesi ve dışa açılma politikaları, Türkiye'nin küresel ekonomiye eklenme biçimini ve hızını belirleyici ölçüde değiştirmiştir. Weber'in (1995: 133-134) otorite ve meşruiyet kavramları çerçevesinden bakıldığında bu dönüşüm, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir iktidar yeniden dağılımının başlangıcını işaret etmektedir. Piyasaların devlet denetiminden kısmen çıkması, devletin ekonomik kaynak dağıtımındaki tekelini zayıflatmış; bu durum merkezi değerler sisteminin maddi temellerini sarsmıştır.

ANAP hükümetleri döneminde (1983-1991) uygulanan politikalar bu dönüşümü hızlandırmıştır. Dışa açık büyüme modeli, ihracata yönelik üretim yapan Anadolu kökenli işletmelere yeni pazarlar açmış; yerel girişimciliğin önündeki bürokratik engeller kısmen aşılmıştır. Serbest piyasa koşullarına uyum sağlayan muhafazakâr Anadolu burjuvazisi, bu dönemde hem ekonomik hem de sosyal alanda görünürlüğünü artırmış; vakıf, dernek ve eğitim kurumları aracılığıyla sivil toplum alanında da etkinleşmeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2001: 35). Özetle 1980'lerden itibaren ekonomik güç, DP dönemindeki siyasal açılımın yarım bıraktığı dönüşümü bu kez piyasa mekanizmaları aracılığıyla tamamlamaya başlamış; çevrenin ekonomik birikimi siyasal taleplerin maddi temelini hazırlamıştır.

3.2. Anadolu Sermayesinin Yükselişi ve Yeni Bir Burjuvazinin Doğuşu

1980 sonrası ekonomik dönüşümün en kritik sonucu, Türkiye'nin ekonomik coğrafyasını yeniden biçimlendiren Anadolu sermayesinin yükselişidir. Başta Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli ve Çorum olmak üzere çeşitli Anadolu şehirlerinde güçlenen KOBİ temelli girişimcilik kültürü, literatürde "Anadolu Kaplanları" olarak

adlandırılmaktadır (Toprak vd., 2004). Bu yerel girişimcilik dalgasının iki temel özelliği bulunmaktadır.

Birincisi, bu girişimcilik dalgası uluslararası bir boyut kazanmıştır. Anadolu merkezli işletmeler, ihracat odaklı üretim modelleriyle küresel piyasalara eklemlenmiş; bu eklemlenme onlara hem ekonomik güç hem de uluslararası sistem nezdinde bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Weber'in (2006: 287) parti ve toplumsal eyleme ilişkin çözümlemesinden hareketle şu söylenebilir: Anadolu girişimciliği, yalnızca ekonomik bir olgu olmakla kalmamış, ortak çıkarlar ve değerler etrafında örgütlenen kolektif bir sınıf bilincinin taşıyıcısına dönüşmüştür.

İkincisi, bu yeni burjuvazinin kültürel ve siyasal üstyapısı, ekonomik altyapısıyla tutarlı biçimde şekillenmiştir. Weber'in (1997) din-ekonomi ilişkisine ilişkin analizine paralel biçimde, muhafazakâr-İslami değerler ile kapitalist girişimcilik arasında işlevsel bir uyum gelişmiştir. MÜSİAD'ın kuruluşu ve hızla güçlenmesi, bu yeni burjuvazinin örgütsel ifadesidir; TÜSİAD'ın temsil ettiği İstanbul merkezli büyük sermayeye alternatif olarak konumlanan MÜSİAD, Anadolu sermayesinin hem ekonomik hem de siyasal taleplerini dile getiren kurumsal bir çatı oluşturmuştur (Buğra, 2004).

Gramsci'nin (1985: 15) "organik aydın" kavramı, bu sürecin ideolojik boyutunu anlamlandırmak için özellikle verimlidir. Yükselen Anadolu burjuvazisi, kendi hegemonyasını üretmek amacıyla yalnızca ekonomik değil, entelektüel ve kültürel alanlarda da etkinleşmiştir. Muhafazakâr kimlikli medya organlarının, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının çoğalması, bu hegemonya projesinin somut göstergeleridir.

3.3. 28 Şubat: Klasik Hegemonyanın Yeni Güce Direnci

1996 yılında Refah Partisi'nin koalisyon ortağı sıfatıyla iktidara gelmesi, merkez ile çevre arasındaki gerilimi kritik bir eşiğe taşımıştır. 28 Şubat 1997 süreci, bu gerilimin en sert biçimde dışavurumunu temsil etmektedir. Ancak bu sürecin yalnızca laiklik

kaygılarıyla açıklanması, olgunun ekonomik boyutunu gözden kaçırmaktadır.

28 Şubat, özünde Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve sınıfsal bakımdan ayrıcalıklı bir kesimin yani bürokrasinin ve devletle organik ilişki içinde büyüyen büyük sermayenin yeni gelişen toplumsal güçlere karşı giriştiği bir tasfiye operasyonu olarak okunabilir (Çetinsaya, 2005). Bayramoğlu'nun (2001: 35) tespitine göre KOBİ'lerden oluşan yeni iktisadi aktörler, kendilerini oyun dışı bırakan aşırı tekelci ekonomik yapının değişmesini talep etmiş ve bu oranda siyasallaşmıştır. Bu çerçevede 28 Şubat, tarihsel bloğa dâhil olmakta olan yeni ve rekabetçi sosyo-ekonomik güce karşı klasik hegemonyanın direnci olarak yorumlanabilir.⁷

Bu süreçte dikkat çekici bir paradoks göze çarpmaktadır: Millî Görüş geleneğinin tasfiyesi, kısmen bu geleneğin serbest piyasa değerleriyle bağdaşmayan "aşırı" öğelerini temizleme işlevi görmüştür. Başka bir deyişle 28 Şubat, istemeden de olsa Millî Görüş'ün daha ılımlı ve piyasa dostu bir versiyonunun doğuşunu hızlandırmıştır (Yılmaz, 2008). "Anadolu Kaplanları" olarak anılan yerel girişimcilik kültürünün Kayseri, Konya, Gaziantep, Çorum, Yozgat ve Sivas gibi muhafazakâr siyasal geleneğin yerleşik olduğu yörelerde yoğunlaşması rastlantısal değildir (Toprak vd., 2004). AK Parti, özetle 28 Şubat rejiminin yarattığı iktisadi kriz ve yeniden bölüşüm sorunlarına karşı Anadolu'da filizlenen girişimci orta sınıfın tepkisini siyasete taşımıştır. Erdoğan, partinin I. Olağan Kongresi açılış konuşmasında bu misyonu açıkça dile getirmiştir (Erdoğan, 2003).

3.4. Ekonomik Merkezin Coğrafi Dönüşümü: İstanbul-İzmir Ekseninden Anadolu'ya

Türkiye'nin ekonomik coğrafyası 1980 sonrasında köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'e kadar ülkenin ekonomik merkezi İstanbul-İzmir ekseninde

⁷ 28 Şubat müdahalesi ile muhafazakâr yerel sermaye arasındaki ilişki üzerine özgül bir çalışma için bkz. Doğan (2010).

yoğunlaşmaktaydı. Bu eksen, aynı zamanda laik-batıcı kültürün ve bürokratik merkezin mekânsal ifadesiydi; ekonomik güç ile siyasal iktidar büyük ölçüde aynı toplumsal kesimin elinde toplanmaktaydı. DP döneminde bu dengenin kısmen sarsılması çevrenin siyasal sahneye ilk ciddi çıkışıydı; ancak 1960 müdahalesiyle birlikte merkez bu dengeyi yeniden kendi lehine düzenlemiştir. 1980 sonrasında başlayan dönüşüm ise bu örtüşmeyi kalıcı biçimde parçalamıştır.

İhracata yönelik üretim modelinin yaygınlaşması, ekonomik faaliyetin Anadolu'ya yayılmasını beraberinde getirmiş: Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli, Çorum ve Sivas gibi şehirler birer üretim ve ihracat merkezi hâline gelmiştir. Karpat'ın (1996: 73) dikkat çektiği üzere, kırsal kesimden kentlere yönelik göç dalgaları bu süreci ayrıca besleyen bir dinamik oluşturmıştır. 1970'ler ve 1980'lerde yoğunlaşan iç göçle birlikte köylü kökenli nüfus, metropollerin çeperlerinde yeni semtler oluşturmuş ve zamanla kentli nüfusun ağırlık merkezini oluşturur hâle gelmiştir. Böylece Anadolu'nun ekonomik yükselişi ile kentlerin demografik dönüşümü birbirini besleyen iki süreç olarak işlemiş; her ikisi de muhafazakâr çevrenin merkeze doğru yürüyüşünü mümkün kılan yapısal koşulları yaratmıştır.

Bingöl ve Akgün'e göre (2005: 12-13) 1980 sonrasında ekonomik merkez Anadolu'ya kaymaya başlamış; 2000'li yıllara gelindiğinde ise siyasal iktidar bu ekonomik gerçekliği izlemek zorunda kalmıştır. Önceki bölümlerde ele alınan siyasal dinamikler; DP'nin çevrenin taleplerini merkeze taşıması, 1960 müdahalesiyle bu kazanımların geri alınması, 28 Şubat sürecinde yükselen Anadolu sermayesinin tasfiyeye maruz kalması örnekleri bu genel tablonun siyasal boyutunu oluşturmaktadır. AK Parti iktidarı, bu anlamda bir nedenin değil, bir sonucun adıdır. Modern kapitalist sistemin üretim araçlarına sahip olan bu "yeni burjuvazi", kendi ideolojik hegemonyasının üretimine de girişmiş ve böylece merkezi yeniden biçimlendirmiştir. Merkezin önündeki gerçek denetleyici güç artık

“eski bürokratik-oligarşik merkez” değil, “kapitalist yeni merkez” dir (Koçal, 2012).

4. Siyasal Sonuçlar: AK Parti’nin Yükselişi ve Yeni Merkez-Yeni Çevre Dinamikleri

4.1. Millî Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi’ye: İdeolojik Dönüşümün Anatomisi

AK Parti’nin kuruluşu, yalnızca Millî Görüş geleneğinden kopuşun değil, aynı zamanda Türk muhafazakârlığının köklü bir ideolojik dönüşümünün ifadesidir. Millî Görüş hareketi, 27 Mayıs darbesiyle DP’nin kapatılmasının ardından küçük sanayici, tüccar, zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan çevrenin kendi taleplerini ifade etme arayışının ürünü olarak belirmiştir (Yücekök, 1983: 80). Ancak Millî Görüş’ün siyasal İslam çizgisindeki Batı karşıtı söylemi, 1990’lı yıllara gelindiğinde yükselen Anadolu burjuvazisinin ihtiyaçlarıyla giderek çelişir hâle gelmiştir (Bölükbaşı, 2012: 177).

AK Parti, 28 Şubat sürecinin ardından kurulan ve Millî Görüş’ün piyasa dostu, AB yanlısı ve demokratik söylemi benimseyen bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. “Muhafazakâr Demokrasi” ideolojisi bu dönüşümün kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Post-İslamcılar, küresel kapitalist sisteme entegre olmaya çabalayarak ve Kemalist düzenin makul bir eleştirisini benimseyerek tek başına iktidar olabilecek bir kitle partisi oluşturmuşlardır (Bölükbaşı, 2012: 183). Türk-İslam Sentezi’nin Kemalizm’den bir kopuşu değil, bir sürekliliği simgelemesi (Taşkın, 2009: 398) bu dönüşümün sınırlarını da ortaya koymaktadır.

4.2. AK Parti’nin Toplumsal Tabanı ve Seçim Başarısının Kaynakları

AK Parti’nin seçim başarısı, tek bir sosyal gruba ya da tek bir motivasyona indirgenemeyecek ölçüde çok katmanlı bir toplumsal tabanı yansıtmaktadır. Toplumsal tabanın birinci katmanını Anadolu kökenli girişimci sınıf oluşturmaktadır. AK Parti, liberalleşmeyi yeniden dağıtımcı bir sosyal politikayla birleştirerek bu kesimin

önünü açmış; devlet teşviklerini ve kamu ihalelerini Anadolu girişimciliğinin lehine yeniden düzenlemiştir (Özipek, 2011: 673).

İkinci katmanı, kentlerin çeperlerine yerleşmiş, köy kökenli ve geleneksel-muhafazakâr değerleri taşıyan kentli nüfus oluşturmaktadır. Bu nüfus, ekonomik belirsizliğe ve kültürel yabancılaşmaya karşı hassasiyetini AK Parti'nin merkezin dışladığı kesimlerin temsilcisi söylemiyle gidermiştir. Üçüncü katmanı ise bürokratik vesayete karşı çıkan liberal ve laik kesimler oluşturmaktadır. Bu kesimler, AK Parti'ye ideolojik bir yakınlık duymaksızın ordunun ve yargının siyaset üzerindeki vesayetini kırmak amacıyla partiye geçici bir destek vermiştir (Yılmaz, 2005: 614).

Weber'in (2006: 287) parti eylemine ilişkin çözümlemesi bu bağlamda açıklayıcıdır: Parti eylemleri her zaman planlı biçimde ulaşılmaya çalışılan bir hedefe yöneliktir ve zorunlu olarak bir toplumsallaştırmayı içerir. AK Parti'nin seçimlerdeki sürekli yükseliş eğiliminin ardında, partinin özellikle yerel örgütleriyle siyaset ilgisinin toplumsallaşmasında oynadığı aracılık rolü yatmaktadır (Akdağ, 2012).

Seçim başarısının kurumsal boyutuna bakıldığında, AK Parti'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi köklü bir kırılma noktasını simgelemektedir. Sonraki seçimlerde oy oranları yüksek seyrini korumuş; 2004 yerel seçimlerinde yaklaşık yüzde kırk iki, 2007 genel seçimlerinde yüzde kırk altı buçuk, 2009 yerel seçimlerinde yüzde otuz dokuz ve 2011 genel seçimlerinde yaklaşık yüzde elli düzeyinde oy alan parti, Türkiye'nin en başarılı seçim makinelerinden birini oluşturmuştur.

Erdoğan'ın liderlik figürü bu tablonun vazgeçilmez bir bileşenidir. Weber'in (1995: 133-134) karizmatik otorite kavramı bu noktada açıklayıcı bir işlev üstlenmektedir. Erdoğan'ın geleneksel iktidar elitliğinden köken itibarıyla uzak olması yani devlet bürokrasisinde çalışma deneyiminin bulunmaması, devşirme geleneğinden gelmemesi seçmen algısında belirleyici bir etken

olmuştur. Bu karizmatik boyut, özellikle İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde (1994-1998) biçimlenmiştir: Belediye yönetimindeki somut icraatlar aracılığıyla hem yerel düzeyde güven inşa eden hem de muhafazakâr çevrenin taleplerini karşılama kapasitesini kanıtlayan Erdoğan, çevre seçmeninin sembolik temsilcisi konumuna yükselmiştir. Kitlelerin siyasetçiyi biçimsel konumundan önce sembolik taşıyıcısı olarak değerlendirdiği düşünüldüğünde (Yıldırım, 2002: 70), bu karizmatik boyutun seçim başarısına somut katkısı daha iyi anlaşılmaktadır.

4.3. Seçim Başarısından İktidar Pratiği: Yeni Merkezin Oluşumu

AK Parti iktidarının ilk döneminde hayata geçirilen yapısal reformlar üç temel eksenle değerlendirilebilir: bürokratik vesayetin tasfiyesi, ekonomik liberalleşme ve Anadolu girişimciliğinin önünün açılması ile muhafazakâr-dinî değerlerin kamusal alanda görünürlüğünün artırılması. AK Parti, liberalleşmeyi yeniden dağıtımcı sosyal politikayla birleştirerek Anadolu girişimcilerinin önünü açmış; Cumhuriyet'in seçkin zümrelerine ait kurumlardan toplumun dezavantajlı çoğunluğunun da yararlanmasını sağlayan bir dönemin kapısını aralamıştır (Özipek, 2011: 671).

Ancak bu dönüşüm sürecinde dikkat çekici bir yapısal paradoks belirmiştir. Çevrenin değerlerini taşıyarak merkeze konumlanan AK Parti, zamanla merkezin gücünü başkalarıyla paylaşmak yerine tek elde toplamayı tercih etmiştir (Vergin, 2007: 74). Böylece “eski merkez” ile “yeni merkez” arasındaki fark, değerler ve köken bakımından belirgin olsa da iktidar pratiği bakımından giderek muğlaklaşmıştır. AK Parti, sadece siyasal iktidarı değil, küreselleşme koşullarıyla merkezleşen yeni burjuvaziyi de temsil etmektedir (Sarıbay, 2001).

5. Tartışma

5.1. Ekonomik Determinizm mi, Çok Boyutlu Dönüşüm mü?

Bu çalışmanın temel argümanı, AK Parti iktidarının maddi temelini Anadolu sermayesinin yükselişi ve ekonomik merkezin coğrafi yer değiştirmesinde aramaktadır. Ancak bu argümanın olası bir yanlış okumasını bertaraf etmek gerekmektedir: Söz konusu analiz salt ekonomik bir determinizmi savunmamaktadır. Aksine kültürel, ideolojik ve ekonomik süreçlerin birbirini karşılıklı olarak biçimlendirdiği çok boyutlu bir dönüşümü kavramlaştırmayı hedeflemektedir.

Mardin'in (2003a) kültürel merkez-çevre paradigması ile bu çalışmanın önerdiği ekonomik boyut birbirini dışlamamakta; birbirini tamamlamaktadır. Mardin'in yaklaşımı merkez ile çevre arasındaki değerler ve kimlik eksenindeki gerilimi güçlü biçimde açıklamaktadır. Ne var ki bu yaklaşım, 1980 sonrasında Türkiye'de neden bu belirli tarihsel anda bir dönüşümün yaşandığını yeterince açıklayamamaktadır: Kültürel gerilim onlarca yıldır mevcuttu; ancak çevre ancak 2002'de merkeze kalıcı biçimde yerleşebildi. Bu gecikmeyi açıklayan etken kültürel değil ekonomiktir; Anadolu burjuvazisinin 1980 sonrasında biriktirdiği ekonomik güç, siyasal dönüşümün maddi zeminini hazırlamıştır.

Poulantzas'ın (1978) hegemonya ve sınıfsal blok kavramları bu çerçevede açıklayıcı bir işlev üstlenmektedir. AK Parti iktidarı bu çerçevede değerlendirildiğinde, yalnızca muhafazakâr-dinî kimliğin siyasal temsilini değil; Anadolu girişimci sınıfı, kentli muhafazakâr orta sınıf ve bürokratik vesayete karşı çıkan liberal kesimlerin oluşturduğu heterojen bir hegemonik bloğun iktidarını temsil etmektedir.

5.2. Şerif Mardin Paradigmasının Sınırlılıkları: Bir Yeniden Değerlendirme

Bu çalışmanın bulguları ışığında Mardin paradigmasının üç temel sınırlılığı öne çıkmaktadır. Birinci sınırlılık, statik bir merkez-çevre

anlayışının yetersizliğidir. Mardin'in çerçevesi merkez ile çevreyi görece sabit ve homojen iki kutup olarak kavramlaştırmaktadır. Oysa bu çalışmanın tarihsel arka plan ve ekonomik dönüşüm bölümlerinde gösterildiği üzere hem merkez hem de çevre -DP örneğinden Millî Görüş'e, Anadolu Kaplanları'ndan AK Parti'ye uzanan süreçte- köklü dönüşümler geçirmektedir (Açıkel, 2006: 49).

İkinci sınırlılık, ekonomik yapının ikincil konumlandırılmasıdır. Mardin'in yaklaşımı ağırlıklı olarak kültürel ve ideolojik düzlemde işlemekte; sınıfsal ilişkileri ve ekonomik dinamikleri çözümlemenin periferisine itmektedir. Oysa 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan dönüşüm, salt bir kültürel-ideolojik kayma değil; aynı zamanda üretim ilişkilerinin ve sermaye birikiminin köklü bir yeniden yapılanmasıdır. Bu çalışmanın temel bulgularından biri, ekonomik dönüşümün siyasal dönüşümden önce geldiği ve onu mümkün kıldığı yönündedir.

Üçüncü sınırlılık ise çevrenin merkezîleşmesi sonrasında ortaya çıkan yeni dinamiklerin paradigma çerçevesinde kavranamamasıdır. Zira yeni merkez, iktidarını pekiştirdikçe eski çevrenin taleplerini karşılamaktan giderek uzaklaşmakta ve kendi özgül bir tahakküm biçimi üretmektedir. Bu durum, merkez-çevre paradigmasının ötesine geçen yeni analitik araçların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

5.3. Karşı Argümanlar ve Sınır Koşulları

Bu çalışmanın argümanına yöneltilebilecek en güçlü karşı argüman, analizin ekonomik indirgemeciliğe kurban edildiği yönündedir. Gerçekten de Anadolu sermayesinin yükselişi AK Parti iktidarının zorunlu bir koşuluymuş; ancak yeterli bir koşulu değildi. Bu yapısal fırsatı siyasal iktidara dönüştüren mekanizma, ne yalnızca ekonomik çıkar hesapları ne de yalnızca kültürel kimlik siyasetidir. Çalışmanın 5.2 bölümünde ele alındığı üzere Erdoğan'ın karizmatik liderliği bu mekanizmanın işleyişinde kritik bir dönüştürücü işlev üstlenmiştir.

İkinci karşı argüman, Kürt hareketinin bu çözümlemenin neresine yerleştirileceği sorusudur. Muhafazakâr çevrenin merkeze

konumlanmasıyla birlikte çevrede oluşan boşluğu doldurmaya çalışan Kürt hareketi önemli yapısal açmazlarla karşı karşıyadır (Demir, 2005; Çelik, 2010). Bu tablo, merkez-çevre ilişkilerinin tek boyutlu bir yer değiştirme sürecinden ibaret olmadığını; çevrenin kendi içinde de hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü ve en kritik karşı argüman ise geleneksel merkezin çözülmesinin demokratikleşmeye katkı sağlayıp sağlamadığı sorusudur. Bu çalışmanın bulguları bu soruya olumsuz yanıt vermektedir. Geleneksel bürokratik vesayetin tasfiyesi demokratikleşmenin zorunlu bir koşuluydu; ancak bu tasfiyenin ardından oluşan iktidar boşluğunu dolduran yeni merkez, demokratik derinleşmeye değil, iktidarın tekelleşmesine yol açmıştır (Turgut, 1984: 39).

5.4. Teorik Çerçevenin Yeniden Kurgulanması: Ekonomik Merkez-Çevre Modeli

Bu çalışmanın bulguları ışığında Mardin'in kültürel merkez-çevre paradigmasını ekonomik boyutla tamamlayan dört temel önerme öne sürülebilir. Birinci önerme: Merkez-çevre ilişkisi, yalnızca kültürel ve ideolojik değil; aynı zamanda ekonomik bir işbölümü ilişkisidir. İkinci önerme: Çevrenin merkeze dönüşümü, önce ekonomik alanda gerçekleşmekte; siyasal iktidar bu ekonomik dönüşümü izlemektedir. Üçüncü önerme: Çevrenin merkeze entegrasyonu, tek yönlü ve homojen bir süreç değildir; çevrenin bir kesimi merkeze entegre olurken diğer bir kesimi yeni bir çevreyi oluşturmaktadır. Dördüncü önerme: Merkeze konumlanan çevre, zamanla merkezin otoriter eğilimlerini devralmaktadır; bu içselleştirme süreci demokratikleşmeye katkı yerine iktidarın tekelleşmesine araç olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türk siyasetindeki merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ekonomik merkezin yer değiştirilişi ekseninde

çözümlemeyi hedeflemiştir. Mardin'in kültürel merkez-çevre paradigmasını temel analitik çıkış noktası olarak alan çalışma, bu paradigmayı sınıfsal ve ekonomik boyutlarla tamamlayarak AK Parti iktidarının maddi temellerini görünür kılmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir. Birincisi, merkez-çevre ilişkisi Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreç içinde yalnızca kültürel ve ideolojik bir gerilim olarak değil, aynı zamanda ekonomik kaynakların ve siyasal iktidarın dağılımındaki yapısal bir eşitsizlik olarak tezahür etmiştir. İkincisi, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar bu yapıyı köklü biçimde dönüştürmüştür; 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme süreci, Anadolu kökenli KOBİ'lerin küresel piyasalara eklemlenmesine olanak tanımış ve ekonomik merkezin İstanbul-İzmir ekseninden Anadolu'ya kaymasını sağlamıştır. Üçüncüsü, 28 Şubat süreci klasik hegemonyanın yeni sosyo-ekonomik güce karşı son büyük direniş girişimini temsil etmekte; paradoksal biçimde bu direniş AK Parti'nin doğuşunu hızlandırmıştır. Dördüncüsü, AK Parti iktidarı bu ekonomik dönüşümün siyasal kurumsallaşmasından ibarettir. Beşincisi, çevrenin merkeze dönüşümü otomatik olarak demokratikleşmeye yol açmamış; yeni merkez eski merkezin otoriter eğilimlerini yeni bir kılıkla yeniden üretmiştir.

Bu bulgular ışığında çalışmanın teorik katkısı şu şekilde özetlenebilir: Merkez-çevre ilişkisi salt kültürel ve ideolojik bir çatışma olarak değil; ekonomik işbölümünün, sınıfsal rekabetin ve hegemonik bloğun yeniden yapılanmasının bir yansıması olarak kavramlaştırıldığında, Türk siyasetinin dönüşüm dinamikleri çok daha kapsamlı biçimde açıklanabilmektedir. Mardin'in paradigması bu yeniden kavramlaştırmayla çürütülmemekte; aksine ekonomik boyutla zenginleştirilerek daha güçlü bir analitik araç hâline getirilmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıklarının da açıkça ifade edilmesi gerekmektedir. Analiz, ağırlıklı olarak mevcut literatüre dayanmakta; Anadolu burjuvazisinin yükselişini ve AK Parti seçmen

tabanını doğrudan ölçen özgün ampirik verileri içermemektedir. Gelecek araştırmalar için en verimli yönelim, bu çalışmanın teorik çerçevesini anket çalışmaları, derinlemesine mülakatlar ve firma düzeyinde ekonomik verilerle sınayan ampirik çalışmalar olacaktır. Kürt hareketinin merkez-çevre dinamiklerine etkisi de özgün bir çalışmanın konusunu oluşturmayı hak etmektedir.

Son olarak řu tespit yapılabilir: Türkiye’de demokratik derinleşmenin önündeki en kritik sorun artık bürokratik vesayet değil, iktidarın tekelleşme eğilimidir. Merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılanması bu sorunu çözmemiş; yalnızca yeniden biçimlendirmiştir. Türkiye’nin demokratikleşme yolculuğunun sürdürülebilir bir zemine taşınması, güçlü kurumsal güvencelerin, etkili bir muhalefet kültürünün ve çoğulcu bir siyasal ortamın inşasına bağlıdır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1947). *İki parti arasındaki farklar*. Ankara: Arbas Matbaası.
- Açıkel, F. (2006). Entegratif toplum ve muarızları: Merkez-çevre paradigması üstüne eleştirel notlar. *Toplum ve Bilim*, 105: 30-69.
- Akça, İ. (2004). Türkiye günlüğü: Yeni sağın organik aydınları. (ed. A. Çiğdem) *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Muhafazakârlık içinde* (ss. 460-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdağ, G. A. (2012). AK Parti’nin seçim başarısına alternatif bir açıklama: Yerel örgütlerin yapı ve işlevleri. *Alternatif Politika*, 4 (1): 27-53.
- Aktay, Y. (2008). Bu olmazsa başka merkez. *Anlayış Dergisi*, 60: 52-54.
- Arlı, A. (2006). Devletin sürekliliği, devrimin muhafazası, toplumun denetim sorunu: Merkez-çevre paradigmasının sınırlılıkları üstüne notlar. *Toplum ve Bilim*, 105: 96-128.
- Ateş, N. Y. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bakirezer, G., & Demirer, Y. (2009). AK Parti’nin sınıf siyaseti. *Mülkiye Dergisi*, 30(252): 19-32.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. (çev. M. A. Sebük ve İ. H. Akın) İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Bayramoğlu, A. (2001). *Türkiye’de İslami hareket: Sosyolojik bir bakış 1994-2000*. İstanbul: Patika Yayıncılık.
- Bingöl, Y., & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan muhafazakâr demokratiğe. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 1-33.
- Bora, T. (1999). *Türk sağının üç hali: Milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık*. İstanbul: Birikim.
- Buğra, A. (2004). Dini kimlik ve sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş karşılaştırması. (ed. N. Balkan ve S. Savran) *Sürekli kriz politikaları içinde* (ss. 126-147). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş’ten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat süreci sonrası İslami elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 166-187.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş hareketi. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, M. (2010). Türk demokrasinin gelişiminin önünde oluşturulan üç set. *Tarih Bilinci*, 11-12: 14-24.
- Çetinsaya, G. (2005). İslâmcılıktaki milliyetçilik. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 421-468). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demir, Ö. (2005). Anadolu sermayesi ya da 'İslâmcı sermaye'. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: İslâmcılık* içinde (ss. 870-886). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, A. E. (2010). İslamcı sermayenin gelişme dinamikleri ve 28 Şubat süreci. (eds. İ. Uzel ve B. Duru) *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (ss. 283-306). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, M. (1998). Türkiye'de asker ve siyaset. *Liberal toplum liberal siyaset* içinde (ss. 329-342). 2. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, R. T. (2003). *Adalet ve Kalkınma Partisi I. Olağan Büyük Kongresi konuşması*. Ankara: Adalet ve Kalkınma Partisi.
- Eroğlu, C. (1998). *Demokrat Parti*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gençkaya, Ö. F. (1998). Türk siyasal sisteminde kurucu meclis. (ed. S. Kili) *27 Mayıs 1960 devrimi kurucu meclis ve 1961 Anayasası* içinde (ss. 15-27). İstanbul: Boyut.
- Göka, E. (2004). Bir merkez hikâyesi. *Türkiye Günlüğü*, 76: 10-24.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve toplum*. (çev. V. Günyol vd.) İstanbul: Alan Yayınları.
- Gülener, S. (2007). Türk siyaseti'nde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 Mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Dergisi*, 14: 36-66.
- Heper, M. (1985). *The state tradition in Turkey*. Walkington: Eothen Press.
- İnsel, A. (1999). Cumhuriyet dönemi otoritarizmi. (ed. Z. Rona) *Bilânço 1923-1938 I* içinde (ss. 35-47). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi I. İstanbul: Agora Kitaplığı*.
- Kalaycıoğlu, E. (1998). 27 Mayıs 1960 ihtilali'ne giden yol. (ed. S. Kili) *27 Mayıs 1960 devrimi kurucu meclis ve 1961 Anayasası* içinde (ss. 33-44). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçal, A. V. (2012). Küreselleşme sürecinde Türkiye'de siyasal değişimin sosyo-ekonomik temelleri: Bir analiz modeli önerisi olarak ekonomik merkezin yer değiştirilişi. I. Ulusal Genç Sosyal Bilimciler Kongresi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 6-8 Eylül 2012.
- Kongar, E. (2006). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Küçükömer, İ. (1994). *Batılılaşma & Düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Alan Yayınları.

- Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı düşüncesi'nin doğuşu*. (çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan) 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2003a). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de toplum ve siyaset (Makaleler 1)* içinde (ss. 35-77). 11. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2003b). Yenileşme dinamiğinin temelleri ve Atatürk. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de toplum ve siyaset (Makaleler 1)* içinde (ss. 203-238). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). Türk devrimi'nde ideoloji ve din. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de din ve siyaset* içinde (ss. 145-167). 10. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). *Türkiye'de toplum ve siyaset, makaleler 1*. 16. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (1989). *Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özipek, B. B. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi iç ve dış politika. *Osmanlı'dan ikibinli yıllara Türkiye'nin politik tarihi* içinde (ss. 669-690). 3. Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Poulantzas, N. (1978). *State, power, socialism*. London: New Left Books.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de demokrasi ve politik partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Shils, E. (1975). *Center and periphery: Essays in macrosociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shils, E. (2002). Merkez ve çevre. (çev. Y. Z. Çelikkaya) *Türkiye Günlüğü*, 70: 86-96.
- Sunay, C. (2008). Türk siyasetinde merkez-çevre ilişkilerinin gizli kronolojisi-2. *Yerel Siyaset*, 29: 69-73.
- Taşkın, Y. (2009). Muhafazakâr bir proje olarak Türk-İslam sentezi. (ed. A. Çiğdem) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık* içinde (ss. 381-401). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, M., Demir, Ö., & Acar, M. (2004). Anatolian tigers or Islamic capital: Prospects and challenges. *Middle Eastern Studies*, 40(6): 166-188.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, N. (1984). Siyasal muhalefet. İstanbul: Birey Toplum Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2025). *Seçim istatistikleri*. <https://www.tuik.gov.tr> (erişim: 20.12.2025).

- Uçar, H. (2001). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve su yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Vergin, N. (2007). Merkeze talip bir partinin önlenemez yükselişi. *Türkiye Günlüğü*, 90: 66-76.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (çev. Ö. Ozankaya) Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (1997). *Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu*. (çev. Z. Gürata) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji yazıları*. (çev. T. Parla) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2005). Millî Görüş hareketi: Muhalif ve modernist gelenek. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 591-603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2002). AKP: Bir politik tasarının sosyolojik temsiliyeti. *Birikim*, 163-164: 66-70.
- Yılmaz, M. (2008). Merkez’in engisizyon’unda yargılanmayı göze almak. *Anlayış Dergisi*, 60: 57-60.
- Yılmaz, N. (2005). İslâmcılık, AKP, siyaset. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 604-619). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücekök, A. (1983). *100 soruda Türkiye’de din ve siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Yüksek Seçim Kurulu [YSK] (2002). *3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimi sonuçları*. Ankara: YSK Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

ABD'NİN VEKALET SAVAŞI STRATEJİSİ VE ORTADOĞU'DA PYD ÖRNEĞİ

The United States' Proxy War Strategy and the PYD Case in the Middle East

Durdu Mehmet ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Tekirdağ.
durdu-mehmet-ozdemir@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8084-9180

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 01.03.2026
Kabul Tarihi: 02.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1900258

Kaynak göstermek için:

Özdemir, D. M., (2026). ABD'nin Vekalet Savaşı Stratejisi ve Ortadoğu'da PYD
Örneği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1): 151-178.

Özet

Bu çalışmada ABD'nin vekalet savaşı stratejisi YPG/PYD örneği üzerinden ele alınmıştır. ABD dış politikası tarihsel süreç içerisinde önemli doktrinler etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ABD dış politikasındaki doktrinler vekalet savaşları stratejisi bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yapılan karşılaştırmada Monroe Doktrini, Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Carter Doktrini, Bush Doktrini ve Trump'ın dış politika yaklaşımı doğrudan müdahaleyi öne çıkaran; Nixon Doktrini ve Reagan Doktrini ve Obama'nın dış politika yaklaşımı ise vekalet savaşı stratejisini öne çıkaran doktrinler olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ABD'nin Ortadoğu bölgesi üzerinde YPG ile kurmuş olduğu üç düzeyli vekillik ilişkisi, "vekalet savaşı stratejisi" bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vekalet Savaşı, ABD Dış Politikası, YPG/PYD, Ortadoğu, Dış Politika Stratejileri.

Abstract

This study analyzes the United States' proxy warfare strategy through the YPG/PYD case. U.S. foreign policy has historically been shaped by major doctrines. The first section comparatively examines these doctrines within the framework of proxy warfare. The Monroe, Truman, Eisenhower, Carter, and Bush Doctrines, along with Trump's foreign policy approach, are evaluated as prioritizing direct intervention, whereas the Nixon and Reagan Doctrines and Obama's foreign policy approach are considered to emphasize proxy warfare. The second section investigates the three-level proxy relationship established between the United States and the YPG in the Middle East within the context of proxy warfare strategy.

Keywords: Proxy War, U.S. Foreign Policy, YPG/PYD, Middle East, Foreign Policy Strategies.

Giriş

ABD dış politikası, tarihsel anlamda önemli doktrinler/yaklaşımlar etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla ABD'nin vekalet savaşları stratejisi de aslında bu dış politika doktrinleri/yaklaşımlarının bir yansıması niteliğinde olmuştur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, ABD'nin vekalet savaşı stratejisi, ABD dış politikasındaki temel doktrinler/yaklaşımlar üzerinden ele alınmıştır. Çünkü konuyla ilgili literatür incelendiğinde ABD'nin vekalet savaşlarına ilişkin çalışmaların daha çok vekalet savaşı stratejisinin temel nitelikleri üzerine yoğunlaştığı, konunun ABD dış politika doktrinleri ile bağdaştırılmadığı görülmüştür. Oysa doktrinler, ABD dış politikasının temel çerçevesini belirleyen ana belgeler olmuşlardır. Dolayısıyla ABD'nin dış politika doktrinlerini ihmal eden analizler önemli bir değişkeni dikkate almamaları nedeniyle eksik olacaktır. Buradan hareketle ABD'nin vekalet savaşı stratejisinin ABD tarihindeki önemli doktrinler üzerinden analiz etmenin, literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı ve yeni bir bakış açısı getireceği düşüncesi, bu çalışmanın temel çıkış noktası olmuştur. Dahası ABD dış politika doktrinleri ile ABD'nin vekalet savaşı stratejisi arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek, ABD dış politikasında bundan sonraki süreçlerinde vekalet savaşı stratejisine ne ölçüde başvurulacağı noktasında önemli bir yol gösterici olabilir. Örneğin doğrudan müdahaleyi önceleyen yeni bir doktrine geçildiğinde bu durum ABD'nin eski dönemdeki vekilleriyle ilişkilerinin sonlanabileceği ya da en azından sönümlenebileceği anlamına gelecektir. Ya da vekalet savaşı stratejisini öne çıkaran yeni bir doktrine geçilmesi ABD'nin kendine yeni vekil aktörler edineceği ya da hâli hazırdaki vekilleriyle iş birliğini daha da derinleştireceği şeklinde yorumlanabilir. Bu çıkarımları doğru şekilde yapabilmek karar alıcılar için önemli bir kolaylıklar sağlayacaktır. Bu gerekçelerle bu çalışmada, ABD dış politikasındaki önemli doktrinlerin, vekalet savaşına ilişkin eğilimlerinin ne olduğu sorunsallaştırılmış ve karşılaştırmalı analiz yöntemiyle konu

irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada cevap aranan temel sorular şunlar olmuştur;

- Vekalet savaşlarının ABD dış politikasındaki yeri/rolü nedir?
- Vekalet savaşı stratejisi, ABD dış politikasındaki doktrinlerin hangilerinde daha fazla öne çıkmaktadır?
- ABD ile YPG/PYD arasındaki nasıl bir vekil-aktör ilişkisi vardır?

Bu hususta temelde iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, ABD dış politika stratejileri, ABD dış politikasındaki önemli doktrinler/yaklaşımlar üzerinden, vekalet savaşları bağlamında tarihsel olarak ve karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır. Hangi doktrinin vekalet savaşı stratejisini öne çıkardığı ve hangi doktrinin doğrudan müdahale stratejisine öncelik verdiği çalışmanın bu bölümünde tartışılmış ve tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Monroe Doktrini, Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Carter Doktrini, Bush Doktrini ve Trump'ın ikinci başkanlık dönemindeki dış politika stratejisi doğrudan müdahaleyi öne çıkaran doktrinler/yaklaşımlar kapsamında öne çıkmış, Nixon Doktrini, Reagan Doktrini ve Obama'nın dış politika yaklaşımları vekalet savaşı stratejisini öne çıkaran doktrinler/yaklaşımlar kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak konu metinsel anlamda ele alınırken neden sonuç bağlamının daha net görülebilmesi bakımından bu sınıflandırma temelinde değil, tarihsel perspektifte kaleme alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ABD'nin YPG/PYD ile kurmuş olduğu vekillik ilişkisi, "vekalet savaşı stratejisi" bağlamında üç boyut üzerinden günümüz örneği olarak incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ABD ile YPG/PYD arasındaki vekil-aktör ilişkisinin nasıl kurulduğu, hangi boyutlarda nasıl gerçekleştiği, tarafların karşılıklı çıkarlarının/beklentilerinin ne olduğu ve gelecekte bu ilişkinin nasıl bir seyir izleyebileceği sorularına cevap aranmıştır.

1. ABD Dış Politikasında Vekalet Savaşları Stratejisinin Doktrinler Üzerinden Tarihsel Analizi

1.1. Vekalet Savaşı

Uluslararası sistem, tüm aktörler tarafından otoritesi kabul edilen bir üst aktörün olmaması nedeniyle anarşinin hâkim olduğu bir alan olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu anarşik ortamda uluslararası ilişkiler, savaş ve diplomasiye öne çıktığı sürekli bir güç mücadelesi ve rekabet alanı olmuştur. Siyasi tarih ise bu güç mücadelesinden kaynaklı olarak ortaya çıkan birçok savaş ve çatışma ile doludur. Bu çatışma ve savaşların doğası ve şekli, zaman geçtikçe değişen dinamik bir görüntü çizmiştir. Savaşın değişen doğası içerisinde çıkan türlerinden biri de “vekalet savaşları” olmuştur. Vekalet savaşları devletlerin kendi çıkarlarını koruma ya da rakiplerini zayıflatma noktasında doğrudan savaşa girmek yerine başka bir aktörü silahlandırarak, finanse ederek, destekleyerek ve yönlendirerek kendi çıkarları için başka aktörleri savaşlara dahil etmesi şeklinde tanımlanabilir (Mumford, 2013). Savaşın bu biçiminde devletler, kendi çıkarlarını yerel, bölgesel ya da gayri nizami aktörler aracılığıyla korumaya çalışmakta ve olası maliyetleri azaltmaya çalışmaktadırlar. Nitekim Stephan M. Walt vekalet savaşını “bir devletin savaşın politik faydasını elde ederken onun askeri maliyetini başka bir aktöre devretmesi” olarak yorumlamaktadır (Walt, 1987).

Vekalet savaşlarının kökenlerini çok eskilere tarihlere kadar götürebilmek mümkündür. Ancak modern anlamdaki vekalet savaşlarının altın çağı “Soğuk Savaş” döneminde ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında savaş teknolojileri alanında ortaya çıkan önemli gelişmeler oldukça etkili olmuştur. Zira ABD ile SSCB arasında yaşanan mücadelede taraflar, her iki ülkenin de nükleer silaha sahip olmasından kaynaklı ortaya çıkan nükleer caydırıcılığın etkisi ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmışlar ve rekabetlerini üçüncü ülkelerdeki çatışmalar üzerinden vekil aktörler aracılığıyla yürütmüşlerdir (Alca, 2020). Bu nedenle Soğuk Savaş

döneminde vekalet savaşları, ABD ile SSCB arasındaki güç mücadelesinin önemli bir aracı haline gelmiştir. Öyleki bu dönemde ABD ile SSCB arasında doğrudan tam bir çatışmaya varmayan ve vekil devletler üzerinden yürütülen 120'ye yakın vekalet savaşı gerçekleşmiştir (Karabulut & Oğuz, 2018). Öte yandan SSCB'nin dağılması ile 1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra vekalet savaşlarının da niteliği değişmeye başlamıştır. Terörizm ise bu dönemde küresel anlamda ortaya çıkan en önemli güvenlik tehdidi olmuştur. Devlet dışı silahlı aktörlerin arttığı 1991 sonrası dönemde bu aktörler, kimi devletler için önemli vekil aktörler haline gelmeye başlamışlardır. Dolayısıyla vekalet savaşları da aktörlerin çeşitlenmesiyle birlikte yeni bir yükselme eğilimine girmiştir (Yılmaz ve Kariptaş, 2024).

Devletlerin giderek artan şekilde vekalet savaşlarına yönelmelerinin arkasında bir dizi stratejik, ekonomik, politik ve etik motivasyon bulunmaktadır. Bunların başında ise maliyet ve risk azaltımı gelmektedir. Doğrudan askerî müdahaleler devletler açısından askeri can kaybı, ekonomik yük ve yüksek politik maliyetler gibi riskler barındırmaktadır (Yazar, 2025). Oysa vekil aktör kullanımı askerî can kaybını ve politik maliyeti neredeyse bütünüyle ortadan kaldırmakta ekonomik yükü ise hafifletmektedir. Ayrıca vekalet savaşları resmî bir savaş ilanı gerektirmediği için devletlerin iç politikalarında da daha az tepki çekmektedir. Nitekim Mumford da Soğuk Savaş sonrası dönemde vekalet savaşının önemini korumaya devam ettiğini vurgulayarak, vekalet savaşlarını maliyeti ve riski azaltan etki temelli operasyonlar olarak tanımlamış ve terörist gruplar, özel güvenlik şirketleri gibi devlet dışı aktörlerin vekil hâline gelmeye başlamalarına dikkat çekmiştir (Karabulut & Oğuz, 2018). Dolayısıyla vekalet savaşının aktör pozisyonundaki devletler için sorumluluk, risk ve maliyet azaltımı gibi avantajlar sağlaması, devletlerin küresel çıkarlarını koruma noktasında vekalet savaşına yönelmesini sağlamaktadır. Öte yandan vekil-aktör ilişkisinde “çıkar” tek taraflı şekilde gerçekleşmemekte genelde karşılıklı çıkara dayanmaktadır. Bu ilişkide vekillerin çıkarı ise

aktörler devletlerden aldığı desteklerle ekonomik ve askerî olarak güçlenme ve meşruiyet sağlama olarak öne çıkmaktadır. Örneğin PKK/KCK terör örgütünün Suriye'deki uzantısı olan YPG/PYD terör örgütü, Suriye iç savaşı esnasında IŞİD ile mücadele adı altında ABD'nin bir vekili hâline gelmiş ve ABD'den aldığı ekonomik, askerî desteklerle kontrolsüz şekilde güçlenerek bir terör örgütünde olamayacak gelişmiş silahlara sahip olmuştur. Dahası YPG/PYD'nin kendisi bir terör örgütü olmasına rağmen ABD'den aldığı siyasi/diplomatik destek ve yürütülen propagandalarla uluslararası toplum gözünde teröristlere (IŞİD) karşı savaşılan "özgürlük savaşçıları" olarak adlandırılmaya başlamışlardır. Yani ABD(aktör) desteği bir terör örgütü olan YPG/PYD'nin (vekil) meşrulaşma çabalarına oldukça önemli katkılar sağlamıştır.

1.2. Doktrinler Temelinde ABD ve Vekalet Savaşı Stratejisi

ABD tarihi incelendiğinde ABD'nin dış politika stratejilerinde vekil aktörlerin önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş dönemindeki nükleer caydırıcılık, (Özdemir ve Kahraman, 2023) ABD'nin Vietnam, Afganistan ve Irak'a doğrudan müdahaleleri ve bu müdahalelerin iç ve dış politikadaki maliyetleri, ABD'nin vekil aktörler üzerinden çıkarlarını gözetmeye yönelmesi noktasında önemli kırılma noktaları olmuştur (Demir, 2025). Ancak ABD'nin kendi çıkarlarını koruma noktasında vekil aktörlerin yetersiz kaldığı durumlarda ya da tehdidin çok ciddi olduğu durumlarda doğrudan müdahale seçeneğini de her zaman hazır bulundurduğu ifade edilebilir. Nitekim vekalet savaşı olarak başlayan Kore Savaşı (1950-1953) ve Vietnam Savaşı (1955-1975) gibi örnekler vekil aktörlerin çıkarları koruma noktasında yetersiz kaldığı zamanlarda ABD'nin doğrudan müdahalesinin de söz konusu olabildiğini göstermektedir. ABD tarihindeki dış politika stratejileri önemli doktrinler üzerinden incelendiğinde bu durum daha açık görülmektedir.

ABD'nin ilk dış politika doktrininin "Monroe Doktrini" olduğu noktasında bir genel kabul bulunmaktadır. Dönemin ABD Başkanı James Monroe tarafından 2 Aralık 1823 ileri sürülen bu doktrinle,

ABD'nin ilk dış politika tercihi "Yalnızcılık" politikası olmuştur. Doktrinin ana temaları izole olma, karışmazlık ve çekiniklik (Önder, 2020). Bu doktrin kapsamında ilk olarak ABD'nin Avrupa'nın iç işlerine müdahil olmaması bunun karşılığında da Avrupa'nın Amerika kıtasına karışmaması beklentisi öne sürülmüştür. İkinci olarak herhangi bir Avrupa gücünün Amerika kıtasında siyasi, askerî ya da ekonomik müdahalesinin, ABD'nin güvenliğine doğrudan tehdit olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir. Bu anlamda Monroe Doktrini ile Avrupa devletlerinin artık Amerika kıtası üzerinde sömürge kuramaması ve eski sömürgelerine geri dönememesi hedeflenmiştir (Monroe Doktrini, 1823). Yani Monroe Doktrini ile ABD bir anlamda kendisini Amerika kıtasının koruyucusu ilan etmiş ve dış dünyadan ise izole olmayı seçmiştir.

Monroe Doktrini, ilk bakışta anti-empyralist bir savunma stratejisi gibi görünse de esasında ABD'nin kendi bölgesinde hegemonya kurmasının ideolojik olarak meşrulaştırılması olarak yorumlanabilir. Nitekim 1904 yılında Theodore Roosevelt, Monroe doktrininin kapsamını genişleterek ABD'nin doğrudan müdahalelerle bölgede hegemonyasını kurmasına zemin hazırlamış ve ABD 19. yüzyılda Latin Amerika ülkelerine bu doktrine dayandırdığı müdahalelerde bulunmuştur (Roosevelt, 1904). Özetle ABD, ilk dış politika doktrini olarak kabul edilen Monroe Doktrini ile hem dış dünyanın Amerika kıtasına müdahalesinin önüne set kurmuş hem de dış müdahale tehdidi karşısında koruyuculuk rolü üstlenerek Amerika kıtası üzerinde doğrudan müdahalelerinin önünü açmış ve bu müdahalelere meşruiyet sağlamıştır. ABD, Monroe Doktrini kapsamında benimsenen yalnızcılık politikasından 1914 yılında ayrılmış ancak 1920'de bu politikasına tekrar dönmüştür. 1939-1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya savaşı kadar ABD dış politikasının temel stratejisi olmaya devam etmiştir (Arı, 2018). Monroe Doktrini vekalet savaşı bağlamında değerlendirildiğinde doktrinin vekalet stratejisinden ziyade doğrudan müdahale seçeneğini daha öncelikli tuttuğu ifade

edilebilir. Zira Avrupalı devletlerin Amerika kıtasına müdahalede bulunmaları hâlinde ABD'nin doğrudan müdahalede bulunacağı mesajı açıkça verilmiştir.

20. yüzyılda ortaya çıkan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ise ABD'nin yeni bir doktrine yönelmesine zemin sağlayan gelişmeler olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte ABD, 1823 yılından beri benimsemiş olduğu “yalnızcılık” veya “izolasyonizm” politikası olarak da ifade edilen dış politika stratejisinden vazgeçmiştir. Bu kapsamda 7 Aralık 1941 tarihinde, Japonya'nın Pearl Harbor deniz üssüne saldırmasından bir gün sonra dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt kongreden savaş ilanı istemiş ve ABD İkinci Dünya Savaşı'na resmen katılmıştır (Arı, 2018). Bu savaş ilanı ABD'nin bu dönemde de doğrudan müdahale stratejisine başvurduğunun açık bir göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı, ABD'nin savaşa girmesinin de etkisiyle 1945 yılında Müttefik devletlerin kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. ABD, savaş sonrasında SSCB ile uluslararası alanda en güçlü iki devletten biri olmuştur. İkinci dünya savaşı sonrasında çıkan iki güçlü devlet arasındaki mücadele ise Soğuk Savaş Dönemi (1947-1991) olarak adlandırılan yeni bir dönemi başlatmıştır.

ABD, Amerika kıtasında kurduğu hegemonyasını İkinci Dünya Savaşıyla birlikte diğer kıtalara genişletme eğilimine girmiştir. Bu noktada da SSCB tehdidini, yapacağı müdahalelere neden olarak meşrulaştırmıştır. Buradan hareketle 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından SSCB tehdidi kaynaklı olarak yeni bir doktrin ileri sürülmüştür. “Truman Doktrini” olarak adlandırılan bu doktrin ile ABD dış politika stratejilerin “yalnızcılığı” resmi olarak bırakmış ve SSCB tehditleri karşısında korumacı bir stratejiye yönelmiştir (Önder, 2020). Nitekim bu doktrin kapsamında ABD başta Avrupa kıtası olmak üzere SSCB tehdidi altında olan tüm bölgelerdeki devletlere doğrudan ya da dolaylı yollarla destek vermeye, müdahil olmaya başlamıştır. Truman Doktrini, Soğuk Savaş döneminin ilk resmî dış politika doktrini olmuştur. Doktrininin temelinde Komünizmin yayılmasını engelleme stratejisi

yer almaktadır (Koenig, 1969). Doktrinin sahadaki ilk yansıması 1947 yılında ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye silah askerî eğitim ve finans desteği sağlaması şeklinde kendini göstermiştir. Devamında 1948 yılında "Marshall Planı" adı altında İkinci Dünya Savaşı nedeniyle harap olan Avrupa devletlerinin kalkınmasının sağlanması ve Avrupa'nın Sovyet tehdidi karşısında güçlenmesi amacıyla Avrupa'daki 16 ülkeye ekonomik destek sağlanmıştır (BBC, 2000). 1950 yılında Kuzey Kore'nin, SSCB desteği ile Güney Kore'ye saldırması üzerine ortaya çıkan ve üç yıl süren Kore Savaşı da Truman doktrininin önemli bir askeri yansıması olmuştur. ABD Truman doktrini ile vekalet savaşı stratejisini önceleyen bir politikaya dönüş yapmış olsa da bu stratejinin çıkarların korunması noktasında yetersiz kaldığı ya da tehdidin çok büyük olduğu durumlarda doğrudan askerî müdahaleyi seçeneğini de her zaman hazır bulundurmıştır. Nitekim Kore Savaşı ortaya çıkınca ABD doğrudan müdahale stratejisine yönelmek zorunda kalmış ve ABD liderliğinde 16 ülke Güney Kore'nin yanında savaşa katılmıştır. Savaşta 36 bin ABD askeri ölmüştür (Britannca, t.y.).

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması ile Orta Doğu bölgesi ABD'nin dikkatinin yoğunlaştığı bir diğer coğrafya olmuştur. İsrail Devleti'nin kurulması ile 1948'de başlayan Arap-İsrail Savaşı, 1956'da Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı kapattığını ilan etmesiyle ortaya çıkan Süveyş Krizi ve SSCB'nin Orta Doğu bölgesinde artan etkisi ABD'yi bölgeye yönelik yeni bir stratejiye yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 5 Ocak 1957'de dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından yeni bir doktrin ilan edilmiş ve bu doktrin "Eisenhower Doktrini" olarak adlandırılmıştır (Hahn, 2006). Eisenhower Doktrini esasında Avrupa temelinde ileri sürülen Truman Doktrininin Orta Doğu'ya genişletilmesi olarak yorumlanabilir. Çünkü SSCB'nin bu dönemde Mısır ve Suriye'ye yönelik artan askerî yardımları SSCB'nin bölgedeki etkisini artırmıştı. Dönemin Mısır devlet başkanı olan Cemal Abdunasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiği ilan etmiş ve Orta Doğu'da Arap Milliyetçiliğini benimseyen karizmatik bir lider olarak öne çıkmaya

başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında ABD, Orta Doğu bölgesindeki petrol kaynakları ve deniz yollarının SSCB'nin kontrolüne geçmesinden endişelenerek SSCB'nin bölgede artan etkisini kırmak amacıyla Orta Doğu bölgesinde ABD Başkanı'na askerî müdahale yetkisi veren Eisenhower Doktrinini ilan etmiştir. Eisenhower Doktrini ile ABD başkanına Orta Doğu bölgesinde kongrenin ön onayı gerekmeksizin kuvvet kullanma hakkı tanınmış, komünizm tehdidi altındaki bölge ülkelerine ekonomik ya da askerî yardım yapılması öngörülmüş, Arap milliyetçiliğinin bastırılması hedeflenmiş ve bölgedeki doğal kaynaklar ve küresel ticaret yollarının ABD kontrolünde kalması amaçlanmıştır (Güzel, 2021). ABD başkanına kongrenin ön onayı olmaksızın doğrudan müdahale yetkisi verilmesi bu dönemde doğrudan müdahalenin ön plana çıktığının açık bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda Eisenhower doktrini doğrudan müdahaleyi öne çıkaran doktrinler kapsamında değerlendirilebilir. Bununla birlikte Eisenhower doktrini kapsamında vekalet savaşı stratejisi de eş zamanlı olarak uygulanmıştır. Nitekim Eisenhower Doktrini, ABD'nin vekalet savaşları stratejisini Orta Doğu bölgesinde pekiştiren bir etki doğurmuştur. ABD giderek artan ve Sovyet desteği olan Arap Milliyetçiliği karşısında bölgedeki monarşileri kendisine vekil aktörler olarak seçmiş, Lübnan, Suudi Arabistan ve Ürdün'e bu bağlamda yardımlarda bulunmuştur (Hahn, 2006). ABD'nin 1958'de Lübnan'a Müdahalesi, Ürdün ve Suudi Arabistan'a ekonomik ve askeri yardımları, SSCB'ye yakın iktidarlara sahip Suriye ve Mısır'ın yalnızlaştırılmasına yönelik politikalar yürütmesi Eisenhower Doktrininin sahadaki yansımaları olmuştur.

Öte yandan 1955-1975 yılları arasında süren Vietnam Savaşı da ABD'nin aynı dönemde SSCB'ye karşı yürüttüğü bir diğer mücadele alanı olmuştur. Bölgenin komünizm etkisine girme riski karşısında ABD, 1965 yılında bölgeye doğrudan askerî müdahalede bulunmuş ancak Vietnam Savaşı ABD açısından tam bir bataklığa dönüşmüş ve yenilgiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonunda 58 bin Amerikan askerinin öldüğü 300 bininin ise yaralandığı kayıtlara geçmiştir (Willbanks,

2018). Bu durum ABD kamuoyunda büyük tepkilere yol açmış ve ABD askerlerinin başka ülkelerin topraklarındaki savaşlarda ölmeleri sorgulanmaya başlanmıştır. Vietnam savaşının yıpratıcısı etkisi 1960'lı yılların sonunda ABD dış politikasında yeni bir paradigma değişimine zemin hazırlamış, 1969 yılında ilan edilen Nixon doktrini ise bu paradigma değişiminin temeli olmuştur.

Başkan Richard Nixon 25 Temmuz 1969'da Guam'da *"ABD, müttefiklerinin güvenliğini destekleyecektir; ancak her müttefik kendi savunmasının öncelikli sorumluluğunu üstlenmelidir"* açıklamasını yapmıştır (Office of Historian, t.y.). Bu bağlamda Nixon Doktrini ile birlikte ABD, artık doğrudan asker gönderme yerine yerel müttefik ordularının ekonomik olarak desteklenmesi, eğitilmesi ve silahlandırılması politikalarına yönelmiştir. Dolayısıyla Nixon Doktrini ABD'nin vekalet savaşlarına yönelişinin bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir. Bu doktrinin ortaya çıkmasında Vietnam Savaşı'nın yorgunluğu, Amerikan kamuoyunda artan savaş karşıtlığı ve artan ekonomik yük etkili olmuştur. Bu durumlar ABD için, ABD'nin doğrudan savaşlara girme iştahını azaltarak vekâlet mantığına sistematik bir zemin kazandırmıştır. Nixon'un bu bağlamda Vietnam'daki Amerikan askerlerini çekip Güney Vietnam ordusunu eğiterek onların savaşmalarını sağlaması Nixon Doktrininin sahadaki önemli yansımalarından biri olmuştur. Doktrininin Orta Doğu'daki yansıması ise "İkiz Sütun Politikası (Twin Pillars Policy)" olmuştur. Bu politika kapsamında ABD, İran ve Suudi Arabistan'ı bölgedeki vekil güçleri hâline getirmiş bu ülkeleri ABD çıkarlarını koruma amacıyla silahlandırmış, finanse etmiş ve ordularını eğitmiştir (Mammadov, 2017).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik ileri sürdüğü bir diğer dış politika doktrini ise 1980 yılında ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından öne sürülen Carter Doktrini olmuştur. Carter Doktrini, ABD'nin vekalet savaşlarını yeniden ikinci plana atıp doğrudan müdahaleyi öne çıkaran yönüyle dikkat çekmiştir. Zira Carter Doktrininde ulusal çıkarlarını korunması noktasında İran Körfezinde gerekirse askeri güç kullanmaktan çekinilmeyeceği ifade

edilmiş ve ABD'nin Orta Doğu'ya doğrudan müdahalesinin yolu açılmıştır. Bu doktrinle ABD, Truman doktrini ile Avrupa önceliğinde başladığı korumacı rolünü Orta Doğu bölgesine de genişletmiş ayrıca vekalet savaşı stratejisinin yanı sıra gerekirse yeniden doğrudan müdahalesinin de önünü açmıştır. Çünkü 1979 yılında İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi ile ABD'nin vekili olan Şah rejimi çökmüş, yerine ise İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. ABD bölgede en önemli vekillerinden birini kaybetmekle kalmamış aynı zamanda yeni bir düşman edinmiştir. Ayrıca yine 1979 yılı sonlarında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Sovyet nüfuzunun Basra körfezine yaklaşması ve 1973-1979 yıllarında gerçekleşen enerji krizleri Carter doktrininin yani gerekirse ABD'nin bölgeye doğrudan müdahale etmeye yönelmesinin temel nedenleri olmuştur (Tur, 2021). Bu gelişmeler karşısında Başkan Jimmy Carter, 23 Ocak 1980'de Kongre'de yaptığı konuşmasında şu ifadeyi kullanmıştır:

“Herhangi bir dış gücün, Basra Körfezi bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye yönelik girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin hayati çıkarlarına bir saldırı olarak değerlendirilecektir ve bu saldırı, gerekli görülen her türlü araçla — askeri güç dahil — geri püskürtülecektir.” (Carter, 1978)

Bu cümle, Carter Doktrininin doğrudan ilanı olmuştur. Bu doktrin ile ABD körfezde kalıcı askeri varlık kurmaya başlamış, Suudi Arabistan, Umman, Bahreyn ve Mısır, ABD'nin bölgedeki vekil aktörleri hâline gelmiş, bölgede Rapid Deployment Force (RDF) adı altında hızlı müdahale gücü kurulmuş (Bu yapı daha sonra CENTCOM'a dönüştü) ve enerji güvenliği savaş nedeni sayılmıştır (İsenberg, 1984). Carter Doktrini ile gerekirse doğrudan müdahalenin önü açılrsa da esasında vekalet savaşları stratejisinden de vazgeçilmemiştir. Hatta aksine vekalet savaşlarını kurumsal olarak meşrulaştırmıştır. Vekalet savaşları ABD'ni temel stratejisi olmaya devam etmiş vekalet savaşlarının yetersiz kaldığı yerde ise doğrudan müdahalenin önü açılmıştır. Bu bağlamda ABD'nin CIA üzerinden Afganistan'daki savaşçılara silah ve para desteği vermesi

ABD'nin vekalet savaşları stratejisine devam ettiğinin açık bir göstergesi olmuştur.

1981-1991 yılları arasında ABD dış politikasının temel eksenin oluşturan doktrin ise Reagan Doktrini olmuştur. Reagan Doktrini, özellikle Soğuk Savaş döneminde yoğun şekilde kendini gösteren ABD'nin vekalet savaşları stratejisini kurumsallaştıran ve ideolojik meşruiyetle birleştiren doktrin olmuştur. Nixon Doktrini müttefikleri silahlandırma üzerine kurulmuşken Reagan doktrini komünizme karşı kim savaşıyorsa onları destekleme fikri üzerine inşa edilmiştir. Böylelikle vekalet savaşları ABD dış politikası bakımından sadece bir araç olmaktan çıkmış, ABD dış politikasının temel resmî doktrinel biçimi hâline gelmiştir. Bu bağlamda Reagan yönetimi anti-komünist hareketleri vekil güçleri hâline getirerek onları desteklemeye başlamış, örtülü operasyonlar ulusal güvenlik stratejisinin merkezine yerleştirilmiş ve CIA'nın bütçesi genişletilmiştir. Bu dönemde Afganistan'da Sovyet işgali karşısında Afgan mücahitlere 1980-1989 yılları arasında yaklaşık 3 milyar dolarlık yardım yapılmıştır. Latin Amerika'da Sandinista rejimine karşı hareket eden Contras milislerine CIA tarafından finans ve eğitim desteği sağlanmıştır. Ayrıca Güney Afrika'da Angola ve Mozambik'te UNITA ve RENAMO gibi örgütlere dolaylı destekler verilerek Sovyet etkisi kırılmaya çalışılmıştır (Pach, 2006).

ABD'nin Reagan doktrini sonrasında gelen dış politika çizgisi ise Bush doktrini etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde 11 Eylül 2001 İkiz Kule Saldırısı ise yeni bir kırılma noktası olmuş ve yeni bir ABD dış politika doktrinini ortaya çıkarmıştır. Bush Doktrini olarak adlandırılan bu doktrin ile ABD dış politikasını SSCB/Rusya tehdidinde göre şekillendirmeyi bırakmış başta terör olmak üzere her türlü tehdide karşı ön alıcı ve önleyici saldırı stratejisini benimsemiştir. George W. Bush döneminde 2001-2009 yılları arasında resmen şekillenen bu doktrinle ABD, Reagan döneminde benimsediği özgürlük adına vekalet savaşlarına destek verdiği stratejisini önleyici savaş ve rejim değiştirme stratejisine dönüştürmüştür. Bush doktrini 11 Eylül 2001 İkiz Kule Saldırıları

sonrasında Başkan Bush'un 2002 tarihli ulusal güvenlik strateji belgesi ile resmen ilan edilmiştir (Bush, 2002). Bush Doktrini ile önleyici savaş benimsenmiş, teröre destek veren rejimlerin yok edilmesi ve demokrasi ihracı hedeflenmiş, üstelik bunları gerçekleştirirken uluslararası meşruiyet arayışına gerek görülmemiştir (Efegil, 2004). Yani Reagan doktrininin düşmanı vekiller aracılığıyla yıpratma stratejisi Bush doktrini ile birlikte yerini düşman olma ihtimalini bile ortadan kaldırmak için doğrudan vur stratejisi almıştır.

Bush doktrininin sahadaki somut yansımaları ise Afganistan, Irak, Pakistan ve kısmen İran ve Suriye üzerinde ortaya çıkmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Başkan Bush “ya bizimlesiniz ya teröristlerle” (Voa News, 2009) diyerek küresel teröre karşı savaş sürecini başlatmış ve bu kapsamda ilk operasyonu Afganistan’a gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 7 Ekim 2001’de ABD, El Kaide’ye ev sahipliği yapan Taliban rejiminin ABD’ye tehdit oluşturması gerekçesiyle Afganistan’ı işgal etmiştir (Acet ve Doğan, 2017). Bu operasyon Bush Doktrininin önleyici savaş ilkesinin ilk doğrudan yansıması olmuş ve Taliban rejimi devrilmiştir. Devrilen rejim yerine ABD vekaletinde yeni bir rejim kurulmuş olsa da Afganistan’da istikrarsız bir dönem başlamış ve Afganistan, ABD açısından bir bataklığa dönüşmüştür.

Bush doktrininin ikinci somut yansıması ise ABD’nin 2003 yılındaki Irak işgali olmuştur. ABD 20 Mart 2003 yılında kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıyla Irak’ı işgal etmiştir. İşgalin BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan yapılması, Bush doktrininin tek taraflılık ilkesinin somut bir göstergesi olmuştur. Sonuç olarak Irak’ta Saddam rejimi devrilmiş ancak demokrasi getirme hedefi başarısız olmuştur. Afganistan’dan sonra Irak da istikrarsızlıklar ülkesi hâline gelerek bir bataklığa dönüşmüş ve ortaya çıkan güç boşluğu IŞİD gibi yeni terör örgütlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır (Karaalp ve Okuducu, 2021).

Sonuç olarak Bush Doktrini kapsamında yapılan askeri müdahaleler, müdahale sonrasında istikrarlı yapıların kurulamamasıyla zamanla ABD için büyük maliyetler ortaya çıkaran bir hal almış ve ABD toplumunda savaş karşıtlığı ve tepkilerin artmasına yol açmıştır (Efegil, 2004). Bu atmosfer içerisinde 2009 yılındaki seçimlerde Bush yönetimi yerini, savaş yerine diplomasiyi öne çıkaran bir izlenim veren Obama yönetimine bırakmıştır. Obama'nın başkanlığı sürecinde ABD dış politikası doğrudan müdahaleler yerine yeniden vekalet savaşlarına dönüş stratejisinin ve geriden liderlik modelinin öne çıktığı bir görünüm çizmiştir.

2009 yılında ABD Başkanlığına seçilen Barack Obama dış politikasında akıllı gücü öne çıkaran bir politika benimsemiş ve Bush'un aksine askeri angajmanları azaltarak geriden liderlik modeline yönelmiştir. Başkan Obama'nın bu stratejiye yönelmesinde ABD'nin Irak işgalinin ABD toplumundaki yıpratıcı etkisi önemli olmuştur. Bu bağlamda Obama döneminde ABD Irak'tan çekilerek ve Afganistan'daki askerî varlığını azaltarak Bush'un doğrudan müdahale stratejisinden uzaklaşmıştır. Obama doğrudan askerî müdahaleler yerine yeniden yerel ve bölgesel ortakları öne sürmeyi yani vekalet savaşı stratejisine yeniden dönmeyi tercih etmiştir. Obama'nın yaklaşımı vekalet savaşlarının modern bir örneği olmuştur. Bu anlamda ABD artık sahada askerî olarak doğrudan yer almamış ancak hava desteği, teknik destek ve koordinasyon destekleri ile bir anlamda geri planda liderlik yapmaya da devam etmiştir. Yani Obama döneminde ABD'nin küresel çıkarlarını koruma noktasında vekil aktörler, teknoloji ve diplomasi üçlüsü kullanılmıştır (Çoban, 2022). Bu dönemde ortaya çıkan Suriye Krizi ise Obama'nın modern vekalet savaşı stratejisinin sahadaki ilk yansıması olmuştur. Orta Doğu bölgesinde ortaya çıkan IŞİD tehdidi karşısında ABD, PKK terör örgütünün Suriye uzantısı olan YPG/PYD'yi kendisine vekil aktör olarak seçmiş ve hava saldırıları, silah yardımları, eğitim ve finans desteği ile desteklemiştir.

Obama sonrası dönemde ABD Başkanlığında bir dönem Trump, bir dönem Joe Biden ve sonrasında ikinci bir Trump dönemi başlamıştır. Gerek Biden gerekse Trump'ın birinci dönemlerinde ABD'nin vekalet savaşı stratejisinde uzaklaşmadığı ve öncelik olarak vekalet savaşlarına başvurma eğiliminin devam ettiği ifade edilebilir. Ancak sonraki süreçte Trump'ın tekrar iktidara gelmesiyle ABD'nin dış politika stratejilerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Trump ikinci döneminde ABD dış politikası, vekalet stratejisini ikinci plana atıp doğrudan müdahaleyi öne çıkaran bir yaklaşıma yönelmiştir. ABD'nin Venezuela Devlet Başkanı Maduro'yu düzenlenen özel operasyonla yakalaması, Trump'ın Grönland'a yönelik açıklamaları ve İran'a savaş ilan ederek hava saldırısına başlaması, ayrıca Trump'ın uluslararası hukuku önemsemediğini gösteren açıklamaları ve yapılan operasyonlar için bir meşruiyet arayışının olmaması Trump'ın doğrudan müdahalelerden çekinmediğinin göstergeleri olmuştur. Dahası Trump'ın vekil aktörleri ABD çıkarlarının korunması noktasında pek faydalı görmediği ve vekil aktörlerin kendi çıkarlarına öncelik verdiğini düşündüğü de ifade edilebilir. Bu durum ABD'nin, Obama döneminde ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki vekil aktörü hâline gelen YPG/PYD ile olan ilişkilerinde de önemli bir dönüşüme neden olmaya başlamıştır. Trump'ın Suriye'de kurulan yeni hükümete destek veren ve YPG/PYD'ye verdiği desteği sona erdireceğini söyleyen açıklamaları bu iki aktör arasındaki vekalet ilişkisinin en azından şu an için sona erdiği yönünde bir izlenim vermiştir.

2. ABD'nin Vekalet Savaşlarında YPG/PYD Örneği

2009 seçimlerinde iktidara gelen Obama yönetiminin ilk önemli sınavı Arap Baharı olarak adlandırılan Orta Doğu bölgesindeki halk ayaklanmaları olmuştur. 2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan halk ayaklanmaları kısa süre içinde Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi diğer ülkelere yayılmış, bölgedeki dengeler değişmeye başlamış, enerji güvenliği tehlikeye girmiştir (Bal, 2024). ABD, başlarda bölgede başlayan halk

hareketlerini desteklediğini ifade etse de Irak'tan çekilme ve Afganistan'daki askerî varlığını azaltma yönünde bir eğilime ve söyleme sahip olan Obama yönetimi buradaki gelişmeler karşısında geriden liderlik modelini benimsemiştir. Bu bağlamda 2011'de Libya'da Kaddafi rejiminin devrilmesi noktasında NATO üzerinden hava desteği sağlamıştır (Bal, 2024). ABD'nin Arap Baharı süresince ulusal çıkarlarını koruma noktasında başvurduğu yöntemlerin biri de vekil aktörler üzerinden çıkarlarını koruma politikası olmuştur. Bunun en net örneği ise halk hareketlerinin 2011'de Suriye'ye sıçramasıyla ABD'nin Suriye iç savaşında, PKK/KCK terör örgütünün Suriye uzantısı olan PYD/YPG'ye verdiği destek olmuştur.

"Demokratik Birlik Partisi (PYD)", 17 Ekim 2003'te PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın talimatları doğrultusunda PKK 8. kongresinde alınan kararlar sonucunda PKK/KCK'nın Suriye kolu olarak kurulmuştur. Devamında 2004'te ise PYD'nin silahlı kanadı olarak görev yapacak olan YPG (Halk Savunma Birlikleri) kurulmuştur. PKK/KCK mensubu birçok terörist özellikle Suriye krizinin başlamasından sonra PYD/YPG saflarına geçiş yapmıştır. 2010'lara kadar pasif bir görüntü çizen PYD/YPG, Suriye'deki iç savaş ortamında IŞİD'in önemli bir coğrafi alanı ele geçirmesi sonrasında Suriye'deki mevcut otorite boşluğunu ve IŞİD ile mücadele bahanesini, güçlenme ve meşrulaşma noktasında fırsat bilerek IŞİD'e karşı savaş ilan etmiş ve Kobani saldırısı sonrasında ABD'nin vekili hâline gelmeyi başarmıştır (Özdemir, 2022).

ABD krizin başlarında Esad rejiminin devrilmesi noktasında bir pozisyon benimsemiş ancak 2014 yılında IŞİD tehdidinin yükselmesi ile IŞİD, ABD için en öncelikli hedef hâline gelmiştir. Öte yandan Vietnam ve Irak savaşlarının siyasi ve ekonomik maliyetleri ve Obama'nın da dış politika yaklaşımı doğrultusunda IŞİD ile mücadele noktasında ABD, bölgeye doğrudan askeri müdahalede bulunmaktan kaçınmış ve kendi çıkarlarını koruma noktasında vekil aktör arayışına girmiştir. Bu bağlamda Irak'ta Peşmerge ve Irak ordusuna bağlı güçleri, IŞİD ile mücadelede vekil seçen ABD, (Al Sadoon& Alaca, 2020), Suriye'de vekil aktör seçme noktasında bazı

zorluklar yaşamıştır. Öncelikle Suriye'deki muhaliflere eğit- donat projesi kapsamında askerî eğitim ve silah desteği sağlamış ve bu grupları IŞİD ile mücadeleye teşvik etmiştir. Ancak Suriye'deki muhalefetin parçalı yapısı ve IŞİD ile mücadele için verilen silahların farklı amaçlar için hareket eden grupların eline geçmesi nedeniyle ABD burada hedeflediği amaca ulaşamamıştır. 2014 yılının Eylül ayında IŞİD'in Kobani'yi kuşatması üzerine PYD/YPG'nin IŞİD ile mücadele adı altında kendini meşrulaştırma isteği ile ABD'nin vekil aktör arayışı uyuşmuş ve PYD/YPG, ABD'nin IŞİD ile mücadelede vekil aktörü haline gelmiştir. Kobani kuşatması esnasında Obama yönetiminin PYD/YPG'ye hava desteği sağlaması iki aktör arasındaki doğrudan ilk askerî iş birliği olmuştur (Lund, 2016). Bu iş birliğini ABD'nin PYD/YPG'ye silah, istihbarat ve eğitim destekleri takip etmiştir (Kerman ve Efegil, 2017). ABD'nin buradaki amacı Amerikan askeri ölmeden Amerika çıkarlarının korunmasıyken, PYD/YPG'nin amacı Suriye'de ortaya çıkan güç boşluğunu ve IŞİD tehdidini fırsat bilerek IŞİD ile mücadele adı altında hem alan hakimiyeti sağlamak hem alacağı ekonomik ve askerî desteklerle kapasitesini artırmak, hem de uluslararası toplum karşısında meşruiyet sağlamak olmuştur. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde ABD ile PYD/YPG arasında askerî, politik ve stratejik alanda olmak üzere üç boyutlu bir vekalet ilişkisi kurulmuştur.

Bu boyutların birincisi askerî vekalet olmuştur. Askerî vekalet kapsamında ABD, PYD/YPG'yi kara gücü olarak vekil konumuna yerleştirmiştir. Bu düzlemde PYD/YPG'ye operasyonel anlamda eğitim ve komuta desteği, silah ve donanım desteği, hava saldırısı desteği, lojistik destek ve istihbarat desteği sağlamıştır. 2014 yılının Eylül ayında IŞİD'in, PYD/YPG kontrolündeki Kobani bölgesine saldırıları sonrasında PYD/YPG, ABD'den destek talebinde bulunmuştur. Bu bağlamda ABD, 13 ve 23 Aralık'ta Rumeylan hava üssüne indirdiği helikopterlerle PYD/YPG'ye askerî malzeme desteğinde bulunmuştur. Bu destekleri 27 Aralık'ta Irak- Suriye sınırından kara yolu ile gelen lojistik destekler takip etmiştir (Kerman ve Efegil, 2017). 2016'da Pentagon'un PYD/YPG'ye

doğrudan taktik silah sevkiyatı sağladığını kabul etmesi iki aktör arasındaki vekillik ilişkisini resmî hâle getirmiştir. Bu bağlamda 2015 yılında ABD tarafından 120 ton mühimmat ve silahın havadan indirme yoluyla PYD/YPG'ye iletildiği bilinmektedir (Kerman ve Efegil, 2017). Yine 2017 yılında PYD/YPG'nin IŞİD'e karşı gerçekleştireceği Rakka Operasyonu öncesinde ABD, YPG/PYD'ye yaklaşık 190 tır ağır silah ve zırhlı araç yardımı yapmıştır (Köse, 2021).

Bunların yanı sıra ABD Hava Kuvvetleri PYD/YPG'nin IŞİD ile mücadelesi süresince Rakka, Kobani, Tel Abyad, Münbiç gibi yerlerde IŞİD hedeflerine yönelik yüzlerce hava saldırısı düzenlemiş, drone keşif uçuşları gerçekleştirmiş ve istihbarat desteği sağlamıştır. Ayrıca ABD özel kuvvetlerinin YPG/PYD unsurlarına eğitim, planlama ve operasyonel rehberlik sağlaması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda ABD danışmanlarının özellikle Rakka ve Deyrizor operasyonları başta olmak üzere sahada fiilen yer aldıkları da görülmüştür. Yani ABD önce eğitmiş, sonra donatmış, sonra operasyon için bilgi sağlamış, hava bombardımanı ile kara harekâtı yapacak olan PYD/YPG unsurlarının önünü açarak geriden liderlik yürütmüştür. Nitekim 2015 yılının Haziran ayına kadar ABD liderliğinde IŞİD ile mücadele eden Uluslararası Koalisyonunun gerçekleştirdiği 1774 hava saldırısının 1200'ünün IŞİD ile PYD/YPG'nin çatıştığı bölgelere yapıldığı dikkat çekmiştir (Kerman ve Efegil, 2017). Bu destekler PYD/YPG'nin IŞİD ile mücadelede başarıya ulaşmasını sağlamış dahası PYD/YPG aldığı destekler sayesinde IŞİD'i çıkardığı yerlere yerleşerek bir milis gücünden bölgesel bir askeri güce dönüşmüştür.

ABD ile PYD/YPG arasındaki vekillik ilişkisinin ikinci boyutu ise ABD'nin YPG'ye sağladığı politik destek olmuştur. PYD/YPG'nin bu vekalet ilişkisi içerisindeki ana amaçlarından biri politik meşruiyet sağlamak olmuştur. ABD'nin PYD/YPG'yi kendine vekil aktör olarak seçmesi ve desteklemesi ise ABD'nin NATO müttefiki olan Türkiye ile ABD arasında gerilime neden olmuştur (Köse, 2021). Türkiye, PYD/YPG'nin PKK'nın bir uzantısı olduğunu dile getirerek

PYD/YPG'nin bir terör örgütü olduğunu dile getirmiştir. Bu durum ABD'nin bir terör örgütüne açıkça destek vermesi anlamına geliyordu. Bu nedenle ABD, PYD/YPG'yi Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında yeniden markalamaya çalışmış ve PYD/YPG'yi Suriye'nin demokratik bir muhalifi olarak lanse etmiştir (Ashawi, 2019).

ABD ile YPG arasındaki vekillik ilişkisinin üçüncü boyutu ise stratejik düzlemde olmuştur. ABD'nin Suriye iç savaşında asıl hedefi IŞİD ile mücadele adı altında Suriye'nin kuzeyinde kalıcı bir nüfuz bölgesi oluşturmak olmuştur. Bu anlamda PYD/YPG, ABD'nin desteğiyle IŞİD'i püskürtmüş, IŞİD'den aldığı topraklarda alan hakimiyeti elde etmiştir. ABD ise YPG'nin kontrol ettiği alanlara ABD üsleri kurmuş ve bölgedeki varlığını sağlamlaştırmıştır (ANKA, 2016). Yani ABD PYD/YPG'yi sadece IŞİD ile mücadele amacıyla kullanmamış, bölge petrolü üzerindeki kontrolünü artırmak, İran ve Rusya'nın Suriye'deki nüfuz alanını daraltmak için de kullanmıştır.

ABD ile YPG/PYD arasında kurulan bu vekalet ilişkisi Obama döneminde başlamış, Trump'ın birinci dönemi ve Biden döneminde devam etmiştir. Ancak sonraki süreçte Trump ikinci kez iktidara geldikten sonra dış politikada vekâlet stratejisi yerine doğrudan müdahaleyi öne çıkaran bir yaklaşıma yönelmiş ve bu durum ABD ile PYD/YPG arasındaki vekalet ilişkisini de bitirme noktasına getirmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında "Vekalet Savaşı Stratejisi" ABD'nin kuruluşundan itibaren, ABD Dış Politika stratejileri kapsamında her zaman önemli bir seçenek olmuştur. Nitekim ABD dış politikasını şekillendiren önemli doktrinler incelendiğinde, bazı doktrinlerin Amerikan çıkarlarının korunması noktasında ABD'nin olaylara doğrudan müdahalesini öne çıkarırken, bazı doktrinlerin ise vekalet savaşları stratejisini ön plana çıkardığı görülmektedir. Ancak hiçbir doktrinde bir strateji diğer stratejiyi bir seçenek olmaktan çıkarmamıştır. Genel eğilim, vekalet stratejisi ve

doğrudan müdahaleyi şartlar doğrultusunda birini öne çıkaracak şekilde eş zamanlı olarak uygulama olmuştur. Aşağıda verilen Tablo 1’de bu durum daha açık görülmektedir.

Tablo 1: ABD Dış Politikasındaki Önemli Doktrinlerin Vekalet Savaşı Stratejisi Bağlamında Karşılaştırması

	Doktrinler/ Yaklaşımlar	Ne Zaman	Neden	Sahadaki Yansıması
Doğrudan Müdahalenin Öne Çıktığı Doktrinler	Monroe Doktrini	1823-1941	Batı Müdahalesinin Önüne Set Çekmek ve Amerika Kıtasında Koruyuculuk	19.yy’da Latin Amerika Ülkelerine Yapılan Müdahaleler
	Truman Doktrini	1947-1957	Komünizmin Yayılmasını Önlemek	1950 Kore Savaşı
	Eisenhower Doktrini	1957-1969	Ortadoğu Bölgesinde SSCB Etkisini Kırarak ve Enerji Güvenliği	1958 Lübnan Müdahalesi- Vietnam Savaşı
	Carter Doktrini	1980-1981	İran İslam Devrimi, SSCB’nin Afganistan İşgali ve 1973-1979 Enerji Krizleri	Rapid Deployment Force (RDF) Kurulması
	Bush Doktrini	2001-2009	11 Eylül 2001 Saldırıları	Afganistan İşgali-İrak İşgali
	İkinci Dönem Trump Yaklaşımı	2025-	Trump’ın kişisel özellikleri Vekalet Savaşlarından beklenen verimin alınamaması	Venezuela Müdahalesi Grönland ve İran’a Yönelik Operasyon İhtimali YPG/PYD ile kurulmuş olan vekalet ilişkisinde bozulmalar
Vekalet Stratejisinin Öne Çıktığı Doktrin ve Yaklaşımlar	Nixon Doktrini	1969-1980	Vietnam Savaşının Yıpratıcı Etkisi, Küba Krizi, Kamuoyu Baskısı ve Doğrudan Müdahalenin Yüksek Maliyetleri	Vietnam’daki ABD Askerlerinin çekilip Güney Vietnam Ordusunun Eğitilmesi- Ortadoğu Bölgesinde İkiz Sütun Politikası
	Reagan Doktrini	1981-2001	Vietnam Savaşının Yıpratıcı Etkisi, Küba Krizi, Kamuoyu	Afgan Mücahitlere, Contras Milislerine, Unita ve Renamo

			Baskısı ve Doğrudan Müdahalenin Yüksek Maaliyetleri	Örgütlerine Verilen Destekler
	Obama Yaklaşımı	2009-2017	Irak ve Afganistan İşgalinin Yıpratıcı Etkileri, Kamuoyu Baskısı ve Doğrudan Müdahalenin Yüksek Maaliyetleri	Suriye İç Savaşında IŞİD ile mücadele adı altında YPG/SDG'ye verilen destekler
	Birinci Dönem Trump Yaklaşımı	2017-2021	Irak ve Afganistan İşgalinin Yıpratıcı Etkileri, Kamuoyu Baskısı ve Doğrudan Müdahalenin Yüksek Maaliyetleri	Suriye İç Savaşında IŞİD ile mücadele adı altında YPG/SDG'ye verilen desteklerin devam etmesi

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu anlamda Monroe Doktrini, Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Carter Doktrini, Bush Doktrini ve Trump'ın ikinci dönem yaklaşımı doğrudan müdahaleyi öne çıkaran doktrinler/yaklaşımlar olarak öne çıkarken; Nixon Doktrini ve Reagan Doktrini ile Obama ve Trump'ın birinci dönem yaklaşımlarında ise vekalet savaşı stratejisini öne çıktığı tespit edilmiştir. Öte yandan bu durum “vekalet savaşı” ya da “doğrudan müdahale” stratejilerinden hangisi öncelenmiş olursa olsun diğerinin tamamen terk edildiği anlamına gelmemiştir. Doğrudan müdahale ya da çıkarların vekil aktörler üzerinden korunması aynı anda aynı olaya ilişkin var olabilen iki temel strateji olarak benimsenmiştir. Zira vekil aktörlerin ABD çıkarlarını koruma noktasında yetersiz kaldıklarının hissedildiği durumlarda ABD doğrudan müdahalelerde bulunmaktan kaçınmamıştır.

ABD tarihinde doğrudan müdahaleyi ya da vekil aktörler üzerinden çıkarları koruma yaklaşımlarını öne çıkaran önemli kırılma noktalarının olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Amerika kıtasının batılı güçler tarafından sömürgeleştirilmesinin önlenmesi, Komünizmin yayılmasını önleme arzusu, enerji güvenliği, SSCB'nin Afganistan İşgali, İran İslam Devrimi ve 11 Eylül Saldırıları ABD'nin dış politika stratejileri kapsamında doğrudan müdahaleyi önleme

noktasındaki önemli kırılma noktaları olarak öne çıkarken; Küba Krizi, Vietnam Savaşı, Afganistan İşgali ve Irak İşgali ise ABD'nin vekalet savaşı stratejisini öncelemesinde önemli kırılma noktaları olarak öne çıkmaktadır. Küba Krizinde SSCB ile nükleer bir savaşın eşiğine gelinmesi, Vietnam, Afganistan ve Irak işgallerinde ise arzulanan başarının gösterilememesi sonucunda buraların ABD açısından deyim yerindeyse birer bataklığa dönüşmesi, Amerikan kamuoyunda oluşan tepkilerle birlikte ABD'nin doğrudan müdahale seçeneğini ikinci plana atarak vekalet savaşı stratejisini önceleyen bir dış politika stratejisine yönelmesine neden olmuştur.

Arap Baharının Suriye'ye sıçraması üzerine ABD'nin IŞİD tehdidi ile mücadele adı altında YPG/PYD ile kurmuş olduğu vekalet ilişkisi ise ABD'nin vekalet savaşı stratejisinin yakın zamandaki en önemli örneklerinden biri olmuştur. Suriye iç savaşının yaşandığı dönemde, doğrudan müdahaleyi ikinci plana atıp geriden liderlik modelini benimseyen Barack Obama'nın ABD başkanı olmasının da etkisiyle ABD bu kriz karşısında Orta Doğu bölgesindeki çıkarlarını vekil aktörler üzerinden koruma politikası benimsemiştir. 2014 yılının Eylül ayında IŞİD'in Kobani'yi kuşatması üzerine PYD/YPG'nin IŞİD ile mücadele adı altında kendini meşrulaştırma isteği ile ABD'nin vekil aktör arayışı uyuşmuş ve PYD/YPG, ABD'nin IŞİD ile mücadelede vekil aktörü hâline gelmiştir. Bu bağlamda ABD ile YPG/PYD arasında askeri, politik ve stratejik düzeylerde üç boyutlu bir vekalet ilişkisi kurulmuştur. ABD, YPG/PYD'ye askeri anlamda eğitim, silah ve teçhizat, istihbarat ve hava desteği sağlamış, YPG/PYD ise aldığı desteklerle IŞİD'i yenmeyi başararak IŞİD'i çıkardığı alanlara kendisi yerleşmiştir. YPG/PYD böylelikle hem savaş kapasitesini geliştirmiş hem de alan hakimiyetini artırmıştır. Ayrıca politik düzeyde ABD, PKK terör örgütünün Suriye uzantısı olan YPG'yi SDG adı altında terörist imajından kurtarmaya çalışmıştır. Böylece YPG de uluslararası toplum nezdinde IŞİD terör örgütü ile kahramanca savaşan meşru bir yapılanma gibi görülerek meşruiyet arayışı amacına ulaşma noktasında önemli bir ilerleme sağlamıştır. ABD ise bu vekalet stratejisi ile Vietnam, Afganistan ve

Irak gibi geçmiş acı tecrübeleri yeniden yaşamamış, başka topraklardaki çatışmalarda kendi askerini kaybetmemiş ama bölgede çıkarlarını gözetebilmiştir. Ancak son günlerde Trump'ın yaptığı açıklamalardan yola çıkarak ABD ile YPG arasında karşılıklı çıkara dayanan bu vekalet ilişkisinin en azından şu an için sona erme noktasına geldiğini ifade edebiliriz. Bu durumun ortaya çıkmasında; IŞİD tehdidinin bitme noktasına gelmesi, Suriye'de Esad rejiminin devrilip yeni bir hükümet kurulması, Trump'ın doğrudan müdahaleyi öne çıkaran yaklaşımı ve Türkiye'nin diplomatik baskıları önemli etkenler olmuştur. Zira Türkiye açısından YPG/PYD bir terör örgütüdür ve Türkiye, sınırında bir terör devletinin kurulmasına müsaade etmeyeceğini açık ve kararlı bir şekilde dile getirmektedir. YPG/PYD'nin mevcut konjonktürde Suriye'deki varlığını devam ettirmesi halinde Türkiye'nin askeri müdahalesi oldukça olasıdır. ABD'nin bir terörist yapılanma olan YPG/PYD vekil aktörü uğruna Türkiye ile karşı karşıya gelmesi ABD açısından büyük bir maliyet ortaya çıkaracak ve vekalet stratejisini anlamsız hale getirecektir. Nitekim vekalet savaşı stratejisi en nihayetinde düşük maliyet temeline dayanan, esnek ve asimetrik bir savaş stratejisidir.

Kaynakça

- Acet, G. S., & Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İş birliğine. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research)*, 17(33): 59-76.
- Alca, D. (2020). Kim: Yeni Savaşlarda Asil Vekil Sorunu. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(1): 25-48.
- Al-Sadoon, W. & Alaca, M. (2020). ABD'nin Irak'taki Askeri Varlığı: Tarihsel Arka Plan, Dönüşümler ve Yansımalar. *Analiz: Ortadoğu Araştırmalar Merkezi (ORSAM)*. <https://orsam.org.tr/dosya/abdnin-iraktaki-askeri-varligi-tarihsel-arka-plan-donusumler-ve-yansimalar-.pdf> (erişim: 12.04.2026).
- ANKA Enstitüsü. (2016). ABD, PYD/YPG bölgesinde ikinci bir hava üssü inşa ediyor!. 6 Mart 2016, <http://ankaenstitusu.com/abd-pydypg-bolgesinde-ikinci-bir-hava-ussu-insa-ediyor/> (erişim: 12.01.2026).
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ashawi, K. (2019). Suriye'de kim kimdir, hangi aktörler bulunuyor? PYD, YPG, SDG ve Milli Ordu nedir?. *Euronews*. 15 October 2019, <https://tr.euronews.com/2022/11/20/suriye-hangi-gucler-one-cikiyor-pyd-ypg-sdg-ve-milli-ordu-nedir-sdg-idlib-baris-pinari> (erişim: 16.01.2026).
- Bal, S. (2024). Arap Baharı Sürecinde Obama Dönemi Amerikan Dış Politikası: Mısır Örneği. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4(1): 22-41. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12578815> (erişim: 09.01.2026).
- Carter, J. (1978). The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress. *The American Presidency Project*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-state-the-union-address-delivered-before-joint-session-the-congress-1> (erişim: 21.11.2025).
- Çoban, A. (2022). ABD'nin Barack Obama Dönemi Suriye Politikası. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 2(1): 36-57.
- Demir, L. (2025). Vekâlet Savaşlarının Teorik Çerçevesi ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1):1-21.
- Efegil, E. (2008). Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 8: 103-122.
- Güznel, M. V. (2021). Eisenhower Doktrininin Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Etkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 69: 471-494.

- Hahn, P. L. (2006). Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1): 38-47. <http://www.jstor.org/stable/27552745>(erişim: 07.12.2025).
- İsenberg, D. (1984). *The Rapid Deployment Force: The Few, The Futile, The Expendable*. CATO Institute. <https://www.cato.org/policy-analysis/rapid-deployment-force-few-futile-expendable>(erişim: 07.12.2025).
- Karaalp, H., & Okuduci, İ. (2021). ABD'nin 18 yıl önce 'demokrasi ve istikrar' vaadiyle başlattığı Irak işgalinden geriye yıkım, kan ve kaos kaldı. *Anadolu Ajansı*. 19 Mart 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-18-yil-once-demokrasi-ve-istikrar-vaadiyle-baslattigi-irak-isgalinden-geriye-yikim-kan-ve-kaos-kaldi/2181544>(erişim: 20.12.2025).
- Karabulut, B.& Oğuz, Ş.(2018). Proxy Warfare in Ukraine. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(1): 77-100.
- Kerman, İ., & Efeğil, E. (2017). Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 162-198.
- Koenig, L. W. (1969). The Truman Doctrine and NATO. *Current History*, 57(335): 18-53. <http://www.jstor.org/stable/45312128>(erişim: 15.12.2025).
- Korean War. (t.y.). Britannica. <https://www.britannica.com/event/Korean-War>(erişim: 07.12.2025).
- Köse, G. (2021). Kriz Analizi Bağlamında ABD'nin PYD-YPG'ye Yardımları Krizi ve Türkiye'nin Kriz Yönetimi. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1): 20-29.
- Lund, A. (2016). Origins of the Syrian Democratic Forces: A Primer. *The New Humanitarian*. <https://deeply.thenewhumanitarian.org/syria/articles/2016/01/22/origins-of-the-syrian-democratic-forces-a-primer> (erişim: 11.04.2026).
- Mammadov, H. (2017). ABD'nin Suudi Arabistan İran İşbirliğine Dayalı Körfezde Güvenlik Politikası: Çifte Sütun Politikası. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(2): 169-196.
- Monroe Doctrine. (1923). Office of the Historian. <https://history.state.gov/milestones/1801-1829/monroe> (erişim: 15.11.2025).
- Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Polity Press.
- Office of the Historian. (t.y.). Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume I: Foundations of foreign policy, 1969-1972. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d29>(erişim: 28.12.2025).

- Önder, E. (2020). Başkanların Doktrinleri Çerçevesinde, ABD'nin Yeni Güvenlik Anlayışı ve Soğuk Barış. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 27-39.
- Özdemir, D.M. (2022). Türkiye'ye Terör İhracı: Suriye Krizi ve PYD/YPG Örneği. *Kriter Dergisi*. 7(70). <https://kriterdergi.com/yazar/durdu-mehmet-ozdemir/turkiyeye-teror-ihraci-suriye-krizi-ve-pydypg-ornegi> (erişim: 14.04.2026).
- Özdemir, L., & Kahraman, Ç. A. (2023). Modern-Day Proxy Warfare: From Agency Theory Perspective. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78: 173-187.
- Pach, C. (2006). The Reagan Doctrine: Principle, Pragmatism, and Policy. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1): 75-88. <http://www.jstor.org/stable/27552748>(erişim: 03.01.2026).
- President Bush West Point, New York, 1 June 2002, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss2.html>(erişim: 22.12.2025).
- The Truman Doctrine and the Marshall Plan. (2000). BBC. 2000, <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8jjjsg/revision/2>(erişim: 07.01.2026).
- Theodore Roosevelt's Annual Message to Congress for 1904. (1904). House Records HR 58A-K2; Records of the U.S. House of Representatives; Record Group 233; Center for Legislative Archives; National Archives.
- Tur, B. (2024). Carter Doktrini ve ABD Dış Politika Algısına Etkileri. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(84): 2652-2662.
- VOA News. (2009). Bush: "You are either with us, or with the terrorists". 27 October 2009, <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2001-09-21-14-bush-66411197/549664.html>(erişim: 19.12.2025).
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Willbanks, J. H. (2018). *Vietnam: The Course of a Conflict*. Army University Press.
- Yazar, E. (2025). Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgalini Vekalet Savaşları, Yabancı Savaşçı Olgusu ve Mücahit Kavramı Üzerinden Okumak. *Anadolu Strateji Dergisi*, 7(2), 137-158.
- Yılmaz, A. N., & Kariptaş, G. N. (2024). Savaşların Değişen Yüzü: Vekâlet Savaş ve PKK vd. Uzantıları. *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(2): 90-106.

KAZAKİSTAN'IN TERÖRİZMLE MÜCADELESİ VE BÖLGE GÜVENLİĞİNDEKİ ROLÜ

Kazakhstan's Fight Against Terrorism and It's Role in Regional Security

Buket ÖNAL

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli.
buketonal@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9075-257X

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 11.12.2025
Kabul Tarihi: 16.01.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1840200

Kaynak göstermek için:

Önal, B., (2026). Kazakistan'ın Terörizmle Mücadelesi ve Bölge Güvenliğindeki Rolü. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1): 179-209.

Özet

Orta Asya'nın önemli bir aktörü olan Kazakistan için önceleri bir dış tehdit olarak görülen terörizmle mücadele, kendi topraklarında terör eylemleriyle karşılaşılması sonrasında öncelikli bir sorun olmuştur. Kazakistan'ın bu sorunla mücadelesinde hangi yöntemleri kullandığı ve hangi bölgesel ve uluslararası iş birlikleri yaptığı bu makalenin araştırma soruları olmakla beraber, asıl soru bu mücadelenin bölge güvenliğine katkısı olup olmadığı yönündedir. Bu soruların cevapları, Kazakistan'ın tarih boyunca terörle mücadelede üstlendiği tüm yasal düzenlemeleri ve iş birliklerini kapsayan hem Kazakça hem de İngilizce çevirileri içeren birincil kaynaklar aracılığıyla araştırılmaktadır. Bu konuda başarılı olduğu dünya terörizm indekslerindeki ülke sıralamalarıyla da ispatlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Güvenlik, Terörizm, Terörizmle Mücadele, Orta Asya, Kazakistan.

Abstract

For Kazakhstan, a significant actor in Central Asia, combating terrorism, initially viewed as an external threat, has become a priority issue following the occurrence of terrorist acts on its own territory. While the methods Kazakhstan uses to combat this problem and the regional and international collaborations it engages in constitute the research questions of this article, the real question is whether this effort contributes to regional security. The answers to these questions are explored through primary sources, including both Kazakh and English translations, covering all the legal regulations and collaborations Kazakhstan has undertaken in its fight against terrorism throughout history. Success in this area is also evidenced by its ranking in global terrorism indexes.

Keywords: Regional Security, Terrorism, Fighting Terrorism, Central Asia, Kazakhstan.

Giriş

Tarihsel süreçte ve farklı dinamiklerle hemen her yerde görülen terörizm, çağımızda en ciddi meselelerden birine dönüşmüştür. Evrensel bir sorun hatta tehdit olan “terörizm”in maalesef net bir evrensel tanımı yoktur. Terörizmin evrensel bir tanımını geliştirme süreci, bazı devletlerin kendilerini kesin bir formüle bağlama konusundaki isteksizliği ve uluslararası örgütlerin buna yönelik çabalarının “öneri”den öteye geçememesinden dolayı da karmaşıkmıştır. Küresel bir tanımın karşı karşıya olduğu bir diğer sorun, işlenen eylemin türüne, mağdurların niteliğine veya terörist eylemin yöntem türüne göre özel koşulların hesaba katılmasındaki zorluktur. Bu durum, uluslararası toplumun bu toplumsal açıdan tehlikeli olguya karşı mücadele çabalarının birleştirilmesini engellemekle kalmayarak, aynı zamanda terör faaliyetlerinin büyümesi için de elverişli koşullar yaratmıştır. Çoğu zaman terör ve terörizm kavramlarının aynı şeyi ifade ettiği görüşü hâkim olsa da iki kavramı farklılaştıranlar da vardır. Kavramların farklılığına vurgu yapanlar terörü kısaca, “silahlı eylemler marifetiyle kendini ve davasını duyurma” olarak tanımlarken, terörizmi de “bu eylemleri savunan, stratejilerini anlatan, aktaran, geliştiren düşünce disiplini veya akımı” olarak tanımlanmaktadır. Kimine göre de terörizm, amacı bireyleri, grupları veya hükûmetleri teröristlerin taleplerine boyun eğecek kadar terörize etmek veya alarma geçirmek olan bir terörist eylemdir ki, bu anlamıyla terör kavramından farkı yoktur. Bu makalede de bu anlamıyla kullanılmıştır (Önal 7; Ayupova ve diğerleri 478; Sorel 368).

“Terörizm” kavramının tanımlanmasının temeli, Latince korku, dehşet kelimesinden gelen “terör” kelimesidir. Genel anlamda “siyasal bir dava uğruna girilen, toplumu korkutmaya, yıldırmaya yönelik her türlü eylem” olarak tanımlanan terör tanımında da zaman zaman değişiklikler olsa da “tehdit” ve “şiddet” unsuru her zaman merkezinde yer alır. (Önal 6-7) Bu yönüyle terörizmi “genel olarak korku yaymak ve böylece siyasi veya ideolojik hedeflere

ulaşmak için şiddeti kullanan veya kullanmakla tehdit eden bir zorlama yöntemi” ve/veya “bir toplumda genel bir korku iklimi yaratmak ve böylece belirli bir siyasi hedefe ulaşmak için şiddetin hesaplanmış kullanımı” olarak tanımlayabiliriz. Terörizm, bu tanımla hem sağcı hem de solcu hedeflere sahip siyasi örgütler, milliyetçi ve dinî gruplar, devrimciler ve hatta ordular, istihbarat servisleri ve polis gibi devlet kurumları tarafından da uygulanmıştır. Her türlü biçimi ve taktiğiyle terörizm, toplumların temellerini hedef alır ve barış, adalet ve insan onuru gibi ortak değerlere doğrudan meydan okur. İnsan haklarını, temel özgürlükleri ve demokrasiyi ortadan kaldırmayı amaçlar. Milletlerin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eder ve meşru hükûmetleri istikrarsızlaştırmaya çalışır. Yerel bir karakterde ortaya çıkan terörizmin zaman içinde bölgeselleştiği ve daha sonra uluslararasılaştığı görülmüştür (“Global Issues Countering Terrorism”; “Counter-Terrorism 1 1”; “Terrorism”; Kaskabayeva 58).

Orta Asya’da da sıklıkla militan radikal dini istismar eden terör örgütlerinin/grupların yarattığı terör eylemleriyle anılan terörizm ve terörizmle yakından bağlantılı olan dinî aşırılık, bölgedeki en önemli tehditlerden biri olarak görülmektedir. Farklı mezheplerden Müslüman nüfus; bağımsızlık sonrası yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar; Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Afganistan’dan çekilmesi ve Afganistan’daki istikrarsızlık; bazı uluslararası terör örgütlerin merkezlerine yakınlık; bu örgütlerin finansmanını sağlayan yasadışı uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve yasadışı göç, insan kaçakçılığı rotasında bulunmak; gençlerin cihatçı gruplara olan ilgisi (grup kimliği ve kardeşlik bağları, dayanışma ve idealizm gibi kişisel faktörler); cihatçı gruplardaki Orta Asyalı savaşçıların varlığı ve savaşçıların ülkelerine dönmeleri sonrası burada eylemlerine devam etmeleri ya da en azından terör faaliyetleri için hayata geçirilebilecek uyuyan hücreler kurabilme potansiyelleri vb. nedenler, bu örgütlerin bölgeye sızmasını ve/veya bölgede benzer örgütlenmelerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Bu örgütler ya da gruplar “yurtdışındaki dini aşırılıkçı örgütlerle

güçlü bağlar kurmak ve militan grupların eğitime dahil olmak ve faaliyetleri için maddi ve teknik destek sağlamak” için aktif olarak çaba sarf etmektedirler. Bunlardan bazıları Özbekistan İslam Hareketi; Akromiya; Hizb an-Nusra; El Kaide ile bağlantıları olduğu iddia edilen Orta Asya Cemaat Mücahitleri; Taliban’a bağlı bir grup olan Tehrik-e-Taliban Tacikistan’dır. Bölgedeki bu tehditle mücadele ancak bölge ülkelerinin iş birliği ve ortaklığıyla mümkün olabileceği açıktır (Sharipova ve Beissembayev 1704; Aben 52-53; Omelicheva 169-170; Soliev 50).

1991 sonrası diğer bölge ülkelerine nazaran daha avantajlı konumda yer alan ve uzun süre topraklarında terör eylemleriyle karşılaşmayan Kazakistan için bölgedeki terörizm, başlarda gerçek bir tehditten ziyade Orta Asya’daki genel güvenlik ortamı çerçevesinde dışsal bir tehdit olarak görülmüştür. (Karin) Ancak zamanla gerek bölgedeki terör eylemlerinde Kazak vatandaşlarının yer alması, gerek cihatçı gruplardaki savaşçılar arasında Kazak vatandaşların giderek artışı ve gerekse kendi topraklarında terör eylemleriyle karşı karşıya kalması sonucu hem içte hem de dışta “terörle mücadele” Kazakistan için önemli bir politika hâlini almıştır. Kazakistan’ın “terörle mücadele”ye yönelik yasal düzenlemeleri, kurumsallaşması, uluslararası ve bölgesel örgütlerle buna yönelik ortaklıkları ve bölge ülkeleriyle olan iş birlikleri bölge güvenliğine de olumlu yansımaktadır.

Nitekim akademik çalışmalarda önemli bir veri sağlayan, terörizmin küresel etkisini ölçen ve Ekonomi ve Barış Enstitüsü (Institute for Economics and Peace/IEP) tarafından terör saldırılarının sayısı, ölümler, yaralanmalar ile ekonomik kayıplar gibi faktörleri analiz eden Küresel Terörizm Endekslerindeki düşüş de bunu göstermektedir.

Bu makalenin amaçlarından biri de Orta Asya güvenlik boyutunun önemli bir unsuru olan “terörle mücadeleye” Kazakistan merkezinden bakmak ve bu analizi yaparken Kazakistan’daki yasal düzenlemeler, kurumsal alt yapı, bölgesel ve uluslararası örgütlerle

ortaklıklar ve bölge ülkeleriyle iş birlikleri çerçevesinde ele alarak Türkçe literatüre katkı sağlamaktır.

1. Kazakistan'ın Terörizmle Mücadelesi

Kazakistan'da terörizm sorunu yakın zamana kadar ulusal güvenliğe gerçek bir tehdit oluşturduğu ölçüde değil, yalnızca potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. 1990'ların sonu 2000'lerin başına kadar, Kazakistan için "terör sorunu", diğer ifade ile terörizmle ilişkili güvenlik tehdidi, genellikle diğer devletlerin vatandaşlarının terör faaliyetleri ve yasadışı silahlı oluşumlara katılım amacıyla ülke topraklarında bulunmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak hem 2000'lerin başı ve ortasında Kazakistan vatandaşlarının komşu ülkeler başta olmak üzere yurt dışındaki terör faaliyetlerine katılımının artması hem de 2000'lerin sonuna doğru bu terör faaliyetlerinin Kazakistan'a sıçraması ile "terör" artık önemli bir tehdit boyutuna ulaşmıştır. Özellikle Şubat 1999'daki Özbekistan Taşkent terör saldırısı, 1999-2000'de Kırgızistan'ın güneyindeki Batken olayı, Kazakistan topraklarında büyük can ve mal kayıplarının verildiği 12 Kasım 2011'de Taraz'da, 5 Haziran 2016'da Aktobe'de, 18 Temmuz 2016'da Almatı'da gerçekleştirilen terör saldırıları sonrası "terörle mücadele", Kazakistan'da devlet politikasının önceliklerinden biri hâlini almıştır (Duysen; Karin). Yaşananlardan alınan derslerle ve tecrübeyle Kazakistan, terörizmle mücadelede hem yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmış hem de bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla olan ortaklıklar ve bölgedeki ülkelerle iş birlikleri sayesinde kısa zamanda önemli başarılar elde etmiştir. Ülke raporlarıyla da doğrulanan bu durum, doğal olarak bölge güvenliğine de olumlu yansımıştır.

1.2. Kazakistan'da Terörizmle Mücadeleye Yönelik Düzenlemeler

1.2.1.Yasal Düzenlemeler

Kazakistan aşırılık ve terörizmle mücadeleye özel önem vermiş ve terörle mücadele ve önleme, devlet politikasının önceliklerinden biri

hâlini almıştır. Bu amaçla, terör ve aşırılıkçı faaliyetlerin tespiti ve bastırılması için yasal ve kurumsal çerçevelerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi konusunda önemli çalışmalar yürütmüş ve yasal çerçeve güçlendirilirken birçok terörle mücadele programı uygulanmıştır. Terörle mücadelede olumlu değişiklikler yaratan yasal düzenlemelerin bazıları (Tablo 1)'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Terörle Mücadeledeki Yasal Düzenlemeler

TARİH	SAYI	KANUN BAŞLIĞI
13 Temmuz 1999	416- I	Terörle Mücadele Hakkında
18 Şubat 2005	31-III	Aşırılıkla Mücadele Hakkında
28 Ağustos 2009	191- IV	Suç Gelirlerinin Yasallaştırılmasına (aklanması) ve Terörizmin Finansmanına Karşı Eylemler Hakkında
11 Ekim 2011	483- IV	Dini Faaliyetler ve Dini Dernekler Hakkında
8 Ocak 2013	63-V	Terörle Mücadele Konularında Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bazı Yasama Düzenlemelerinde Değişiklik ve Eklmelerin Yapılması Hakkında (Terörle Mücadele Yasası)
3 Temmuz 2014	226- V	Ceza Kanunu
	28-VI	Aşırıcılık ve Terörizme Karşı Eylem Konularına İlişkin Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bazı Yasama

22 Aralık 2016		Düzenlemelerinde Değişiklik ve Eklmelerin Yapılması Hakkında

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

1999 yılına kadar terörle mücadele mevzuatı olmayan Kazakistan, ilk olarak Temmuz 1999'da terörizmle mücadele için yasal ve örgütsel temeli oluşturacak, her türlü mülkiyete sahip devlet organlarının ve örgütlerinin faaliyet düzenini ve vatandaşların terörizmle mücadeleyle ilişkili hak, yükümlülük ve garantilerini tanımlayan *Terörizmle Mücadele Hakkında Yasayı* kabul etmiştir. Yasa, “devlet ve yerel yürütme organları tarafından terörizmi tespit etmek, incelemek, ortadan kaldırmak için uygulanan yasal, ekonomik, sosyal, örgütsel, eğitimsel, propaganda ve diğer önlemlerin bir bütünü” anlamına gelen terörizmin önlenmesinin tanımını formüle eder. “Kazakistan Cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası antlaşma, bu Kanunda yer alan kurallardan farklı kurallar koyarsa, uluslararası antlaşma kuralları uygulanır” ibaresi doğrultusunda zaman zaman bu Yasa’da değişiklikler ve ekler yapılmıştır (Ayupova ve diğerleri 478; 416-I/1999).

Kazakistan, 2004'te Taşkent'teki terörist bombalamalarında Kazak vatandaşlarının katıldığı ortaya çıkarıldığında “yerel nitelikte bir aşırılık sorunu” olduğunu kabul etmiş ve Aşırılıkla Mücadele Yasası'nı kabul ederek yasaklı “aşırılıkçı” örgütlerin yeni, ancak yeterince tanımlanmamış yasal bir kategorisini oluşturmuştur. Kazakistan'ın 2005 tarihli *Aşırılıkla Mücadele Hakkındaki Yasa'sı*, “kişi ve vatandaşın hak ve özgürlüklerini, anayasal yapının temellerini, Kazakistan Cumhuriyeti'nin egemenliğini, topraklarının bütünlüğünü, dokunulmazlığını ve bölünmezliğini ve ulusal güvenliği korumak amacıyla” aşırılığı yasaklamaktadır. Yasa'ya göre, “anayasal sistemin zorla değiştirilmesi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin egemenliğinin, topraklarının bütünlüğünün, dokunulmazlığının ve bölünmezliğinin ihlali, devletin ulusal güvenliği ve savunma kapasitesine zarar verilmesi, iktidarın zorla ele geçirilmesi veya

iktidarın zorla tutulması, yasadışı paramiliter güçlerin oluşturulması, yönetilmesi ve bunlara katılım, silahlı isyanın örgütlenmesi ve buna katılım, toplumsal, sınıfsal çekişmelerin kışkırtılması *siyasi aşırılık*; ırksal, etnik ve genel çekişmelerin kışkırtılması, şiddet veya şiddete teşvik ile ilgili olanlar *ulusal aşırılık* ve dinsel nifak veya çekişmeyi teşvik etmek ve vatandaşların güvenliği, yaşamı, sağlığı, ahlaki veya hak ve özgürlüklerini tehdit eden herhangi bir dinsel uygulamanın kullanılması *dini aşırılıktır*. Diğer aşırılık biçimlerinden farklı olarak dinî aşırılık, inanç ve dinî inançlar için mücadelede önemli bir faktör olarak devletin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün ihlaline karşı dinî sembolleri kullanarak, hükûmet yapılarını zorla ve fetih gücüyle değiştirmeyi amaçlamaktadır. Yasa ile bunlara yönelik mücadele yöntemleri belirlenmiştir. Ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti devlet organları aşırılığı önlemek, tespit etmek ve bastırmak amacıyla yabancı ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmayı ve herhangi bir durumda uluslararası anlaşmaların hükümlerinin geçerli olacağını da kabul etmiştir (31-III/2005; Rızhiçkin 137; Abdrakhman).

2009'da kabul edilen *Suç Gelirlerinin Yasallaştırılmasına (aklanması) ve Terörizmin Finansmanına Karşı Eylemler Hakkında Yasa*, terörizmin ve terörizmin finansmanının önlenmesi ile kitle imha silahlarının yayılmasının ve bunların finansmanının önlenmesi ve durdurulmasıyla ilgili hedefli mali yaptırımların uygulanması mekanizmalarını tanımlar (191-IV/2009).

Aşırılıkçı veya radikal dinî terör örgütleri/gruplarıyla mücadelede Kazakistan'ın aldığı inisiyatiflerden biri de dinî faaliyet ve dernekleri yasal düzenleme içine almaktır. Bu girişimlerden biri, 2011'de kabul edilen *Dini Faaliyetler ve Dini Dernekler Hakkındaki Yasa*'dır. Bu Yasa, "Kazakistan Cumhuriyeti'nin demokratik, laik bir devlet olarak kendini temsil ettiği, herkesin vicdan özgürlüğü hakkını teyit ettiği, dinî inançları ne olursa olsun herkese eşit haklar sağladığı, halkın kültür ve manevi yaşamının gelişmesinde Hanefi İslam ve Ortodoks Hristiyanlığının tarihî rolünü tanıdığı, diğer

dinlere saygı gösterdiği, Kazakistan halkının manevi mirasıyla birleştiği, dinler arası uyumun, dinî hoşgörünün ve vatandaşların dinî inançlarına saygı gösterilmesinin önemini kabul ettiği gerçeğine dayanmaktadır”. Bu Yasa ile, dinî kurumlar yeniden kayıt altına alınmış ve özerk yapıya sahip Kazakistan Müslümanları Dini İdare Başkanlığı ve ona bağlı kuruluşlara resmî çalışma izinleri verilmiştir. Dinî oluşumların devletle ilişkisi belirlenmiş, devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmeleri ve siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştır (483-IV/2011).

Terörle Mücadele Konularında Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bazı Yasama Düzenlemelerinde Değişiklik ve Eklmelerin Yapılması Hakkındaki 2013 tarihli Yasa’sı devletin terörle mücadele çabalarında insan haklarına saygı gösterilmesini ve bu hakların korunmasını güvence altına almış ve terörle mücadele yükünü sadece istihbarat servislerine ve güvenlik güçlerine yüklemek yerine, sivil toplumla bağlantı kurmak için temelini genişletmiştir. Terörle mücadeleye yardımcı olmak için sivil topluma yapılan bu çağrı, Yasa’yı Orta Asya’da benzersiz kılmıştır. Yasa’yı önemli kılan unsurlardan biri de terörizme verilen desteğin sosyal temelini azaltmak için güvenlik güçleri ve vatandaşlar arasında iş birliğini kolaylaştıran bir “yurttaşlık bilincinin” geliştirilmesini sağlamayı amaçlamasıdır (63-V/2013; McDermott).

2014 tarihli Kazakistan Cumhuriyeti Ceza Kanunu kamu güvenliğine ve kamu düzenine karşı suçlar/Madde 255’de “terör eylemi”, “patlama, kundaklama veya insanlara ölüm tehlikesi yaratan diğer eylemler, bu eylemlerin kamu güvenliğini ihlal etmek, halkı korkutmak, Kazakistan Cumhuriyeti devlet organlarının, yabancı devletlerin veya uluslararası kuruluşların karar alma süreçlerini etkilemek, savaş kışkırtıcılığı yapmak veya uluslararası ilişkileri karmaşık hale getirmek amacıyla yapılması halinde önemli maddi hasara neden olması veya diğer sosyal açıdan tehlikeli etkilere yol açması ve ayrıca belirtilen eylemlerin aynı amaçlarla yapılması tehdidi” olarak tanımlanmış ve buna yönelik cezalar belirlenmiştir. Yasa, ayrıca terörizmin finansmanını neyin

oluşturduğuna dair tanımları netleştirmiştir (226-V/2014; “Kazakhstan: Law No. 226-V”; Ayupova ve diğerleri 478).

2016'daki terör saldırıları sonrası terörizmle mücadelede yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmış ve ceza mevzuatında değişiklikler yapılması öngörülmüştür. Aralık 2016'daki *Aşırılık ve Terörizme Karşı Eylem Konularına İlişkin Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bazı Yasama Düzenlemelerinde Değişiklik ve Eklmelerin Yapılması Hakkında* Yasa ile terörizmin asıl finansman kanalları olan yasa dışı uyuşturucu trafiği, silah satışı ve göç alanında sıkı tedbirler alınmıştır (28-VI/2016). 2017'den itibaren de terörizm suçunun cezai sorumluluğu sıkılaştırılmıştır. Kazakistan ceza mevzuatı teröristler için en ağır cezalar olarak müebbet hapis ve ölüm cezasını öngörürken, 2017 yılında da terör suçları tanımına giren on bir suç için hapis cezaları artırılmıştır. 10 Mart 2017 tarihli anayasa değişiklikleri uyarınca Anayasa'nın 10. maddesine “terör suçları işlemek ve zarar vermek” suçundan mahkeme kararıyla “vatandaşlıktan çıkarılma”ya imkân tanıyan bir hüküm de eklenmiştir (51-VI/2017; Rızhiçkin 140; “Kazakistan'da terörle mücadele yasası kabul edildi”).

Terörizmin ve aşırılık finansmanının önünün kesilmesine yönelik olarak finansal işlemler izlenmekte ve şüpheli işlem görülen hesaplar dondurulmaktadır. 2017'den bu yana Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Mali İzleme Komitesi terörizm ve aşırılık finansmanı ile ilişkili örgüt ve kişilerin listesini internet sitesinde yayınlamaktadır (Rızhiçkin 142). Kazakistan, teröristlere çevrimiçi katılımı önlemek için de 2017 yılında bir “Siber Güvenlik Konsepti”ni geliştirmiştir. Bu girişim, radikal akımlara olan ilgiyi azaltmak için önemli bir yöntem haline gelmiştir (407/2017).

Kazakistan'da örgütlerin amaçları ve faaliyetleri Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası ve Yasaları ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin katıldığı uluslararası antlaşmalarla çelişiyorsa “terör örgütü” olarak kabul edilir. Nitekim 2004'ten itibaren birçok terör örgütü/aşırılık

yanlısı grubun Kazakistan Cumhuriyeti topraklarındaki faaliyetleri yasaklanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Kazakistan Topraklarında Faaliyetleri Yasaklanan Terör Örgütleri/Aşırılık Yanlısı Gruplar

Yasaklama Tarihi	Yasaklanan Örgüt/Grup
15 Ekim 2004	<i>El Kaide</i>
15 Ekim 2004	<i>Özbekistan İslami Hareketi</i>
15 Ekim 2004	<i>Doğu Türkistan İslami Hareketi</i>
15 Ekim 2004	<i>Kürdistan Halk Kongresi</i>
15 Mart 2005	<i>Asbat el-Ensar</i>
15 Mart 2005	<i>Müslüman Kardeşler</i>
15 Mart 2005	Taliban Hareketi ¹
15 Mart 2005	<i>Orta Asya Mücahitleri Cemaati</i>
15 Mart 2005	<i>Leşker-i Tayyibe</i>
15 Mart 2005	<i>Sosyal Reform Derneği</i>
28 Mart 2005	Hizb-ut Tahrir (Aşırılık Yanlısı Grup)
17 Kasım 2006	<i>AUM Shinrikyo</i>
17 Kasım 2006	<i>Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü</i>
5 Mart 2008	<i>Türkistan İslam Partisi</i>

¹ BM Güvenlik Konseyi'nin Taliban'ı terör örgütü listesinden silmesi üzerine Kazakistan da Taliban hareketinin BM uygulamalarına uygun olarak listeden çıkarılmasına karar vermiştir (Teslova).

25 Kasım 2011	<i>Cund el-Halifat (Halifeliliğin Askerleri)</i>
7 Haziran 2012	<i>“Güven Eğitim Hayat”</i>
26 Şubat 2013	<i>Tebliğ Cemaati</i>
18 Ağustos 2014	<i>Tekfir vel-Hicret</i>
15 Ekim 2015	<i>İŞİD (DEAŞ)</i>
15 Ekim 2015	<i>El-Nusra Cephesi</i>

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur: “Counter-terrorism in Kazakhstan” 13; “The list of prohibited foreign organizations in Kazakhstan”; “Terör örgütlerinin listesi”; “Kazakistan’da 7 büyük terör örgütü yasaklandı”

Her geçen gün ulusal güvenliği tehdit eden çok sayıda yeni bir meydan okuma ve risk yelpazesi ortaya çıkmaktadır. Bu koşullarda ulusal sistemin, bireylerin, toplumun ve devletin şiddet içeren nitelikteki aşırılık yanlısı tezahürlerinden ve terör tehditlerinden güvenilir bir şekilde korunması için mevcut mekanizmada iyileştirmeler yapılması ihtiyacı doğmaktadır. Bu nedenle “2013-2017” ve “2018-2022” yılları için Kazakistan Cumhuriyeti’nde dinî aşırılık ve terörizmle mücadele devlet programları onaylanmıştır. Bu programlar, dinî aşırılık ve radikalizmin yayılmasını önlemek için çeşitli tedbirleri öngörmektedir (Abdrakhman; 648/2013; 124/2018).

1.2.2. Kurumsal Düzenlemeler

Terörle ve aşırılıkla mücadele için belirlenen bu yasal düzenlemelerin koordinasyonu ve yürütülmesi için Kazakistan kurumsallaşma sürecine de hız vermiştir. Kazakistan Cumhuriyeti’nde terörle mücadele alanındaki faaliyetlerin koordinasyonundan sorumlu yetkili devlet organı, 1992’de kurulan *Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Komitesi*’dir. Aralık 2003’te de Cumhurbaşkanı’nın kararnamesi ile terörizm ve dinî aşırılığın tezahürleriyle mücadelede tüm güvenlik teşkilatlarının en etkili

şekilde çalışması için Ulusal Güvenlik Komitesi bünyesinde *Terörle Mücadele (Antiterör) Merkezi* kurulmuş ve tüm özel yapıların, kolluk kuvvetlerinin ve diğer teşkilatların faaliyetlerini koordine etmekle görevlendirilmiştir. Merkezde İçişleri ve Savunma Bakanları da dahil olmak üzere tüm güvenlik teşkilatlarının başkanları yer almaktadır (Karin; “Countering Terrorism a”; 124/2018).

Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı *Aşırılıkla Mücadele Dairesi*, İçişleri Bakanlığı’nın aşırılıkla mücadele ve terörizm alanındaki görevlerini organize eden ve uygulayan yapısal bir bölümüdür. 2011 yılında, Cumhuriyetin tüm bölgesel bölümlerinde Aşırılıkla Mücadele Daireleri oluşturulmuştur (“Aşırılıkla Mücadele”).

2005 yılında kurulan *Terörizm ve Aşırılıkla Mücadele Uzmanları Eğitim Merkezi*, İçişleri Bakanlığı Akademisi bünyesinde faaliyet göstermektedir (Rızhiçkin 144).

Ülkedeki terörist tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik ek kuvvetlerin oluşturulması da terörle mücadelenin önemli bir aşamasıdır:

- 1990 yılında Rus İstihbarat ve Gizli Servisi KGB bünyesinde Alma Ata’da oluşturulan (Alfa Grubu), 1993’ten itibaren de Ulusal Güvenlik Komitesi’nin emrine devredilen *Arystan Birimi*, bireye, topluma ve devlete yönelik diğer tehlikeli suç saldırılarını bastırmayı amaçlayan özel amaçlı bir birimdir ve Ulusal Güvenlik Organları Hakkında Yasası’nın 11. maddesi gereği “Milli Güvenlik Komitesi Başkanı tarafından belirlenen prosedüre uygun olarak ulusal güvenlik organları tarafından yürütülen operasyonel-savaş ve diğer faaliyetlere” katılmaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Servisi’nin “A” Güvenlik Servisi’nin Hizmeti”; Rızhiçkin 144; “Kazakistan terörle mücadele birimi Arystan”).
- 1996 yılında İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan ve doğrudan İçişleri Bakanı’na bağlı olan *Sunkar Birimi*, askerlerin ülkenin herhangi bir bölgesinde hizmet ve muharebe görevlerini yerine getirmek üzere acil

transferine olanak sağlayan mobil bir birliktir. Görevlerinden biri de aşırılık ve terörizm eylemlerinin bastırılmasıdır ("9 Haziran - Askeri Personel ve Özel Kuvvetler Birliği Günü").

- 1998 yılında İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan ve doğrudan İçişleri Bakanı'na bağlı olan *Arlan Birimi*, organize suç örgütleriyle mücadele etmeyi amaçlayan özel amaçlı bir birimdir. Eğitim sürecinin önemli bir kısmı terörle mücadeleyle ilgilidir ("9 Haziran - Askeri Personel ve Özel Kuvvetler Birliği Günü").

- 1999 yılında İçişleri Bakanlığı iç birliklerinin bir parçası olarak (Ulusal Muhafızların Başkomutanlığı'na bağlı) oluşturulan özel amaçlı birim *Burkit*, terörle mücadeleye ve terör eylemlerini bastırmaya yönelik özel operasyonlara katılmaktadır ("9 Haziran - Askeri Personel ve Özel Kuvvetler Birliği Günü").

- 2003 yılında İçişleri Bakanı'nın emriyle, ayrı bir devriye polis taburunun parçası olarak özel amaçlı bir birim olarak oluşturulan *Özel Hızlı Müdahale Ekibi (SOBR)*'nin görevlerinden biri de terörle mücadeledir ("Bugün Özel Hızlı Müdahale Birimi'nin kuruluşunun 20. yıl dönümü"; "9 Haziran - Askeri Personel ve Özel Kuvvetler Birliği Günü").

Kazakistan, Dinde Radikalleşme ve Aşırılığı Önlemeye yönelik kurumsallaşmaya da 2005 yılından itibaren hız vermiştir. Bu amaçla 2005'te *Din İşleri Komitesi*; 2007'de *Dini Konular Bilimsel Araştırma ve Analitik Merkezi*; 2008'de *Uluslararası Kültürler ve Dinler Merkezi*; 2011'de *Din İşleri Ajansı*; Uluslararası Kültürler ve Dinler Merkezi bünyesinde: *Bilimsel ve Metodolojik Konsey*, *Medyada Dini Konuların Ele Alınması Metodolojik Konseyi* ve *Kazakistan Din Alimleri Kongresi*; 2016'da da toplumdaki radikalleşmeyi ve yıkıcı dinî öğretilerin halk arasında yayılmasını önlemek amacıyla devlet sisteminin iyileştirilmesine yönelik bir sonraki aşama olarak *Diyanet İşleri ve Sivil Toplum Bakanlığı* oluşturulmuştur (Rızhiçkin 137-138; "Din İşleri ve Sivil Toplum

Bakanlığı kuruldu”; “International Center of Cultures and Religions”).

2014 yılında, terörizm veya aşırılıktan hüküm giymiş mahkumlar için *Akniet (AQNIET) Cumhuriyetçi Rehabilitasyon Merkezi* açılmıştır. Merkez, dinî radikalizm ve hoşgörüsüzlüğe karşı toplumun gücünü güçlendirmeyi ve uyumlu hale getirmeyi amaçlayan bir sivil toplum kuruluşudur. Bunun dışında Devlet, bölgesel rehabilitasyon merkezlerinin açılmasını desteklemiştir (“Hakkımızda”).

2. Kazakistan’ın Terörizmle Mücadelede Bölgesel ve Uluslararası Örgütlerle Ortaklıkları ve Bölge Devletleriyle İş Birlikleri

Uluslararası terör ve aşırılıkla mücadelenin tüm kademelerde devletlerarası karşılıklı etkileşimi gerektirdiğinin bilincinde olan Kazakistan söz konusu alanda bir dizi uluslararası anlaşma ve sözleşmeleri imzalamış, bölgesel ve uluslararası örgütlerle ortaklık içinde olmuştur. (Tablo 3)

Tablo 3: Kazakistan’ın Üye Olduğu Terörle Mücadele Kapsamında Ortaklık Kurulan Bölgesel ve Uluslararası Örgütler

Bölgesel Terörle Mücadele Kuruluşları
<i>Asya’da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK)</i> Asya’da barış ve güvenliği sağlamak için etkili bir yapı kurma fikri ilk olarak Kazakistan Cumhuriyeti’nin Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 5 Ekim 1992’de BM Genel Kurulu’nun 47. oturumunda önerilmiş, Konferans’ın kurucu belgesi olan Almatı Yasası 2002’de kabul edilmiştir. AİGK’nın temel amacı üye ülkeler arasında güven ve iyi niyet ortamı yaratmaktır. AİGK Güven Artırıcı Önlemler Kataloğu, güven artırıcı önlemleri beş boyutta belirlemektedir: ekonomik, çevresel, insani, askerî-politik ve yeni zorluk ve tehditlere karşı koyma (“CICA”) -“Terörizmin Ortadan Kaldırılması ve Medeniyetler Arası Diyalogun Geliştirilmesi Hakkında Bildiri” (2002)

- “Yeni Asya, Barış, İstikrar için Diyalog, Güven ve Koordinasyonun Güçlendirilmesi Bildirgesi” (2014)

-“Diyalog Yoluyla Asya'da Barış, Güvenlik, İstikrar ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Teşviki Bildirgesi” (2016),

(“Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA)”)

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Terörle Mücadele Merkezi

Haziran 2000 tarihli BDT üye devletlerinin Devlet Başkanları Konseyi Kararı ile kurulan merkez, terörizm ve aşırıçılıkla mücadele alanında BDT güvenlik teşkilatları ve özel servislerinin iş birliğinin koordinasyonunu sağlayan BDT'nin daimî uzmanlaşmış bir kuruluştur. (“About CIS ATC”)

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi

2004 yılında kurulan Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi'nin temel görevi, ŞİÖ üyesi devletler arasında terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıçılık faaliyetlerine karşı ortak hareketi koordine etmek ve yürütmektir (Altundağ 112)

Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

Örgüt, 1992'de Taşkent'te (Özbekistan) Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu (RF), Tacikistan ve Özbekistan başkanları tarafından imzalanan Kollektif Güvenlik Antlaşması'ndan kaynaklanmaktadır. Daha sonra Azerbaycan, Belarus ve Gürcistan (1993) da antlaşmaya katılmış ve Antlaşma, 1994'te yürürlüğe girmiştir. 2002'de, Anlaşmanın kolektif güvenlik alanında ortak çıkarları olan bağımsız demokratik devletleri birleştiren uluslararası bir bölgesel Örgüt olarak mevcut statüsünün yasal olarak kaydedilmesiyle Örgüt niteliğini kazanmıştır. (2012'de Özbekistan Cumhuriyeti üyeliğini askıya aldı) Örgüt'ün işlevselliği daha ziyade geleneksel askeri tehditlerin yanı sıra yeni tehdit ve endişelere (uyuşturucu trafiği, terörizm, kaçak göç vb) karşı koymayı da birleştirebilmesinden ibarettir. (“History of creation, fundamentals of activity, organizational structure”; Semerikov)

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)

AGİT, Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğündeki terörizme karşı uluslararası çabalara kapsamlı bir katkıda bulunmakta, terörizmin tezahürlerinin yanı sıra terörist örgütlerin eleman toplama ve destek kazanma koşullarını doğurabilecek çeşitli sosyal, ekonomik, politik ve diğer faktörleri ele almaktadır. Bu çabalar, AGİT Terörle Mücadele için Konsolidasyon Çerçevesi uyarınca BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları tarafından yönlendirilmekte ve desteklenmektedir. (“Countering terrorism b”)

Avrasya Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanı ile Mücadele Grubu

Kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele konusunda Avrasya grubu, Belarus, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Hindistan, RF, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere 9 ülkeden oluşan bir bölgesel kuruluştur. 2004'te Moskova'da Kuruluş Konferansı kararıyla ve RF'nun girişimiyle, Mali Eylem Görev Gücü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve diğer birkaç ülkenin desteğiyle kurulmuştur. Grup, mevcut Mali Eylem Görev Gücü tarzı bölgesel gruplara dahil olmayan Avrasya bölgesi ülkeleri için oluşturulmuştur ve uluslararası terörizm tehdidini azaltmada önemli bir rol oynaması ve devletlerin finansal sistemlerinin şeffaflığını, güvenilirliğini ve güvenliğini ve kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele için uluslararası altyapıya daha fazla entegrasyonunu sağlaması amaçlanmıştır. (“About EAG”)

C5+1 Bölgesel İş Birliği

Beş Orta Asya ülkesi ve ABD'nin ortak endişe duyulan meseleler üzerine görüşmek, bunlar üzerine çalışmak amacıyla 2015'ten beri yıllık toplantılar şeklinde devam eden ortaklıktır. Bu meselelerden biri de terörle mücadeledir. 2022 yılında C5+1 Sekreteryası ve ekonomi, enerji, çevre ve güvenlik çalışma grupları kurulmuştur. (“C5+1 ülkelerinin liderlerinin ortak açıklaması”)

Uluslararası Terörle Mücadele Kuruluşları
<i>BM Terörle Mücadele Komitesi</i> 2001'de ABD'ne yönelik 11 Eylül saldırılarının ardından, Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 1373 (2001) sayılı kararı kabul etmiş ve bu kararla ilk kez Konsey'in özel bir Terörle Mücadele Komitesi kurulmuştur. Komite'de üye devletlerin terörizm ve yabancı terörist savaşçıların ortaya çıkan tehditlerine etkili bir şekilde karşı koymak için üstlenmeleri gereken yeni önlemleri ana hatlarıyla belirten kararlar almaktadır. ("About us b")
<i>BM Terörle Mücadele Merkezi</i> 2017 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 71/291 sayılı Kararı ile kurulmuştur. ("About us a")
<i>BM Orta Asya İçin Ortak Eylem Planı</i> 2011 yılında Orta Asya için Ortak Eylem Planı, Orta Asya Devletleri tarafından yapılan üst düzey bir toplantıda kabul edilmiştir. BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi'ne ve güçlendirilmiş uluslararası ortaklığa dayalı ortak bir yaklaşımla terörizm tehdidini ele almak üzere tasarlanmış ilk bölgesel çerçevedir. ("Counter-terrorism in Central Asia")
<i>BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi</i> 1997'de kurulan ofis, terörizm ve şiddet içeren aşırılığın gelişen tehditlerini önlemek ve bunlara karşı koymak için Üye Devletlerle birlikte çalışır. ("UN Office on Drugs and Crime")
<i>Nükleer Terörizm ile Mücadele Küresel Girişimi</i> Girişim, nükleer terörizmi önlemek, tespit etmek ve yanıt vermek için küresel kapasiteyi (özellikle de nükleer ve radyolojik malzemelerin satın alınması, taşınması veya kullanılmasına yönelik) güçlendirmeye kendini taahhüt eden 89 ulusun ve altı uluslararası kuruluşun 2006'da oluşturduğu gönüllü ortaklığıdır. ("Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism"; "The Global Initiative To Combat Nuclear Terrorism")

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bölgesel ve uluslararası örgütlerle olan ortaklıklar, Orta Asya'daki aşırılık ve terörizm tehdidi ile bölge güvenliğine yönelik iş birliklerini olumlu yönde etkilemiş ve bölge devletleri arasındaki diplomatik ve askerî ilişkilerini de kesin olarak güçlendirmiştir. Bu iş birliklerinin ikili ya da çok taraflı olarak devam etmesinde Kazakistan'ın önderliği önemlidir. Kazakistan, bölgede artan tehditler dikkate alındığında, Orta Asya ülkelerinin güvenlik alanında iş birliğini ve koordinasyonu güçlendirmesi gerektiği ortaya koymuş ve sınır ötesi modern tehditlerle daha etkin bir şekilde mücadele edebilmek için ülkeler arasında bilgi alışverişi mekanizmalarının geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bunun için güvenlik ve istikrar alanında etkili diyalogun gerektiğine inanan Kazakistan, buna yönelik girişimlerde de bulunmuştur ("Güvenlik işbirliği").

Bu kapsamda Özbekistan ile stratejik ortaklık geliştirilmiş ve bu çerçevede bölge güvenliğine yönelik iş birlikleri (dış politika, savunma ve güvenlik, terörizm, dini aşırılık, organize ve siber suçlar, yasadışı göç, insan ticareti, yeni zorluklar ve silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi güvenlikle mücadele konularında yakın iş birliği) içinde olunmuştur. Kırgızistan ve Özbekistan ile olası terörist saldırılarına karşı ortak mücadele için güvenlik anlaşmaları imzalamıştır. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'la birlikte terörizm, siyasi ve dinî aşırılık, ulusötesi organize suçlar ve tarafların istikrar ve güvenliğine yönelik diğer tehditlere karşı mücadelede ortak eyleme ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır: buna göre, devletler teröristlere, aşırılık yanlılarına sığınma veya yardım sağlamayı reddedeceklerini ve bu amaçla onları cezai sorumluluk altına almaya ve suçluların iadesine ilişkin uluslararası anlaşmalar temelinde ilgili devlete teslim etmeye çalışacaklarını teyit etmekteydiler. Kazakistan, bölgesel güvenliğin sağlanmasında Afganistan'ın istikrarının önemine de vurgu yapmış ve Afganistan'ın bölgesel ilişkilerde aktif olarak yer alması ve bölgenin ekonomik ve siyasi süreçlerine entegre edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu amaçla Özbekistan'la birlikte, bölgesel altyapı, enerji, ticaret, yatırım, transit

ve ulaşım projelerinin teşviki yoluyla Afganistan'ın kalkınma potansiyeline katkıda bulunarak Orta Asya'nın güvenliğini artırma çabalarına öncülük etmiştir (97-II/2000; Aben 55; "Kazakistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti Güvenlik Konseyleri yetkilileri arasında genişletilmiş planlı istişareler gerçekleştirildi"; "Güvenlik işbirliği").

3. Kazakistan ve Bölge Devletlerinin Terörle Mücadeledeki Başarısının Küresel Terörizm Endeksiyle Analizi

Akademik çalışmalarda güvenilir bir kaynak olarak görülen Küresel Terörizm Endeksi, bu çalışmanın analizinde kullanılarak Kazakistan'ın terörizmle mücadelesinin ve iş birliği içinde bulunduğu bölge devletlerinin (Türkmenistan hariç) "terörle mücadeledeki" başarısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dünya nüfusunun %99.7'sini kapsayan 163 ülkedeki terörizm etkisini analiz eden Küresel Terörizm Endeksi (Global Terrorism Index/GTI), olaylar, ölümler, yaralanmalar ve rehinelere kapsayan dört göstergeden oluşan bileşik bir ölçümdür. GTI, terörizmin etkisi üzerine ülkelerin sıralamasını sağlamak için bileşik bir puan üretir ve her ülkeyi 0'dan 10'a kadar bir ölçekte puanlar. Burada "0" terörizmin hiçbir etkisi yok demekken, "10" terörizmin en yüksek ölçülebilir etkisini temsil eder ("Global Terrorism Index").

Aşağıdaki Tablo, Türkmenistan hariç dört bölge ülkesinin 2011-2024 arasındaki terörizm endeksleri ve 163 ülke sıralamasındaki yerini göstermektedir.

Tablo 4: Küresel Terörizm Endeksleri (2011-2024)

Yıl	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
2011	3.46 (38)	1.24 (72)	3.90 (32)	1.40 (69)
2012	2.84 (47)	0.76 (84)	3.21 (40)	0.92 (79)

2013	2.20 (53)	0.45 (88)	2.52 (49)	1.87 (59)
2014	1.54 (66)	0.06 (100)	1.97 (57)	1.32 (69)
2015	1.04 (78)	0.44 (89)	0.35 (96)	0.78 (82)
2016	2.93 (52)	0.23 (95)	0.18 (100)	1.22 (75)
2017	2.28 (60)	0.12 (101)	1.17 (72)	0.79 (80)
2018	1.68 (68)	0.06 (107)	4.56 (29)	0.38 (94)
2019	1.10 (77)	0.03 (110)	4.22 (35)	0.19 (100)
2020	0.70 (78)	0	3.54 (40)	0.10 (94)
2021	0	0	2.81 (47)	0
2022	0	0.72 (72)	2.21 (53)	0
2023	0	0.42 (80)	0.87 (71)	0
2024	0	0.23 (90)	1.00 (70)	0

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur: "Global Terrorism Index"; "Terrorism Index | Asia"

2011 yılında Taraz'da 2016'da Aktobe ve Almatı'daki terör eylemlerinin Kazakistan'da can ve mal kayıplarına yol açması ile Kazakistan, "terörle mücadeleyi" devlet politikalarının önceliği haline getirmiş ve buna yönelik yasal düzenlemeler ve kurumsal altyapıya ağırlık vermiştir. Bu yıllardan itibaren de terörizm tehdidini ele almak üzere tasarlanmış hem bölgesel hem de uluslararası örgütler ve girişimler içinde olunmuş, bölge ülkeleriyle ortak projeler üretilmiştir. Bu politikalar sonucunda, tablodan da anlaşılacağı gibi Kazakistan'ın terörizmle mücadele kapsamındaki girişimleri olumlu sonuç vermiş ve son dört yılda da "terör eylemleriyle" anılmayan bir ülke olmayı başarmıştır. Benzer bir

gelişme Kırgızistan için de geçerlidir. Özbekistan ve Tacikistan için de ilk yıllardaki oranlarla kıyaslandığında terörizm konusunda önemli bir gelişme ve düşüş yaşandığı görülmektedir. Nitekim Özbekistan 2011 yılında 163 ülke arasında 72. sıradayken, 2024'te 90. sıraya, Tacikistan da 2011 yılında 32. sıradayken, 2024'te 70. sıraya yükselerek çok daha iyi bir noktaya gelmeyi başarmışlardır. Bu başarı ülkelerin bireysel çabası dışında Kazakistan'ın bölgedeki güvenliğe yönelik çabalarının da bir ürünüdür.

Sonuç

Orta Asya bölge devletlerinin güvenliğini tehdit eden sorunlardan biri de bölgeyle birlikte uluslararası güvenliği de tehdit eden “terörizm” olmuştur. Bölgenin jeostratejik ve jeopolitik yapısı, bir yandan bu tehdidi artırırken diğer yandan buna yönelik mücadeleyi de zorlaştırmaktadır. Bireysel mücadelenin önemi dışında Orta Asya ülkeleri ancak güçlerini birleştirerek bu tehditlere etkili bir şekilde karşı koyabileceklerinin farkındadırlar. Bu ülkelerden biri olan Kazakistan hem bireysel mücadelesi hem de iş birliğine yönelik liderliğiyle “terörizmle mücadelede” bölgede önemli bir aktör olmayı başarmış, alınan kararlarda ve uygulanmasında öncülük etmiştir.

Kazakistan, terörizmi uzun yıllar bir dış tehdit olarak görse de 2000'li yıllardan itibaren bu gerçeğe yüz yüze kalmasıyla birlikte “terörizmle mücadeleye” hız vermiştir. Bir yandan ülke içinde bu mücadeleye yönelik ciddi yasal düzenlemeler getirilirken bir yandan da bunları yürütecek kurumsal alt yapıyı güçlendirmiştir. Bunun dışında bölgesel ve uluslararası örgütlerle olan ortaklıklar çerçevesinde karar alıcı ve uygulayıcı bir ülke olarak dikkat çekmiş ve inisiyatif almaktan çekinmemiştir.

Bölge güvenliğini tehdit eden tüm diğer sorunlar gibi terörizmle mücadele konusunda da bölge ülkeleriyle iş birliğinin gerekliliğinin farkında olan Kazakistan, örgütlerle ortaklıklar dışında bölge ülkeleriyle de diplomatik ve stratejik ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda bu ülkeleri bir araya getirecek görüşmelere öncülük etmiş, ikili ya da çok taraflı anlaşmalar içinde

olmuş ve bu anlaşmalar kapsamında üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. Tüm bu girişimler hem ülke hem de bölgenin terörizmle mücadelesine dolayısıyla da bölge güvenliğine büyük katkı sağlamıştır. Nitekim bölge ülkelerinin küresel terörizm indekslerindeki yeri de bunu ispatlamaktadır.

Kaynakça

- (124/2018) Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы, (Kazakistan Cumhuriyeti'nde 2018-2022 Dini Aşırılıkçılık ve Terörizmle Mücadele Devlet Programının onaylanması hakkında) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000124> (24.01.2025).
- (191-IV/2009) On Counteraction of Legitimization (Laundering) of Incomes Received by Illegal Means, and Financing of Terrorism, The Law of the Republic of Kazakhstan dated 28 August 2009 No. 191-IV., *Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*, https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z090000191_ (18.01.2025).
- (226-V/2014) Penal Code of the Republic of Kazakhstan, The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan, *Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*, <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226> (21.01.2025).
- (28-VI/2016) Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы, (Kazakistan Cumhuriyeti'nin aşırılık ve terörizmle mücadeleyle ilişkin bazı mevzuat düzenlemelerine ilişkin değişiklik ve eklemeler hakkında) Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 22 желтоқсандағы № 28-VI ҚРЗ, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000028> (19.01.2025)
- (31-III/2005) О противодействии экстремизму, (Aşırılıkla mücadele konusunda) Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года № 31-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.08.2024 г.), https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865 (17.01.2025).
- (407/2017) Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын (Қазақстанның киберқалқаны) бекіту туралы, (Siber Güvenlik Konseptinin Kazakistan Siber Kalkanı onaylanması hakkında) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000407> (23.01.2025).
- (416-I/1999) Терроризмге қарсы күрес туралы, (Terörle mücadele konusunda) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13

- шілдедегі № 416-I Заңы, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416_/history (16.01.2025).
- (483-IV/2011) On Religious Activities and Religious Associations, The Law of the Republic of Kazakhstan dated 11 October, 2011 No. 483-IV., *Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*, <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000483> (18.01.2025).
- (51-VI/2017) On Introducing Amendments and Additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, The Law of the Republic of Kazakhstan dated March 10, 2017 No. 51-VI 3PK, *Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan*, <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1700000051> (21.01.2025).
- (63-V/2013) Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы, Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 8 қаңтардағы № 63-V Заңы, (Kazakistan Cumhuriyeti'nin 8 Ocak 2013 tarihli ve 63-V sayılı Kazakistan Cumhuriyeti'nin Terörle Mücadeleye İlişkin Bazı Mevzuatına Değişiklik ve Ekler Yapılmasına Dair Kanunu) *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000063> (18.01.2025).
- (648/2013) Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 қыркүйектері № 648 (Kazakistan Cumhuriyeti'nde 2013-2017 Yılları Arasında Dini Aşırılıkçılık ve Terörizmle Mücadele Devlet Programı Hakkında, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 24 Eylül 2013 tarihli ve 648 sayılı Kararnamesi) Жарлығы, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000648> (28.01.2025)
- (97-II/2000) Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы арасындағы терроризмге, саяси және діни экстремизмге, ұлтаралық ұйымдасқан қылмысқа және Тараптардың тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне өзге де қауіп-қатер төндіруге қарсы күрес жөніндегі бірлескен іс-қимыл туралы шартты бекіту туралы, (Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti arasında terörizm, siyasi ve dini aşırılıkçılık, ulusötesi örgütlü suç ve Tarafların istikrar ve güvenliğine yönelik diğer tehditlerle mücadele için ortak eyleme ilişkin Anlaşmanın onaylanması üzerine) Қазақстан

- Республикасының Заңы 2000 жылғы 9 қараша N 97-II, *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі*, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000097_/compare (08.02.2025).
- “9 Haziran - Askeri Personel ve Özel Kuvvetler Birliği Günü (9 июня - День военнослужащего и сотрудника подразделений спецназа), *Министерство внутренних дел Республики Казахстан*, 2022, <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/386302?lang=ru> (03.02.2025).
- Abdrakhman (Абдрахман), Б. (2023). Экстремизм мен терроризмге қарсы күрес заман талабы (Аşırılıkçılık ve Terörizmle Mücadele Çağımızın Bir Gereğidir.), *centre-tur.kz*, <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/zaiyrly-memleket/ekstremizm-men-terorizmge-qarsy-kures-zaman-talaby-832/> (17.01.2025).
- Aben, D. (2019). Regional Security in Central Asia: Addressing Existing and Potential Threats and Challenges, *Eurasian Research Journal*, Vol. 1, No. 1, ss.51-65.
- About CIS ATC, *The Commonwealth of Independent States Anti – Terrorism Center*, <https://eng.cisatc.org/132> (06.02.2025).
- About EAG, *EAG Eurasian Group*, <https://eurasiangroup.org/en/about-eag> (07.02.2025).
- About us a, *UN Office of Counter-Terrorism*, <https://www.un.org/counterterrorism/about> (08.02.2025).
- About us b, *UN United Nations Security Council - Counter-Terrorism Committee (CTC)*, <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/content/about-us> (08.02.2025).
- Altundağ, Zehra. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü, *Avrasya Etüdleri*, Cilt.49, Sayı.1, ss.99-124.
- Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) (Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес (АӨСШК), *Қазақстан Республикасының Қазан (РФ) қаласындағы Бас консулдығы*, 2021, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kazan/press/news/details/253423?lang=kk&ysclid=m62c6af19f478768179> (06.02.2025).
- Аşırılıkla mücadele (Экстремизмге қарсы іс-қимыл), *Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі*, <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/activities/10764?lang=kk&ysclid=lwjsowl> (02.02.2025).

Ayupova (Аюпова), З.К. ve diğerleri. (2021). Правовая Политика Республики Казахстан В Противодействии Терроризму И Религиозному Экстремизму, (Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hukuki Politikası Ve Terörizm Ve Dini Aşırılıkla Mücadele) *Всероссийский криминологический журнал*, No.15, C.4, ss.476-483.

Bugün Özel Hızlı Müdahale Birimi'nin kuruluşunun 20. yıl dönümü (Сегодня исполнилось 20 лет со дня образования специального отряда быстрого реагирования), Департамент полиции Костанайской области, 2023, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-kostanay/press/news/details/524758?lang=ru> (23.01.2025)

C5+1 ülkelerinin liderlerinin ortak açıklaması (C5+1 елдері көшбасшыларының бірлескен мәлімдемесі), *Қазақстандағы АҚШ Елшілігі мен Консулдығы*, 2023, <https://kz.usembassy.gov/kk/c51-leaders-joint-statement/> (07.02.2025).

CICA, <https://www.s-cica.org/index.php?view=page&t=about> (04.02.2025).

Countering Terrorism a, *National Security Committee of the Republic of Kazakhstan*, <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/activities/146?lang=en&ysclid=m5ybnc3m1517976567> (01.02.2025).

Countering Terrorism b, *osce*, <https://www.osce.org/countering-terrorism> (07.02.2025).

Counter-Terrorism 1, *Introduction to International Terrorism, United Nations Office on Drugs and Crime*, Vienna, 2018, ss.1-24, https://www.unodc.org/documents/e4j/18-04932_CT_Mod_01_ebook_FINALpdf.pdf (15.01.2025).

Counter-terrorism in Central Asia, *UN Office of Counter-Terrorism, UN Counter-Terrorism Centre (UNCCT)*, <https://www.un.org/counterterrorism/cct/counter-terrorism-in-central-asia> (07.02.2025).

Counter-terrorism in Kazakhstan: Why the death penalty is no solution, *Penal Reform International*, 2013, ss. 1-27, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/10/Counter-terrorism-in-Kazakhstan-final.pdf> (23.01.2025).

Din İşleri ve Sivil Toplum Bakanlığı kuruldu (Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі құрылды), *muftyat.kz*, 2016, <https://www.muftyat.kz/kk/news/country/2016-09-14/8172-din-isteri-zhne-azamattyk-kogam-ministrliги-kuryld/> (03.02.2025).

- Duysen (Дүйсен), A. (2024). Қазақстандағы террористік актілер, (Kazakistan'daki terör eylemleri) *centre-tur.kz*, <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/teris-agym/qazaqstandagy-terroristik-aktiller-864/> (16.01.2025)
- Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT), NTI, <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/global-initiative-combat-nuclear-terrorism-gicnt/> (07.02.2025).
- Global Issues Countering Terrorism, UN, <https://www.un.org/en/global-issues/countering-terrorism> (15.01.2025).
- Global Terrorism Index, <https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/> (08.02.2025).
- Гүвенлік ішбірлігі (Қауіпсіздік жолындағы ынтымақтастық), 2024 <https://baq.kz/qauipsizdik-zholyndagy-yntymaqtastyq-331925/> (06.02.2025)
- Наққымызда (Біз туралы), АҚПАРАТТЫҚ-НАСИХАТТАУ ЖӘНЕ ОҢАЛТУ ОПТАЛЫҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ, <https://aqniet.com/kz/> (04.02.2025).
- History of creation, fundamentals of activity, organizational structure, *Collective Security Treaty Organization*, <https://en.odkb-csto.org/25years/> (07.02.2025).
- International Center of Cultures and Religions, *astana.piramida.kz*, <https://astana-piramida.kz/en/center/> (05.02.2025).
- Karin (Қарин), Е. (2017) Қазақстандағы терроризм қауіп-қатері, (Kazakistan'da terör tehdidi) *ABAZ.KAZ*, <https://abai.kz/post/9087> (15.01.2025).
- Kaskabayeva, D. (2020). *Бағымсызлық Сонрасы Kazakistan'ın Uluslararası Terörizmle Mücadeledeki Tutumu: Hukuki Bir Bakış*, Ankara: Astana Yayınları.
- Kazakhstan: Law No. 226-V, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, *UNHRC*, 2014, <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2014/en/122797> (21.01.2025).
- Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Servisi'nin "A" Güvenlik Servisi'nin Hizmeti (ҚР ҰҚК "А" АМҚ қызметі), *Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті*, 2019, <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/article/details/126?lng=kk> (02.02.2025).
- Kazakistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti Güvenlik Konseyleri yetkilileri arasında genişletilmiş planlı istişareler gerçekleştirildi.

- (Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы Қауіпсіздік кеңестерінің аппараттары арасында кеңейтілген жоспарлы консультациялар өтті), *Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты*, https://www.akorda.kz/kz/executive_office/executive_office_news/kazakhstan-respublikasy-men-ozbekstan-respublikasy-kauipsizdik-kenesterinin-apparattary-arasynda-keneitilgen-zhosparly-konsultaciylar-otti-1 (06.02.2025)
- Kazakistan terörle mücadele birimi "Arystan" (Казахстанское подразделение антитеррора «Арыстан»), https://zonwar.ru/spec_arms/kazakhstan_alfa.html (03.02.2025)
- Kazakistan'da terörle mücadele yasaşı kabul edildi, *TRT AVAZ*, 2016, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistan-da-terorle-mucadele-yasasi-kabul-edildi/585cddd98a58c90e10ef2762?ysclid=m6e7hxjm7666996885> (23.01.2025).
- Kazakistan'da 7 büyük terör örgütü yasaklandı (Қазақстанда тыйым салынған 7 ірі террористік ұйым), *Mail.Kz*, 2017, <https://mail.kz/kz/news/economic/kazakstanda-tyiym-salyngan-iri-terroristik-uiym> (26.01.2025).
- McDermott, R. (2013). Kazakhstan Introduces New Counter-Terrorism Strategy, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 10 Issue: 66, <https://jamestown.org/program/kazakhstan-introduces-new-counter-terrorism-strategy/> (19.01.2025).
- Omelicheva, M. Y. (2010). The Ethnic Dimension of Religious Extremism and Terrorism in Central Asia, *International Political Science Review*, Vol. 31, No. 2, ss.167-186.
- Önal, B. (2022). *Yalnız Kurtlar*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Rızhiçkin (Рыжичкин), Н. (t.y). Казахстанская Модель Противодействия Религиозному Экстремизму И Терроризму, (Kazakistan'ın Dini Aşırıılık ve Terörizmle Mücadele Modeli) ss.134-149, https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_01/Ryzhichkin_134-149.pdf (17.01.2025).
- Semerikov, V. (t.y). KGAÖ'nün Kolektif Güvenlik Sistemi, Çeviren: Dr. Almagül İsina, *TASAM*, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Valeri_SEMERYAKOV-TR_pdf_83087e36-07b3-4026-9520-92c738a761eb.pdf (08.02.2025).

- Sharipova, D. ve Serik Beissembayev. (2023). Causes of Violent Extremism in Central Asia: The Case of Kazakhstan, *Studies in Conflict & Terrorism*, 46:9, ss.1702-1724.
- Soliev, N. (2015). Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, *Counter Terrorist Trends and Analyses*, Vol. 7, No. 1, ss.50-57.
- Sorel, J.M. (2003). Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing, *EJIL*, Vol. 14 No. 2, ss.365-378.
- Terör örgütlerinin listesi (Террористік ұйымдардың тізімі), *Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті*, 2015, <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/article/details/17671?lang=kk&ysclid=m5yagetqkw533835991> (25.01.2025).
- Terrorism Index | Asia, <https://tradingeconomics.com/country-list/terrorism-index?continent=asia> (08.02.2025).
- Terrorism, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/terrorism> (15.01.2025).
- Teslova, E. (2023). Kazakhstan removes Taliban from list of terrorist organizations, *AA*, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/kazakhstan-removes-taliban-from-list-of-terrorist-organizations/3096203> (15.01.2025).
- The Global Initiative To Combat Nuclear Terrorism, *U.S Department of State*, <https://2017-2021.state.gov/the-global-initiative-to-combat-nuclear-terrorism/> (08.02.2025).
- The list of prohibited foreign organizations in Kazakhstan, *e.gov*, Public services and online information 2024, https://egov.kz/cms/en/articles/religion/zaprewennye_organizacii (24.01.2025).
- UN Office on Drugs and Crime, <https://www.unodc.org/unodc/en/terrorism/index.html> (07.02.2025).

İKTİSADİ FAALİYET VE ÇEVRE KESİŞİMİNDE ELEKTRİKLİ MOBİLİTENİN POTANSİYEL ETKİSİ: TÜRKİYE'DE ELEKTRİKLİ ARAÇ EDİNME NİYETİ ÇERÇEVESİNDE MİKROEKONOMETRİK BİR ANALİZ

*The Potential Impact of Electric Mobility at the Intersection of
Economic Activity and the Environment: A Microeconomic Analysis
within the Framework of Intentions to Acquire Electric Vehicles in
Türkiye*

Zafer BEYİZ

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü. Bursa.
zaferbeyiz@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1529-7332
(Sorumlu Yazar)

Erdem SÖYLER

Doktora Öğrencisi., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü. Bursa.
erdemsoyler@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5627-6696

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 03.04.2026
Kabul Tarihi: 01.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1922692

Kaynak göstermek için:

Beyiz, Z., Söyler, E., (2026). İktisadi Faaliyet ve Çevre Kesişiminde Elektrikli
Mobilitenin Potansiyel Etkisi: Türkiye'de Elektrikli Araç Edinme Niyeti
Çerçevesinde Mikroekonometrik Bir Analiz. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1):
211-242.

Özet

İktisadi faaliyetin ekolojik sınırları zorladığı günümüzde ulaşım faaliyetinin elektrifikasyonu, bireysel tercih düzleminde araştırmaya değer bir dönüşüm alanı oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye genelini temsil eden (İBBS-1 düzeyinde 1.092 kişilik) bir örneklem üzerinden elektrikli araç edinme niyetinin belirleyicilerini sıralı logit model yaklaşımıyla analiz etmektedir. Bulgular, algılanan sosyal ve çevresel faydaların, maliyet ve risk algısına kıyasla daha güçlü bir niyet belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsiyet ve gelir düzeyi ise yapısal ayrışma noktaları olarak öne çıkmaktadır. Kadın bireyler belirgin biçimde yüksek niyet eğilimi sergilerken, düşük ve orta gelir grupları neredeyse tamamen düşük niyet kategorisinde yığılmaktadır. Bulgular; finansal araçların yanı sıra algı ve güven odaklı politika tasarımının gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Elektrikli Araç Benimseme, Yeşil Ulaşım, Sıralı Logit Model, Batarya Teknolojisi.

Abstract

In today's world, where economic activity is pushing ecological limits, the electrification of transportation represents a transformation worth exploring at the level of individual preferences. This study analyzes the determinants of the intention to acquire electric vehicles using the ordered logit model, based on a representative sample of Türkiye as a whole (a sample of 1,092 people at the NUTS-I level). The findings reveal that perceived social and environmental benefits are stronger determinants of intention compared to perceptions of cost and risk. Gender and income level emerge as key structural differentiators. While women exhibit a distinctly higher intention trend, low- and middle-income groups are almost entirely concentrated in the low-intention category. The findings point to the need for policy design focused on perceptions and trust, in addition to financial instruments.

Keywords: Sustainable Development, Electric Vehicle Adoption, Green Transportation, Ordinal Logit Model, Battery Technology.

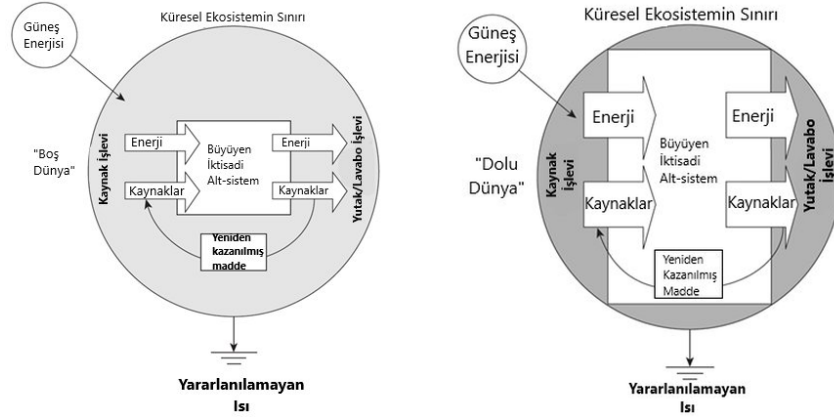
Giriş

18. yüzyılın ikinci yarısından bu yana iktisadi faaliyet, doğal kaynak kullanımını hızla artırarak ve atık üretimini genişleterek gezegenin taşıma kapasitesi üzerinde birikimli olarak süregelen bir baskı oluşturmaktadır. Bu baskının sınırları ve niteliği iktisat düşüncesinde uzun süredir tartışılmaktadır. Malthus 18. yüzyılda, sorunu mutlak kıtlık olarak tanımlamıştır. Ona göre nüfus geometrik, gıda arzı aritmetik ölçekte artmakta ve doğa zamanla iktisadi faaliyeti taşıma kapasitesini kaybetmektedir. Ricardo daha temkinli bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre de kıtlık mutlak bir çöküş değil, göreceli bir gerilimdir. En verimli kaynaklar önce tükenir ve nüfus arttıkça marjinal kaynaklara geçiş, zamanla üretim maliyetini yükseltir (Pearce, 1992). Pigou (1932) bu tartışmayı piyasa düzlemine taşımıştır. Pigoucu bakışta kirlilik, özel ve sosyal maliyet arasındaki ayrışmanın fiyat mekanizmasına yansımadağı bir negatif dışsallık olarak teoriye girmiştir. Perrings (1987) tüm bu kirlilik birikiminin sonucuna işaret etmiştir. Ona göre doğal kaynakları bedelsiz bir girdi, çevreyi sınırsız bir atık yutağı olarak ele alan üretim ve ekonomi sistemleri dinamik olarak istikrarsızdır.

Boulding (1966), doğrusal “*al-kullan-at*” modelinin bu istikrarsızlığı derinleştirdiğini ve döngüsel bir ekonomiye geçişin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Costanza vd. (2014), “boş ve dolu dünya” (Şekil 1) bakış açısıyla bu tartışmaya somut bir çerçeve kazandırmıştır. Bu bağlamda doğal sermayenin göreceli bolluğundan kıtlığına geçen bir gezegende iktisadi faaliyetin biyofiziksel sınırlarla uzlaşması artık bir zorunluluk olmaktadır. Ulaşım sektörü küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık dörtte birine kaynaklık etmesi nedeniyle bu uzlaşmanın doğrudan sıranacağı alanların başında gelmektedir. Bireysel düzeydeki elektrikli araç (EA) edinme niyeti söz konusu makro dönüşümün mikro yansımasıdır. Türkiye, yerli EA üretimiyle ve Paris İklim Anlaşması taahhütleriyle bu sürecin içinde yer almaktadır. Buna karşın ülke genelindeki EA edinme niyetini

temsil gücü yüksek bir örneklemele inceleyen ampirik çalışma sayısı hâlâ sınırlıdır.

Şekil 1: (Boş Dünya) ve (Dolu Dünya): İktisadi Sistemin Sonlu Küresel Ekosistem İçindeki Yeri ve Dinamik İlişki

Kaynak: Costanza vd., 2014.

Bu çalışma, EA edinimini, ekoloji-iktisat eksenindeki tamamlayıcı paradigmaları ve e-mobilite olgusunu bütünleştirerek sadece bir tüketici tercihi olarak değil, biyofiziksel sınırlara dayanan makro bir sistem dönüşümü üzerinden ele almaktadır. Ayrıca çalışma Türkiye genelini temsil eden (İBBS-1 Düzeyi) geniş örneklemeyle ($N = 1.092$) mevcut yerel çalışmaların kısıtlı temsil kabiliyetini de geliştirmeyi hedeflemektedir. Sıralı logit modeli aracılığıyla algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile algılanan maliyet ve riskler, gelir grupları ve demografik değişkenlerle birlikte EA edinme niyetinin belirleyicileri olarak analiz edilmekte; bulgular Türkiye'ye özgü politika tasarımlarına ampirik dayanak sağlamayı amaçlamaktadır.

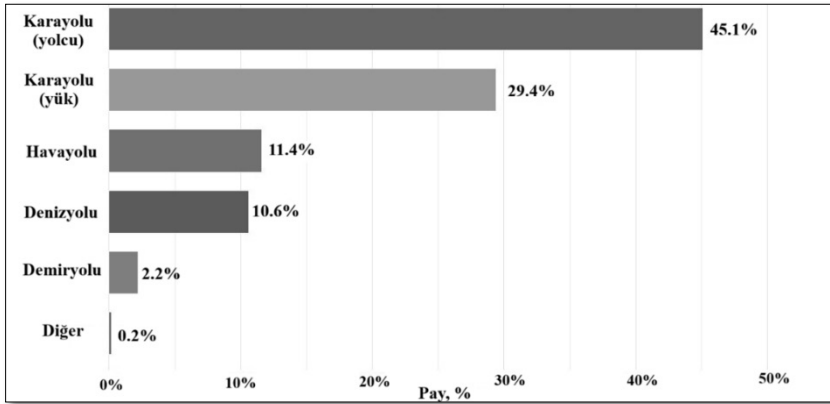
Girişin devamında yedi bölümden ibaret bu çalışmanın birinci bölümünde, ulaşım sektörünün iktisadi faaliyet niteliği ve kirlilik boyutu; ikinci bölümünde, e-mobilitenin sürdürülebilir kalkınma ile bağlantısı; üçüncü bölümünde, ilgili literatür taraması; dördüncü bölümünde yöntem ve model; beşinci bölümünde veri ve

ampirik bulgular; altıncı bölümünde tartışma ve son olarak yedinci bölümünde sonuç ve politika çıkarımları yer almaktadır.

1. Bir İktisadi Faaliyet Olarak Ulaşım Sektörünün Çevresel Kirlilik Boyutu

Düşük karbonlu iktisadi faaliyet modeline geçiş fikrinin hayati sahalarından biri ulaşım sektörüdür. Uzun süredir sınırsız doğal kaynak (fosil kaynaklı enerji) yaklaşımıyla hareket eden küresel ulaşım sistemi; fosil kaynaklı enerji rezervi sınırsızmış ve atmosfer de dipsiz bir karbon yutağıymış gibi varsayarak proje ve politika üretmiştir. Ancak ulaşım sektörü, günümüzde sera gazı emisyonlarının yaklaşık dörtte birinden (Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 2023) sorumludur ve ulaşım türlerine göre karbon emisyonlarının yaklaşık %75’i karayolu (yolcu ve yük) taşımacılığından kaynaklanmaktadır (Şekil 2). Bu durum, toplumsal boyutta Pigoucu anlamda en büyük negatif dışsalılık kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Şekil 2: Ulaşım Türlerine Göre Küresel Düzeyde CO2 Emisyon Dağılımları

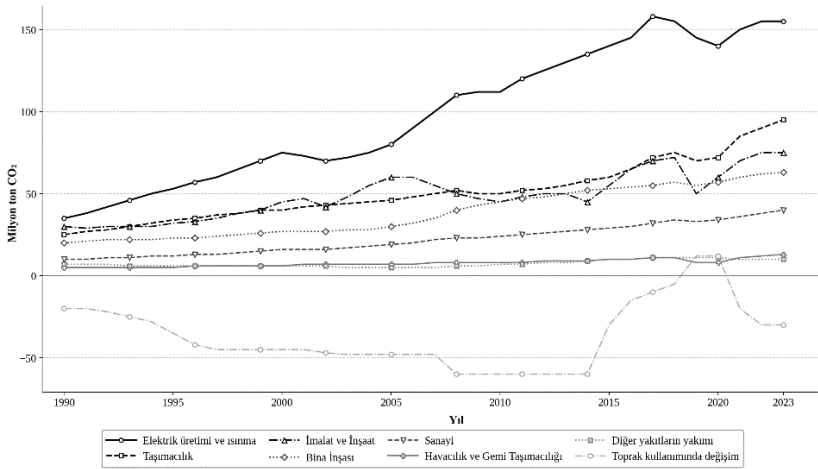

Kaynak: (IPCC, 2023)

Türkiye’de taşımacılık sektörü en fazla karbon emisyonu üreten ikinci sektördür (Climate Watch, 2026) (Şekil 3). Sera gazı ve karbon

emisyoununun ortaya çıkardığı kirlilik uzun vadede halk sağlığı sorunlarına da neden olabilir. Hava kirliliğinin risk faktörü olduğu bazı hastalıklar; kalp hastalığı, akciğer kanseri, felç ve KOAH (Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı) olarak sayılabilir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'e göre hava kirliliği yılda yaklaşık 7 milyon erken ölümden sorumludur (UNEP, 2023). Dolayısıyla genelde iktisadi faaliyet süreçlerinin, özelde ise ulaşım sektörünün karbon atıklarının düşürülmesinin, çevresel sınırları korumasının yanında hayati halk sağlığı faydaları da sağlaması beklenir.

Şekil 3: Türkiye’de Sektörlere Göre CO2 Emisyonu (milyon ton)

Kaynak: Climate Watch, 2026.

2. Elektrikli Mobilite ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlantısı

Geçmişte karayollarında içten yanmalı motorlar daha güçlü, ucuz ve esnek bir seçenek sunmaktaydı. Ancak artan dünya nüfusu, küresel çapta süregelen kentleşme ve ekonomik büyüme ile ekolojik sınırlar birlikte dikkate alındığında, fosil yakıt kullanımının zararlı etkilerinin günden güne arttığı ve eğer önlem alınmazsa artmaya devam edeceği de ortadadır. Bu bağlamda ulaşım sektörünün elektrifikasyonu (e-mobilite), sadece teknolojik bir yenilik değil, aynı

zamanda sürdürülebilirlik gündemi ve hedefleriyle uyumlu bir bakış açısı değişimini de yansıtır (Hülsmann & Fornahl, 2014; Kuhnimhof vd., 2014). E-mobilite, modern toplumların çevresel sınırlarını gözetken ve ulaşım ihtiyaçlarını ekonomik ve toplumsal açıdan karşılayabilen bir bireysel ulaşım çözümü olarak hızla kabul görmektedir.

Buraya kadar betimlenen, genelde iktisadi faaliyetin özelde ise üretim-tüketim süreçleriyle birlikte ulaşım sektörünün negatif dışsallıklarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde azaltılması gibi makro düzey hedeflerin gerçekleşmesi, mikro düzeydeki bireysel tutumlara ve niyetlere kökten bağlıdır. E-mobilite özelinde EA'lara geçiş süreci sadece yenilikçi teknoloji arzı tarafından değil, aynı zamanda bireylerin bu yeni teknolojiyi algılama ve benimseme niyetleriyle şekillenmektedir. Literatür taraması başlığında daha ayrıntılı değinileceği üzere, EA'ların benimsenmesi ve EA edinme niyeti; ekonomik, toplumsal, çevresel, demografik ve teknik belirleyicilerden etkilenmektedir.

Türkiye hem yerli EA üretimi gibi stratejik hamleleri hem de Paris İklim Anlaşması taahhütleri çerçevesinde bu dönüşümün önemli bir aktörüdür. Dolayısıyla Türkiye’deki tüketicilerin elektrikli araç edinme niyetini belirleyen mikroekonomik ve sosyodemografik faktörler merak edilmeye değerdir. Mevcut literatürden farklı olarak bu çalışma, Türkiye’nin tamamını temsil etmeyi (N) amaçlamakta ve bu kapsamda İBBS-1 düzeyinde 1.092 bireyi kapsayan bir örneklem kullanmaktadır. Ek olarak çalışma Türkiye’de EA edinme niyetini etkileyebilecek algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile algılanan maliyet ve riskleri; sosyo-demografik ve ekonomik bağlamla birlikte analiz ederek farklı politika tasarımlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

3. Literatür Taraması

Elektrikli araçların yaygınlaşması, sadece teknolojik bir ikame süreci değil; biyofiziksel sınırlar, kurumsal politika tasarımları ve mikro düzeydeki tüketici niyetlerinin kesiştiği çok boyutlu bir zihniyet

değişimidir. Literatürde bu süreç, makro düzeydeki çevresel hedefler, sosyoekonomik ve sosyodemografik boyutlar ve mikro düzeydeki bireysel tercihler arasındaki etkileşim üzerinden analiz edilmektedir. Bu bölüm, söz konusu ampirik birikimi uluslararası literatür ve Türkiye örnekleme ekseninde ele almaktadır.

3.1. Uluslararası Ampirik Literatür

Ulaşım sektörü, küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %23'ünden sorumlu olup, karayolu taşımacılığı bu emisyonların %75'lik payını temsil etmektedir (IPCC, 2021). Literatür, içten yanmalı motorlardan EA'lara geçişin sadece karbon ayak izini azaltmakla kalmayıp, önemli halk sağlığı faydaları sağladığını ampirik olarak kanıtlamaktadır. Camilleri vd. (2023), ağır vasıtaların e-mobilite oranının %30 düzeyinde olmasının sadece Chicago bölgesinde yılda yaklaşık 590 erken ölümü engelleyebileceğini hesaplamıştır. Benzer şekilde, Amerikan Akciğer Derneği (American Lung Association, 2022) raporu, ABD genelinde 2050 yılına kadar sıfır emisyonlu ulaşımın geçişin 110.000 erken ölümü engelleyerek 1,2 trilyon dolarlık halk sağlığı faydası üreteceğini öngörmektedir. Rizza vd. (2021) İtalya örneğinde, filo elektrifikasyonunun azot dioksit seviyelerinde %87'ye varan düşüşler sağlayarak toplumsal refahı (VSL: The Value of Statistical Life - İstatistiksel Yaşam Değeri) milyonlarca Euro düzeyinde artıracığını belirtmektedir.

Tüketicilerin EA edinme niyetini açıklamak üzere literatürde ağırlıklı olarak Planlı Davranış Teorisi (TPB), Teknoloji Kabul Modeli (TAM) ve İnovasyonun Yayılımı (DOI) kuramları kullanılmaktadır (Lee vd., 2021; Li vd., 2017; Ling vd., 2021; Sun & Lee, 2024).

Algılanan Fayda, Risk ve Teknik Özellikler

Degirmenci & Breitner (2017), EA'ların çevresel performans algısının, tüketicilerin tutum ve niyetleri üzerinde fiyat ve menzil kaygılarından daha güçlü bir belirleyici olduğunu saptamıştır. Sun & Lee (2024), ürün tasarımının (estetik, fonksiyonellik ve sembolizm) algılanan fayda üzerinden EA kabulünü doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Pandita vd. (2024), menzil bilincinin benimseme

niyeti üzerindeki en kritik negatif etkenlerden biri olduğunu, ancak şarj altyapısının yaygınlaşmasıyla bu etkinin kırılabilceğini belirtmektedir. Zhang vd. (2011) tarafından Çin’de yapılan analizler, tüketicilerin çevresel faydaları bilmelerine rağmen teknik performans konusundaki bilgi eksikliğinin kabul sürecini sınırladığını göstermektedir. Aynı çalışma, gelişmekte olan pazarlarda yüksek eğitilmiş bireylerin teknolojik belirsizlikler nedeniyle satın alma kararını erteleyebildiğini ve hanehalkı araç stokunun EA edinme niyetini baskıladığını da ortaya koymaktadır.

Deneyim, Sosyal Etkileşim ve Bilgi Ağları

Habich-Sobiegalla vd. (2018), Çin, Brezilya ve Rusya örneğinde EA sahibi bir tanıdığın varlığı ve sosyal ağlardaki bilgi akışının EA edinme niyetini tetikleyen en güçlü faktörler arasında olduğunu tespit etmiştir. Uygulamalı deneyimin (test sürüşü vb.) tüketicilerin teknolojik belirsizlik algısını yıkarak öğrenerek benimseme (learning by driving) sürecini hızlandırdığı literatürde genel kabul görmüştür (Chen vd., 2020; Hülsmann & Fornahl, 2014; Li vd., 2017).

Sosyo-Demografik ve Ekonomik Belirleyiciler

Li vd. (2017), EA’ları erken benimseyenlerin genellikle yüksek gelirli, iyi eğitilmiş ve orta yaşlı erkeklerden oluştuğunu ifade etmiştir. Ancak bu etkiler ülkelerin pazar olgunluğuna göre farklılık göstermektedir. Almanya örneğinde yapılan analizler, gerçek kullanıcıların geleneksel araçlara oranla %35 düzeyinde bir fiyat primini kabul edebildiğini, ancak EA edinmedeki en kritik belirleyicinin aracın bireysel yaşam tarzı ve ihtiyaçlarla uyumluluğu olduğunu göstermektedir (Peters & Dütschke, 2014). Pakistan örneğinde çevresel kaygının kadınlarda niyet üzerindeki etkisinin erkeklerden daha yüksek olduğu raporlanırken (Bhutto vd., 2021), İskandinav ülkelerinde genç bireylerin ve çok çocuklu ailelerin EA’lara daha fazla ilgi gösterdiği tespit edilmiştir (Chen vd., 2020). Kocagöz & İğde (2022), Türkiye’deki satın alma niyetinin yerli marka ile güçlü bir bağ kurduğunu; niyetin yaş, gelir ve bilgi düzeyiyle pozitif korelasyon gösterirken, erkek ve evli tüketicilerde daha belirgin

olduğunu ortaya koymaktadır. Naseri vd. (2024) tarafından Kanada’da yürütülen çalışma, iklim değişikliği konusunda yüksek kaygı taşıyan ve hâlihazırda araç sahibi olmayan bireylerin EA edinmeye belirgin biçimde daha yatkın olduğunu ortaya koymuştur. ALE analizi, araç sahibi olan bireylerin EA satın alma olasılığının araç sahibi olmayanlara kıyasla sırasıyla %11 ve %12 daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu bulgu mevcut araç stokuna sahip bireylerde statüko yanlılığının teknolojik geçişi kısıtladığına işaret etmektedir. Ayrıca çalışma, EA’ların geleneksel araçlara oranla fiyat priminin 1,6 eşliğini aşmasının talebi dramatik biçimde düşürdüğünü de raporlamaktadır.

3.2. Türkiye Örnekleme

Degirmenci & Breitner (2017), EA’ların çevresel performans algısının, tüketicilerin tutum ve niyetleri üzerinde fiyat ve menzil kaygılarından daha güçlü bir belirleyici olduğunu saptamıştır. Sun & Lee (2024), ürün tasarımının (estetik, fonksiyonellik ve sembolizm) algılanan fayda üzerinden EA kabulünü doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Pandita vd. (2024), menzil bilincinin benimseme niyeti üzerindeki en kritik negatif etkenlerden biri olduğunu, ancak şarj altyapısının yaygınlaşmasıyla bu etkinin kırılabileceğini belirtmektedir. Zhang vd. (2011), tarafından Çin’de yapılan analizler, tüketicilerin çevresel faydaları bilmelerine rağmen teknik performans konusundaki bilgi eksikliğinin kabul sürecini sınırladığını göstermektedir. Ayrıca aynı çalışma, gelişmiş pazarların aksine, gelişmekte olan pazarlarda yüksek eğitilmiş bireylerin teknolojik belirsizlikler nedeniyle satın alma kararını erteleyebileceğini ve hanehalkı araç stokunun EA edinim niyetini baskılayabileceğini ortaya koymuşlardır.

Efendioğlu (2024), tarafından yapılan yapısal eşitlik modellemesi analizi, Türkiye’deki satın alma niyetinin en güçlü belirleyicisinin algılanan kullanışlılık olduğunu, bunu fiyat değeri ve hedonik yenilikçilik algısının takip ettiğini göstermektedir. Uslu & Demirel (2022) Türkiye’deki yerli elektrikli araç üretimi ve tüketici algısı

üzerine yaptığı çalışmasında, yerli markaya yönelik olumlu beklentilerin satın alma niyetini doğrudan ve anlamlı bir şekilde artırdığını tespit etmiştir. Konya ilinde yürütülen bu çalışmanın bulgularına göre; gelir düzeyi, haftalık kullanım mesafesi ve teknolojik bilgi düzeyi EA edinme niyetinin en güçlü pozitif belirleyicilerdir. Ayrıca EA’ların prestij sembolü olarak algılanmasının talebi tetikleyen önemli bir psikolojik kanal olduğu da tespit edilmiştir. Darıcı vd. (2025) tarafından Ankara’da yürütülen çalışmada; menzil, şarj altyapısı ve fiyat algısının satın alma niyetini en güçlü etkileyen belirleyiciler olduğu saptanmıştır. Dikkat çekici bir bulgu olarak, hızlanma performansı ve çevre dostu olma algısı gibi unsurların EA edinme niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Bu çalışmanın kullandığı örnekleme göre Türkiye’de EA edinme niyetinde teknolojik faydaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bozkurt (2024)’un, Marmara ve Batı Karadeniz bölgelerini kapsayan çalışmasında, batarya gücü ve fiyat algısının satın alma niyetini en güçlü etkileyen unsurlar olduğu saptanırken; literatürdeki yaygın kanının aksine çevresel farkındalık ve genel teknolojik bilgi düzeyinin EA edinme niyetinin üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı raporlanmıştır.

4. Yöntem ve Model

Çalışmada, bireylerin EA edinme niyetlerini belirleyen faktörleri analiz edebilmek amacıyla sıralı kategorik veri yapısını dikkate alan ekonometrik bir yaklaşım benimsenmektedir. Elektrikli araç edinme niyetinin, düşükten yükseğe doğru sıralanabilen ancak kategoriler arası mesafesi gözlemlenemeyen bir değişkenle ölçülüyor olması ekonometrik analizin sıralı logit model çerçevesinde yapılmasını gerekli kılmaktadır (Greene, 2018; Long & Freese, 2014).

Sıralı logit modelin temel varsayımı, gözlemlenen kategorik değişkenin arkasında sürekli fakat doğrudan gözlemlenemeyen bir “gizli eğilim” (latent variable) olduğudur. Bu çerçevede bireyin

elektrikli araç edinme niyeti ile gösterilen gizli bir değişken olarak ifade edilerek, $y^* = x\beta + u$ (1)

şeklinde modellenebilir. Burada, çalışmada kullanılan değişkenler dikkate alınarak x 'in, açıklayıcı değişkenlere ait vektörü $[x_i^{smb} \ x_i^{fnk} \ x_i^{bkl} \ x_i^{cns} \ x_i^{mdh} \ x_i^{dgd} \ x_i^{ogd}]$, β 'nın parametre vektörünü, u 'nun ise lojistik dağılıma sahip hata terimini gösterdiği söylenebilir. Gözlemlenen niyet düzeyi ise bu gizli değişkenin tahmin edilmesi gereken eşik değerlerini aşmasına bağlı olarak kategorilere ayrılmaktadır (McCullagh, 1980). Modelde yer alan değişkenlerin listesi Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenler Listesi

<i>Değişken</i>	<i>Tanımı</i>
y_i^{env}	Elektrikli araç edinme niyeti
x_i^{smb}	Algılanan sosyal ve çevresel faydalar (Sembolik özellikler)
x_i^{fnk}	Algılanan maliyet ve riskler (Fonksiyonel özellikler)
x_i^{bkl}	Gelecek 3 yıl içindeki beklentiler
x_i^{cns}	Cinsiyet (1: Kadın; 0: Erkek)
x_i^{mdh}	Medeni hal (1: Evli; 0: Bekâr)
x_i^{dgd}	Düşük düzey gelir (1: Düşük; 0: Orta ve Yüksek)
x_i^{ogd}	Orta düzey gelir (1: Orta; 0: Düşük ve Yüksek)

Bireyin belirli bir niyet düzeyinde veya altında yer alma olasılığı aşağıdaki gibi modellenebilir:

$$\text{logit}\{\Pr(y_i \leq j \mid x_i)\} = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha_j - x_i'\beta)}} \quad (2)$$

Burada, α_j , $j = 1, 2, 3, 4$ olmak üzere kategoriler arasındaki eşik değerleri temsil etmektedir. Bu yapı, modelin kümülatif olasılık yaklaşımı üzerine kurulu olduğunu göstermektedir (Agresti, 2010).

Sıralı logit modelin temel varsayımı olan orantılı olasılık yaklaşımına göre, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi tüm kategori eşiklerinde sabit kalır (Brant, 1990). Bu varsayım, modelin farklı niyet düzeyleri arasındaki geçişleri tutarlı bir şekilde analiz etmesine imkân sağlar.

Logit model tahmin sonuçları, ilgili değişkenlerin elektrikli araç satın alma niyetine etkisini belirlemek amacıyla hem katsayılar hem de marjinal etkiler kullanılarak değerlendirilebilmektedir (Long & Freese, 2014). Buna ek olarak, katsayılara üstel bir dönüşüm uygulayarak elde edilen bahis (odds) oranları, bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik artışın, bireylerin daha yüksek niyet kategorilerine geçme olasılığını kaç kat artırdığının yorumlanmasına olanak tanır.

5. Veri ve Ampirik Bulgular

Bu çalışma için Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’ndan 25.10.2024 tarihinde ve 2024-10 oturum sayısında etik kurul onayı alınmıştır. Çalışmanın veri seti, yapılandırılmış bir anket formu kullanılarak toplanmıştır. Veri seti, Türkiye’nin tamamını ($N = 1.092$, İBBS-1 Düzeyi) temsil etme özelliğine sahiptir. Verilerin toplanması 2025 yılı 26 Mayıs-04 Kasım sürecinde gerçekleşmiştir. Süreç sonunda 1.092 adet veri elde edilmiştir. Soru formu Egbue & Long (2012)’den yararlanarak türetilmiş ve Türkiye’ye uyarlanmıştır. Anket iki kısımda yapılandırılmıştır. İlk kısımda cevaplayıcıların cinsiyetini belirleyen “1 = kadın” ve “0 = erkek”, medeni durumunu belirleyen “1 = evli” ve “0 = bekar” ve hanenin aylık toplam gelirine ilişkin yanıtlar Türk Lirası (₺) cinsinden “1 = asgari ücretin altı”, “2 = asgari ücret”, “3 = 22.105₺-40.000₺”, “4 = 40.001₺-60.000₺”, “5 = 60.001₺-80.000₺”, “6 = 80.001₺-100.000₺”, “7 = 100.001₺-150.000₺”, “8 = 150.000₺

üstü” ve “9 = cevap yok” şeklinde kodlanarak oluşturulmuştur. Cevap yok kategorisine verilen yanıtlar veri setinden dışlandığında net sayı 887’dir. Gelecek üç yıl içindeki beklentilere yönelik ifadelere “1 = evet” ve “0 = hayır” şeklinde yanıt alınmıştır. İkinci kısımda cevaplayıcıların – araştırma tasarımına uygun olarak oluşturulan – EA edinme niyetini ölçen bir ifade ile algılanan sosyal ve çevresel faydalar ölçeğine ait sekiz ifade ve algılanan maliyet ve riskler ölçeğine ait on ifade yer almaktadır. Soru formunda yer alan ifadeler 5’li Likert tarzında en solda “1 = kesinlikle katılmıyorum” ve en sağda “kesinlikle katılıyorum” şeklinde puanlanabilecek usulde tasarlanmıştır. Ankette tersine soru yapısı bulunmamaktadır. Anketin cevaplama süresi 5 ile 10 dakika arasındadır.

Tablo 2: Araştırma Soruları

No	İfadeler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri
1.	Cinsiyetiniz nedir?	0	1	0,50	0,500	
2.	Medeni haliniz nedir?	0	1	0,79	0,408	
3.	Hanenizin aylık toplam geliri ne kadardır?	1	8	4,79	1,728	
Gelecek 3 Yıl İçindeki Beklentiler						
4.	Elektrikli araçlar yaygınlaşacaktır.	0	1	0,94	0,233	
5.	Şarj istasyonlarının sayısı artacaktır.	0	1	0,94	0,237	
6.	Elektrikli araçların fiyatı düşecektir.	0	1	0,64	0,479	
7.	Elektrikli araçlara verilecek devlet teşviki artacaktır.	0	1	0,67	0,469	
8.	Elektrikli araç teknolojisi gelişecektir.	0	1	0,93	0,261	
Elektrikli Araç Edinme Niyeti						

9.	Eğer şu an yeni bir araç alma şansım olsa, bunun elektrikli bir araç olmasını isterim.	1	5	3,34	1,152	
Algılanan Sosyal ve Çevresel Faydalar						
10.	Petrole olan bağımlılığımızı azaltacaktır.	1	5	3,74	0,997	0,588
11.	Daha az bakım maliyetine sahip olacaktır.	1	5	3,56	1,048	0,679
12.	Çevre kirliliğini giderecektir. (Sera gazı salınımını azaltacaktır).	1	5	3,81	0,988	0,689
13.	Görünümleri daha cezbedicidir.	1	5	3,59	1,054	0,737
14.	Daha konforludurlar.	1	5	3,65	0,966	0,726
15.	Daha güvenlidirler.	1	5	3,36	1,021	0,724
16.	Ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlar.	1	5	3,61	0,980	0,697
17.	Sürdürülebilirlikleri daha yüksektir.	1	5	3,58	0,987	0,738
Algılanan Maliyet ve Riskler						
18.	Fiyatları çok yüksek.	1	5	3,64	0,988	0,486
19.	Menzil sorunları var (Dolu bir bataryayı kısa bir mesafe sonra yeniden şarj etmek gerekiyor).	1	5	3,89	0,830	0,602
20.	Emniyet sorunları var.	1	5	3,35	0,996	0,615
21.	Şarj istasyonu sayısı az.	1	5	3,75	1,026	0,545
22.	Şarj etme süresi çok uzun.	1	5	3,92	0,920	0,563
23.	Şarj etme maliyetleri yüksek.	1	5	3,31	1,030	0,610
24.	Bataryanın (8-10 yıl sonra) yüksek	1	5	3,64	0,960	0,643

	maliyet ile değiştirilmesi gerekiyor.					
25.	İkinci el piyasası yok.	1	5	3,40	1,012	0,726
26.	Kişisel veri güvenliği sorunları vardır.	1	5	3,41	0,996	0,652
27.	Bakım ve onarım sorunları vardır.	1	5	3,34	0,993	0,698

Kaynak: Yazarların kendi çalışmalarıdır.

Anketten alınan yanıtlara göre katılımcıların %50'si kadın, %79'si evli ve hanelerinin aylık toplam geliri ortalaması 40.001₺-60.000₺ arasındadır. Gelirle ilgili kukla değişkenler meydana getirilirken ilk üç kategori düşük, dört ve beşinci kategori orta ve son üç kategori yüksek düzey geliri ifade etmek üzere üç kategori şeklinde belirlenmiştir. Gelecek üç yıl içinde beklentiler ifadelerine verilen yanıtların ortalaması alınarak bir indeks haline getirilmiştir. EA edinme niyetini ölçen ifadeye alınan yanıtların ortalaması $3,34 \pm 1,15$ olup katılımcıların EA edinme niyetine eğilimli olduğu söylenebilir. Bu ifade beşli sıralı yapısı dikkate alınarak değişken haline getirilmiştir. Algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile algılanan maliyet ve riskler ölçeklerinin ifadelerine alınan yanıtların ortalaması 3 puanın üzerindedir. Kişilerin EA'lara yönelik sosyal ve çevresel faydalar üzerinde olumlu, maliyet ve riskler üzerinde olumsuz algılara eğilimli olduğu söylenebilir. EA'lara ilişkin ifadelere alınan yanıtlarda çevre kirliliğini giderecektir ($3,81 \pm 0,99$) ile şarj etme süresi çok uzun ($3,92 \pm 0,92$) ve menzil sorunları var ($3,89 \pm 0,83$) ifadeleri yüksek puan ortalamalarına sahiptir. Bu durum kişilerin EA'lara yönelik olumlu ve olumsuz algılarında en çok hangi noktalarda ayrıştığına dair fikir vermektedir. Ölçeklere verilen cevapların ortalaması alınarak her iki ölçek de sürekli değişken haline getirilmiştir.

Ankette yer alan ölçeklere ilişkin temel bileşenler temelli açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Anket formunda yer alan demografik sorular, ölçeklerdeki ifadeler ve bu ifadelere alınan

yanıtların tanımlayıcı istatistikleri ile faktör analizine ait faktör yükleri Tablo 2’de sunulmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, algılanan sosyal ve çevresel faydalar ölçeğinde Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,867 ve Barlett küresellik testi $p < 0,001$ bulunmuş ve tek faktör ($\lambda = 3,905$) elde edilmiştir. Algılanan maliyet ve riskler ölçeğinde Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,848 ve Barlett küresellik testi $p < 0,001$ bulunmuş ve tek faktör ($\lambda = 3,816$) elde edilmiştir.

Tablo 3: Uyum İyiliği Endeksleri

Ölçekler	χ^2/df	df	p- değeri	GFI	CFI	RMSEA	SRMR
Algılanan Sosyal ve Çevresel Faydalar	6,863	15	0,000	0,978	0,971	0,073	0,0291
Algılanan Maliyet ve Riskler	6,602	28	0,000	0,967	0,948	0,072	0,0483

Kaynak: Yazarların kendi çalışmalarıdır.

Ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup uyum iyiliğine ilişkin indeksler Tablo 3’te raporlanmaktadır. Algılanan sosyal ve çevresel faydalar ölçeğinde ki-kare oranı kabul edilen sınırın üzerinde olsa da, RMSEA kabul edilebilir uyum hariç diğer tüm indeksler çok iyi uyum göstermektedir. Algılanan maliyet ve riskler ölçeğinde de ki-kare oranı ideal sınırın üzerinde olsa da GFI çok iyi, CFI ve SRMR iyi ve RMSA kabul edilebilir uyum düzeyindedir. Bu sonuçlarla birlikte ölçeklerin iyi uyum düzeyine sahip olduğu desteklenmektedir. Ayrıca algılanan sosyal ve çevresel faydalar ölçeğinde Cronbach’s $\alpha = 0,849$ ve algılanan maliyet ve riskler ölçeğinde Cronbach’s $\alpha = 0,817$ olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlerle birlikte ölçeklerin iç tutarlılığı da sağlanmaktadır.

Model sonuçları, ilgili değişkenlerin elektrikli araç edinme niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla hem katsayılar hem de marjinal etkiler kullanılarak değerlendirilmektedir (Long & Freese, 2014). Bu, bireylerin daha yüksek niyet kategorilerine geçme

olasılığının nasıl ve hangi faktörler tarafından şekillendirildiğinin analiz edilmesini sağlamaktadır.

Tablo 4: Sıralı Logit Model Tahmini

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Bahis oranı</i>	<i>p-değeri</i>
x_i^{smb}	1,314	3,720	0,000***
x_i^{fuk}	-0,427	0,653	0,022**
x_i^{bkl}	0,205	1,228	0,001***
x_i^{cns}	2,419	11,232	0,000***
$x_i^{smb} * x_i^{cns}$	-0,680	0,506	0,000***
x_i^{mdh}	-0,239	0,787	0,100
x_i^{dgd}	-2,740	0,065	0,005***
x_i^{ogd}	-2,083	0,125	0,027**
$x_i^{fuk} * x_i^{dgl}$	0,825	2,281	0,002***
$x_i^{fuk} * x_i^{ogd}$	0,668	1,951	0,010**
α_1	1,174		
α_2	2,802		
α_3	3,834		
α_4	6,064		
<i>Sözde-R²</i>	0,067	<i>LR</i> $\chi^2_{(10)}$	172,93 (0,000)
<i>Log-olabilirlik</i>	-1210,51	<i>Brant</i>	35,54 (0,22)

Not: Parantez içindeki değerler marjinal anlamlılık düzeylerini veren p-değerleridir.

Anlamlılık: *: %10, **: %5 ve ***: %1 düzeyindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Kaynak: Yazarların kendi çalışmalarıdır.

Tahmin sonuçları (Tablo 4) değerlendirildiğinde, algılanan sosyal ve çevresel faydalar değişkeninin modelin en güçlü ve pozitif belirleyicisi olduğu görülmektedir ($\beta_{smb} = 1,314$; $p < 0,001$; $OR = 3,720$). Bu sonuç, algılanan sosyal ve çevresel faydalardaki bir birimlik artışın bireyin daha yüksek EA edinme niyeti kategorisinde yer alma olasılığını yaklaşık 3,7 kat artırdığına işaret etmektedir. Söz konusu bulgu, çevresel performans algısının fiyat ve menzil kaygılarından daha güçlü bir belirleyici olduğunu ortaya koyan Değirmenci & Breitner (2017) ile

örtüşmektedir. Buna karşın algılanan maliyet ve riskler değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır ve negatiftir ($\beta_{fink} = -0,427$; $p < 0,05$; $OR = 0,653$). Algılanan maliyet ve risklerdeki bir birimlik artış, daha yüksek niyet kategorisine geçme olasılığını yaklaşık %34,7 oranında düşürmektedir. Bu bulgu, Türkiye özelindeki çalışmalarda fiyat ve şarj altyapısı kaygılarının belirleyici rolünü tespit eden Darıcı vd. (2025) ve Bozkurt (2024) ile tutarlıdır.

Cinsiyet, modelin en yüksek bahis oranına sahip değişkeni olarak öne çıkmaktadır ($\beta_{cns} = 2,419$; $p < 0,001$; $OR = 11,232$). Kadın bireylerin erkeklere kıyasla daha yüksek EA edinme niyeti kategorisinde yer alma olasılığının yaklaşık 11,2 kat daha fazla olduğunu ortaya koyan bu bulgu, Türkiye özelinde erkek tüketicilerde EA edinme niyetinin daha belirgin olduğunu raporlayan bazı çalışmalardan (Kocagöz & İğde, 2022) ayrılmaktadır. Ayrıca bu bulgu çevresel kaygının, kadınlarda EA edinme niyeti üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan Bhutto vd. (2021) ile örtüşmektedir. Ek olarak bu geniş ölçekli ve temsil edici örneklem bulgusunun, yerel düzeydeki çalışmalardan farklı yapısal dinamikleri yansıtıyor olabileceğine işaret etmektedir. Medeni hal değişkeni istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta_{mdh} = -0,239$; $p = 0,100$). Dolayısıyla model tahmini özelinde medeni hal, EA edinme niyetini bağımsız bir belirleyici olarak etkilememektedir. Fakat bahis oranları istatistiksel olarak anlamlı olmasa bile oranların etkisi yorumlanmaktadır (Agresti, 2019). Bu noktadan hareketle, evli olmanın EA satın alma niyetini düşürdüğü söylenebilir.

Gelir etkisi incelendiğinde, referans kategori olan yüksek gelir grubuna kıyasla hem düşük gelir ($\beta_{fink*dgl} = -2,740$; $p < 0,01$; $OR = 0,065$) hem de orta gelir

grubunun $(\beta_{fink*ogl} = -2,083; p < 0,05; OR = 0,125)$ negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Düşük gelirli bireylerin yüksek gelirli bireylere kıyasla daha yüksek niyet kategorisinde yer alma olasılığı yaklaşık %93,5 daha düşükken, orta gelirli bireyler için bu fark yaklaşık %87,5 düzeyindedir. Bu bulgular; EA'ların erken benimseyicilerinin büyük ölçüde yüksek gelirli bireyler arasından çıktığını tespit eden Li vd. (2017) ile fiyat priminin belirli bir eşiği aştığında talebi keskin biçimde düşürdüğünü gösteren Naseri vd. (2024) ile örtüşmektedir.

Etkileşim terimleri değerlendirildiğinde, algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile cinsiyet etkileşiminin negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir $(\beta_{smb*cns} = -0,680; p < 0,001; OR = 0,506)$. Bu bulgu, çevresel ve sosyal fayda algı düzeyinin EA edinme niyetine katkısının kadın bireylerde, erkeklere kıyasla kısmen daha sınırlı kaldığına işaret etmektedir. Kadın bireyler için algılanan sosyal ve çevresel faydaların net katkısı $(\beta_{smb} + \beta_{smb*cns} = 1,314 - 0,680 = 0,634)$ olarak hesaplanmıştır. Öyle ki bu asimetri, kadınların EA'lara olan yüksek genel eğiliminin algılanan sosyal ve çevresel fayda kanalı dışındaki teşvik örüntülerini de barındırdığına işaret etmektedir. Algılanan maliyet ve riskler ile gelir grupları arasındaki etkileşim terimleri hem düşük gelir $(\beta_{fink*dgl} = 0,825; p < 0,01; OR = 2,281)$ hem de orta gelir grubu $(\beta_{fink*ogl} = 0,668; p < 0,05; OR = 1,951)$ için pozitifdir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, maliyet ve risk algısının yüksek gelir kümesi için EA niyetini güçlü biçimde kısıtladığını, bilakis düşük ve orta gelir kümesi için bu kısıtlayıcı etkinin belirgin ölçüde aşıldığını ortaya koymaktadır. Düşük ve orta gelir grupları için algılanan maliyet ve risklerin net etkisi sırasıyla 0,398 ve 0,241 olarak hesaplanmaktadır. Bu durum, ilgili gelir gruplarının maliyeti ve riski farklı bir bakış açısından değerlendirdiğine ya da bu

gruplardaki teknolojik merakın maliyet belirsizliğiyle eş güdümlü seyrettiğine işaret edebilir.

Son olarak gelecek üç yıla dair beklentiler de pozitif ve anlamlı bir katkı sunmaktadır ($\beta_{bkl} = 0,205$; $p < 0,01$; $OR = 1,228$). Etki büyüklüğü, algılanan sosyal ve çevresel faydalar ve algılanan maliyet ve riskler ile kıyaslandığında görece mütevazı kalsa da bu değişken, modeldeki diğer tüm belirleyicilerden yapısal olarak ayrılmaktadır. Öyle ki algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile algılanan maliyet ve riskler mevcut algıları, demografik değişkenler de sabit özellikleri ölçerken; beklentiler değişkeni bireyin geleceğe dair zihniyet çerçevesini temsil eden ileriye dönük kanalı oluşturmaktadır. Bu yapısal ayrım, söz konusu değişkenin EA edinme niyetini açıklayan bağımsız bir mekanizma olarak ele alınmasını teorik açıdan meşrulaştırmaktadır. Burada bireyler, EA benimseme sürecinde sadece güncel fayda-maliyet ekonomisiyle değil, teknolojinin yörüngesine has, iyimser bir beklenti ve öğrenme örüntüsüyle hareket ediyor olabilir (Hülsmann & Fornahl, 2014; Li vd., 2017). Ayrıca literatürde “learning by driving” mekanizması (Chen vd., 2020; Hülsmann & Fornahl, 2014) olarak kavramsallaştırılan deneyim yoluyla benimseme sürecinin, EA piyasasının henüz olgunlaşmadığı ve yaygın EA deneyiminin oluşmadığı Türkiye gibi gelişmekte olan bir pazarda bireysel öngörüye dayalı bir nitelik kazandığı değerlendirilebilir. Bu açıdan beklentiler değişkeni, Zhang vd. (2011)’in gelişmekte olan pazarlarda teknolojik belirsizliğin benimsemeyi kısıtladığı bulgusuna kısmi bir karşı-kanıt niteliği taşımaktadır.

Model uyumunun iyiliği ve tanısal testler dikkate alındığında, sözde (pseudo) R^2 değeri 0,067 olarak elde edilmiştir. Bu ölçüt, doğrusal regresyon modellerindeki R^2 değeriyle doğrudan karşılaştırılmaz ve genellikle daha düşük değerler verir (Greene, 2018). Literatürde, özellikle McFadden tipi *sözde- R^2* değerleri için 0,02 ile 0,20 arasındaki bir aralığın makul bir uyum olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (Baum, 2006; McFadden, 1974). Bu

bağlamda elde edilen 0,067 değeri, modelin açıklayıcı gücünün sınırlı ancak kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Ayrıca tahmin edilen model için likelihood ratio (LR) testi sonucu 172,93 ($p\text{-değeri} < 0,05$) olarak elde edilmiştir. Bu sonuç, modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin bir bütün olarak istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ve modelin bağımlı değişkeni açıklamada önemli bir katkıya sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, orantılı olasılık varsayımının geçerliliği Brant testi ile sınanmış ($35,54$; $p\text{-değeri} > 0,05$) elde edilen sonuca göre, sıralı logit modelin uygulanmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Brant, 1990).

Uyum iyiliği ve tanı testlerine ait sonuçlar incelendiğinde, modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve veri seti genelinde bağımlı değişkenin yapısını makul bir şekilde yansıttığı sonucuna varılmaktadır.

6. Tartışma

Sıralı logit modelinin tahmin katsayıları değişkenlerin yönünü ve göreceli büyüklüğünü ortaya koymakla birlikte, modelin doğrusal olmayan olasılık yapısı nedeniyle bu katsayılar, politika tasarımlarına yönelik ipucu öneriler için tamamlayıcı hesaplamalara ihtiyaç duyabilir. Bu sınırlılığı gidermek amacıyla aşağıda, politika tasarımı açısından en kritik belirleyicilere ilişkin marjinal etkiler (Tablo 5) seçici biçimde sunulmaktadır.

Tablo 5: Sıralı Logit Model Marjinal Etkileri

Değişken	$\partial P(Y=1)$	$\partial P(Y=2)$	$\partial P(Y=3)$	$\partial P(Y=4)$	$\partial P(Y=5)$	p - değeri
Referans birey olasılık dağılımı						
$P(Y=j)$ — referans	0,764	0,179	0,036	0,019	0,002	-
Sürekli değişkenle r (bir birimlik artış)						
Sembolik özellikler	-0,237	0,166	0,043	0,025	0,003	0,000** *
Fonksiyon el özellikler	0,077	-0,054	-0,014	-0,008	-0,001	0,022**
Gelecektek i beklenti	-0,037	0,026	0,007	0,004	0,000	0,001** *
İkili değişkenle r (0→1 değişimi)						
Cinsiyet (kadın)	-0,540	0,192	0,173	0,151	0,024	0,000** *
Medeni hal (evli)	0,040	-0,029	-0,007	-0,004	0,000	0,100*
Düşük gelir	0,216	-0,163	-0,033	-0,018	-0,002	0,005** *
Orta gelir	0,199	-0,149	-0,032	-0,016	-0,002	0,027** *
Etkileşim terimleri (ek katkı, net)						

Sembolik özellikler × Cinsiyet <i>Kadın için sembolik özelliklerin net etkisi:</i> 0,634	0,122	-0,086	-0,022	-0,013	-0,002	0,000** *
Fonksiyon el özellik × Düşük gelir <i>Düşük gelir için fonksiyonel özelliklerin net etkisi: β</i> +0,398	-0,149	0,104	0,027	0,016	0,002	0,002** *
Fonksiyon el özellik × Orta gelir <i>Orta gelir için fonksiyonel özelliklerin net etkisi: β</i> +0,241	-0,120	0,084	0,022	0,013	0,001	0,010** *

Not: Marjinal etkiler, sıralı logit modelinin kümülatif olasılık yapısından türetilmiştir. Sürekli değişkenler için:

$$\partial P(Y = j) / \partial x_i = \beta \left[f(\alpha_{j-1} - x'_i \beta) - f(\alpha_j - x'_i \beta) \right], \text{ burada } f(\square) = \Lambda(\square)(1 - \Lambda(\square))$$

olmak üzere $\Lambda(\square)$, Eşitlik (2)'de tanımlanan lojistik kümülatif dağılım

fonksiyonudur. İkili değişkenler için koşullu olasılık farkı hesaplanmıştır.

Etkileşim terimlerinin marjinal etkileri, ortalama *sembolik özellikler* = 0 veya

fonksiyonel özellikler = 0 noktasındaki ek katkısı göstermektedir.

Anlamlılık: *: %10, **: %5 ve ***: %1 düzeyindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Kaynak: Yazarların kendi çalışmalarıdır.

Gelirdeki marjinal etkiler dikkat çekmektedir. Referans kategori olan yüksek gelir grubuna kıyasla, düşük gelirli bireylerin en düşük EA edinme niyeti kategorisinde ($Y = 1$) yer alma olasılığı yaklaşık 0,980 ($0,764 + 0,216$) düzeyine yükselmektedir. Bu değer, düşük

gelir grubunun neredeyse tamamının en düşük niyet kategorisinde yığıldığını ve yüksek niyet kategorilerine geçişin kısıtlandığını göstermektedir. Orta gelir grubu için olasılık yaklaşık 0,963 ($0,764 + 0,199$) olarak hesaplanmaktadır. Söz konusu bulgular, gelir kısıtının EA edinme niyeti önündeki yapısal kısıtların en belirgin olduğunu göstermektedir. Ek olarak Naseri vd. (2024)’ün fiyat priminin belirli bir eşiği aştığında talebi keskin biçimde düşürdüğüne dair bulgusunu güçlü biçimde desteklemektedir. Bu çerçevede Türkiye’de EA talebini artırmaya yönelik politikaların, yalnızca farkındalık ve çevresel teşvik kanalları üzerinden değil; doğrudan gelir kısıtını hedefleyen finansal araçlar, vergi teşviki, düşük faizli kredi mekanizmaları ve ikinci el EA pazarının geliştirilmesi gibi başlıklar üzerinden de tasarlanması gerekebilir.

Cinsiyet boyutunda marjinal etkiler, kadın bireylerin referans erkek bireye kıyasla üst niyet kategorilerine daha geniş bir olasılıkla yayıldığını ortaya koymaktadır. Referans erkek birey için $P(Y=1) \approx 0,764$ iken bu değer kadın bireyler için belirgin biçimde düşmekte ve üst kategorilerdeki kümülatif olasılık artmaktadır. Bu bulgu, yalnızca bahis oranının ($OR=11,232$) sezgisel yorumunun ötesinde, kadın tüketicilerin EA talebinin genişlemesinde yapısal bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Öte yandan, algılanan sosyal ve çevresel faydalar ile cinsiyet arasındaki etkileşim terimi, kadın bireylerde çevresel ve sosyal fayda algısının niyet üzerindeki katkısının erkeklere kıyasla kısmen sınırlandırıldığına işaret etmektedir. Kadın bireyler için algılanan sosyal ve çevresel faydaların net katkısı ($\beta = 0,634$) hesaplandığında, yüksek genel niyet eğiliminin çevresel fayda kanalı dışında başka teşvik yapılarını da barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu teşvik yapısının – kullanım ve sürüş kolaylığı, marka algısı veya sosyal kimlik – doğrudan ölçüldüğü çalışmalar, kadın tüketici profilinin daha eksiksiz anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Sonuç ve Politika Çıkarımları

Bu çalışma, elektrikli araç edinme niyetini yalnızca bir tüketici tercihi olarak değil, biyofiziksel sınırları aşan iktisadi faaliyetin mikro birimler düzeyindeki yansıması olarak ele almaktadır. Boulding (1966)'nın doğrusal "al-kullan-at" modelinden, döngüsel ve düşük karbonlu bir üretim-tüketim sistemine geçiş çağrısı ve Costanza vd. (2014)'ün "dolu dünya" çerçevesi; ulaşım faaliyetlerinin ve sektörün elektrifikasyonunu bireysel tercihlerle ekolojik zorunluluk arasındaki kesişim olarak konumlandırmaktadır. Bu çalışmanın temel iddiası tam bu noktada şekillenmektedir. Söz konusu makro dönüşümün gerçekleşmesi, mikro düzeydeki niyet yapılarının anlaşılmasına ve bu yapılara müdahil olacak politika tasarımlarına kökten bağlıdır.

Ampirik bulgular, Türkiye'de EA edinme niyetinin yalnızca maliyet ve risk meselesi olmadığını ortaya koymaktadır. Algılanan sosyal ve çevresel faydalar, maliyet ve risk algısından daha güçlü bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Bu etkenlere geleceğe yönelik beklentilerinin bağımsız ve anlamlı katkısı da eklendiğinde, niyetin yalnızca rasyonel maliyet hesabıyla açılanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla algı, bütçe kısıtı ve beklentiler, birlikte işleyen ve birbirini kısmen tetikleyen bütüncül bir süreç olarak kavranmalıdır. Bu bulgu, politika tasarımı açısından kritik bir çerçeve değişikliğini de beraberinde getirmektedir. Öyle ki EA edinme niyetini teşvik edecek politika paketlerinin tasarımında yalnızca finansal belirleyiciler değil, algı odaklı olgular da hedef alınabilir.

Politika çıkarımları üç eksen üzerinde vücut bulmaktadır. İlk olarak, gelir boyutundaki bulgular hedefe yönelik ve gelir odaklı bir EA teşvik tasarımı zorunlu kılmaktadır. Marjinal etkiler, düşük ve orta gelir gruplarının neredeyse tamamının en düşük niyet kategorisinde yığıldığını göstermekte ve bu durum söz konusu gruplar için EA ediniminin fiilen erişilemez olduğuna işaret etmektedir. Tek tip sübvansiyon yerine, bu gruplara özel fiyat ve

finansman araçları – ÖTV-KDV düzenlemesi, makul faizli kredi ve leasing imkânları, hurda-takas mekanizmaları – EA edinme niyetini gelir kısıtının baskısından uzaklaştırarak EA edinme niyetine olumlu katkı sağlayabilir. İkinci olarak, maliyet ve risk algısı bulgusundan hareketle bilgi asimetrisini azaltmaya yönelik bir algı ve güven politikasına ihtiyaç duyulmaktadır. Batarya garantisi, ikinci el EA değeri, şarj erişimi ve güvenliğe ilişkin standart ve doğrulanabilir bilgi kanallarının oluşturulması ile görünür ve şeffaf pilot uygulamalar hem güven hem de öngörülebilirlik kanallarından EA edinme niyetine etki edebilir. Üçüncü olarak, cinsiyet ve medeni hal bulgularının ortaya koyduğu heterojenlik, toplumsal kümelere odaklanan farklılaştırılmış bir iletişim stratejisini önermektedir. Çevresel fayda algısına hitap eden yaklaşımlar tek başına yeterli olmayabilir. Dolayısıyla bütçe kısıtı ve risk kaygısı yüksek gruplar için “maliyeti ve riski düşüren” politika bileşenleri ile altyapı ve servis güvencesi gibi unsurlar iletişim tasarımının merkezine alınmalıdır.

Son olarak bu çalışmanın, Türkiye’nin tamamını temsil eden geniş örneklemiyle mevcut literatürdeki temsil kısıtını aşmayı hedeflediği hatırlatılmalıdır. Bununla birlikte kesitsel veri yapısının nedensellik çıkarımını sınırladığı, beklentiler değişkeninin tek göstergeli olarak yapılandırılmasının ölçüm hassasiyetini kısıtlayabileceği ve modelde yer almayan bazı yapısal değişkenlerin – şarj altyapısına erişim, hanehalkı araç stoğu, bölgesel fiyat farklılıkları – atlanmış (ihmal edilmiş) değişken yanlılığı üretme riskini barındırdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kısıtlar, ileride yürütülecek panel veri tasarımları, çok göstergeli ölçüm araçları ve mekânsal bağımsızlık/heterojenlik içeren çalışmalarla aşılabilecek bir araştırma gündemi sunmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmanın araştırma ve yayın etiği ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İlk yazarın katkısı %50 ve ikinci yazarın katkısı %50 düzeyindedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu tarafından desteklenen 22AG001 numaralı “Elektrikli Taşıtlar için Batarya Teknolojileri Araştırma ve Geliştirme Platformu – Toplumsal Etki Projesi” kapsamında üretilmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na teşekkür ederiz. Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi – Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SGA-2024-1513 numaralı proje kapsamında üretilmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü Bursa Uludağ Üniversitesi’ne teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Agresti, A. (2010). Analysis of Ordinal Categorical Data. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470594001>
- Agresti, A. (2019). An introduction to categorical data analysis (Third edition). Wiley.
- American Lung Association. (2022). Zeroing in on Healthy Air: Health and Climate Benefits of Zero-Emission Transportation and Electricity. American Lung Association Report.
- Baum, C. F. (2006). An Introduction to Modern Econometrics Using Stata. Stata Press.
- Bhutto, M. H., Shaikh, A. A., & Sharma, R. (2021). Factors Affecting the Consumers’ Purchase Intention and Willingness-to-Pay More for Electric-Vehicle Technology. Proceedings of the International Conference on Electronic Business (ICEB 2021), 4.
- Boulding, K. E. (1966). The Economics of the Coming Spaceship Earth. İçinde H. Jarrett (Ed.), Environmental Quality in a Growing Economy, Resources for the Future (s. xv + 173). Johns Hopkins University Press.
- Bozkurt, M. E. (2024). The Effect of Environmental Awareness, Knowledge Level, Price Perception, Battery Charging Power On Electric Vehicle Purchasing Intention: A Quantitative Research. Ekonomi, İşletme ve Bilişim Dergisi, 1(1), 21-43.
- Brant, R. (1990). Assessing Proportionality in the Proportional Odds Model for Ordinal Logistic Regression. Biometrics, 46(4), 1171-1178.
- Camilleri, S. F., Montgomery, A., Visa, M. A., Schnell, J. L., Adelman, Z. E., Janssen, M., Grubert, E. A., Anenberg, S. C., & Horton, D. E. (2023). Air quality, health and equity implications of electrifying heavy-duty vehicles. Nature Sustainability, 6(12), 1643-1653. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01219-0>
- Chen, C., Zarazua de Rubens, G., Noel, L., Kester, J., & Sovacool, B. K. (2020). Assessing the socio-demographic, technical, economic and behavioral factors of Nordic electric vehicle adoption and the influence of vehicle-to-grid preferences. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 121, 109692. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109692>
- Climate Watch. (2026). Buildings: Greenhouse Gas Emissions by Sector. Climate Watch Data. <https://www.climatewatchdata.org>
- Costanza, R., Cumberland, J. H., Daly, H., Goodland, R., Norgaard, R. B., Kubiszewski, I., & Franco, C. (2014). An Introduction to Ecological Economics. CRC Press. <https://doi.org/10.1201/b17829>

- Darıcı, G., Bilgin, P., Tengilimioğlu, D., & Reyhanoğlu, İ. (2025). Elektrikli Otomobil ve Otonom Otomobil Satın Alma Niyetlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bir Alan Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 16(46), 636-657. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1562985>
- Degirmenci, K., & Breitner, M. H. (2017). Consumer purchase intentions for electric vehicles: Is green more important than price and range? *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 51, 250-260. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.01.001>
- Efendioğlu, İ. H. (2024). Elektrikli Araç Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 106-122. <https://doi.org/10.17336/igusbd.1124491>
- Egbue, O., & Long, S. (2012). Barriers to widespread adoption of electric vehicles: An analysis of consumer attitudes and perceptions. *Energy Policy*, 48, 717-729. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.06.009>
- Greene, W. H. (2018). *Econometric Analysis*. Pearson.
- Habich-Sobiegalla, S., Kostka, G., & Anzinger, N. (2018). Electric vehicle purchase intentions of Chinese, Russian and Brazilian citizens: An international comparative study. *Journal of Cleaner Production*, 205, 188-200. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.08.318>
- Hülsmann, M., & Fornahl, D. (Ed.). (2014). *Evolutionary Paths Towards the Mobility Patterns of the Future*. Springer Berlin Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-37558-3>
- IPCC. (2021). Summary for Policymakers. İçinde V. Masson-Delmotte, P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J. B. R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, & B. Zhou (Ed.), *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Intergovernmental Panel on Climate Change.
- IPCC. (2023). Transport. İçinde Intergovernmental Panel on Climate Change (Ed.), *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (ss. 1049-1160). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926.012>
- Kocagöz, E., & İğde, Ç. S. (2022). Elektrikli Araç Satın Alma Niyetini Hangi Faktörler Etkiler? Bir Tüketici Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1133892>

- Kuhnimhof, T., Feige, I., & Phleps, P. (2014). Mobility Scenarios for the Year 2030: Implications for Individual Electric Mobility (ss. 37-48). https://doi.org/10.1007/978-3-642-37558-3_3
- Lee, J., Baig, F., Talpur, M. A. H., & Shaikh, S. (2021). Public Intentions to Purchase Electric Vehicles in Pakistan. *Sustainability*, 13(10), 5523. <https://doi.org/10.3390/su13105523>
- Li, W., Long, R., Chen, H., & Geng, J. (2017). A review of factors influencing consumer intentions to adopt battery electric vehicles. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 78, 318-328. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.04.076>
- Ling, Z., Cherry, C. R., & Wen, Y. (2021). Determining the Factors That Influence Electric Vehicle Adoption: A Stated Preference Survey Study in Beijing, China. *Sustainability*, 13(21), 11719. <https://doi.org/10.3390/su132111719>
- Long, J. S., & Freese, J. (2014). *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*. Stata Press.
- McCullagh, P. (1980). Regression Models for Ordinal Data. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 42(2), 109-142. <https://www.jstor.org/stable/2984952>
- McFadden, D. (1974). Conditional Logit Analysis of Qualitative Choice Behavior. İçinde P. Zarembka (Ed.), *Frontiers in Econometrics* (ss. 105-142). Academic Press.
- Naseri, H., Waygood, E. O. D., Patterson, Z., & Wang, B. (2024). Who is more likely to buy electric vehicles? *Transport Policy*, 155, 15-28. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2024.06.013>
- Pandita, D., Bhatt, V., Kumar, V. V. R., Fatma, A., & Vapiwala, F. (2024). Electrifying the future: Analysing the determinants of electric vehicle adoption. *International Journal of Energy Sector Management*, 18(6), 1767-1786. <https://doi.org/10.1108/IJESM-06-2023-0004>
- Pearce, D. W. (1992). *Economics of the Environment*. İçinde M. Bleaney, D. Greenaway, I. Stewart Dr, & I. Stewart (Ed.), *Companion to Contemporary Economic Thought*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203980118>
- Perrings, C. (1987). *Economy and Environment*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511664465>
- Peters, A., & Dütschke, E. (2014). How do Consumers Perceive Electric Vehicles? A Comparison of German Consumer Groups. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 16(3), 359-377. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2013.879037>
- Pigou, A. C. (1932). *The Economics of Welfare*. Macmillan.

- Rizza, V., Torre, M., Tratzi, P., Fazzini, P., Tomassetti, L., Cozza, V., Naso, F., Marcozzi, D., & Petracchini, F. (2021). Effects of deployment of electric vehicles on air quality in the urban area of Turin (Italy). *Journal of Environmental Management*, 297, 113416. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113416>
- Sun, Z., & Lee, B. (2024). Exploring Factors Influencing Electric Vehicle Purchase Intentions through an Extended Technology Acceptance Model. *Vehicles*, 6(3), 1513-1544. <https://doi.org/10.3390/vehicles6030072>
- UNEP. (2023). Pollution Action Note – Data you need to know. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/interactives/air-pollution-note/>
- Uslu, H., & Demirel, O. (2022). Elektrikli Otomobil Satın Alma İstekliliğini Etkileyen Faktörler: Konya İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 961-975. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1024620>
- Zhang, Y., Yu, Y., & Zou, B. (2011). Analyzing public awareness and acceptance of alternative fuel vehicles in China: The case of EV. *Energy Policy*, 39(11), 7015-7024. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.055>

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE YARDIM VE EĞİTİM AMAÇLI HİZMET GÖSTEREN YETİM HİMAYE KURUMLARI (1900-2023 YILLAR)

*Orphan Patronage Institutions Providing Services for Charitable and
Educational Purposes in the Republic of Azerbaijan (1900-2023
Years)*

Rasim BAYRAKTAR

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Giresun.
rasim.bayraktar@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7576-8183

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 05.03.2026
Kabul Tarihi: 24.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1903728

Kaynak göstermek için:

Bayraktar, R., (2026). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yardım ve Eğitim Amaçlı
Hizmet Gösteren Yetim Himaye Kurumları (1900-2023 Yıllar). *Düşünce
Dünyasında Türkiz*, 17(1): 243-278.

Özet

20. yüzyılın ilk yarısında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dünya halklarını derinden etkilemiştir. Savaşlar açlık ve sefaletle neden olmuş, çocuklar ölümcül hastalıklarla yüzleşmişlerdir. 1900'lü yılların ilk çeyreğinde (1900-1918) Azerbaycanlı hayırseverler, açlık tehlikesiyle yüzleşen çocuklara sahip çıkmıştır. Azerbaycan'da yardım (Hayriyecilik) ve eğitim (Maarifçilik) amaçlı yetim himaye kurumları açılmıştır. Bu yetim himaye kurumları Sovyet döneminde (1918-1991) İnternat Evleri (Çocuk yatılı okulları) ile DetDom (çocuk evi- yetim evi) Evleri adı altında devlet kontrolünde hizmet göstermiştir. 1992 yılında Sovyet Rejiminin çöküşü sonrası kurumlar sayısını artırarak hizmetlerini daha da genişletmiştir. Çalışmamızda Azerbaycan Cumhuriyeti özelinde Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve Bağımsız dönemlerde yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik hizmetler irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Azerbaycan, Hayriyecilik Cemiyetleri, Maarifçilik Cemiyetleri, Çocuk Himaye Evleri.

Abstract

In the first half of the 20th century, the First and Second World Wars deeply affected the world's populations. The wars caused hunger and poverty, and children faced deadly diseases. During the first quarter of the 1900s (1900-1918), Azerbaijani philanthropists took care of children facing the threat of starvation. Charitable (Hayriyecilik) and educational (Maarifçilik) institutions for orphan care were established in Azerbaijan. During the Soviet era (1918-1991), these orphanage and foster care institutions operated under state control under the names of Internat Houses (Boarding Schools for Children) and DetDom (Children's Homes/Orphanages). Following the collapse of the Soviet regime in 1992, institutions expanded their services by increasing their number. In our study, we will examine services provided for orphaned and abandoned children in the pre-Soviet, Soviet, and post-independence periods specifically in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: Sociology, Azerbaijan, Philanthropic Societies, Educational Societies, Children's Foster Homes.

Giriş

20. yüzyılın ilk yarısında Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının yaşanması dünya halklarına büyük kayıplar getirmiştir. Avrupa'da, Rusya'da, Türkistan'da, Kafkaslarda (Azerbaycan'da) ve Türkiye'de yaşanan savaşlar, halkların yaşam standartlarını altüst etmiş açlık, sefalet ve ölümün eşğine getirmiştir. Her ülkede yetim, öksüz, ebeveysiz, evsiz çocukların sayısı artmıştır. Bu duruma kayıtsız kalamayan dönemin aydınları ve hayırsever insanları fikir ve güç birliği yaparak yetim himaye cemiyetleri kurmuşlardır. Her ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da "Hayriyecilik" ve "Maarifçilik" adıyla yardım ve eğitim amaçlı (Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti, Nicat Medeni-Maarif Cemiyeti gibi) cemiyetler kurulmuştur. Açılan Cemiyetler merkezi Bakü olmak üzere ülkenin diğer kentlerinde (Gence, Şuşa, Şamahı) de sahipsiz kalan evsiz çocuklara hizmet vermiştir.

Şüphesiz bu süreç Sovyet döneminde de devam etmiştir. Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi sonrası Lenin ve Stalin'in kolektifleştirme politikaları uygulanmış ve tüm özel mülkiyetler istimlak edilmiştir. Kırsal ve kentsel kurumlar (siyasi, iktisadi, askeri, eğitim v.s.) kamulaştırılmıştır. Faaliyet halinde olan çocuk himaye cemiyetleri birleştirilerek adları değiştirilmiştir. Çocuk himaye cemiyetlerin adları DetDom (*çocuk evi - yetim evi*) evleri ile İnternat evlerine (çocuk yatılı okulları) dönüştürülmüştür. Bu yeni okullar başta savaşlarda (Birinci ve İkinci Dünya Savaşları) kimsesiz kalan çocuklar olmak üzere az gelirli ailelerin çocuklarına hizmet vermiştir. Bu durum Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmiştir.

1991'de Sovyetlerin dağılmasıyla diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan da bağımsızlığına kavuşmuştur. Ancak bağımsızlık sürecinde siyasi ve iktisadi dengesizlikler yaşanmıştır. Özellikle iktisadi dengesizlikler ve emek sahalarındaki kayıplar ailelerin zayıflanmasına ve parçalanmasına neden olmuştur. Azerbaycan özelinde patlak veren Karabağ savaşı da halkın hayata tutunma direncini zayıflatmıştır. Bu olumsuz gelişmeler ülke genelinde

boşanmaların sayısını artırmıştır. Ebeveynsiz çocuk sayısı günden güne artmıştır. Bu durum ülkedeki çocuk evlerinin hizmetlerini zayıflatmıştır. Çocuk evleri sadece kimsesiz çocuklara değil aynı zamanda Karabağ kaçkınlarına da hizmet vermiştir. Böyle bir ortamda yeniden şekillenen çocuk himaye kurumları geliştirdikleri ortak projelerle toplumdaki bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamız Azerbaycan'da çocuk himaye kurumlarının son yüz otuz yılda geçirdiği süreç içinde kimsesiz çocuklara yönelik hizmetlerini kapsamaktadır. Bu süreç Azerbaycan'ın geçirdiği üç siyasi dönem çerçevesinde değerlendirilerek; Sovyet Öncesi Dönemi (1900-1920), Sovyet Dönemi (1920-1992) ve Bağımsızlık Dönemi (1991 sonrası) şeklinde başlıklandırılmıştır. Böylece Sovyet öncesi döneminde kurulan yardım ve eğitim amaçlı yetim himaye kurumlarının faaliyetlerine yer verilerek Sovyet döneminde kolektifleştirilen yetim himaye kurumlarının hizmetlerine değinilmiş son kısımda ise Sovyetlerin dağılmasından sonraki süreç ele alınmıştır. Bu yönüyle resmî ve sivil bazda faaliyet gösteren yetim, öksüz, kimsesiz ve himayeye muhtaç çocuklara sahip çıkan kurumların hizmetleri incelenerek ülke genelinde hizmet gösteren kurumlarda barınan kimsesiz çocukların sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Barınma ve iâşe durumlarıyla ilgili bilgi verilerek kurum çocuk ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi, toplum çocuk bilinci gibi sorulara yanıt aranmıştır. Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti özelinde Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve Azerbaycan'ın Bağımsızlık döneminde ortaya çıkan yetim ve kimsesiz çocuklara verilen hizmetler muhakeme edilmiştir.

1. Sovyet Öncesi (1900-1920) Dönemde Kurulan “Hayriyecilik” ve “Maarifçilik” Amaçlı Yetim Himaye Cemiyetleri

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan'da “Hayriyecilik” ve “Maarifçilik” adıyla açılan çocuk himaye cemiyetlerinin kurucu isimleri dönemin petrol zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Tağıyev,

Hasan Bey Zerdabi, Murtuza Muhtarov, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev gibi iş insanlarıdır. Bunlar kazandıkları servetleriyle kimsesiz çocuklara yönelik yardım amaçlı cemiyetler (vakıf ve dernekler) kurmuşlardır. Bakü başta olmak üzere Şamahı, Şeki, Şuşa, Gence ve Nahçıvan illerinde cemiyetler açarak himayeye muhtaç çocuklara sahip çıkmış. 1900 yılından itibaren farklı bölgelerde barınma, ilim ve irfan yuvaları, manevi destek kursları açarak milletin manevi servetini oluşturan çocukları himaye etmiş onlara burslar vermiş ve eğitim imkânı sağlamışlardır.

Kaynaklar 1900'lerin başlarında açılan çocuk cemiyetlerinin sayısının otuzdan fazla olduğunu göstermektedir. Bunlardan yardım amaçlı kurulan cemiyetler: Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti, Uşak Evi (Çocuk Evi) Hayriye Cemiyeti, Çocuk Ölümü İle Mücadele Cemiyeti, Azerbaycan Kadın Hayriye Cemiyeti, Bakü Müslüman Kadın Hayriye Cemiyeti, Kardeş Kömeği İçtimai Teşkilatı, Bakü Şehir ve Halk Mektepleri Talebelerine Yardım Cemiyeti ile Çocukları Muhafaza Cemiyetidir (Mahmudov, 2005: 1/230, 2/415-416; Cabbarov, 2011: 53-86). Eğitim amaçlı kurulan cemiyetler ise Neşr-i Maarif Hayriye Cemiyeti, Nicat Medeni-Maarif Cemiyeti, Saadet Hayriye Cemiyeti, Hidayet Hayriye Cemiyeti, Sefa Medeni-Maarif Cemiyeti, Mukaddes Nina Hayriye Cemiyeti ve Halk Evleri Cemiyetidir (Bünyedov, Yusufoglu, 1995: 99-102; Gılman, 1995: 99-102; Durmaz, 2010: 68).

1.1. Hayriyecilik / Yardım Amaçlı Yetim Himaye Cemiyetleri

Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti: 1905 devriminden¹ sonra Çar Hükümeti'nin Ekim Beyannamesi'ne istinaden dönemin hayırseverlerinden Hacı Zeynelabidin Tağıyev vakıf kurulması için

¹ 7-17 Aralık 1905 Rus Devrimi: Rus İmparatorluğunun tüm bölgelerinde geniş yankı bulan kitlesel siyasi eylemlerdir. Yükselen ayrılıkçı-milliyetçi dalgasıyla Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Sanayi şehri olan Bakü tahrip olmuştur. İsyanların bastırılması için Çarlık askerleri silahsız insanların üzerine ateş açmıştır. Olaylar sonucunda anayasal monarşiye geçiş yapılmış, Çarlık Duma'sı kurulmuş ve 1906 anayasası meydana getirilmiştir (İbragimov, 1955: 26).

hükûmete müracaat etti. Birinci teşebbüste başarılı olamasa da ikinci girişimde izin alınabildi. Yardım ve eğitim amaçlı sahalarda faaliyet gösterecek olan gönüllü içtimai cemiyetin nizamnamesi, 10 Ekim 1905 tarihinde Tiflis Kafkas Valisi Voronsov Daşkov tarafından tasdik edildi (Mahmudov, 2005: 1/228). Cemiyetin kurucuları arasında başta Hacı Zeynelabidin Tağıyev olmak üzere Bakü'nün hayırseverleri ve aydınlarından Hasan Bey Zerdabi, Alimerdan Topçubaşı, Ahmet Ağayev ve Ali Bey Hüseyinzade vardı. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin merkezi Bakü'nün istiklal caddesinde bulunan İsmailiye² binasında idi (Gılman, 1995: 95). Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin amacı fakir ve muhtaç Müslüman ailelere yardımda bulunmak, yetim ve öksüzleri barındırmak, kimsesiz çocukları okutmak, ihtiyacı olanlara para ve giyecek temin etmek, yoksul hastaları tedavi ettirmek gibi hayır işleriyle uğraşmak olmuştur. Cemiyet hizmetlerini genişletmek için tüzüğünde bulunan "Cemiyet sadece Bakü'de yaşayan Müslümanların Hayriye işleriyle ilgilenir" maddesini değiştirerek "dünyada yaşayan bütün Müslümanlara yardım yapar" kararı almıştır. Bu değişiklikteki maksat harp meydanlarında mağdur duruma düşen Müslüman Türk ahaliye rahatça yardım edebilmek ve Rusya'da yaşayan Müslümanları birleştirmektir (Dursun, 1996: 109; Yeşilot, 2015: 63-73).

Bu amaçla Cemiyet faaliyetlerini Rus esaretinde bulunan Kafkasya, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yaygınlaştırmıştır. Müslüman Türk ahaliye yaptığı insani yardımların yanı sıra Rus ve Ermenilerin haksızlıklarına karşı mücadele etmiştir. Başlatmış olduğu "Kardeş Kömeği/Kardeş Yardımı" kampanyasıyla Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki kardeşlerine yardım etmiştir. Cemiyetin koordinatörlüğü ile dönemin *İkdam*, *Açık Söz (Doğru Söz)* ve *İkbal* gazetelerinde yardım duyurusu yapılmıştır. Akabinde Cemiyet üyeleri bir araya gelerek "Kardeş Kömeği" adında bir gazete çıkarılması ve gazete gelirinin

² Cemiyet binası, dönemin petrol zenginlerinden Ağa Musa Nağıyev tarafından verem hastalığından vefat eden oğlu İsmail adına inşa edildiğinden İsmailiye Binası olarak anılmaktadır.

harp-zede Müslümanlara harcanması hususunda bir karar almıştır. “Kardeş Kömeği” ne demektir? sorusunu dönemin Açık Söz (Doğru Söz) gazetesi yazarlarından İslam Bey Kabulov şöyle açıklamaktadır: “Kardeş Kömeği, Kafkasya sahne-i harbinde duçarî felaket zavallı Müslümanların ağrısını hafifletmek için uzatılan muavenet ellerinin yarattığı şefkat ve merhamet hissine verilen en münasip ad idi” (Kabulov, 7 Mayıs 1916: 10; Aslan, 2000: 91-94).

Cemiyet faaliyetlerini hızlandırarak “Kardeş Kömeği” günleri düzenlemiş tiyatro, opera gibi gösterilerin gelirlerini Anadolu’ya gönderilmek üzere tek bir bütçede toplamıştır. Kardeş Kömeği gazetesi yayınlanmış ve herkes gazetenin satışına katkıda bulunmuştur. Gazete, Anadolu felaketzedelerine yardım yapılması hususunda metinler kaleme alarak halkı konuyla ilgili bilinçlendirmiştir. Böylece gazete Kars, Ardahan, Sarıkamış, Oltu, Artvin, Ardanoç ve çevre illerinde yaşayan kardeşlerine yardım eli uzatmıştır (Dursun, 1996: 09-110; Süleymanlı, 2007: 173-184).

Kars Birinci Dönem milletvekillerinden Fahrettin Erdoğan, *Türk Elleri Hatıralarım* isimli eserinde cemiyetin faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır:

“İlk iş olarak Bakü Cemiyeti Hayriyesi’ne gittik, orada ileri gelenlerle tanıştık. Burada istiklal aşkıyla cemiyetler kurulmuş, durmadan çalışıyordu. O oturduğumuz İsmailiye binasında Musa Nağıyev’in 50 yataklı misafirhanesi vardı ki her gelen Türk yolcusu burada aylarca kalır yiyecek ve yatakla temin edildiği gibi çamaşırları yıkanır. Bütün masraf Nağıyev’in kasasından ödenir, misafirlerden bir tek kuruş bile alınmazdı. Bundan başka 200 yataklı bir yetimhanesi de vardı. Buraya cepheden toplanan kimsesiz çocuklar getirilerek bakımları sağlanırdı” (Erdoğan, 1998: 151).

Cemiyet Üyeleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Nargin adasında esir tutulan Türk askerlerine de yardım etmiş, vatanlarından sürgün edilenleri, aç ve yetim kalanları doyurmak, giydirmek için büyük gayret göstermişlerdir. Dönemin Milli Emniyet Genel Müdürü, Naki

Keykurun hatıralarında: “*Birinci Dünya Savaşı’nda Rus kuvvetlerinin tazyiki karşısında Türk ordusu geri çekiliyor ve şark vilâyetleri Rus işgali altına giriyordu*” diyerek bu fırsatı ganimet bilen Ermeni çetecileri komitecilerinin serbestçe hareket ederek Türklere saldırıp onları katlettiğini belirtmektedir. Bu dönemde yapılan zulümlerin feryadı, bütün Kafkasya halkına ulaşp kalplerini sızlatmasına rağmen Bakü Cemiyeti Hayriye’sinin yardıma koşması Rus Cephe Komutanlığınca engelleniyordu. Bu vaziyet karşısında Hacı Zeynelabidin doğruca Rus İmparatoru ile muhabere ve gereken emri istihsal etmeye çalıştı. Bir yandan da Cemiyet-i Hayriye’de Dr. Hüsrev Bey’in riyaseti altında büyük bir kadro hazırlanarak ve demiryolu idaresinden bir tren katarı temin edilerek her türlü ihtiyacı karşılayacak yiyecek ve giyecek temine çalışılıyordu. Böylece zorluklar ve engeller aşılarak Kars’a ve felâkete uğramış Anadolu Türk halkına ilk Türk yardım eli uzatılmıştır. Cemiyet-i Hayriye ekipleri cepheye gittikten sonra, Türk halkına yapılan fenalıkların önü alınabilmiştir. Cemiyet ekiplerinin yazdırdıkları raporlar ve bu raporların etkisi neticesinde, Rus Ordu Kumandanlığı Ermeni çete teşkilâtını uyarmıştır. Yine Rus Çarının Ermeni harp felâketzedeleri için kurulmuş olan yardım cemiyetine bir milyon ruble bağışta bulunmasını haber alan Tağıyev, derhal Rus Çarı nezdinde teşebbüste bulunarak Müslümanlara da yardım yapılmasını gerektiğini bildirmiştir. Böylece birkaç gün sonra, Rus Çarı’nın emriyle Cemiyet-i Hayriye’ye bir milyon ruble bağışta bulunulmuştur (Keykurun, 1998: 185).

Cemiyet, Azerbaycan’ın her vilâyet ve kazasında çocuk bakım yurtları açmıştı. Ekiplerin gözetiminde cephelerden aralıksız kimsesiz çocuklar getirilmiş ve bakım altına alınmıştır. İlk yıllarda fakirlere dört bin manattan (manat-Azerbaycan para birimi) fazla para desteği vermiş, yoksul talebelere ise bin beş yüz manata kadar yardım etmiştir. Bu yardım rakamları 1911 yılında beş bin manata, 1914 yılında kişi başına (504 fakire) olmak üzere iki yüz seksen sekiz manata şeklinde devam etmiştir. Hatta Anadolu’da Türk-Ermeni çatışmaları esnasında Ermeniler tarafından öldürülen sahipsiz

aileler ve çocuklar Cemiyet tarafından toplanılmış, okuma çağında olanlar mekteplere yerleştirilmiş, dul kalan kadınlara da yardımlarda bulunulmuştur (Aslan, 2000: 60-61).

Uşak Evi (Çocuk Evi) Hayriye Cemiyeti: Eylül 1918 tarihinde 31 Mart Soykırımından³ sonra evsiz ve kimsesiz kalan, zara gören çocuklara yardım etmek amacıyla Merkezi Ev Komitesi nezdinde Çocuklara Yardım Bürosu açılmıştır (Mahmudov, 2005: 2/415). Büronun başkanı Yevsey Gindes, yardımcısı ise Liza Muhtarova'dır. Büronun inşasına ve faaliyetin dönemin iş insanları destek vermiştir. Bunlar arasında Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Ağa Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev, İsabey Sadıkbeyov, Hanifa Zeynalabdin oğlu Tağıyev, Tağı Nağıyev ve Zeynep Selimhanova gibi hayırseverler olmuştur. Büro'nun asıl amacı sokağa atılan yetim ve öksüzlere yardım etmek için ilk önce yetimhaneler açmıştır. Büro'nun yardımlarıyla ilgili dönemin Azerbaycan gazetesinde şunlar yazılmıştır: *"Çocuklara verilen en sıradan oyuncuğun bile büyük bir anlamı vardı... Bu çocuklar toplumu terk etmişti ve topluma döneceklerdi, dolayısıyla toplumun yardım ve yardımlarına tam hakları vardı"* (Bağırova, 2020: 19).

Başlangıçta, büroya bağlı beş yurt faaliyete geçmiş ve bu yurtlarda bine yakın çocuk barınmıştır. Bu yetimhanelerden biri de Liza Muhtarova'nın cabalarıyla açılan 'Körpeler Evi' idi. Bu çocuk yurdu, daha önce 1895 yılından 1917 yılına kadar faaliyet göstermiş olan 'Körpeler Evi'nin nezdinde açılmıştır. İlk yıllarda evin müdürü dönemin Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Sağlığı Bakanı Yevsey

³ 31 Mart Soykırımı: 31 Mart 1918 tarihinde Rusya İç Savaşı'nda Bolşevik- Ermeni Devrimci Federasyonu ile Müsavat Partisi-Dikaya Tümeni arasında meydana gelen Mart Olaylarıdır. Ermeni Devrimci Federasyonu, Bolşeviklerin desteğiyle, Müsavat'a yönelik askerî harekâtı başlatmıştır. Çatışmalar esnasında Ermeni askerleri Müslümanların evlerine girmiş, evdekilerini katletmiş, çocukları süngü ile yanan evlerin içine atmıştır. Çok sayıda genç kızları diri diri duvara çivilemiştir. Kaçamak isteyenler kurşunlanmıştır. Ahaliyi katletmenin yanı sıra evleri tahrip etmiş ve değerli eşyalarını alıp götürmüşlerdir. Yaşanan vahşet sonucunda Ermeniler Bakü'de 30 bin civarında Müslümanı katletmiştir. Bakü'nün dışında Guba, Şamahı, Gence ve diğer kent ve bölgelere de yayılan kıyım, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun bölgeye gelerek olaylara müdahale etmesiyle sona bulmuştur. (Amanoğlu, 2004: 679-680; Mahmudov, 2005: 2/426).

Gindes olsa da eve maddi destek sağlayan Hacı Zeynalabdin Tağıyev idi. Daha sonra Tağıyev büronun onursal üyesi seçilmiştir. 1898 yılında inşaatına başlanan Çocuk evi kaynak yetersizliğinden dolayı zaman zaman kesintiye uğramışsa da dönemin hayırseverlerinden Ağamusa Nağıyev ve Şemsi Esedullayev'in yardımıyla inşaat tamamlanmıştır. 19. yüzyıldan kalan bu çocuk evi günümüzde Süleyman Rüstem ve Mikayil Refili caddelerinin kesiştiği noktadadır. Evlat sahibi olmayan Liza Muhtarova bu çocuk evine sahip çıkmış ve kendine ait özel mülkünden (şimdi Saadet Sarayı) yer ayırarak ebeveynlerini kaybeden yoksul ailelerin kızları için pansiyon yapmıştır (Bağırova, 2020: 19).

Cemiyet 26 Kasım 1918 tarihinde çalışmalarını genişletmek için yerel kamu ve ulusal kuruluşlarla ortak toplantı düzenlemiş ve ülke genelinde faaliyet gösteren farklı etnik ve dinî kurumların temsilcilerinden oluşan bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyette Merkezi Ev Komitesi, Rus Hayır Kurumu, Yahudi Milli Komitesi, Müslüman Yardım Derneği, Müslüman Sığınağı, Körpeler Evi ve Çocuk evlerinin temsilcileri bulunmaktadır. Heyet çocukların sağlığıyla ilgili tedavi masraflarını, gıda bölümüne ait ihtiyaçları ve kırsal bölgelerde yaşayan ve gıda istasyonlarına gelemeyen kadınlara kuru gıda dağıtımı için belirli noktalarının açılmasında yardımcı olmuştur. Bu noktalarda genelde öğle yemeği ücretsiz ya da bir veya iki kuruş olarak ücretlendirilmiştir (Bağırova, 2020:19).

Heyet, Müslüman çocuk sığınma evine yardım amaçlı çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Örneğin fırınlarda ucuz beyaz ekmek pişirilmiş ve elde edilen gelir, etnik ve dinine bakılmaksızın yetimhanelere bağışlanmıştır. Yine yaz boyunca "Nina" mavnasını kiralamış ve 130 tüberkülozlu çocuğun iyileşmesine yardımcı olmuştur. 1918 yılının son ile 1919 yılının başlarında Bakü'de ortaya çıkan tahtakurusu salgını esnasında şehirde işçilerin yaşadığı mahallelerde çocuklar için 'Gündüz Evleri' açmıştır. Bu evlerde çocuklara yemek verilmiş ve hastalara özel tıbbi yardım yapılmıştır. Nisan 1920 tarihinde Bakü şehri Bolşevikler tarafından işgal edilince

Çocuklara Yardım Cemiyetinin faaliyetlerine son verilmiştir (Bağırova, 2020:19).

Çocuk Ölümü ile Mücadele Cemiyeti: 1907 yılında Azerbaycan'da kurulmuş olan gönüllü bir hayır kurumudur. Kuruluş amacı çocuk ölümlerinin artışı engellemek, cinsiyet, etnik ve dini kimliğine bakılmaksızın bütün çocukların fiziki ve ruhi gelişimiyle ilgilenmekti. Cemiyet, yoksul çocuklara ücretsiz yemek, ev ve hastanelerde sağlık hizmeti vermiştir. Evsiz ve kimsesiz çocukları ana okullarına, yetimhanelere ve hastanelere yerleştirmiş ve onların ilaç, süt gibi hayati ihtiyaçlarının karşılandığı birimler kurmuştur. Cemiyet, Nisan 1920 işgalinden sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Mahmudov, 2005: 2/415).

Bakü Şehir ve Halk Mektepleri Talebelerine Yardım Cemiyeti: 1907 yılı Nisan ayında kurulan gönüllü bir hayır teşkilatıdır. Amacı Bakü'de halk mekteplerinde eğitim gören ve ihtiyaç sahibi öğrencilere giyim-kuşam, yemek-barınma ve tıbbi yardım sağlamaktır. Ebeveynleri çalışan öğrencilere gündüzleri kalabilecekleri, derslerine çalışabilecekleri yerler de sağlayan Cemiyet, 1919 yılı yazında anaokulu açmıştır. Böylece sekiz Türk, beş Rus mektebinin nezdinde anaokullar açan Cemiyet bu okulların büyük bahçeleri ve geniş mutfaklarında yoksul ailelere kahvaltı vermiştir. Fakir öğrencilere ücretsiz kırtasiye malzemeleri ve ilaç alımı sağlamıştır. 1920 yılında şehrin işgaliyle birlikte Cemiyetin hizmetine son vermiştir (Mahmudov, 2005: 2/237).

1.2. Maarifçilik / Eğitim Amaçlı Yetim Maarif Cemiyetleri

Neşr-i Maarif Hayriye Cemiyeti: 1 Ağustos 1906 tarihinde nizamnamesi tasdik edilmiş ve resmen kurulmuştur. İlk faaliyet yıllarında 'Bakü vilayetinde Müslüman ahali arasında bilgiyi arttıran cemiyet' olarak adlandırılmıştır. Genelde Müslüman Hayriye Cemiyeti'yle birlikte ortak faaliyetler yapmışlardır. Cemiyetin kurucuları Bakü'nün petrol zengini iş insanlarından oluşmuştur. Kurucuları arasında İsmail Seferaliyev, Hasan Hasanov, Muhammed Hasan Hacinski, Esedulla Ahmedov gibi tanınmış simalar vardı.

Cemiyetin farklı tarihlerde birçok yerde Guba, Göyçay, Astara, Ağdaş, Füzuli, Şuşa, Gence, Heşterhan, Saratov, Moskova ve Türkiye’de Kars, Iğdır, Oltu’da ve Romanya’da şubeleri açılmıştır (Mahmudov, 2005: 2/265; Aslan, 2000: 181-182; Dayı, 1997:21).

Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde Neşr-i Maarif Cemiyetinin Bakü’de ve köylerinde yirmi mektebi faaliyet göstermiştir. Mekteplerden ikisi kız mektebi olarak Bakü’nün Balahanı ve Zabrat kasabalarında hizmet göstermiştir. Bu mekteplerde eğitim ücretsiz olup öğrencilere kırtasiye malzemeleri ile kıyafet ücretsiz verilmiştir. Eğitim müddeti dört yıl olan bu okullarda dinî ilimlerin yanında ana dili Türkçe ile Rus dili, matematik, tarih, coğrafya, biyoloji, astronomi dersleri de verilmiştir. Neşri-Maarif Cemiyeti 1907 yılında Bakü’de Darülmualimin-i İslam yani Müslüman Öğretmenler Okulu açmıştır. Okulun müdürü İstanbul’dan davet olunan Muhammed Cevdet olmuştur. Cemiyet, 1917 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür (Gılman, 1995: 95; Aslan, 2000: 181).

Nicat Medeni-Maarif Cemiyeti: Cemiyet, 1906 yılında kurulmuştur. Cemiyetin gayesi, Müslümanlar arasında maarifçiliğin yaygınlaşması, ilk, orta ve yüksek eğitim kurumlarında okuyan Müslümanlara yardım edilmesi, anadili ve edebiyatın geliştirilmesiydi. Bu amaçla cemiyet, değişik alanlarda neşriyata önem vermiştir. Kurucular arasında başta Üzeyir Hacıbeyov ve Mehmed Emin Resulzade olmak üzere Cihangir Zeynalov, Mirzeaga Aliyev, Hüseyinkulu Sarabski, Murad Muradov, Hüseyin Arablinski gibi isimler vardı. Cemiyetin başkanlığına Muhammed Ali Selimhanov seçilmiştir. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, cemiyete beş bin manat bağışlarken Musa Nağıyev’in adına da beş bin manat bağışlayarak: *“Eğer Musa Nağıyev, beş bin manat bağışlamaktan imtina ederse onun adına da ben ödemiş olurum”* (Gılman, 1995: 95). Cemiyetin amacı, halkı okumaya teşvik etmek, yoksulların elinden tutmak, ihtiyacı olanlara maddî-manevi yardımda bulunmaktır. Bu amaçla Bakü ve çevresinde kütüphane, kıraathane ve iki sınıflı mektepler açmıştır. Binalar kiralayıp, içtimaî ve siyasi konularda konferanslar düzenlemiştir. Bazen de Neşr-i Maarif Cemiyeti’yle

birlikte ortak programlar organize etmiştir. Cemiyetin teşebbüsüyle 1906 ve 1907 yıllarında Kafkas Müslüman Muallimleri'nin 1. ve 2. Kurultayları da hayata geçirilmiştir (Mahmudov, 2005: 2/267).

Cemiyet, genç aktörlerden gruplar oluşturup onların etrafında tiyatro heveskârlarını toplamıştır. Merkeze toplanan edebiyatçılar hem kendi eserlerini hem de Rus ve dünya edebiyatından tercüme ettikleri eserleri sahneye koyarak cemiyetin çalışmalarına yakından iştirak etmiş ve aynı zamanda millî musikinin inkişafı için çalışmışlardır. Cemiyet, haftalık olarak yayınlanan Nicat adlı bir gazete çıkarmıştır. Cemiyette malî, siyasî, fikrî ve diğer konularda sık sık ihtilaflar görülmesine neden olan Cemiyetin aydın üyeleriyle zengin tüccarları arasındaki fikir ayrılıkları bazen gerginlikler yaratsa da işlerin yürütülmesini engellememiştir (Gılman, 1995: 97).

Saadet Hayriye Cemiyeti: Cemiyet, 1906 yılında Bakülü hayırseverler, tüccarlar ve din adamları tarafından kurulmuştur. Kurucuları arasında Kerbelayı Muhammed Ali Salayev, Molla Ali Ekber Merdekanlı, Molla Ağa Hacı Mustafa Resulov, Muhammed Ali Selimbeyov ve Aliasker Dadaşov gibi isimler vardı. Başkanı Merdekanlı Ahund Alekber olan Cemiyet şehirdeki dinî mektep ve medreselerin yeni esaslara göre yeniden düzenlenmesi, yeni dinî eğitim kurumlarının, öğretmen enstitülerinin ve yeni yüksek okulların açılmasını amaçlamıştır. Bu maksatla 1907 yılında Saadet isminde bir okul açmıştır. Okul on dört sınıfla faaliyete başlamış ve okula ilk idareci olarak Fransa Sorbon Üniversitesinde tahsil alan Fransızca, Farsça, Arapça ve Türkçe dillerini bilen Mirza Elekber atanmıştır. Daha sonra 1910 yılından 1916 yılına kadar Ali Bey Hüseyinzade okula müdürlük yapmıştır (Gılman, 1995: 97).

Halk Evleri Cemiyeti: Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde (1918-1920), sosyal ve kültürel sahada faaliyet göstermiş müesseseler olup, amaçları Bakü'de bulunan maden ve fabrikalarda çalışan ahalinin arasında sosyal ve kültürel programlar düzenlemektir. Halk evlerinde bilgi ve tecrübe arttırma kurslarından, üniversite hazırlık kurslarına kadar muhtelif

konularda dersler verilmiştir. Kütüphane, okuma salonları, tiyatro ve konserler organize edilmiştir. Şehrin bütün maden ve fabrika bölgelerinde şubeler açan Cemiyet bu şubelerde büyüklere eğitim vermiştir. Beş bin civarında insana okuma-yazma öğreten Cemiyet, 1920 Nisan işgalinden sonra faaliyetine son vermek zorunda kalmıştır (Mahmudov, 2005: 2/9).

1900-1918 yılları arasında kurulan yardım ve eğitim amaçlı cemiyetlerin asıl amaçları yetim, yoksul ve esir düşen çocukların himayesi olmuştur. Birinci Dünya Savaş döneminde ırkına ve dinine bakılmaksızın korunmaya muhtaç olan çocukların her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Tüm gençler Azerbaycan'ın millî serveti olarak görülmüş ve toplumun geleceğini şekillendirecek vatansever bir insan profili hazırlama çabasında olmuşlardır.

2. Sovyet Döneminde (1920-1991) Faaliyet Gösteren Yetim Himaye Kurumları

1917 yılında Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesiyle Sovyet Rusya gerek Azerbaycan gerekse diğer Türk Cumhuriyetlerinde egemenliğini güçlendirmiştir. Bu süreçte tüm kamu kurumları Komünist partinin yönetimine geçmiştir. Lenin ve Stalin'in emriyle "kollektifleştirme"⁴ politikası uygulanmaya başlamıştır. Zenginliğin halk arasında paylaşımı, özel mülkiyetlerin ortak mülkiyete dönüştürülmesi ve bütün kurumların kamulaştırılması olarak tanımlanan kollektifleştirme ile ülkedeki tüm emtia (taşınmaz emlaklar ve taşınır eşyalar) devletleştirmiştir. Bu şekilde sovyet sanayisi, ekonomisi, ordusu ve sosyal yapısı güçlendirilmek istenmiştir. Stalin'in bu planlarına engel olacak tüm muhalifler

⁴ Kolektifleştirme/kolektivizasyon: Stalin döneminde başlayan temelde toprak sahiplerinden toprakların alınıp kamulaştırılmasına dayanan bir toprak reformudur. Bu reformla köylülerin bireysel mülkiyetleri kaldırılarak kollektif çiftliklerde (kolhozlarda) toplanması amaçlanmıştır. Devletin ekonomik ve ideolojik hedeflerine ulaşması için özellikle muhalifler hedef alınmış ve mülklerine el konulmuştur (Öztay, 2022: 159-171).

repressiya⁵ ve gulag⁶ politikasına maruz kalmıştır. Ülke genelinde antisovyet, antikomünist ve reformlara karşı gelenler tutuklanarak kurşuna dizilmiş, aile üyeleri Sibiry ve Türkistan'a sürgün edilmiştir. Kolhoz⁷ hareketine karşı çıkanlar aileleriyle birlikte ya sürgün bölgelerine ya da kamplara gönderilmiştir. Stalin kolhoz sistemiyle ekonomi, eğitim, kültür-sanat, askeriye, güvenlik, istihbarat ve basın-yayını kontrol altına almıştır (Çetin, 2024: 7596; Öztay, 2022: 159-171). Uygulanan politikalar sonucunda (1938 yılı itibarıyla) tüm kurumlar (siyasi, iktisadi, askerî, eğitim v.s.) dentim altına alınmış ve tamamen Sovyet idaresine bağlanmıştır.

Bu yıllarda (1918-1938) yetim ve yoksul çocuklara yönelik hizmet veren cemiyetler de devlet okullarına dönüştürülmüştür. Sovyet Merkezi Yönetiminin aldığı yeni kararlar kapsamında himaye ve eğitimle ilgili kurumlar yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan SSC Halk Maarifi Komissarlığının 6 Ocak 1926 tarihli kararına istinaden "*Köylü Gençler Mektepleri Hakkında Esasname*" tasdik edilmiş ve mesleki eğitim veren okullar açılmıştır. Açılan bu Köylü Gençler Mekteplerine 12-17 yaş aralığında gençler kabul edilmiştir. Bu okullarda eğitim müddeti 3 yıl olarak belirlenmiş ve

⁵ Repressiya: ceza-baskı-şiddet-hapis-sürgün-ölüm anlamlarını taşımaktadır. 1932-1937 yıllarında Stalin'in almış olduğu kararlarla muhalif sayılanlar (halkın önde gelen aydınları, öğretmenleri, din adamları, cemaat-tarikat mensupları) yargısız ölüm cezasına çarptırılması, kişinin kurşuna dizilmesi, aile mensuplarının uzak bölgelere sürgün edilmesi ve servetine el konulması, hapis cezası ile birlikte servetine el konulması ve sosyal haklardan mahrum edilmesi gibi cezalarla cezalandırılmışlardır (Bayraktar, 2013: 58-61).

⁶ Gulag Glavnoe Upravleniye Lagerey: Kamplar Baş İdaresi: Sovyetler Birliğinde özellikle Stalin döneminde zorunlu çalışma kamplarıdır. Bu kamplar, rejime muhalif olarak değerlendirilen bireyler, siyasi muhalifler ve çeşitli suçlardan hüküm giymiş kişiler için hapsedilme ve zorla çalıştırılma yerleri olarak işlev görmüştür. Bu devlet çalışma kamplarda milyonlarca mahkûm kötü yaşam koşullarında zorla çalıştırılmış açlık, hastalık ve ölümler yaşanmıştır. Gulag sistemi, Sovyet toplumu üzerinde korku ve denetim mekanizması olarak kullanılmış ve halk düşmanı denilerek siyasi muhalefetin bastırılmasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Bayraktar, 2013: 58-61).

⁷ Kolhoz: kollektivnoye hozyaystvo / kolektif tarım demektir. SSCB döneminde tarım sektöründe "kollektif tarımla" uğraşan birliklerdir. Stalin'in kolhoz sisteminde, toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber üretim araçları ile hayvanlar köylülerin ortak mülkiyetidir (Öztay, 2022: 159-171).

mezun olanlar meslek liselerine veya iki üst sınıfa yükselerek eşdeğer sınıflarda eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Zamanla bu mesleki okullarda çocuklar için yatakhaneler teşkil edilmiş ve yatılı okul sistemine geçilmiştir. Köylerden getirilen çocukların/gençlerin her türlü ihtiyacı bu yatılı okullarda karşılanmıştır. Bu okulların tecrubesi daha sonra Azerbaycan'da DetDom / ДетДом - Детский дом⁸ (evsizler evi, yetim evi) okulları ile İnternat⁹ (yatılı çocuk okulları) tipli mekteplerin yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır (Merdenov, 2025).

İnternat ve DetDom çocuk kurumları, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde ebeveynlerini kaybeden, yalnız kalan ve terk edilen çocukların himayesi için açılmıştır. Bu kurumlarda savaşta anne-babası ölen yetim çocuklar, kayıp olan veya evsiz kalan çocuklar, terk edilen çocuklar, Stalin'in sürgün kararlarına (reperessiya, gulag) maruz kalan ebeveynlerin çocukları, Alman cephesinde esir alınan ebeveynlerin çocukları barınmışlardır. 1956 yılı sonrası Sovyetlerin her ülkesinde kurumların sayısı çoğalmış ve hizmete girmiştir. Kurumlar üç farklı amaçla hizmete başlamıştır: *birincisi*, Büyük Vatan Muharebesinde ebeveynini kaybetmiş çocukların himaye edilmesi, *ikincisi*, çeşitli fabrikalarda çalışan ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ebeveynlerin çocuklarının himayesi,

⁸ Rusçada DetDom / ДетДом / Детский дом / дети-сироты / беспризорники / безнадзорники: çocuk evi- yetim evi / yetimler/ evsizler, terk edilenler anlamlarına gelmektedir. Sovyetlerin kuruluş döneminde ilk "evsizler evi / yetim evi" 4 Şubat 1919 tarihinde SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin kararıyla açılmıştır. Çocukları Koruma Konseyi kurulmasıyla başkanlığına Halk Eğitim Komiserliği başkanı Anatoly Lunacharsky atanmıştır. Konseyde sağlık, sosyal güvenlik, çalışma ve gıda komiserliklerinden birer temsilci bulunmaktaydı. Bu kurumlar 1956 yılından sonra İnternat tipi (yatılı okul) okullarına dönüştürülmüştür. Kurumlarda Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde ebeveynlerini kaybeden ve terk edilen çocuklar, savaşta evsiz kalan evsiz kalan çocuklar, Stalin'in sürgün kararlarına maruz kalanların çocukları ile Alman cephesinde esir alınan ebeveynlerin çocukları barınmışlardır (Кругликова, Салегина, 2025; Роль Института Детских Домов в Советский Период 2025).

⁹ İnternat: Almanca yatılı okul, parasız yatılı okul, bir yerleşkede barınan çocuklara eğitim sağlayan okul anlamlarına gelmektedir. Bu yatılı okullar 1956 yılı sonrası SSCB Lideri N.S. Kruşçev döneminde kurulmuştur (Кисельников, Дьячин. 2025).

üçüncüsü de çocuk yatılı okulların gerçek hayatla ilişkisinin güçlendirilmesi için çocuklara yönelik eğitim programlarının tasarlanması ve uygulanması olmuştur. Kurumlarda himayeye muhtaç olan her yaş grubuna ait çocukların tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Ayrıca okullarda savaş ortamında yaralanan askerler, kadınlar ve onların çocukları da devletin nazaretinde hizmet görmüştür (Кисельников, Дьячин, 2025).

Sovyet döneminde çocuk himaye kurumların hizmetlerinde Lenin ile Stalin'in kolektifleştirme ve baskıcı politikalarıyla kurumlar birleştirilerek yeniden şekillendirilmiştir. Kurumlar tek merkezden idare edilmiş ve çocukların barınma ve eğitim ihtiyaçları Sovyet eğitim politikası kapsamında yürütülmüştür. Bu durum Sovyetlerin dağılımına kadar (1992) devam etmiştir. Ancak Stalin'in ölümünden (5 Mart 1953) sonra Nikita Sergeyeviç Kruşçev'in (1953-1971) iktidarı döneminde Sovyetler Birliği reform politikalarında önemli değişiklikler olmuştur.

Kruşçev 26 Şubat 1956 tarihinde düzenlenen Komünist Partiinin 20. kongresinde Stalin'in politikalarını eleştirmiş kurumların hizmetlerini genişletmiştir. 15 Eylül 1956 tarihinde SSCB Kömünist Partisi Merkezi Komitesi, İnternat mektepleri hizmetlerinin genişletilmesiyle ilgili karar kabul etmiş ve karar kapsamında mekteplerin hizmetlerine az-gelirli aileler ile çalışan annelere yardım edilmesi de dahil edilmiştir. Böylece internat mekteplerinde ebeveyn himayesinden mahrum kalan, tedavi imkanları sınırlı olan ve az gelirli ailelerin evlatlarının eğitimiyle ilgili her türlü ihtiyaçlar da devlet bütçesinden karşılanmıştır. Bu bağlamda 1960- 1966 yıllarında Azerbaycan'da 25,4 bin öğrenciyi kapsayan 65 internat mektebinin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir (Кисельников, Дьячин, 2025; Merdenaov, 2025).

Mütaakip tarihte Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi ve SSCB Nazirler Sovyeti 6 Temmuz 1973 tarihinde "Köy eğitim mekteplerinin iş imkanlarının daha da iyileştirilmesi hakkında" özel bir karar kabul etmiştir. Kararın icrasıyla ilgili 1974-

1980 yıllarında özel bir planlama yapılmıştır. Plana istinaden köy yerlerinde okul çevresindeki internat mekteplerinin inşası hızlandırılmıştır. Bu yıllarda tedavi imkanları kısıtlı olan çocuklar için devlet uhdesinde olan özel köy mekteplerin sayısı 1970 yılında 14 iken bu sayı 1979 yılında 22'ye yükselmiştir. Okul çevresindeki internat mekteplerin sayısı ise 215'e ulaşmıştır (Merdenov, 2024).

3. Bağımsızlık Döneminde (1993 yılı sonrası) Faaliyet Gösteren Yetim Himaye Kurum ve Kuruluşları

1990 yılına gelindiğinde Azerbaycan'da İnternat ve DetDom kurumlarında 20 binden fazla çocuk barınmaktaydı. Bu sayı Sovyetlerin dağılıma sürecine girmesi ve aynı zamanda Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması sonucunda daha da yükselmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında (1991 yılı sonrası) ülke genelinde siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar yaşanmış, geçim standartları zayıflamış ve yoksulluk artmıştır. Emek sahalarının kaybindan dolayı az gelirli ailelerin sayısı çoğalmış ve boşanmalar yükselmiştir. Ayrıca Karabağ savaşının başlaması da kurumlarda çocuk sayısının artmasına neden olmuştur. 1988 yılından itibaren Ermenilerin Masis ve Ararat bölgesindeki Türklere saldırması ve Azerbaycan'a bağlı Karabağ bölgesini kendi toprakları içine katmak istemeleri üzerine başlattıkları şiddet eylemleri keskinleşmişti. 1991 yılında Ermenilerin tecavüz ve saldırıları sonucunda Ermenistan'daki son Türk köyü olan Nüvedi'nin de zorla boşaltılmasıyla 200 binin üzerinde Azerbaycan Türkü yaşadıkları yerlerden ülkenin iç bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır (Aslan, 2010: 157-160).

Dağlık/Yukarı Karabağ'ın tamamını ele geçiren Ermeniler, 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı, 8 Mayıs'ta Şuşa, 15 Mayıs'ta Laçın, 23 Ağustos'ta Cebrail, 31 Ağustos'ta Fuzuli ve Kubadlı, 1 Kasım'da Zengilan bölgelerini, 1994 yılının Şubat ve Mart aylarında ise Kelbecer'i işgal etmişlerdir. Türklere yapılan ve tarihe Hocalı soykırımı olarak geçen bu saldırılar sonucunda Ermeniler tarafından ele geçirilen (%20) Azerbaycan topraklarından binlerce insan yaşadığı toprakları terk ederek kaçkın durumuna düşmüştür

(Yeşilot, 2006: 86). İşgal edilen bölgelerden; Karabağ'dan 192.300 kişi, Laçın'den 59.500 kişi, Şuşa'dan 29.500 kişi, Kelbecer'den 50.500 kişi, Ağdam'dan 158.000 kişi, Fuzuli'den 100.000 kişi, Cebrail'den 51.600 kişi, Kubatlı'dan 30.300 kişi, Zengilan'dan 33.900 kişi olmak üzere toplamda 676.100 kişi doğdukları ana topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır (Ogan, 2006: 436).

Bu dönemde Ermenistan'dan ayrılmak zorunda kalan 50.149 aile (243.682 kişi), Özbekistan'dan gelen 9.463 aile (49.239 kişi) Ahıskalı Türkler¹⁰ (Hürişanoğlu, 1990: 212-223) ve Karabağ ve çevresindeki illerden göç eden 146.455 aile (611.293 kişi) açlık, sefalet ve barınma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu grupların sayısı şöyledir; 289.641 kişi erkek, 321.652 kişi kadın, 196.480 kişi 17 yaşına kadar olan çocuklar, 126.482 kişi öğrenci, 9.000 kişi yetim ve kimsesizlerden oluşmaktaydı (Azerbaycan Respublikasında Kaçkınlık ve Mecburi Göçkünler Hakkında Statistik Albom, 1999: 2-8)

Verilen bu istatistiksel bilgilerden anlaşılacağı üzere göçmenler arasında kimsesiz grupların %40,7'si 18-19 yaşlarda genç kızlardan, %35,2'si ise çocuklardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında her yedi çocuktan birinin ebeveyni ya savaşta ölmüş ya da kaybolmuştu. Bu dönemde ülkede yetim ve ebeveyn himayesinden mahrum kalan çocukların sayısı; 1990'da 21.807, 1994'te 24.192, 1997'de 25.375, 1999 yılında ise bu sayı 26.250'ye kadar çıkmıştır (Yeşilot, 2006: 87).

Göçmenler devlet organlarının gözetiminde uygun bulunan bölgelere dağıtılmışlardır. Buna göre çadırlara 15.530 aile (73.982 kişi), barakalara 19782 aile (98.879 kişi), devlet konutlarına, okullarına, yurtlarına ve çocuk yuvalarına 43.905 aile (175.255 kişi), pansiyon ve dinlenme tesislerine 526 aile (20.240 kişi), akraba ve

¹⁰ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin'in "tehlikeli halklar" olarak gördüğü milletlerden Ahıskalı Türkler Kasım 1944'de Türkistan'a sürülmüştür. SSCB'nin dağılımı sürecinde 1989 yılında Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nden çıkan olaylardan sonra bir grup Ahıskalı Azerbaycan'a göç etmiştir. Toplam 9.463 aileden ibaret olan 49.239 göçmen Ahıskalı Azerbaycan'ın Bakü, Haçmaz, Nabran, Naftalan, Gebele, Ağcabedi, İmişli, Bilesuvar, Sabirabad, Oğuz ve İsmayılı bölgelerine yerleştirilmiştir (Buntürk, 2007).

tanıdık evlerine 38.926 aile (156.420 kişi), göçmenler tarafından zapt edilmiş evlere 8.954 aile (44.502 kişi) çiftliklere 7.555 aile (32.721 kişi), tamamlanmamış inşaatlara 10.616 aile (44.502 kişi), yük vagonlarına 2.070 aile (8.859 kişi) ve toprak evlere(mağaralarda) 3418 aile (14.864 kişi) yerleştirilmiştir (Azerbaycan Respublikasında Kaçkınlar ve Mecburi Göçkünler Hakkında Statistik Albom, 1999: 2-8).

Göçmenler şehir ve ilçelerde faaliyet gösteren dokuz yüksekokul, on yedi teknik lise, kırk sekiz teknik ortaokul, sekiz yüz elli okul binası ve yüzden çok çocuk yuvasına 7500 aile (yani 50.000'den fazla göçmen) yerleştirilmiştir. Çocukların eğitimi için yedi yüz sekiz okul tahsis edilmiştir. Bu okullarda 86.000 öğrenci eğitim görmüş ve 12.420 göçmen öğretmen istihdam edilmiştir. Ayrıca okul öncesi çocuklar için 1900 çocuğun eğitim alabildiği 39 çocuk yuvası (anaokulu) açılmış ve buralarda çalışmak üzere 1200 göçmen eğitimci görevlendirilmiştir (Yeşilot, 2006: 86-87).

2004 yılından itibaren Azerbaycan Tahsil Nazirliği ülke genelindeki uşak evleri ve İnternat mekteplerinde barınan çocukların durumlarının iyileştirilmesi için başta UNİCEF¹¹ teşkilatı olmak üzere diğer uluslararası teşkilatların gözetiminde olan çocuk evlerinin şartlarını incelemiştir. Elde edilen bilgiler Hayder Aliyev Fonunda değerlendirilerek beş yıllık “Uşak evleri ve İnternat mekteplerinin Gelişim” program hazırlanmıştır. Haydar Aliyev Fondunun teşebbüsüyle özel bakıma ihtiyacı olan kimsesiz, ebeveyn himayesinden mahrum ve toplumun dikkatinden uzak kalmış çocukların eğitiminin yenilenmesi ve tedris programlarının iyileştirilmesi istikametinde çalışmalar yapılmıştır. Ülkede 39 internat mektebi restore edilerek hizmete sunulmuştur (Merdenov, 2025).

Kurumlarda yapılan çalışmalar Haydar Aliyev Fondunun Başkanı, UNESCO ve İESCO¹²'nin temsilcisi Mihriban Aliyeva'nın teşebbüsüyle gerçekleştirilmiştir. Aliyeva konuyla ilgili “var olan

¹¹ UNİCEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu.

¹² İESCO:İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

problemler çözerken küresel sorunları da unutmak olmaz. Örneğin uşak evleri ve internat mekteplerinin eski sovyet sisteminin pedagojik formasyonu ve eğitim programına göre oluşturulduğunu dikkata almak son derece önemlidir. Buna göre de diğer ülkelerin tecrübesinden faydalanmak için kapıları açmak zaruridir. Hiçbir devlet kurumu en modern, en iyi tamir olunmuş, her türlü araç gereçle temin edilen mektepler dahi hiçbir zaman aile ortamının sıcaklığının yerine geçemez. Fondun en önemli maksatlarından biri de bu eğitim kurumlarında barınan, eğitim gören çocukların aile ortamında terbiye olmasını temin etmektir” diyerek yeni bir sistemin inşa edileceğini belirtmiştir (Merdenov, 2025).

16 Mart 2016 tarihinde Cumhurbaşkanının onayıyla çocuk hakları hakkında ulusal ve uluslararası taleplerin dikkate alınması çerçevesinde ilgili kurumlarla birlikte “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde devlet çocuk kurumlarından uşakların ailelere verilmesi ve alternatif himaye devlet programı (2006-2015 yılları)” hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Program çerçevesinde kurumlarda barınan çocukların ailelere verilmesi için alternatif himaye mekanizmalarının işletilmesi öngörülmüştür. Buna göre tüm kamu ve özel çocuk kurumlarında barınan çocukların koruyucu ailelere verilmesi, kurumların mesleki müfredatın zenginleştirilmesi, aile temelli hizmet eğitimlerin yürütülmesi, engelli çocuklara yönelik internat tipli eğitim kurumlarının bir bölümünün rehabilitasyon merkezlerine dönüştürülmesi, sağlık imkanları kısıtlı çocukların eğitime dahil edilmesi, onlara sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin sunulması, ailelere verilen çocukların denetiminin düzenli olarak izlenmesi gibi hususlarda Koordinasyon Grupları oluşturulmuştur.

2007 yılında Koordinasyon Gruplarının teşebbüsüyle UNICEF, Sağlık, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlıkları, Kadın, Aile ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi ile birlikte ortak eylem planı hazırlanmıştır. Bu amaçla "Sosyal hizmet organizasyonu", "Çocukların ailelere verilmesi", "Çocuk Veri Bankası" oluşturulması, "Kapsayıcı eğitim", "Mevzuatın iyileştirilmesi" gibi çok sayıda istişare toplantısı gerçekleştirilmiştir (Merdenov, 2025).

Çalışmaları sonucunda resmî ve özel yetimhane ve yatılı okulların faaliyet alanları ve bu kurumlarda eğitim gören yetimlerin sayısı tespit edilerek raporlanmıştır. Ülke genelinde yetimlerle ilgili aşağıdaki veriler şöyledir.

Tablo 1: Azerbaycan'da Çocuklar İçin Hizmet Gösteren İnternat Kurumları ile Bu Kurumlardan Faydalanan Çocukların Sayının Yıllara Göre Dağılımı

	1991	1996	2001	2006	2011	2016	2021	2022	2023
Bebekler ve çocuk evleri sayısı:	9	8	10	10	10	12	13	13	16
Bu evlerde kalan çocuk sayısı:	633	561	881	890	656	860	718	698	846
Engelli çocuk özel internat sayısı:	16	13	13	12	11	11	9	9	9
Bu okullarda kalan çocuk sayısı:	2811	1607	2679	2915	2537	2468	2288	2287	2308
18 yaş altı engelli çocuk sosyal hizmet kurum sayı: 2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Kurumlarda kalan çocuk sayısı:	515	271	300	298	267	320	326	389	292
Genel eğitim veren internat sayısı:5038	38	39	22	21	25	25	25	25	
Bu okullarda kalan çocuk sayısı:19400	15239	17618	18664	6395	6558	9960	10062	10126	
Ebeveynlerini kaybetmiş ve ebeveyn himayesinden mahrum kalan çocuk internat sayısı: 2	2	2	2	2	2	3	3	3	3
Bu okullarda kalan çocuk sayısı:	505	548	554	480	398	401	449	441	419
Toplam Okul sayısı:	79	63	65	65	47	48	52	52	55
Toplam Çocuk Sayısı:	23864	18226	22032	23247	10253	10607	13741	13877	13991

Kaynak: (Azerbaycan'da Uşaglar, 2023: 77).

Tablo 1'de ülke genelinde bebek ve çocuk yetimhaneleri, engelli çocuklar için özel yatılı okullar ve sosyal hizmet kurumları, engelliliği tespit edilmiş 18 yaş altı çocuklar için hizmet veren sosyal hizmet kurumları, genel eğitim veren internat okulların sayısı ile bu kurumlarda kalan çocuk sayısı verilmiştir. 1991, 1996, 2001, 2006 yıllarında hem hizmet veren kurum sayısı hem de kurumlardan hizmet gören çocuk sayısı yüksek görülmektedir. Ancak geçen zaman sürecinde sayılarda önemli bir değişiklik olmamıştır. 2011, 2016, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait verilerde ise hem kurumların

sayısında hem çocukların sayısında önemli düşüş olmuştur. Örneğin 1991 yılında yetimlere hizmet veren kurumların sayısı 79 iken bu sayı 2023 yılında 55'e düşmüştür. Yine 1991 yılında kurumlarda kalan çocuk sayısı 23.864 iken bu sayı 2023 yılında 13.991'e düşmüştür.

Tablo 2: Azerbaycan'da İnternat Kurumlarında Barınan Ebeveynlerini Kaybetmiş ve Ebeveyn Himayesinden Mahrum Kalan Çocukların Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

	1991	1996	2001	2006	2011	2016	2021	2022	2023
Ebeveynlerini kaybetmiş- ebeveyn himayesinden mahrum kalan ve ~~internat~~ kurumlarında barınan çocukların sayısı:	955	839	2484	2441	1259	602	771	737	1363
Bebek ve çocuk evlerinde barınan çocuk sayısı:	190	197	246	497	394	23	51	66	792
Engelli çocuk özel ~~internat~~ okullarında barınan çocuk sayısı:	90	105	280	280	162	82	28	51	110
Sosyal hizmet kurumlarında barınan 18 yaş altı engelli çocuk sayısı:	70	35	203	61	44	39	39	29	31
Genel eğitim veren ~~internat~~ okullarında barınan çocuk sayısı:	595	502	1755	1603	659	458	653	591	430
Ebeveynlerini kaybetmiş - ebeveyn himayesinden mahrum kalan çocuk ~~internat~~ sayı:	505	293	368	330	398	401	449	441	419
Toplam Çocuk Sayısı:	2405	1917	5336	5212	2916	1605	1991	1915	3145

Kaynak: (Azerbaycan'da Uşaglar, 2023: 77).

Tablo 2'de anne babasını kaybetmiş-ebeveyn himayesinden mahrum kalmış ve yetimhane kurumlarında barınan çocukların sayısı verilmiştir. Bir diğer ifadeyle bebek ve çocuk yetimhaneleri, engelli çocuklar için özel yatılı okullar ve sosyal hizmet kurumları, engelliliği tespit edilmiş 18 yaş altı çocuklar için hizmet veren sosyal hizmet kurumları, genel eğitim veren internat okullarında barınan ve eğitim gören çocukların sayıları belirtilmiştir. Verilerde 1991,

1996, 2001, 2006 yıllarında yetimhane kurumlarında barınan ve eğitim gören çocuk sayısı yüksek görünmektedir. Sonraki yıllarda (2011, 2016, 2021, 2022 ve 2023) çocukların sayısında düşüşe yönelik bir dalgalanma olsa da kurumlarda barınan çocuk sayısı artmıştır. Örneğin 1991 yılında yetimhane kurumlarında barınan çocuk sayısı 2.405 iken bu sayı 2023 yılında 3.154'e yükselmiştir.

Ülke genelinde yetim ve himayeye muhtaç çocukların sayısının bu denli yüksek olmasının nedenlerini aşağıdaki tablo verileri ortaya koymaktadır. 1990 yılı sonrası 18 yaş altı evliliklerde yaşanan boşanmalar toplum genelinde yetim sayısını önemli oranda yükseltmiştir.

Tablo 3: Azerbaycan'da 18 Yaş Altı Evlilik Boşanmalarında Ortaya Çıkan Tek Ebeveynli Çocukların Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Kayıtlı Boşanma Sayısı	Çocuğu olmayanlar	Bir çocuğu olanlar	İki ve daha fazla çocuğu olanlar	Boşanmalar sonucunda tek ebeveyn yanında kalan çocukların sayısı	Her 100 boşanmaya düşen çocukların sayısı
1990	14040	8853	2045	3142	9865	190
1995	5669	4273	621	775	2526	181
2000	5478	3545	801	1132	3489	180
2001	5382	3525	808	1049	3256	175
2002	5738	3371	1094	1273	4063	172
2003	6671	3988	1272	1411	4503	168
2004	6914	4326	1232	1356	4316	167
2005	8895	5599	1595	1701	5549	168
2006	7817	4838	1467	1512	4979	167
2007	8340	5273	1462	1605	5121	167
2008	7933	4934	1479	1520	4956	165
2009	7784	4634	1632	1518	5067	161

2010	9061	5527	1870	1664	5587	158
2011	10747	7368	1738	1641	5416	160
2012	11087	7575	1802	1710	5637	161
2013	11730	7972	1921	1837	6028	160
2014	12088	6840	2798	2450	8196	156
2015	12764	6950	2838	2976	9378	161
2016	13114	6146	3399	3569	11295	162
2017	14514	6444	3946	4124	13110	162
2018	14857	6559	3894	4404	13842	167
2019	17148	6869	4654	5625	17576	171
2020	14628	5757	3886	4985	15406	174
2021	17191	6777	4525	5889	17770	171
2022	15983	6421	4154	5408	16334	171

Kaynak: (Azerbaycan'da Uşaglar, 2023: 27).

Tablo 3'te 1990-2022 yılları arasında 18 yaş altı evliliklerde yaşanan boşanmalar sonucunda ortaya çıkan çocukların sayısal verileri belirtilmiştir. Daha açık ifadeyle çocuğu olmayan çiftler, tek çocuklu ebeveynler, bir ve ikiden fazla çocuklu ebeveynlerin boşanmaları sonucu ortaya çıkan tek ebeveynli çocukların sayısı ile her 100 boşanma sonucunda himayeye muhtaç kalan çocukların sayısı verilmiştir.

Veriler değerlendirildiğinde 1990 yılında gerek boşanma kayıtları (14040) gerekse tek ebeveynli kalan çocukların sayısı (9865) çok yüksek olduğu görülmektedir. 1995-2010 yılları arasında boşanma verileri 5669 ile 9061 arasında değişiklik gösterirken tek ebeveyn yanında kalan çocukların sayısı da 2526 ile 5587 sayıda değişmiştir. Yine ilerleyen yıllarda 2011-2022 yılları arasında boşanma verileri 10747 ile 15983 arasında değişiklik gösterirken tek ebeveyn yanında kalan çocukların sayısı 5416 ile 16334 sayıda değişmiştir. Bu boşanma verilerine göre son yirmi

yılda yıllara göre her yüz boşanma sonucunda himayeye muhtaç kalan çocuk sayısı da 160'ın üzerindedir.

4. Günümüzde Faaliyet Gösteren Yetim Himaye İçtimai Birlikleri

Günümüzde Azerbaycan'da himayeye muhtaç çocuklara yönelik resmî hizmet internat mekteplerin yanında gayri resmî teşkilatlar, hayırsever cemiyetleri de bulunmaktadır. Hayırsever aydın ve iş insanlarının teşebbüsüyle kurulan cemiyetler (vakıf ve dernekler) kimsesiz çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamak için gayret sarf etmektedirler. Cemiyetler ulusal düzeyde faaliyet göstermektedirler. Bunlardan bazıları Damla İçtimai Birliği, Aydınlığa Doğru İçtimai Birliği ve Cıgır (MDİD İB) Manevi Değerlerin İnkişafına Destek İçtimai Birliğidir.

Damla İçtimai Birliği: Birlik 2008 yılında gönüllü yardımseverlerin teşebbüsü ve iş birliğiyle küçük çapta yardım faaliyetlerini başlatmış ve 2010 yılında Gayri Hükümet Teşkilatı olarak resmiyet kazanmıştır. Birlik az-gelirli ailelere, ebeveyn himayesinden mahrum olan çocuklara, engelli insanlara, yalnız yaşayan ihtiyaç sahiplerine, imkânsız öğrencilere, doğal felaketlere maruz kalan muhtaç ailelere, ameliyat geçirenlere ve tedavi için maddi desteğe ihtiyaç olanlara yardım etmek için kurulmuştur. Faaliyetleri arasında yardıma muhtaç olan aile ve kişilerin sosyal problemlerinin araştırılması ve hayır-sever destek yardımları kapsamında erzak yardımı, tıbbi yardım, eğitim yardımı, manevi-psikolojik destek ve tamir-inşaat işlerinde yardım projeleri bulunmaktadır.

Damla İçtimai Birliği kuruluşundan günümüze ülke genelinde (48 ilçede) halkın her türlü ihtiyacını karşılamak için çeşitli hizmetler vermektedir. Yapılan hizmetleri aşağıdaki tabloda şu şekildedir (Biz Kimik, 2025).

Tablo 4: Damla İctimai Birliğin 2010-2016 illəri arasında gerçəkləşdirdiyi yardım projələri

Faaliyyətlər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam Kişi Sayı
Proje və tədbirlər	5	10	13	18	16	9	22	93
Erzak Yardımı	260	372	513	370	295	897	313	3020
Tıbbi (ameliyat və tədarə yardım)	41	37	284	181	92	105	109	849
İlaç yardımı	0	0	3500	400	200	50	0	4150
Ramazan projesi (Bakü ve əvres)	278	584	647	545	566	643	265	7358
Ramazan Pprojesi (diğər ilçələrdə)	150	445	590	666	975	414	890	
İftar	25	32	162	60	20	97	928	1324
Kurban projesi (Bakü ve əvres)	1137	630	706	1178	1103	1773	1413	13949
Kurban projesi (diğər ilçələrdə)	368	624	665	1074	1162	1039	1077	
Sosyal yardım (her türü yaşam malzəməsi)	185	31	1478	1726	309	260	175	4161
Hədiyyə	0	0	219	430	5624	176	2	6451

Kaynak: (Hesabatlar, 2025).

Tablo 4'teki veriler Birliğin 2010 yılından 2016 yılına kadar gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleridir. Projeler sırasıyla tedbirler, erzak, tıbbi, ilaç, ramazan, iftar, kurban, sosyal yardım ve hediyeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan yardımlarla ihtiyacı olan herkese her türlü yaşam malzemesi sağlanarak sıhhi hatta manevi destek de verilmiştir. Böylece Birlik ülke genelinde muhtaç olan her bireye ve ailelere yardım hizmeti götürmüştür. Birlik benzer hizmetleri 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında da yapmıştır.

Aydınlığa Doğru İctimai Birliği: Milli-manevi değerlerin korunması için faaliyet gösteren Aydınlığa Doğru İctimai Birliği gayri-hükûmet kadın teşkilatıdır. Birlik, Azerbaycan'ın milli manevi değerlerine önem veren aydınlarından Solmaz Emirli¹³ Hanımın teşebbüsüyle kurulmuştur. Teşkilat, Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığının 30 Mart 2008 tarihli ve 1108-Q21-2502 sayılı kararıyla resmîyet kazanmıştır. Amacı Azerbaycan kadının hayatta başarılı olması için destek faaliyetlerinde bulunmaktır. Toplumun gelişiminde kadının rolüne önem vermektir. Vatani sevmek, manevi değerlere sadık kalmak, insanı hakları ve manevi değerleri muhafaza etmektir. Bunun için ırki, dini, mezhebi ve sosyal statüsüne bakılmaksızın aynı prensipleri paylaşan birey ve kurumlarla iş birliği yapmaktır. Farklı görüşlere ve güncel meselelere ilgi göstermektir. Var olan problemlere çözüm odaklı yaklaşmak ve tebliğ istikametinde maarif merkezli çalışmalar yürütmektir. Toplumun çeşitli tabakaları arasında diyalog kültürünü tatbik etmek için Birliğin üyelerinin başlıca görevleri şunlardır:

-Azerbaycan halkının milli-manevi değerlerini, medeni tarihini, adet-ananelerini cemiyete tebliği etmek;

¹³ Solmaz Emirli (d.1948): 1967-1974 yıllarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde okudu. 1972-1975 yıllarında Azerbaycan Ansiklopedisi editörü, 1977-1983 yıllarında Azerbaycan Devlet Televizyonunda Haberler, Günün Ekranı gibi televizyon programlarını yürüttü. 2002 yılından itibaren Space radyosunun redaktörü ve Ünsiyet programının kurgu ve sunucusudur (Rehberlik, 2025).

- Çeşitli kurs ve seminerler, sergiler, konferanslar, hayriye kermesleri ve benzeri tedbirler geçirmek;
- Medeni tarih mirasının bilinmesi ve millî değerlerin muhafazası için cemiyette aydınların rolünü anlatmak ve onların yerini daha bilinir kılmak;
- Ülke genelinde kadın girişimciliğin gelişimini sağlamak ve toplum nezdinde kabul edilirliliğine destek vermektir.

Bu amaçlarla Birlik bizi biz yapan insanlar, Aydın Ünsiyeti, Aile Akademisi, Görkemli Şahsiyetler, Azerbaycan Halk Tatbiki Sanatı, Okumak İnsanı Paklaştırır mı gibi programları gerçekleştirmiştir (Biz Kimik, 2025).

Cığır (MDİD İB) Manevi Değerlerin İnkişafına Destek İctimai Birliğı: Birlik, hayırsever insanların teşebbüsüyle kurulmuş olup 26 Ocak 2018 yılında Gayri Hükümet Teşkilatı olarak resmîyet kazanmıştır. Birliğin asıl amacı babaları vefat eden yetim çocuklar ile onların annelerine -yalnız, dul kadınlara- destek olabilmektir. Yetim çocukların hayata tutunması için çeşitli istikametlerde faaliyet göstermektedir. Bunun için her bireyin kendi yetenek ve imkanına göre “hayır kervanında” yer alması, çocukların manevi refahı ve psikolojik rehabilitasyonu için çaba sarfetmektedir. Onların özgüvenli olarak topluma kazandırılması amacıyla oyun karakterli bilgilendirici programlar yapan Birlik çeşitli projelerle yetim çocukların cemiyete bağlanması hususunda bir farkındalık oluşturulmasını ve vatandaşların hayırda yarışmasını sağlamayı hedeflemektedir (Haggımızda, 2025).

Cığır Birliğinin bu projeleri arasında; Selam Yurdu Eğitim-Öğretim Merkezi; Şirin Kiraat-Kitap Kafe Merkezi ve Mülk Hayriye Alış-Veriş Merkezleri sayılabilir.

Selam Yurdu Eğitim-Öğretim Merkezi: Maddi imkânsızlık nedeniyle çocuklarına eğitim desteği veremeyen aileler için düşünülmüş bir projedir. Merkezde gönüllü öğretmenler ile öğrenci birlikleri öğrencilerin eğitim ve yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca ilgili kamu ve sivil kurumlarla iş birliği yaparak öğrencilerin kendilerini keşfetmelerine destek verilmektedir.

Şirin Kiraat-Kitap Kafe: Merkezde klasik ve muasır dönem edebiyatı okurlara sunulmaktadır. Aynı zamanda ev usulü ile hazırlanmış kurabiyeler ve meyve şıraları da kâr amacı güdülmeyen uygun fiyatlarla ikram edilmektedir. Gelirin tamamı yetim çocuklar için sarf edilmektedir.

Mülk Hayriye Alış-Veriş Merkezi: Bu merkez Azerbaycan'da ilk yegâne mağaza tipli bir sosyal sorumluluk projesidir. Proje birkaç kadının zahmet ve fedakârlığı sonucunda kurulmuştur. Merkezin idare ve işçi heyeti gönüllü kadınlardan ve gençlerden oluşmaktadır. Mağazada ev aletleri, kılık-kıyafet ve gıda mahsulleri uygun fiyata satılmaktadır. Maksat dar gelirli aileler, dul kadınlar ve ebeveynsiz çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Yukarıda adları zikredilen projelerden gelen gelirlerle az gelirli insanların gündelik ihtiyaçları (gıda, hijyen ve kılık-kıyafet) karşılanmakta, sadaka ve yardımlar toplanmaktadır. Bunun için her ay gelir-gider hesaplanmakta ve satın alınması gereken ihtiyaç listesi ortaya çıkarılmaktadır. Arta kalan gelir havuza aktarılmakta ve yeni projelerin gerçekleştirilmesine sarf edilmektedir (Lahiyelerimiz, 2025). Böylece toplumda fark edilmeyen yalnız kadınlar ile yetim çocukların hayatında önemli değişiklikler yapılmaya çalışılmaktadır.

Tablo 5: 2024 Yılına Ait Ramazan Ayı Yardımların Sayısı

Kaynak: (Havuz, 2024).

Tablo 5'te görüldüğü gibi Birlik ülkenin farklı bölgelerinde gerçekleştirdiği iftar programlarının yanında çocuklara ve annelere yönelik giyim, ayakkabı, kitap, hediye, fitre ve kurbanlık et dağıtım faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda 2024 yılında yapılan 28 iftar programından 370 aile ve 679 çocuk faydalanmıştır. 42 aileye çeşitli hediyeler ile 370 adet kitap verilmiştir. Çocuklara 676 ayakkabı ve 638 çeşitli hediyeler verilmiştir. Yine ihtiyaç sahiplerine fitre ve kurbanlık et ulaştırılmıştır.

Bağımsız dönemde çocuk himaye kurumları Haydar Aliyev ve Mehriban Aliyev fonundan maddi manevi destek görmüş ve yeni projelerle geliştirilmiştir. Duyarlı insanların teşebbüsleriyle yardım ve eğitim amaçlı programlar daha da zenginleştirilmiştir. Çocuklara yönelik çeşitli kurslar, seminerler, sergiler, konferanslar, kitap okuma programları organize edilmiştir. Programlarda Azerbaycan toplumunun milli-manevi değerleri, medeni tarihi, adet-ananeleri tebliğ edilmiştir.

Sonuç

Azerbaycan'ın geçirmiş olduğu tarihi dönemlerde yetimlere yönelik kurulan yetim himaye kurumlarının faaliyetleri kısaca şöyle değerlendirilebilir: Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı döneminde ülke genlinde kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma cemiyetleridir. Bu dönemde Hayriyecilik ve Maarifçilik olarak adlandırılan birçok himaye cemiyeti kurulmuştur. Hayırseverlerin teşebbüsüyle kurulan yardım ve eğitim cemiyetleri/kurumları Müslüman ahali arasında birlik-beraberliği muhafaza etmek için ebeveyn himayesinden mahrum kalan çocukları millî servet olarak görmüş ve onların her türlü ihtiyacını karşılamayı kendileri için bir görev addetmişlerdir.

İkincisi Sovyet döneminde Lenin ve Stalin'in kolektifleştirme politikası kapsamında çocuk himaye kurumları tek merkezden idare edilmiştir. 1966 yılı kayıtlarında Azerbaycan'da 65 yetim kurumunun (Internat/yatılı okul ile DetDom/evsizler evi) hizmet verdiği ve kurumlarda 25.400 bin çocuğun faydalandığı

belirlenmiştir. 1974-1980 yıllarına ait kayıtlarında ise yetim kurumlarının sayısının 215'e yükseldiği ve kurumlarda himaye edilen çocuk sayısının da 20 binin üzerinde olduğu kaydedilmiştir. Kurumlarda sadece himayeye muhtaç çocuklar değil aynı zamanda savaşlarda yaralanan, organlarını kaybeden askerler, dar gelirli aileler, yalnız ve yoksul kadınlar ve anneler himaye edilmiştir. Kurumlarda barınmanın yanında çocukların bilgi ve beceri yeteneğine göre eğitim de verilmiştir.

Üçüncüsü Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve sonrasında yetimlere yönelik yapılan hizmetlerdir. 1991-2023 yılları arasında ülke genelinde yetimlerle ilgili tablo verilerine bakıldığında gerek kurum sayısı gerekse çocuk sayısı değişiklik göstermektedir. 1991 yılında çocuk kurumların sayısı 79 iken bu sayı 2023 yılında 55'e inmiştir. Bu kurumlarda 1991 yılında kalan çocuk sayısı 23.864 iken 2023 yılında 13.991'e gerilemiştir. Yine yetim kurumlarında barınan ve eğitim gören çocuk sayısına bakıldığında 1991 yılında çocuk sayısı 2.405 iken bu sayı 2023 yılında 3.154'e yükselmiştir. Verilerle ilgili hesaplamalar ülkede 14 bine yakın himayeye muhtaç çocuğun olduğunu ortaya koymaktadır.

Ortaya çıkan tablo ülke genelinde yetim ve korunmaya muhtaç çocuk sayısının çok yüksek (14 bin) olduğunu göstermektedir. Bunun nedeninin Sovyetlerin dağılım sürecinde yaşanan ülke genelindeki siyasi, iktisadi istikrarsızlık ile işgal edilen toprakların çözümsüzlüğünden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim dönemin Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un 1985'ten itibaren başlattığı yeniden yapılanma ve açıklık/şeffaflık politikası tüm Sovyet ülkelerinde siyasi ve iktisadi krizler doğurmuştur. Devlet kurumlarına ait işletmeler, ağır ve hafif sanayi fabrikaların kapanması sosyal yapıda büyük meslek kaybına neden olduğu gibi ailelerde gelir dengesizliğine de sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Azerbaycan'da Birinci Karabağ savaşının başlaması ve ordudaki düzensizlik, cephedeki belirsizlik toprak ve asker kayıplarına neden olurken devletin resmî kurumlarında otorite boşluğuna neden olmuştur. Kurumlarda iş disiplini zayıflamış ve toplumda sosyal

adaleti sağlayacak kurallara riayet edilmemiştir. Eğitim, sağlık, nüfus, adli ve evlilik/nikah dairelerindeki evrak işlemlerinde usulsüzlükler yapılmıştır. Kız çocukların okul kayıtlarından silinmesi, biyolojik yaşlarının büyütülmesi ve erken evliliklerin yapılması gibi usulsüzlüklere göz yumulmuştur. Ailelerin ve kurumların aldığı bu yanlış kararlar ve işlemler yanlış sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler toplumda çocuk gelinler, çocuk anneler, çocuksuz çiftler, geçimsiz tek ve iki çocuklu ebeveynlerin sayısının artışı kaçınılmaz kılmaştır.

Sovyetlerin dağılım sürecinde yaşananlar Emile Durkheim'in intihar tiplerinden anomik intiharların bir başka yansımasıdır. Anomik intiharlar toplumsal ve ekonomik bunalımların, özellikle normatif düzenin bozulması sürecinde ortaya çıkar. Ülke genelinde yaşanan siyasi ve ekonomik kargaşalar, ani yoksulluk, zenginlik ve refah düzeylerin dengesizliği çeşitli türden bunalımların yaşanmasını etkiler. Nitekim dulluk ve boşanmalar en önemli aile bunalımlarındandır. Azerbaycan'da yaşanan boşanmalar ve savaşlar sonucunda eşlerden birinin kaybolması veya ölmesi ailelerde ciddi boşluklar, travmalar, kuralsızlıklar ortaya çıkarmıştır. Aileler karşılaştığı yeni düzene uyum sağlayamamış ve parçalanmıştır (intihara sürüklenmiştir). Özetle denilebilir ki ülkede yaşanan anomik parçalanmaların temel nedeni toplumun yapısında meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişiklikler (siyasi, iktisadi, sosyal v.s.) bireyin manevi değerlerini, yaşam koşullarını altüst etmiş ve toplum genelinde anomik haller yaygınlık kazanmıştır.

Günümüzde resmî ve sivil kurumlar himayeye muhtaç çocukların ihtiyaçlarını ortaklaşa gidermeye çalışmaktadır. Toplumda hayırseverlerin sayıları artmakta ve özel teşebbüslerle yardım amaçlı STK'ların sayıları artmaktadır. STK'lar devlet kurumlarıyla iş birliği yaparak kimsesiz çocukların temel ihtiyaçları karşılamak için erzak, giyim, sağlık, kırtasiye, kitap, adaptasyon, terapi, dil eğitimi, adak, kurban ve bayram harçlığı gibi faaliyetler yapmaktadırlar. Şüphesiz STK'ların yaptıkları takdire şayandır. Ancak ülke genelinde bulunan (ikinci Karabağ savaşı sonrası) şehit aileleri, savaşta

uzuvlarını ve ruh sağlığını kaybeden gaziler ile onların evlatlarının acıları henüz tam sarılmamıştır. Bu nedenle gerek resmi gerekse sivil kurumların yardımları sadece maddi düzeyde kalmamalı aynı zamanda sağlık, ruh ve sinir hastalıklarıyla ilgili hizmetlerin daha da genişletilmesi ve toplum nezdinde farkındalık ortaya koymaları büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aslan, B. (2000). *Kardaş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aslan, Y. (2010). Bugünkü Ermenistan Arazisinde Türklerin Çıkarılma Meselesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1: 157-167
- Amanoğlu E. (2004). Bakü'de (Mart 1918). "Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20 (60): 679-680.
- Azerbaycan Respublikasında Kaçkınlar ve Mecburi Göçkünler Hakkında Statistik Albom, (1999). Bakü: İstatistik Mecmua.
- Azerbaycan'da Uşağlar, (2023). Bakü: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitesi Resmi Yayını.
- Bağirova, Ş. (5 Şubat 2020). Cumhuriyyətdə uşaq xeyriyyəçiliyi məsələləri. 525-ci gazete. Bakü: №13. S.19. <https://525.az/news/133629-cumhuriyyetde-usaq-xeyriyyeciliyi-meseleleri> (erişim 20.06.2024).
- Biz Kimik. <https://damla.org.az/biz-kimik/> (erişim: 20.06.2024).
- Biz Kimik. <https://aydinligadogru.com/biz-kimik/> (erişim: 04.07.2024).
- Buntürk, S. (2007). *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bünyedov, Z & Yusufoglu, Y. (2007). *Azerbaycan Tarihi I*. Bakü: Çıraq Neşriyatı.
- Cabbarov, F. (2011). *Hacı Zeynalabdin A. Tağıyevin gız mektebinin tarihinden*. Bakü: Ziya Yayınları.
- Dayı, E.E. (1997). *Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de Milli Teşkilatlanma*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.
- Dursun, B. (1996). *I. Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne kardaş kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Durmaz, Ş. (2010). 20. Yüzyılın Başında Azerbaycan'da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Amaçlı Vakıf ve Dernekler. *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Yardım ve Dayanışma Hakemli Araştırma Dergisi*, 1 (2): 61-69.
- Erdoğan, F. (1998). *Türk Elllerinde Hatıralarım*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gilman, İ. (1995). *Şahsiyet*. Bakü: Şur Neşriyatı.
- Hürüşanoğlu, S. (1990). *Diderginler*. Bakü: Gençlik Neşriyatı.

- Həqqımızda. <https://cigirbirlik.com/haqqimizda/> (erişim 01.05.2024).
- Hovuz. <https://cigirbirlik.com/hovuz/> (erişim 01.05.2024).
- Hesabatlar. <https://damla.org.az/hesabatlar/> (erişim 20.06.2024).
- Ибрагимов, З. (1955). Революция 1905-1907 гг. в Азербайджане. Баку: Азербайджанское государственное издательство.
- Kabulov, İ. (7 Mayıs 1916). Bakü: *Açık Söz*, Sayı, 10.
- Keykurun, N. (1998). *Azərbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar*. Bakü: İlke Yayınları.
- Кисельников, А. Б. & Дьячин, А. С. (2024). Создание Школ-Интернатов В СССР. Проблемы Реализации Социального Проекта. [file:///C:/Users/rbayr/Downloads/elibrary_41539106_73431985%20\(1\)](file:///C:/Users/rbayr/Downloads/elibrary_41539106_73431985%20(1)) (erişim 21. 06.2024).
- Кругликова, Г. А. & Сапегина, Д. Д. (2024). Беспризорность и Детские Дома В СССР В 1920-Е ГГ. Источники и Историография Вопросы. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43160319> (erişim 20.06.2024).
- Lahiyeler. <https://aydinligadogru.com/category/projects/2008/> (erişim 04.07.2024).
- Layihələrimiz. <https://cigirbirlik.com/layihelerimiz/> (erişim 01.07.2024).
- Mahmudov. Y. (2004). *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*. Bakü: Lider Neşriyat, 1.
- Mahmudov. Y. (2005). *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*. Bakü: Lider Neşriyat, 2.
- Merdanov, M. (2024). Azərbaycan təhsili: yaxın keçmişə, bu günə və gələcəyə bir baxış. https://anl.az/down/meqale/525/525_iyun2009/84049.htm (erişim 21.06.2024).
- Ogan, S. (2001). Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen Sorunu. *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, 7(1): 341-453.
- Rehberlik. <https://aydinligadogru.com/rehberlik/> (erişim 07.07.2024).
- Роль Института Детских Домов в Советский Период. <https://dzen.ru/a/YV00sWdcUz7Dta7X> (erişim 20.06.2024).
- Yeşilot, O. (2015). *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yeşilot, O. (2006). Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15): 85-92.

ASYMMETRIC THREATS AND STATE RESILIENCE: AZERBAIJAN'S COUNTERTERRORISM EXPERIENCE IN THE SOUTH CAUCASUS

*Asimetrik Tehditler ve Devletin Dayanıklılığı: Güney Kafkasya'da
Azerbaycan'ın Terörle Mücadele Deneyimi*

Elnur İSMAYIL

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü. İstanbul.
elnur.ismayil@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9438-2649

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 22.02.2026
Kabul Tarihi: 18.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1894947

Kaynak göstermek için:

İsmayıl, E., (2026). Asymmetric Threats and State Resilience: Azerbaijan's
Counterterrorism Experience in the South Caucasus. *Düşünce Dünyasında Türkiz*,
17(1): 279-319.

Abstract

The primary objective of this article is to provide a comprehensive analysis of the diverse manifestations of terrorism that have emerged in Azerbaijan. It argues that the country has been exposed to three distinct forms of terrorist activity: two religiously motivated variants linked to Iran and certain Arab states, and a third form associated with Armenian terrorism. To examine these dynamics, the study addresses two central research questions. First, what are the underlying motivations driving terrorist organizations operating within or targeting Azerbaijan? Second, what strategies and mechanisms do these groups, as well as the state actors that support them, employ to advance their political, ideological, and strategic objectives?

Keywords: Terrorist Threats, Armenian Terrorism, Hybrid Warfare, Religiously Motivated Terrorism, State Sponsored Terrorism.

Özet

Bu makalenin amacı, Azerbaycan'da ortaya çıkan çeşitli terör tehditlerinin kapsamlı bir analizini sunmaktır. Yazar, Azerbaycan'ın üç farklı türde terörizme maruz kaldığını savunmaktadır: İran ve bazı Arap devletleriyle bağlantılı iki tür dini motivasyonlu terörizm ve Ermeni terörizmiyle ilişkili üçüncü bir tür. Bu makale iki temel araştırma sorusunu ele almaktadır: Azerbaycan içinde veya Azerbaycan'a karşı faaliyet gösteren terör örgütlerinin temel motivasyonları nelerdir? Ve bu gruplar veya onları destekleyen devlet aktörleri, siyasi ve ideolojik hedeflerini ilerletmek için hangi stratejileri kullanmaktadır?

Anahtar Kelimeler: Terörist Tehditler, Ermeni Terörizmi, Karma Savaş, Dini Motifli Terörizm, Devlet Destekli Terörizm.

Introduction

Within the contemporary international system, terrorism has emerged as a pervasive global phenomenon that poses profound challenges to both state and non-state actors. It inflicts harm not only upon individuals but also upon communities and sovereign states, thereby undermining the foundations of international peace, security, and governance. In an increasingly interconnected and globalized world, no region can be regarded as entirely immune to the threat of terrorism. Distinct from conventional military operations or ordinary criminal activities, terrorism represents a complex form of asymmetric violence. It is predominantly perpetrated by individuals or organized non-state entities and is driven by political, ideological, or ethnonationalist motivations intended to influence state behavior, reshape power structures, or destabilize established political orders.

Since gaining independence in 1991, Azerbaijan has confronted a complex and evolving security environment characterized by multifaceted terrorist threats. Positioned at the crossroads of the South Caucasus, the Caspian region, and the broader Middle East, the country has faced persistent challenges from both non-state and state-supported actors seeking to advance political, ideological, and ethnonationalist agendas. This article argues that the country has been exposed to three distinct forms of terrorist activity: two religiously motivated variants linked to Iran and certain Arab states, and a third form associated with Armenian state-supported terrorism. The analysis is guided by two central research questions. First, what are the underlying motivations of terrorist organizations operating within or against Azerbaijan? Second, what strategies do these groups or the state actors that support them, employ to achieve their political and ideological objectives? By addressing these questions, the paper seeks to provide a comprehensive assessment of the interplay between transnational and regional terrorist threats,

and the ways in which a post-Soviet state with limited resources navigates asymmetric security challenges over three decades.

Case Selection and Methodological Approach

This article adopts a qualitative case study design to examine Azerbaijan's counterterrorism experience within the broader context of asymmetric threats and state resilience in the South Caucasus. The case study approach is particularly suitable for analysing complex security environments in which multiple layers of domestic, regional, and transnational dynamics interact. Rather than seeking statistical generalisation, the study aims to generate analytical depth and theoretical insight into how a mid-sized post-Soviet state constructs and sustains resilience in response to diverse forms of asymmetric violence.

Azerbaijan is selected as a critical case due to its unique geopolitical position and its exposure to a multidimensional spectrum of security threats. Unlike several other post-Soviet states, Azerbaijan simultaneously faces religiously motivated extremism, ethnonationalist violence linked to the Nagorno-Karabakh conflict, and the strategic pressures associated with regional great power competition. This convergence of threat types provides a particularly rich empirical setting for examining how state institutions adapt to hybrid and evolving security challenges. Moreover, Azerbaijan's relatively strong centralized governance and significant energy resources further distinguish it from many regional counterparts, enabling a more sustained and institutionally coordinated counterterrorism response.

This study situates the Azerbaijani case within broader theoretical debates in terrorism studies, regional security studies, and international relations. By engaging with key concepts such as asymmetric warfare, hybrid threats, and state resilience, it contributes to a more nuanced understanding of how post-Soviet states confront and adapt to transnational and ethnonationalist forms of terrorism in an increasingly complex geopolitical

environment. Furthermore, the article underscores the strategic significance of Azerbaijan, demonstrating how regional conflicts, ideological diffusion, and the activities of state-sponsored actors intersect to shape contemporary security challenges. In doing so, it offers valuable insights into the interplay between domestic security dynamics and broader regional geopolitical processes.

Comparatively, Azerbaijan differs from other post-Soviet states such as Georgia, Armenia, or Central Asian republics in terms of both threat configuration and state capacity. While some states primarily confront transnational jihadist networks or internal separatist movements, Azerbaijan's security environment is characterised by the intersection of territorial conflict, ideological infiltration, and external state-linked influence. This combination allows the study to explore resilience not merely as institutional capacity, but as a broader strategic adaptation to overlapping asymmetric threats. The case therefore offers analytical leverage for refining existing theoretical discussions on state resilience, hybrid threats, and counterterrorism in post-conflict and geopolitically contested regions.

This study employs a qualitative document-based research design supported by deductive thematic content analysis. The analytical framework was developed on the basis of the literature on terrorism, asymmetric threats, and state resilience, and subsequently applied to the empirical material. Rather than generating themes inductively from the data, the analysis was guided by a set of predefined thematic categories, including religiously motivated terrorism, ethnonationalist terrorism, state-sponsored terrorism, transnational terrorist networks, counterterrorism policies, institutional adaptation, and state resilience.

The empirical dataset consists of both primary and secondary sources covering the period from 1990 to 2025. Primary sources include official government documents, legislative acts, national

security and counterterrorism strategies, reports published by Azerbaijani state institutions, judicial records, official statements, and reports issued by international organizations. Secondary sources consist of peer-reviewed journal articles, academic books, policy reports, think tank publications, and historical analyses addressing terrorism, regional security, and the South Caucasus. Documents were selected on the basis of their relevance to terrorism and counterterrorism in Azerbaijan, their scholarly or institutional credibility, and their contribution to understanding the evolution of asymmetric threats. Sources lacking clear authorship, methodological transparency, or direct relevance to the research questions were excluded from the analysis.

The document collection process was conducted through systematic searches of academic databases and institutional repositories using a combination of keywords including *Azerbaijan, terrorism, counterterrorism, asymmetric threats, state resilience, religious extremism, ethnonationalist terrorism, state-sponsored terrorism, hybrid threats, and South Caucasus security*. Following data collection, documents were coded according to the predefined thematic framework. The analysis focused on identifying recurring patterns, threat perceptions, institutional responses, and resilience mechanisms across different historical periods. Through this approach, the study seeks to provide a systematic and theoretically informed assessment of Azerbaijan's counterterrorism experience between 1990 and 2025.

Literature Review

Terrorism in the South Caucasus, and Azerbaijan in particular, has received increasing scholarly attention since the collapse of the Soviet Union. The region's geopolitical position, ethno-political conflicts, and proximity to volatile areas such as Iran, the North Caucasus, and the Middle East have created fertile ground for diverse forms of terrorism (Cornell, 2011; De Waal, 2010; Ismayilov, 2015: 96). Scholars have emphasized that post-Soviet states, including

Azerbaijan, have faced both internal and external security challenges that are multidimensional in nature, ranging from religious extremism to ethnonationalist violence (Cornell, 2004: 11).

Religiously motivated terrorism in Azerbaijan has been primarily associated with ideological influences emanating from Iran and certain Arab states. Existing scholarship suggests that, despite Azerbaijan's secular political system and comparatively robust state institutions, limited pockets of radicalization have emerged, particularly in border regions and among socioeconomically marginalized communities (Hunter, 2010; Cornell, 2011). These extremist networks are often characterized by transnational orientations, seeking not only to disseminate ideological narratives but also to establish connections with broader Islamist movements operating across the region and beyond. Consequently, the threat posed by such groups extends beyond domestic security concerns, reflecting the wider dynamics of transnational extremism and ideological mobilization.

A second significant dimension of the terrorist threat in Azerbaijan is associated with ethnonationalist violence and allegations of state-supported terrorist activities in the context of the protracted Karabakh conflict. The existing literature highlights that acts of violence directed against Azerbaijani civilians, critical infrastructure, and strategic energy corridors have been closely intertwined with the broader geopolitical dynamics of the conflict (Croissant, 1998; Statement, 2022). This perspective underscores that terrorism in the South Caucasus cannot be examined solely through the lens of non-state actors. Rather, the involvement of state sponsors, proxy networks, and hybrid forms of warfare has significantly shaped the region's security environment and influenced the evolution of contemporary threat landscapes. By situating terrorism within the broader context of interstate rivalry and territorial disputes, this approach provides a more comprehensive understanding of the multifaceted security challenges facing Azerbaijan.

Despite these contributions, the literature remains fragmented. Few studies systematically integrate the multiple dimensions of terrorism in Azerbaijan - religious, political, and ethnonationalist - over a prolonged temporal frame (1991-2025). Moreover, while regional security studies have increasingly emphasized asymmetric and hybrid threats (Buzan and Wæver, 2003; Lake and Morgan, 1997), Azerbaijan is often treated as a peripheral case rather than a focal point in comparative analyses of post-Soviet counterterrorism strategies. By synthesizing historical data, regional analyses, and theoretical frameworks, this study addresses this gap, providing a comprehensive assessment of Azerbaijan's security environment in the post-Soviet era.

By situating Azerbaijan's experience within broader theoretical discourses on terrorism, asymmetric warfare, and regional security complexes (Buzan and Wæver, 2003), this study seeks to provide insights into the strategies and resilience mechanisms of post-Soviet states confronting multifaceted security threats. The research contributes to both empirical understanding and theoretical development in the fields of security studies and international relations.

Theoretical Framework

The study of terrorism within the discipline of International Relations (IR) and Security Studies has evolved significantly since the late twentieth century, shifting from state-centric models of conflict toward broader analyses of asymmetric and transnational threats. Classical definitions emphasize terrorism as the deliberate use of violence or threat of violence by non-state actors against civilians or symbolic targets to achieve political objectives (Hoffman, 2017: 40). However, scholars increasingly recognize that terrorism may also involve state sponsorship, proxy warfare, and hybrid strategies that blur the line between conventional conflict and irregular violence (Byman, 2005: 98; Crenshaw, 2011: 33). Within this framework, Azerbaijan's experience since its independence

illustrates how a small post-Soviet state must simultaneously manage both religiously motivated non-state terrorism and state-supported ethnonationalist terrorism within a contested regional order.

The concept of asymmetric warfare provides a critical analytical lens for understanding terrorism as a strategic choice adopted by weaker actors against more powerful adversaries. As Hoffman (2017: 43) argues, terrorism operates *as the weapon of the weak*, leveraging psychological and symbolic effects to compensate for material inferiority. Similarly, Arreguín-Toft (2001: 97) conceptualizes asymmetric conflict as an interaction of strategic mismatches, where weaker actors adopt unconventional tactics to offset their disadvantages. This framework is particularly relevant to Azerbaijan, where terrorist groups - both religiously inspired and ethnonationalist - have sought to exploit societal divisions, state vulnerabilities, and symbolic targets to destabilize the political order and undermine sovereignty.

In the context of the South Caucasus, asymmetric warfare extends beyond non-state violence to encompass state-sponsored terrorism and proxy conflict. Collins (2014) identifies state sponsorship of terrorism as a cost-effective means of pursuing foreign policy objectives while maintaining plausible deniability. Cline and Alexander (1986: 46) outline a maximalist definition of state sponsored terrorism as: *"The direct or indirect instigation by a government of official and non-official groups to exercise psychological or physical violence against political opponents, another government, or other entity for purposes of coercion and widespread intimidation to bring about a desired political or strategic objective."* The persistent use of terrorist tactics by Armenian militant actors, as well as the alleged involvement of their state sponsors, during and after the Karabakh conflict exemplifies this dynamic. It reflects the convergence of ethnonationalist narratives and claims of national liberation with the methods and characteristics of asymmetric warfare. This case illustrates how terrorism can function as an

instrument within broader geopolitical and territorial disputes, blurring the boundaries between irregular violence, proxy engagement, and conventional political objectives.

The concept of state terrorism remains contested in the literature, largely due to the difficulty of distinguishing between legitimate state coercion and illegitimate violence against civilians. Nevertheless, scholars such as Blakeley (2009: 29) argue that state terrorism involves the deliberate use of violence or threat of violence by governments to induce fear and compliance among target populations, whether domestic or foreign. In the South Caucasus, Armenian state-supported terrorism and the use of diaspora-based militant networks in the 1990s and 2000s align with this broader conceptualization, as such actions aimed to influence political outcomes through fear and coercion beyond conventional military engagement (Croissant, 1998: 56).

For Azerbaijan, state-sponsored terrorism presents a dual challenge: while combating religious extremism associated with transnational non-state actors, it must also confront state-supported operations designed to destabilize its sovereignty. This duality situates Azerbaijan within a broader theoretical debate about the interaction between weak and strong states in hybrid security environments.

To situate Azerbaijan's experience within a systemic context, this paper draws on Regional Security Complex Theory (RSCT) developed by Buzan and Wæver (2003). According to RSCT, security dynamics are often regionally clustered, with interdependent security concerns linking neighboring states through patterns of amity and enmity. The South Caucasus constitutes a classic example of a regional security complex, where internal conflicts, such as Karabakh, and external influences from Iran have intertwined to create persistent insecurity. Applying RSCT helps explain why Azerbaijan's terrorism-related threats cannot be analyzed in isolation. Instead, they must be understood as products of regional

interdependence, transnational networks, and external manipulation. Religiously motivated terrorism, for instance, is influenced by ideological flows from Iran and the Arab world (Hunter, 2010), while ethnonationalist terrorism was shaped by state competition and unresolved territorial disputes. This interlocking pattern situates Azerbaijan at the nexus of local, regional, and global security dynamics.

In addition to explaining the sources of terrorist threats, the concept of state resilience provides a theoretical foundation for analyzing Azerbaijan's responses. Chandler (2014: 48) defines resilience as a state's ability to anticipate, absorb, and adapt to threats while maintaining core governance functions. This perspective moves beyond traditional deterrence models, emphasizing adaptability and institutional robustness in the face of asymmetric challenges. Azerbaijan's approach to counterterrorism since its independence demonstrates key elements of resilience: the creation of a centralized counterterrorism framework, the strengthening of inter-agency cooperation, and the integration of external partnerships with states such as Türkiye, Israel, and the United States. These strategies align with the comprehensive security model, which emphasizes multidimensional responses to both domestic and transnational threats (Buzan, 1991: 19).

Integrating these theoretical perspectives - terrorism as asymmetric warfare, state and proxy terrorism, RSCT, and resilience - provides a robust framework for analyzing Azerbaijan's security challenges. The combination of internal vulnerabilities, external sponsorship, and regional interdependence positions Azerbaijan as a critical case for understanding how small states navigate hybrid threat environments in the post-Soviet space. This article, therefore, contributes not only to regional security literature but also to broader debates in IR concerning state adaptation, asymmetric conflict, and the evolution of terrorism in a multipolar world.

1. Historical Overview of Terrorism in Azerbaijan (1991–2025)

The evolution of terrorism in Azerbaijan reflects the broader political and security transformations of the South Caucasus following the dissolution of the Soviet Union. In the last three decades, Azerbaijan faced a spectrum of terrorist threats that mirrored the region's shifting geopolitical alignments, ideological currents, and unresolved conflicts. These threats can be broadly divided into three chronological phases: the post-independence instability of the 1990s, the consolidation and internationalization of terrorism in the 2000s and 2010s, and the hybrid and transnational threat environment of the 2020s.

The early 1990s marked a period of acute instability for Azerbaijan. Following the collapse of the Soviet Union in 1991, the newly independent state confronted multiple crises - ethnic conflict, economic dislocation, and weak institutional capacity. The outbreak of the First Karabakh War (1991-1994) between Armenia and Azerbaijan not only resulted in massive displacement and territorial loss but also catalyzed Armenian state-supported terrorism, targeting Azerbaijani civilians, infrastructure, and diplomatic personnel abroad.

Several attacks in the early 1990s illustrate the use of terrorism as an asymmetric tool within this conflict. For instance, Azerbaijani authorities attributed the downing of the passenger helicopter (1992), the bombings of passenger trains (1993 and 1994), Baku subway train bombings (1994), which killed civilians and injured hundreds, to a coordinated network involving both domestic extremists and Armenian-linked operatives (MFA.az, 2017). The incident underscored the porous security environment of the time, where state weakness allowed multiple actors - including foreign intelligence services - to operate freely.

Parallel to ethnonationalist violence, religiously motivated terrorism began to emerge, influenced by ideological flows from Iran

and parts of the Arab world. The early post-Soviet years witnessed the infiltration of Iranian clerical networks and transnational Islamist charities into Azerbaijan (Ismayilov, 2015: 106; Valiyev, 2005: 6). These groups sought to capitalize on socio-economic discontent and religious revivalism to spread Shia fundamentalist narratives challenging Azerbaijan's secular statehood. Though relatively limited in operational capacity, their activities laid the groundwork for future radicalization networks.

The turn of the millennium brought a new phase in Azerbaijan's counterterrorism landscape. The government consolidated state institutions, reformed the security sector, and aligned with international counterterrorism frameworks following the September 11, 2001 attacks (Ismailzade, 2004: 4). During this period, Azerbaijan actively cooperated with Western and regional partners, joining coalitions such as the Global War on Terrorism, and enhancing intelligence sharing with Türkiye, Israel, and the United States.

However, the 2000s also witnessed the transnationalization of terrorist networks. Islamist groups with connections to global jihadist movements, including cells inspired by Al-Qaeda and the Islamic State (ISIS) - began recruiting Azerbaijani citizens for operations abroad, particularly in Syria and Iraq. Domestically, several cells were dismantled by Azerbaijani law enforcement, such as the 2009 plot against the Israeli embassy in Baku (Melman, 2009).

Religiously motivated terrorism during this period assumed a hybrid character, combining local grievances with transnational jihadist ideologies. Azerbaijan's secular and authoritarian model of governance functioned both as a deterrent to radicalization and as a catalyst for clandestine activities, restricting overt extremist mobilization while driving certain actors underground. In response, the government introduced legal reforms, strengthened the regulation of religious institutions, and established the State

Committee for Work with Religious Organizations (SCWRO) to oversee and monitor religious affairs (İsmayilov, 2015: 100).

Simultaneously, Armenian terrorism persisted in more covert forms. Diaspora-based organizations such as ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) and smaller militant cells maintained propaganda campaigns and occasional sabotage operations targeting Azerbaijani interests abroad. The enduring conflict over Nagorno-Karabakh ensured that the specter of ethnonationalist terrorism remained deeply embedded in Azerbaijan's security calculus.

The Second Karabakh War (2020) marked a watershed moment in Azerbaijan's modern security history. The rapid restoration of territorial integrity through military victory significantly altered the regional balance of power but also introduced new forms of hybrid and asymmetric threats. In the aftermath, Azerbaijan faced retaliatory actions from extremist Armenian groups and information warfare campaigns aimed at delegitimizing its victory. By the mid-2020s, Azerbaijan's counterterrorism posture evolved into a multi-layered resilience framework, combining legal, institutional, and military components. The government enhanced cooperation with regional security alliances, particularly with Türkiye and Israel, emphasizing intelligence fusion, border control, and drone-based surveillance.

2. Types and Motivations of Terrorism in Azerbaijan

The evolution of terrorism in Azerbaijan from the 1990s to 2025 reveals a complex interplay between ideological, geopolitical, and ethno-political factors. As argued in the preceding sections, Azerbaijan has faced three distinct but interrelated forms of terrorism: (1) religiously motivated terrorism with Iranian influence, (2) religiously motivated terrorism linked to Arab-based transnational jihadist movements, and (3) Armenian state-sponsored ethnonationalist terrorism. Each form emerged from

distinct contexts and pursued different strategic and ideological objectives. Collectively, they illustrate how terrorism in the South Caucasus reflects both local grievances and the regional projection of power by external actors.

2.1 Religiously Motivated Terrorism with Iranian Influence

Religious extremism linked to Iranian ideological networks represents the earliest and most enduring form of non-state terrorism in Azerbaijan. Following independence, Azerbaijan's secular political system, founded on a clear separation between state and religion, came into conflict with Tehran's revolutionary vision of Shi'a political Islam (Ismayilov, 2015: 102). Iran sought to expand its influence in Azerbaijan through a combination of soft-power instruments, including religious education, media outreach, and clerical exchanges, as well as through covert support for radical clerical networks operating in Baku and, in particular, the southern border regions.

During the 1990s, several underground Shi'a organizations emerged, including *Hizbullah Azerbaijan* and *the Islamic Unity Movement*, which drew ideological inspiration from Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps and Lebanese Hezbollah. These groups sought to challenge Azerbaijan's secular political order, advocating for increased clerical involvement in governance and, at times, engaging in violent activities, including the assassination of officials and attempted attacks on state institutions. Although their operational capacity remained limited, their ideological influence was significant.

At the end of the 1990s, Azerbaijani intelligence services arrested fourteen individuals identified as members of a terrorist organization known as Jeyshullah (Army of God). While the group was publicly described as a Salafi organization of Arab origin, several reports and unofficial accounts suggested possible links between Jeyshullah and Iranian intelligence structures (Crisis Group, 2008: 3). The arrested individuals were charged with a range of serious

criminal offenses, including murder, armed robbery, and an attempted bombing of the headquarters of the non-Muslim Krishna religious community in Baku.

By the early 2000s, the Azerbaijani state intensified its counterterrorism measures, dismantling several Iranian-backed networks. In February 2007, Azerbaijani authorities arrested a group of 15 Azerbaijanis in Baku who called themselves the Northern Mahdi Army (Azertac, 2008). The group was charged with having ties to Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps (IRGC). According to the Azerbaijani Ministry of National Security (MNS), the group was organized to establish a state ruled by Sharia law.

A new wave of deterioration in relations between Iran and Azerbaijan began following the assassination of several Iranian nuclear scientists in the early 2010s. In response to these assassination incidents, Iranian authorities accused not only the Israeli intelligence agency *Mossad*, as well as the CIA and MI6, of orchestrating the attacks, but also implied that certain neighboring states had provided logistical or intelligence support, an allegation widely interpreted as a veiled reference to Azerbaijan (Reuters, 2012). In the aftermath, it was widely assumed that, as an act of retaliation, Iran facilitated or tolerated the activities of terrorist networks targeting Israeli and other Western citizens within Azerbaijani territory.

In January 2012, the Ministry of National Security of Azerbaijan arrested a terrorist cell allegedly linked to the Iranian intelligence services (Shvidler, 2012). According to official reports, three members of the group were accused of plotting attacks against two Israeli citizens employed by the Jewish educational institution Chabad Ohr Avner in Baku.

The following month, in February 2012, Azerbaijani intelligence authorities announced the arrest of several additional suspects connected to Iran's intelligence apparatus and the Lebanese organization Hezbollah (Trend, 2012). These individuals were

charged with planning coordinated attacks targeting foreign nationals, particularly Israeli and U.S. citizens on Azerbaijani territory. In October 2012, the Serious Crimes Court of Azerbaijan sentenced twenty-two defendants who, according to government sources, had been involved in organizing terrorist operations on behalf of Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC). The individuals were accused of assisting Iranian operatives in planning strikes against Israeli and American diplomatic missions, as well as Western-affiliated companies operating in Baku. Azerbaijani authorities claimed that the network's organizer, an Azerbaijani national allegedly recruited during a visit to Iran, had been tasked with assembling a local group to gather intelligence and facilitate espionage activities in preparation for the attacks.

In November 2013, another security incident further strained relations between Iran and Azerbaijan. Azerbaijani authorities arrested an Iranian national accused of planning an attack on the Israeli Embassy in Baku. According to reports circulated in Israeli media, the suspect was allegedly a member of the Quds Force - the elite unit of Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) responsible for orchestrating and supporting covert operations and terrorist activities targeting Israeli interests abroad (Sterman, 2013). The incident reinforced regional perceptions of Iran's willingness to employ proxy tactics and extraterritorial operations as instruments of strategic influence.

In February 2023, Azerbaijan's Ministry of Internal Affairs announced the arrest of a group members in connection with an Iranian espionage network. The network was working in three directions: collecting information on security installations and VIPs, spreading disinformation through social media, and inciting anti-governmental protests based on claims of the "non-Muslim policy" of the government. The group was connected not only with Iranian intelligence, but also with the Hüseyniyyun group, which was created by the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC).

In April 2023, a joint statement announced by the Azerbaijani interior ministry, state security service and prosecutor-general's office, informed the arrest of six people recruited by Iranian secret services to destabilize the situation and to set up a resistance squad aimed at establishing a Sharia state in Azerbaijan through armed unrest and violent overthrow of Azerbaijan's constitutional order (MIA.gov.az, 2023).

These successive counterterrorism operations may also be interpreted as an opportunity for Azerbaijani intelligence and security institutions to project an image of effectiveness and reliability on the international stage. By publicizing their role in thwarting Iranian linked plots, Azerbaijani authorities sought to demonstrate their capacity to combat transnational terrorism and to position the country as a credible partner in global counterterrorism efforts, particularly in cooperation with Western and Israeli intelligence agencies.

From a motivational perspective, Iran-backed extremist activity in Azerbaijan is primarily politico-ideological in nature. It seeks to advance the concept of theocratic governance while counterbalancing Azerbaijan's pro-Western orientation and secular state trajectory. Ideologically driven terrorism in this context is often rooted in perceptions of existential threat to identity, values, or belief systems. Accordingly, Iran-aligned actors and affiliated networks frame Azerbaijan's secular nationalism as a deviation from perceived Islamic authenticity, employing religious discourse to legitimize political subversion.

Nevertheless, Iran's capacity to exert sustained influence in this domain remains constrained. Azerbaijan's relatively robust intelligence infrastructure, combined with the systematic suppression of foreign clerical networks, has significantly limited the operational effectiveness of Iran-linked groups since the mid-2010s. However, ideological influence persists, particularly through digital

propaganda channels and Shi'a clerical education networks that promote anti-secular narratives.

The series of thwarted terrorist plots between 2012 and 2013 not only intensified Azerbaijan's security concerns regarding Iran's regional activities but also accelerated its strategic realignment toward closer intelligence and counterterrorism cooperation with Israel and the United States. In the aftermath of these incidents, Azerbaijan expanded bilateral security consultations, enhanced intelligence sharing mechanisms, and deepened defense collaboration, particularly in areas related to counterterrorism, cybersecurity, and protection of critical infrastructure. This alignment served both pragmatic and symbolic purposes: pragmatically, it strengthened Azerbaijan's operational capacity against transnational threats; symbolically, it positioned Baku as a proactive and trustworthy partner within the Western-led security architecture in the broader Middle East and Eurasian context.

2.2 Religiously Motivated Terrorism Linked to Arab States and Transnational Jihadism

A distinct but related dimension of religious terrorism in Azerbaijan has originated from Sunni extremist movements with ideological and logistical roots in the Arab world. Unlike the Iranian linked Shi'a networks, these groups align with Salafi-jihadist ideologies propagated by organizations such as Al-Qaeda and the Islamic State (ISIS). Their rise in Azerbaijan during the late 1990s and early 2000s coincided with the global diffusion of jihadist discourse and the radicalization of foreign fighters from the post-Soviet space.

These groups operated mainly in the northern regions of Azerbaijan where conservative Sunni traditions provided a social base for recruitment. Early manifestations included *the Jamaat al-Tawhid wa'l-Jihad* and smaller cells that established links with Chechen militants during the First and Second Chechen Wars. The motivations of Arab-linked jihadist terrorism in Azerbaijan are primarily transnational rather than local. Global jihadist

organizations seek to expand ideological influence by establishing nodes within peripheral Muslim majority states, which serve as logistical or recruitment hubs. In Azerbaijan's case, the country's strategic geography, bordering Iran, Russia's North Caucasus, and the Caspian Sea made it an attractive corridor for extremist networks connecting the Middle East and Eurasia.

The first international terrorist organization to operate in Azerbaijan was the religious militant group known as *al-Jihad* or Islamic Jihad. Founded in Egypt in the late 1970s, al-Jihad later became closely associated with al-Qaida following their formal merger in June 2001. An Azerbaijani cell of al-Jihad was reportedly established by the Egyptian national Ibrahim Eidarous, who served as the organization's leader for a two-year period from 1995 to 1997. The presence of this cell in Azerbaijan marked the country's early exposure to transnational religiously motivated terrorism, highlighting the region's vulnerability to networks extending beyond the South Caucasus and reflecting the broader patterns of Islamist militancy that were spreading across Eurasia in the 1990s (Hegghammer, 2010: 52).

The North Caucasus has historically served as a region from which terrorist networks and extremist ideologies have spread to neighboring countries, including Azerbaijan. Among these transnational organizations was *Hizb ut-Tahrir*, which is reported to have established a presence in Azerbaijan in 2000. The Azerbaijani cell of the organization was founded in August 2001 by Uzbek national Abduresul Abdukerimov (Crisis Group, 2008: 3). According to Azerbaijani authorities, the group sought to undermine the country's secular political framework and promote the establishment of a caliphate. Members of the organization were alleged to have planned large-scale terrorist attacks targeting foreign diplomatic missions in Baku, reflecting both the transnational character of Islamist extremism in the region and the persistent threat posed by ideologically motivated groups operating across post-Soviet states.

Following the terrorist attacks of September 11, 2001, Azerbaijan emerged as a strategically significant partner in the global campaign against terrorism, despite its relatively small size and limited resources. Having faced various terrorist threats since its independence, the country demonstrated immediate solidarity with the United States by granting access to its airspace for Western military operations against al-Qaeda and contributing personnel to Afghanistan as part of the international coalition. However, this alignment exposed Azerbaijan to potential retaliatory threats. A deputy of al-Qaeda leader Ayman al-Zawahiri explicitly warned that the country would face consequences for aligning with “infidels.” From late 2001 onward, Azerbaijan became the target of multiple al-Qaeda-related terrorist activities.

In 2004, then-National Security Minister Namiq Abbasov reported that intelligence indicated al-Qaeda was planning sabotage aimed at disrupting the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline, underscoring the tangible risks associated with Azerbaijan’s strategic cooperation. In October 2004, the Azerbaijani Security Service arrested a group of foreign nationals from Afghanistan, Great Britain, Jordan, and Russia who were accused of planning terrorist acts in Azerbaijan. The group reportedly received instructions from Abu Hafs, the regional coordinator of al-Qaeda in the Caucasus (Statement of MNS, July 5, 2005).

In March 2005, the National Security Ministry disclosed the existence of a domestic group of six citizens whose objective was to undermine the secular and democratic character of the state and its anti-terrorism policies. This group was also linked to al-Qaeda, and its leader, Emiraslan Isgenderov, reportedly received military training and participated in combat operations alongside al-Qaeda in Afghanistan between 1999 and 2003.

By the end of the first quarter of 2005, Azerbaijani intelligence reported that the country’s counterterrorism efforts against several international terrorist organizations, including al-Jihad, Hizb ut-

Tahrir, the Caucasus Islamic Army, and Jeyshullah, had been largely successful. These organizations were effectively neutralized: 43 individuals accused of membership were extradited, and several were handed over to foreign authorities. Simultaneously, the existence of seven humanitarian organizations suspected of links to terrorist groups was officially prohibited (Azerbaijan, March 29, 2005).

In 2006, Azerbaijani society and media learned of a new terrorist group, *Jamaat al-Muwahiddun*, founded in 2005 by Ilkin Ismayilov, who designated himself as the group's Amir. The organization was accused of illegal border crossings, arms acquisition, armed robbery, and document forgery. Members sought military training in camps of foreign terrorist organizations in Afghanistan, Pakistan, or Iraq. After failing to cross the border from Iran, they planned to carry out operations in Azerbaijan, targeting the United States, Israeli, and Russian embassies and consulates in Baku, as well as strategic government buildings, including the National Bank of Azerbaijan and SOCAR (Statement of MNS, April 17, 2006). In the same month, sixteen militants from Yemen, Russia, Azerbaijan, and Türkiye were sentenced to prison for illegal arms acquisition and the assassination of an officer of the Ministry of Internal Affairs. All were accused of being al-Qaeda members and of receiving military training in Georgia's Pankisi Gorge to fight in Chechnya against the Russian army (RFE/RL, April 19, 2006).

In April 2012, several members of a suspected terrorist group with links to al-Qaeda were arrested in Baku. Some had received training in Iran, while others had trained in Syria, preparing for jihad in Azerbaijan. In May 2012, the MNS arrested forty individuals belonging to another terrorist group. Officials reported that the group's primary targets included the concert hall hosting the Eurovision Song Contest and hotels in Baku frequented by foreigners, particularly those housing the Israeli music band during the event. During the first week of March 2015, the MNS arrested six members of an unidentified terrorist group suspected of organizing

operations aimed at establishing an Islamic state governed by Sharia law in Azerbaijan.

The Syrian civil war further intensified this trend. By 2015, Azerbaijani security authorities estimated that over 300 citizens had joined jihadist groups in Syria and Iraq, many of whom were radicalized through online propaganda in Arabic and Azeri languages. The Ministry of National Security (MNS) conducted multiple operations to dismantle returnee cells and prevent cross-border infiltration.

While transnational jihadist terrorism in Azerbaijan remains limited compared to regional hotspots, its motivations reveal a broader ideological struggle. Salafi groups of Arab origins frame their activities as part of a global conflict between Islam and secular modernity, casting Azerbaijan's state institutions as complicit with Western infidel powers. This doctrinal polarization, between global jihadist universalism and Azerbaijani secular nationalism, illustrates what Buzan and Wæver (2003: 80) describe as societal security threats, where identity-based narratives challenge state legitimacy.

2.3 Armenian State-Sponsored and Ethnonationalist Terrorism

The third and most politically consequential form of terrorism targeting Azerbaijan has been Armenian state-sponsored and ethnonationalist terrorism. Rooted in the historical and territorial dispute over Nagorno Karabakh, this form of violence has combined elements of state directed coercion, diaspora mobilisation, and symbolic violence aimed at influencing international perceptions of the conflict. Historical records indicate that Azerbaijan had already experienced episodes of Armenian-related violence during the first decades of the twentieth century. During the Soviet period, such activities were largely suppressed; however, by the late 1980s, violence against Azerbaijan re-emerged in the context of escalating tensions. In pursuit of its political and territorial objectives, Armenian actors focused their activities on Azerbaijani targets, which became central to the broader pattern of violence. The period

between 1989 and 1994 is often characterised as one of the most severe phases of insecurity in contemporary Azerbaijani history. During this time, large-scale violence affected civilian populations, including women and children, amid the broader dynamics of the Nagorno-Karabakh conflict.

During the first Karabakh War (1991–1994), Armenian forces and affiliated militant groups targeted Azerbaijani civilians and infrastructure through tactics that extended beyond conventional warfare. The Khojaly massacre (1992) in which over 600 Azerbaijani civilians were killed, has been described by Azerbaijani sources as an act of state terrorism intended to instill fear and compel mass displacement (MFA.gov.az, 2023). Although Armenian narratives frame the event as a wartime tragedy, its scale and intentional targeting of noncombatants underscore the use of terror as a strategic instrument.

Outside the immediate war zone, Armenian diaspora organizations, notably ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) and JCAG (Justice Commandos of the Armenian Genocide), extended the reach of ethnonationalist terrorism by attacking Azerbaijani and Turkish diplomatic missions abroad throughout the 1980s and 1990s. Even after their decline as operational entities, these groups maintained ideological continuity through cultural and lobbying organizations that glorified past attacks. The motivations behind Armenian terrorism are fundamentally political and territorial. Such acts sought to alter the political status quo by forcing international recognition of Armenian claims over Karabakh and undermining Azerbaijan's international legitimacy. These objectives align with Byman's (2005: 105) framework of state-sponsored terrorism, where states employ proxy groups to achieve coercive outcomes while denying direct responsibility.

Following Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War (2020), the risk of Armenian state-supported terrorism reemerged

in hybrid forms, including sabotage operations, cross border drone attacks, and disinformation campaigns. These tactics exemplify the adaptation of ethnonationalist terrorism to a new geopolitical context, where information warfare and covert operations substitute for direct violence.

While these three types of terrorism differ in origin and motivation, they exhibit several converging features relevant to Azerbaijan's security environment.

- *Instrumental Use of Violence*: All three forms employ violence as a strategic tool to achieve political ends, whether to impose ideological dominance (Iran-linked), advance transnational jihad (Arab-linked), or secure territorial claims (Armenian).

- *External Sponsorship and Ideological Projection*: Each form reflects the penetration of Azerbaijan's domestic security space by external actors seeking influence through proxy channels. This supports Buzan and Wæver's (2003) argument that smaller states in regional security complexes experience externalized insecurity.

- *Asymmetric and Psychological Objectives*: The targeting of civilians, symbols, and infrastructure illustrates terrorism's asymmetric nature, aimed at instilling fear and eroding public confidence (Hoffman, 2017).

- *State Adaptation and Resilience*: Azerbaijan's evolving counterterrorism framework, ranging from early institutional reforms to post-2020 hybrid warfare responses, demonstrates the capacity of small states to adapt to multidimensional threats through resilience-based governance (Chandler, 2014: 51).

In conclusion, terrorism in Azerbaijan is not a monolithic phenomenon but a continuum of asymmetric strategies reflecting regional rivalries, ideological diffusion, and the strategic vulnerabilities of a post-Soviet state at the crossroads of Eurasia and the Middle East. Understanding these motivations is essential for situating Azerbaijan's counterterrorism policies within broader

theoretical debates about state sovereignty, hybrid warfare, and regional security resilience.

3. State Strategies and Counterterrorism Measures

Azerbaijan's approach to counterterrorism has evolved in parallel with its broader state-building process, reflecting a gradual transition from reactive security responses in the early 1990s to a proactive, institutionalized, and internationally integrated framework by the mid-2020s. This evolution has been driven by the need to address diverse terrorist threats- religious, transnational, and ethnonationalist- within a volatile regional context shaped by the Armenia–Azerbaijan conflict, the proximity to Iran and Russia, and the diffusion of global jihadist ideologies.

The Azerbaijani state's counterterrorism trajectory can be analytically divided into three major phases: (1) Institutional Formation and Reactive Security (1991–2001); (2) Institutional Consolidation and International Integration (2001–2015); and (3) Comprehensive and Hybrid Security Governance (2015–2025). Each phase demonstrates increasing sophistication in Azerbaijan's strategic, legal, and operational capacities, culminating in a multi-layered security regime that integrates national resilience with transnational cooperation.

3.1 Institutional Formation and Reactive Security (1991–2001)

In the immediate post-independence decade, Azerbaijan's counterterrorism capacity was constrained by weak state institutions, limited intelligence capabilities, and ongoing armed conflict with Armenia. The dissolution of Soviet security structures left the new state vulnerable to both Armenian terrorism and emerging religious extremism.

The Ministry of National Security (MNS), established in 1991 as a successor to the Soviet KGB, assumed the primary responsibility for combating terrorism. However, during the 1990s, counterterrorism operations were largely reactive, responding to specific attacks such

as the subway train bombings and bombings of passenger trains and several assassination attempts on government officials. The absence of a coherent legislative framework further limited the government's ability to prosecute terrorism-related crimes effectively.

Azerbaijan adopted its first comprehensive counterterrorism legislation in 1999, marking a significant step in the institutionalization of its national security framework. According to the legislation of the Republic of Azerbaijan, terrorism is defined as *"the commitment of actions or the threat of committing similar actions, which cause mass extermination of people, corporal injuries, or any other damage to their health or the destruction of their property or other heavy injuries with the aim of violation of the public security, spreading panic among the population or achievement of the adoption by the state bodies of decisions that meet the interests of terrorists"* (Mia.gov.az, 1999).

Combating terrorism in Azerbaijan falls primarily under the jurisdiction of the Ministry of National Security, which is the principal agency responsible for counterterrorism operations, intelligence gathering, and prevention. However, the Ministry of Internal Affairs also plays a significant role in the detection, deterrence, and investigation of terrorist activities and related offenses, particularly within the realm of domestic law enforcement and public security.

During this formative phase, Azerbaijan's counterterrorism strategy relied heavily on emergency decrees and ad hoc coordination between the MNS, the Ministry of Internal Affairs (MIA), and the State Border Service (SBS). Religious organizations were loosely monitored, and the lack of a clear separation between national security and political opposition occasionally led to politicized interpretations of extremism. Nevertheless, by the late 1990s, Baku had begun to recognize the strategic necessity of a structured approach to counterterrorism. Early cooperation with Türkiye and Israel facilitated intelligence sharing and training

initiatives, laying the groundwork for later institutionalization. This period also marked the first attempts to monitor foreign-funded religious institutions, which were suspected of disseminating Iranian or Salafi propaganda.

3.2 Institutional Consolidation and International Integration (2001-2015)

The 11 September 2001 attacks constituted a significant turning point in global and regional counterterrorism dynamics, including those affecting Azerbaijan. In the aftermath of 9/11, the presence and activities of international terrorist networks in Azerbaijan reportedly increased, reflecting broader shifts in the global security environment. In response to these developments, Baku repositioned itself as a reliable partner in the international counterterrorism framework, gradually aligning its national legislation and operational practices with emerging international norms and standards.

In 2002, Azerbaijan adopted a comprehensive Law on Combating Terrorism, which defined terrorism in accordance with UN conventions and established a clear legal framework for counterterrorism operations. The law empowered the MNS and MIA to conduct preventive operations, freeze terrorist assets, and prosecute individuals involved in financing or facilitating terrorist activity.

At the institutional level, the State Committee for Work with Religious Organizations (SCWRO) was established in 2001 to regulate religious institutions, prevent extremist infiltration, and promote state-approved interpretations of Islam. This mechanism reflected what Hoffman (2017: 278) calls the preventive governance model, where counterterrorism extends beyond coercive measures to encompass ideological and societal dimensions.

Azerbaijan also deepened its international cooperation during this period. The country joined the United Nations Counter-Terrorism Committee (UNCTC) and became a participant in the

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) initiatives on counterterrorism. Furthermore, it signed bilateral agreements with the United States, Türkiye, Russia, and Israel to facilitate intelligence exchange and border control (Kucera, 2019: 364).

Operationally, Azerbaijan conducted multiple successful counterterrorism raids between 2006 and 2013, neutralizing both Iran-linked Shi'a extremist cells and Sunni jihadist networks associated with the North Caucasus insurgency (Cornell, 2017: 180). The 2008 thwarted attack against the Israeli embassy in Baku underscored the effectiveness of interagency cooperation (De Waal, 2010: 174).

This era also marked the professionalization of Azerbaijan's intelligence community, including the introduction of specialized counterterrorism training, the use of digital surveillance technologies, and enhanced coordination with Interpol and CIS Anti-Terrorism Center structures (Buzan & Wæver, 2003, 88). Azerbaijan became a member of the Council of Europe's Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL). In 2009, the country adopted comprehensive anti-money laundering and countering the financing of terrorism (AML/CFT) legislation, thereby aligning its domestic legal framework with international standards established by the Financial Action Task Force (FATF) and relevant United Nations conventions.

Despite these advancements, challenges persisted. Human rights organizations criticized the government for conflating religious dissent with extremism, leading to occasional tensions between counterterrorism imperatives and civil liberties (Hunter, 2014: 122). Nevertheless, these measures successfully prevented large-scale terrorist attacks on Azerbaijani soil during this period.

3.3. Comprehensive and Hybrid Security Governance

The period from 2015 to 2025 represents the maturation of Azerbaijan's counterterrorism strategy, characterized by integrated governance, technological modernization, and hybrid warfare preparedness. As terrorism diversified into cyber, informational, and cross-border forms, Azerbaijan adapted by constructing a multi-dimensional security architecture.

Following the reorganization of the MNS in 2015, counterterrorism efforts were centralized under a unified command structure emphasizing intelligence-led policing and preventive disruption. The MNS developed specialized units for cybersecurity, anti-radicalization, and strategic communications, reflecting a shift from tactical counterterrorism to strategic resilience.

Azerbaijan's National Counterterrorism Strategy, implemented through interagency coordination, articulated three main objectives:

- Preventing radicalization through education, media literacy, and engagement with religious communities.
- Strengthening border security and surveillance technologies, including biometric systems and drone reconnaissance.
- Expanding international and regional partnerships, particularly with Türkiye, Israel, and NATO-affiliated networks.

The Second Karabakh War (2020) reinforced the importance of hybrid security thinking. In its aftermath, Azerbaijan faced renewed terrorist threats, including Armenian sabotage operations, cyberattacks, and disinformation campaigns (Kucera, 2019: 366). The state responded by integrating counterterrorism with information security and defense modernization, guided by what Chandler (2014: 51) terms resilience governance - the capacity of a state to anticipate, absorb, and adapt to multi-domain threats.

The legislative domain also advanced significantly. At the international level, Azerbaijan deepened participation in regional

counterterrorism mechanisms, including the Non-Aligned Movement Working Group on Counterterrorism and CIS Anti-Terrorism Center. In 2024, Azerbaijan ratified the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism.

Cooperation with Türkiye intensified, particularly after the 2020 military alliance under the Shusha Declaration, which institutionalized joint counterterrorism exercises and intelligence-sharing protocols. By the mid-2020s, Azerbaijan had also established partnerships with Israel focusing on counter-drone technologies and intelligence fusion, critical to detecting terrorist infiltration and monitoring militant logistics across borders. These partnerships enhanced Azerbaijan's deterrence and operational capabilities, reinforcing its status as a regional security hub in the South Caucasus.

4.Assessment: Effectiveness, Challenges, and Future Trajectories

Azerbaijan's counterterrorism strategy demonstrates substantial progress from state fragility to strategic resilience. Through legislative reforms, institutional consolidation, and transnational cooperation, Azerbaijan effectively curtailed the operational presence of both religiously motivated and ethnonationalist terrorist groups within its borders. The country's ability to prevent large-scale terrorist incidents since the early 2010s attests to the effectiveness of its evolving security apparatus.

However, several challenges remain. The ideological dimension of radicalization within cyberspace continues to pose risks. Moreover, the intersection between counterterrorism and human rights remains a delicate issue, as the state's strong securitization approach occasionally invites criticism from international observers.

Azerbaijan's counterterrorism trajectory reflects a hybrid paradigm that blends preventive resilience, technological surveillance, and international alignment. This model exemplifies what Buzan and Wæver (2003: 95) identify as a "regional security complex", wherein national security cannot be separated from transnational cooperation and geopolitical alignment. As Azerbaijan continues to consolidate its sovereignty and project stability, its counterterrorism strategy is likely to remain an essential pillar of its foreign and domestic policy architecture.

Conclusion

Azerbaijan's counterterrorism experience in the last decades provides a compelling case study for understanding how small and mid-sized post-Soviet states adapt to multidimensional security threats in a fluid regional order. The interplay between religious extremism, state-sponsored ethnonationalist terrorism, and transnational jihadist networks reveals that terrorism in Azerbaijan is both a domestic governance challenge and an instrument of external geopolitical influence. The Azerbaijani government supports the efforts of the international communities in combating all forms of terrorism. Drawing on the theoretical frameworks discussed earlier, this section interprets Azerbaijan's experience through the lenses of asymmetric threat theory, state resilience, and regional security complex theory. It argues that Azerbaijan's evolving counterterrorism posture exemplifies how a small state situated in a contested geopolitical space can transform external vulnerability into strategic adaptability through institutional innovation, securitization, and regional alignment.

From the early 1990s onward, terrorism in Azerbaijan functioned as an asymmetric mechanism of power projection, used by both non-state actors and rival states to exploit Azerbaijan's transitional fragility. Hoffman defines terrorism as a deliberate use of violence by non-state actors to influence political outcomes through psychological coercion. In Azerbaijan's case, both Iranian-linked

religious extremists and Armenian state-sponsored groups utilized violence not simply to cause physical destruction, but to challenge the state's legitimacy and sense of sovereignty.

The asymmetry of these threats lies in their strategic economy of violence - where limited acts produce disproportionate political effects. For example, the 1994 Baku Metro bombings had outsized influence on public perceptions of security during a fragile phase of state-building. Similarly, Armenian terrorist acts and hybrid operations aimed at delegitimizing Azerbaijan's governance in international discourse reflect what Byman characterizes as the shadow politics of terrorism, where violence serves as an extension of interstate rivalry by other means.

This pattern underscores the dual character of terrorism in Azerbaijan: it operates both as a domestic manifestation of ideological contestation and as a transnational tool of geopolitical competition. By the 2000s, as Azerbaijan consolidated its statehood, terrorism evolved into new wars - a hybrid domain where political, criminal, and informational dimensions overlap. The rise of cyber-radicalization, proxy networks, and cross-border ideological flows during the 2010s and 2020s confirms that Azerbaijan's terrorism problem is embedded within broader patterns of asymmetric and hybrid warfare.

Azerbaijan's counterterrorism evolution aligns closely with theoretical models of state resilience. As Chandler (2014: 52) argues, resilience-oriented governance is characterized by flexibility, adaptability, and anticipation rather than reactive control. From this perspective, Azerbaijan's security policy trajectory - transitioning from fragmented responses in the 1990s to institutionalized, multi-sectoral frameworks by the 2020s, reflects the gradual internalization of resilience logic.

The creation of the State Committee for Work with Religious Organizations (2001), the modernization of the State Security Service (2015), and the launch of the National Counterterrorism

Strategy illustrate how Azerbaijan institutionalized long-term mechanisms to mitigate radicalization and enhance intelligence capacity. These initiatives correspond to Hoffman's (2017: 276) notion of *strategic adaptation*, where states shift from suppressive tactics to anticipatory governance.

Moreover, Azerbaijan's response demonstrates what Buzan and Wæver (2003: 72) term *societal securitization* - the process by which identity-based threats are framed as existential dangers to collective cohesion. Given Azerbaijan's secular identity juxtaposed with its Muslim majority population, religious extremism was securitized not only as a threat to political stability but also to the secular national identity that underpins state legitimacy. Similarly, Armenian terrorism and diaspora-driven propaganda were securitized as existential challenges to Azerbaijan's territorial integrity and international image.

This process of securitization has, however, generated tensions between security imperatives and civil liberties. Critics argue that Azerbaijan's broad legal definitions of extremism risk conflating dissent with terrorism, thereby reinforcing state control over civil society. Yet, from a resilience standpoint, the Azerbaijani model reflects a pragmatic balance between preventive control and adaptive flexibility, a necessary compromise for states operating in volatile regional environments.

Buzan and Wæver's Regional Security Complex Theory (RSCT) provides a particularly useful lens for situating Azerbaijan's counterterrorism dynamics within the South Caucasus. RSCT posits that regional security is shaped by the interdependence of threats, where the insecurity of one state becomes intertwined with that of others. In this context, Azerbaijan's terrorism problem cannot be understood in isolation from the policies of Iran, Armenia, Russia, and Türkiye, all of which shape the regional security architecture through both direct and proxy involvement. Iran's use of ideological influence and proxy networks exemplifies how regional powers

project soft and hard power simultaneously. For Tehran, Azerbaijan's secular, pro-Western orientation represents both a religious and geopolitical challenge. The resulting use of religiously motivated proxies aligns with Byman's typology of state-sponsored terrorism, in which support for extremist actors functions as a low-cost, deniable instrument of strategic leverage.

Similarly, Armenian state terrorism - manifesting in ethnonationalist violence, sabotage, and disinformation - illustrates how terrorism serves as a mechanism of continued conflict beyond traditional warfare. Armenia's efforts to internationalize the Nagorno-Karabakh issue through propaganda and symbolic acts of violence were intended to erode Azerbaijan's moral authority and strategic narrative.

Conversely, Azerbaijan's alignment with Türkiye and Israel in counterterrorism and intelligence sharing frameworks demonstrates the emergence of countervailing regional security linkages. These alliances enhance deterrence and balance the influence of adversarial actors, consistent with Buzan and Wæver's observation that regional complexes often produce both conflictual and cooperative security patterns. The post-2020 cooperation under the Shusha Declaration institutionalized such cooperation, embedding counterterrorism within broader defense and technological integration.

At the global level, Azerbaijan's participation in the United Nations Counter-Terrorism Committee, OSCE, and CIS Anti-Terrorism Center demonstrates the integration of national counterterrorism into the multilevel governance structure of international security. This vertical alignment strengthens Azerbaijan's capacity to resist cross-border infiltration, cyberattacks, and the diffusion of extremist ideologies, situating the state within a networked architecture of global resilience.

Azerbaijan's case contributes to broader theoretical debates in terrorism studies and international security. First, it challenges the

assumption that small states are merely passive recipients of security externalities. Instead, as demonstrated, Azerbaijan has developed agency through institutional innovation and regional diplomacy, effectively transforming vulnerability into strategic leverage. This supports the argument of Katzenstein (1996: 33), who observed that small states can exhibit “adaptive sovereignty” by aligning domestic policy with external security structures.

Second, Azerbaijan’s experience underscores the need to expand traditional definitions of terrorism to include hybrid and information-based forms. The state’s recognition of cyberterrorism and information warfare in its 2024 legislation highlights how contemporary security governance increasingly merges kinetic and cognitive domains. This reflects the ongoing transformation of terrorism into a multidimensional phenomenon encompassing psychological, digital, and ideological instruments of coercion.

Third, the Azerbaijani case demonstrates the enduring relevance of resilience-based counterterrorism as a governance paradigm. Rather than relying solely on militarized or punitive responses, Azerbaijan’s shift toward preventive education, digital literacy, and community engagement embodies what Chandler calls the “*governance of complexity*”. By embedding counterterrorism within social policy, education, and technological innovation, Azerbaijan offers a model of adaptive governance suitable for small states confronting asymmetric threats.

Finally, Azerbaijan’s counterterrorism trajectory contributes to policy debates on balancing security and liberty in semi-authoritarian contexts. While its securitization approach has strengthened stability, it has also drawn criticism from human rights advocates. Thus, Azerbaijan illustrates both the efficacy and the ethical dilemmas of state-centric counterterrorism in hybrid regimes, a tension that remains central to contemporary security studies.

Azerbaijan's struggle against terrorism exemplifies a complex interplay between domestic resilience, regional rivalry, and global security integration. The state's ability to contain diverse forms of terrorism - ranging from Iranian-backed religious extremism to Armenian state-sponsored violence - demonstrates both adaptive learning and strategic alignment. Viewed through theoretical frameworks of asymmetric conflict, resilience, and regional security complexes, Azerbaijan's experience enriches scholarly understanding of how small states navigate the pressures of transnational insecurity. Ultimately, Azerbaijan's counterterrorism evolution reflects a broader transformation of post-Soviet security: from fragmentation and vulnerability toward structured resilience and multilateral engagement. In doing so, it offers valuable insights into the ways small states in contested geopolitical spaces can survive and even thrive amid persistent asymmetry and external coercion.

References

- Arreguín-Toft, I. (2001). How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict. *International Security*, 26(1): 93–128.
- Azerbaijan: Independent Islam and the State. (2008). 25 March 2008, www.crisisgroup.org/sites/default/files/191-azerbaijan-independent-islam-and-the-state.pdf (erişim: 15.02.2026).
- Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları peşə bayramlarını qeyd etmişlər. (Personnel of the national security structures of the Azerbaijan Republic have celebrated their professional holiday). (2005). March 2005, <http://www.mns.gov.az/az/pages/112-147.html> (erişim: 15.02.2026).
- Azerbaijan detains six on suspicion of terrorism. (2012). Radio Free Europe/Radio Liberty, 04 March 2012, <http://www.rferl.org/content/azerbaijan-detains-six-suspected-terrorists/26881651.html> (erişim: 15.02.2026).
- Azerbaijan jails suspected Al-Qaeda militants. (2006). RFE/RL, 19 April 2006, www.rferl.org/content/article/1067768.html (erişim: 15.02.2026).
- Baran, Z., Frederick, S. and Cornell, S. (2006). Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU. Silk Road Paper. Central Asia–Caucasus Institute.
- Blakeley, R. (2009). *State Terrorism and Neoliberalism: The North in the South*. New York: Routledge.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2): 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027> (erişim: 15.02.2026)
- Buzan, B. and Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the post-Cold War Era*. Lynne Rienner.
- Byman, D. (2005). *Deadly Connections: States that Sponsor Terrorism*. New York: Cambridge University Press.
- Central Eurasia Daily Report. (2006). Doc. No. CEP-950096, 30 June 2006.
- Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge.
- Cline, R. S. and Yonah A. (1986). *Terrorism as State-Sponsored Covert Warfare*, Fairfax: Hero Books.
- Crenshaw, M. (2011). *Explaining Terrorism: Causes, Processes, and Consequences*. New York: Routledge.

- Collins, S. D. (2014). State sponsored Terrorism: In Decline, Yet Still a Potential Threat. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/polp.12061> (erişim: 15.02.2026).
- Cornell, S. (2011). Azerbaijan Since Independence. M.E.Sharpe.
- Cornell, S. (2004). Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO. Central Asia-Caucasus Institute (CACI). www.files.ethz.ch/isn/30299/02_Regional_Security_South_%20Caucasus.pdf (erişim: 15.02.2026).
- Croissant, M. P. (1998). The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications. Praeger Publishers.
- Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Baş Prokurorluğun birgə məlumatı (Joint statement by the Azerbaijani Interior Ministry, State Security Service and Prosecutor-General's Office). (2023). 06 April. <https://mia.gov.az/az/news/view/1762/> (erişim: 15.02.2026).
- De Waal, T. (2010). The Caucasus: An Introduction. Oxford University Press.
- Hegghammer, T. (2010/2011). The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and Globalization of Jihad. *International Security* 35 (3): 53-94.
- Hoffman, B. (2017). Inside Terrorism. Columbia University Press.
- Hunter, S. (2010). Iran's Foreign Policy in the post-Soviet Era: Resisting the New International Order. Praeger.
- Ismailzade, F. (2004). Azerbaijan's Tough Foreign Policy Choices. UNISCI Discussion Papers, 1-7.
- Ismayilov, E. (2015). Islam in Azerbaijan: Revival and political involvement. Agadjanian, A., Jödicke, A. and Zweerde, E. (eds). Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus. Routledge. 96-111.
- Katzenstein, P. J. (1996). The culture of national security: Norms and identity in world politics. Columbia University Press.
- Kucera, J. (2013). Azerbaijan accuses Iran of terror plot. Eurasia. November 2013, <http://www.eurasianet.org/node/67805> (erişim: 15.02.2026).
- Lake, D. and Morgan, P.. (1997). Regional Orders: Building Security in a New World. The Pennsylvania State University Press.
- Lake, D. (2009). Hierarchy in International Relations. Cornell University Press.
- Law of the Republic of Azerbaijan on the struggle against terrorism. (2007). Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER), National Legislation. www.coe.int/t/dlapil/codexter/Source/country_profiles/legislation/C_T%20Legislation%20-%20Azerbaijan%20struggle%20against%20terrorism.pdf

- Luft, G. (2004). Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: not yet finished and already threatened. Institute for Analysis of Global Security, November 2004, <http://www.iags.org/n1104041.htm> (erişim: 15.02.2026)
- Melman, Y. (2009). Hezbollah, Iran Plotted Bombing of Israel Embassy in Azerbaijan. Haaretz. 31 May 2009.
- Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan Republic. (2023). <https://mfa.gov.az/files/Khojaly%20Genocide.pdf> (erişim: 15.02.2026).
- Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan Republic. (2017). Armenian Terrorism. www.mfa.gov.az/files/armenian-terrorism.pdf (erişim: 15.02.2026).
- Nichol, J. (2010). Armenia, Azerbaijan and Georgia: Security Issues and Implications for U.S. Interests. Congressional Research Service, 11 March 2010.
- Shvidler, E. (2012). Azerbaijan thwarts terror attacks against Israeli, Jewish targets. Haaretz, January 2012, <http://www.haaretz.com/jewish-world/azerbaijan-thwarts-terror-attack-against-israeli-jewish-targets-1.408705> (erişim: 15.02.2026).
- Statement by Deputy Permanent Representative of the Republic of Azerbaijan to the United Nations at the Sixth Committee of the seventy-seventh session of the United Nations General Assembly under agenda item 112: "Measures to Eliminate International Terrorism". (2022). 4 October 2022. www.un.org/en/ga/sixth/77/pdfs/statements/int_terrorism/04mtg_azerbaijan.pdf (erişim: 15.02.2026).
- Statement of Ministry of National Security of Azerbaijan. 17 April, 2006. <http://www.mns.gov.az/az/pages/175-443.html> (erişim: 15.02.2026).
- Statement of Ministry of National Security of Azerbaijan. 17 March 2005. <http://mtn.gov.az/az/pages/174-439.html> (erişim: 15.02.2026).
- Statement of Ministry of National Security of Azerbaijan. 5 July 2005. <http://www.mns.gov.az/az/news/92.html>
- Sterman, A. (2013). Azerbaijan jails Iranian for Plot Against Israeli Embassy. 20 November 2013, www.timesofisrael.com/azerbaijan-jails-iranian-for-plot-against-israeli-embassy/ (erişim: 15.02.2026).
- Iran summons Azeri envoy over scientist killing. (2012). Reuters, 12 February 2012, www.reuters.com/article/world/iran-summons-azeri-envoy-over-scientist-killing-idUSTRE81B00T/ (erişim: 15.02.2026).
- US State Department Highly Values Azerbaijan's Counter Terrorism Measures. (2008). The Azerbaijan State News Agency.

- https://azertag.az/en/xeber/us_state_department_highly_values_azerbaijans_counter_terrorism_measures-574556 (erişim: 15.02.2026).
- Azerbaijan detains espionage group of Iran's special services. (2012). Trend. 14 March 2012, www.trend.az/azerbaijan/politics/2003494.html (erişim: 15.02.2026).
- Valiyev, A. (2005). Azerbaijan: Islam in a Post-Soviet Republic. Middle East Review of International Affairs 9 (4).
- Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods. Sage Publications.

DİL, KÜLTÜR VE HALK BAĞLAMINDA HERDER'İN MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİ: KURAMSAL VE TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

*Herder's Thought of Nationalism in the Context of Language, Culture,
and Folk: A Theoretical and Typological Evaluation*

Erol ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Artvin.
erolsimsek@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8924-9640
(Sorumlu Yazar)

Fatma NALBANT

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli Meslek Yüksekokulu,
Yerel Yönetimler Programı. Artvin.
fatmanalbant@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2588-1804

Tuğrul KORKMAZ

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Aksaray.
tugrulkorkmaz@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5497-6314

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 14.03.2026
Kabul Tarihi: 24.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1909908

Kaynak göstermek için:

Şimşek, E., Nalbant, F., Korkmaz, T., (2026). Dil, Kültür ve Halk Bağlamında
Herder'in Milliyetçilik Düşüncesi: Kuramsal ve Tipolojik Bir Değerlendirme.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 17(1): 321-363.

Özet

Bu çalışma, Herder'in milliyetçilik anlayışını dil, kültür ve halk kavrayışı çerçevesinde inceleyerek onun modern milliyetçilik kuramları ve tipolojileri içindeki konumunu yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatür incelemesine dayanan çalışmanın temel bulgularına göre; kuramsal düzeyde Herder, milliyetçiliğin kökenlerini dil, kültürel aidiyet ve tarihsel süreklilik üzerinden açıklayan "ilkçi" bir perspektife sahip olmakla birlikte, bu yaklaşımı hümanist ve birleştirici bir çerçeve içinde temellendirirerek özgün bir anlayış ortaya koymaktadır. Tipolojik düzeyde ise Herder, literatürde genellikle Doğu-kötü-kültürel-Alman milliyetçiliğinin bir temsilcisi olarak görülmesine rağmen onun düşüncesi bu şematik ayrımı aşmaktadır. Kültürel çoğulculuk ve halkların ahlâki eşitliği fikrini savunan Herder, daha ziyade Batı-iyi-liberal milliyetçiliğin bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Herder, Dil, Kültür, Halk.

Abstract

This study aims to re-evaluate Herder's position within modern theories and typologies of nationalism by examining his understanding of nationalism within the framework of language, culture, and the concept of folk (Volk). Based on a review of the literature, the findings of this study indicate that, theoretically, Herder, while possessing a "primordialist" perspective, establishes a unique understanding by grounding this approach within a humanist and unifying framework. Typologically, although Herder is generally seen in the literature as a representative of Eastern-bad-cultural-German nationalism, he can be considered more of a representative of Western-good-liberal nationalism.

Keywords: Nationalism, Herder, Language, Culture, Folk.

Giriş

Milliyetçilik, modern siyasal düşüncenin tartışmalı ve çok boyutlu kavramlarından biridir. Kimine göre bir hissiyat, kimine göre bir kültür, kimine göre ise günümüzde geçerliliğini sürdüren bir ideolojinin adıdır. Millî hislere dayalı duygu, davranış ve tutum olarak insanlığın topluluklar hâlinde yaşamaya başladığı yıllara kadar tarihlendirilebilecek olan milliyetçiliğin siyasallaşarak bir ideolojiye dönüşmesi modern dönemde gerçekleşmiştir. Modern milliyetçilik düşüncesinin kökenleri, Aydınlanma sonrası Avrupa'da kültür, dil ve tarih kavrayışlarında meydana gelen dönüşümlerle yakından ilgilidir. Kohn'un (1950: 443) ifadesiyle milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkmasında Alman Romantik akımın önemi büyüktür. Ve bu akımın öncü isimlerinden biri olarak kabul edilen Johann Gottfried Herder (1744-1803), milliyetçiliğin entelektüel temellerinin şekillenmesinde kurucu bir figür olarak öne çıkmaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Prusya'dan üç büyük filozof çıkmıştır ve bunların üçü de artık Almanya'ya ait olmayan Königsberg şehrinde öğrenim görmüşlerdir. Bu filozoflar Immanuel Kant, Johann Georg Hamann ve Herder'dir. Bunlardan Herder, hem Kant'ın hem de Hamann'ın öğrencisi olmuştur. Bir şair, filozof, eleştirmen ve ilahiyatçı olarak bilinen Herder'e, Alman edebiyatı tarihi kitaplarında "1770'li yıllarda Coşkunluk akımının fikrî öncüsü", "Aydınlanma'yı aşan filozof", "Goethe'nin hocası ve dostu", "Alman Romantizmi'nin fikir babası"; felsefe tarihi kitaplarında ise "tarih, dil ve sanat felsefecisi" olarak yer verilmektedir. Kimilerine göre ise Herder, 18. yüzyıl Aydınlanması'nın düşmanı ve kültür eleştirmeni bir irrasyonalisttir (Sevim, 2008: 14-15, 191).

Herder çok geniş bir konu yelpazesinde eserler vermiştir. Bir bilim insanı olarak ilk önemli başarısını, dilin kökeni üzerine kaleme aldığı bir eser olan "Abhandlung über den Ursprung der Sprache" (Dilin Kökeni Üzerine İnceleme) (1772) ile ödül

kazanarak elde etmiştir. İronik bir başlık taşıyan “Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit” (İnsanlığın Oluşumuna Dair Başka Bir Tarih Felsefesi) (1774) eseriyle ününü pekiştirmiştir. Bununla birlikte, Herder’in başyapıtı, yazıldığı dönemde tüm kıtalardaki toplumların gelişimine dair bilinen her şeyi kapsamlı bir şekilde tanımlamayı ve çözümlemeyi amaçlayan yoğun ve hacimli bir çalışma olan “Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit” (İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler) (1784-1791)’tır.

Herder, bütün ulusların özgün biçimini “doğal” olarak verilmiş kabul etmiş ve Aydınlanma düşünürlerinin genelleyici bakış açısını eleştirmiştir. O, toplumların ve kültürlerin farklı kökenlerini ve karakterlerini ulusların temeli olarak görmüştür. Geçmişteki Alman kabile halkları hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmasına karşın kendisinin yaşadığı dönemin Alman devlet-toplamları hakkında sessiz kalmıştır. Almanya’yı bir ulus olarak görmesine rağmen bu kavramı siyasi olmayan bir anlam çerçevesinde ele almıştır. Muhtemelen dönemin siyasi koşulları nedeniyle, ulus fikrini her türlü siyasi anlamdan arındırmıştır (Bergh, 2018). Zira Herder’in hayatı Almanya’da feodalizmin çöktüğü ve kapitalist düzenin yavaş yavaş yerleşmeye başladığı döneme rastlamaktadır. Almanya’da o dönemde aralarında siyasi birliktelik tesis edilememiş 300’den fazla küçük devlet ülkede kapitalizmin yerleşmesinin önünde en büyük bariyeri oluşturmuştur. Halkın yüzde seksenden fazlası kırsal kesimde yaşamaktaydı. 18. yüzyıl Almanya’sına bakıldığında siyasi partiler, parlamento ya da siyasi dernekler yoktu. Sansürün yaygın, siyasi faaliyet gösterme imkânının sınırlı olduğu bu dönemde halkın büyük kesiminin cahil olduğu gerçekliği de eklendiğinde siyasete yönelik ilgi düzeyi yok denecek kadar azdı. Bahsi geçen dönemde “Almanya” siyasi içerikten yoksun sadece coğrafi bir kavramdı (Sevim, 2008: 191-193).

Herder hakkında yazarların çoğu, onun milliyetçi düşünce tarihindeki merkezî konumunu kabul etmektedir. O, ulusu

toplumsal analizin temel birimi olarak ele alan ve bireylerin değer ile anlamı kendi ulusal kültürleri içinde bulduklarını savunan ilk teorisyenlerden biridir. Bu çerçevede Herder, Almanları Fransız kültürünü körü körüne taklit etmekten vazgeçmeye çağırarak, kendi dillerini ve kültürel özgünlüklerini geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Almanya'da "milliyetçilik" kavramını ilk kullanan siyasi teorisyenlerden biri olan Herder, milliyetçiliği kişinin kendi ulusuna duyduğu güçlü bağlılığın zamanla diğer uluslara yönelik önyargıya dönüşmesi olarak tanımlamıştır (Patten, 2010: 657). Herder, ortaya koyduğu görüşleriyle dil felsefesi, siyaset felsefesi ve tarih felsefesi gibi alanlara önemli katkılarda bulunmuştur. Yaşadığı dönemde hâkim olan Aydınlanmacı düşünce kalıplarına yönelik eleştirel bir tutum sergileyen Herder, evrenselci ve soyut insan anlayışının göz ardı ettiği tarihsel ve kültürel farklılıklara dikkat çekmiştir. Herder, geliştirdiği görüşlerle özellikle milliyetçilik düşüncesinin erken ve özgün biçimlenişine kurucu nitelikte katkılar sunmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Herder'in milliyetçilik düşüncesini, onun dil, kültür ve halk anlayışı çerçevesinde inceleyerek modern milliyetçilik kuramları ve tipolojileriyle arasındaki kavramsal süreklilikleri ve kopuşları ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda literatür incelemesine dayalı olarak hazırlanan çalışmada, Herder'in milliyetçilik yorumunun hangi açılardan modern milliyetçilik kuramlarına zemin hazırladığı ve onlardan ayrıştığı, hangi yönleriyle kültürel ve ahlaki bir milliyetçilik anlayışı sunduğu tartışılmaktadır. Çalışmanın temel argümanı, Herder'in kuramsal anlamda "ilkçi" milliyetçilerden olmasına rağmen erken dönem diğer Alman düşünürlerden farklılaşarak hümanist, birleştirici ve liberal tonda bir milliyetçilik yorumuna sahip olduğudur. Bu çerçevede Herder, yalnızca bir "ilkçi" olarak değil, aynı zamanda milliyetçilik kavramının normatif sınırlarını ve ahlaki imkânlarını tartışmaya açan bir düşünür olarak ele alınmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Herder'in, saldırgan, dışlayıcı ve hiyerarşik milliyetçilik biçimlerinden

niteliksel olarak ayrıldığı; aksine her milleti tarihsel ve kültürel özgüllüğü içinde anlamaya çalışan normatif ve çoğulcu bir alternatif sunduğu savunulmaktadır.

Uluslararası literatür incelendiğinde Herder'in milliyetçilik düşüncesi üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla onun milliyetçilik anlayışını kültürel aidiyet, dil ve tarihsel bilinç bağlamında ele aldığı görülmektedir (Hayes, 1927; Schmidt, 1956; Shichiji, 1987; Barnard, 2003; White, 2005; Eggel vd., 2007; Patten, 2010;). Ulusal literatür incelendiğinde ise Herder'in doğrudan milliyetçilik düşüncesini ele alan çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda, Herder'in milliyetçilik anlayışı genel olarak Alman düşünce geleneği ve halk kültürü bağlamında değerlendirilmiş ve kültürel milliyetçilik anlayışı modern milliyetçilik tartışmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Sevim, 2008; Ozan, 2015; İplikçi, 2017; Zengin, 2020). Ancak literatürde, Herder'in milliyetçilik düşüncesi modern ve sistematik milliyetçilik kuramları ve tipolojileriyle doğrudan ve kapsamlı bir ilişki içinde ele alınmamıştır. Bu çalışma, Herder'in milliyetçilik anlayışını modern milliyetçilik kuramları ve tipleriyle ilişkilendirerek bütüncül bir çerçevede yeniden ele alması bakımından literatüre özgün katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Bu kapsamda çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tematik ve amaçlı bir literatür incelemesi tekniği benimsenmiştir. Bu doğrultuda Herder'in milliyetçilik düşüncesine ilişkin temel eserleri ile modern milliyetçilik kuramları ve tipolojileri ile ilgili temel kaynaklar ele alınmıştır. Tematik ve amaçlı incelemede "Johann Gottfried Herder", "Herder and nationalism", "cultural nationalism", "romantic nationalism", "nationalism theories", "milliyetçilik", "kültürel milliyetçilik" ve "Herder'in milliyetçilik anlayışı" gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Herder'in görüşleri modern milliyetçilik kuramlarıyla karşılaştırmalı olarak yorumlayıcı bir çerçevede incelenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde milliyetçilik kavramı kuramsal ve tipolojik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu

bölümde ilkçi, modernist ve etno-sembolcü kuramların yanı sıra kaynakları ve siyasal içerikleri açısından çeşitli milliyetçilik tipleri ana hatlarıyla değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Herder'in milliyetçilik anlayışı incelenmektedir. Bu bölümde dil, kültür ve halk anlayışı temelinde Herder'in özgün milliyetçilik yorumu ortaya koyulmaktadır.

1. Kuramsal ve Tipolojik Olarak Milliyetçilik

Milliyetçilik; 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan, farklı coğrafya ve tarihsel arka planlarda, birbirinden farklı çeşitleri bulunan ve küresel ölçekte etkileri olan bir ideolojidir. 17. yüzyılda İngiltere'de, 18. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa'da ve 19. yüzyılda ise Almanya'da halkın siyasal katılımının giderek yaygınlaşması, milliyetçiliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Özkırımlı, 2017: 193). Anderson'a göre; *"Milliyetçiliğin en az iki yüzyıldır aramızda olduğu herkes tarafından kabul edilmesine rağmen bugün geline nokta bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınan ikinci bir siyasi fenomen bulmak güçtür."* (2001: 11). Bu bağlamda milliyetçilik kavramının tanımlanması zor olduğundan literatürde birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bunlardan biri Kant'ın yapmış olduğu tanımdır. Kant, ahlâkın temelini kişinin iç dünyası olduğunu ve bu dünyanın özgür iradeyle yönlendirilmesi gerekliliğini vurgular. Bu düşüncenin siyasi alandaki yansıması ise aslında bir milliyetçilik tanımı olan, kendi kaderini tayin hakkının en yüce değer, vatandaşların özerk iradesini yansıtan cumhuriyetçiliğin ise en geçerli yönetim biçimi olduğudur. Kant'tan hemen sonra gelen Fichte'nin "bireyin özgürlüğü ancak bütünüyle özdeşleştiği zaman mümkündür" ya da bu çalışmanın da konusu olan Herder'in "her dil birbirinden farklıdır ve her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı vardır" minvalindeki görüşleriyle insanlar var olan toplum ilişkilerini sorgulamaya ve yeniden şekillendirmeye başlamışlardır (Özkırımlı, 2017: 34-39).

Avrupa'daki gelişim süreci ve yapılan çalışmalar incelendiğinde milliyetçiliğe yönelik farklı yaklaşımların ve ön kabullerin olduğu görülmektedir. Birçok düşünür farklı zamanlarda çeşitli saiklerle farklı kuramlar geliştirmiş ve tanımlamalar yapmıştır. Dolayısıyla literatürde farklı milliyetçilik kuramları olduğu gibi çeşitli türleri/tipleri de mevcuttur.

1.1. Milliyetçilik Kuramları

Milliyetçilik kuramlarından söz etmeden önce millet kavramına değinmek gerekir. Zira millet, milliyetçilik ideolojisinin hem kökeni hem de hedefini oluşturan bir kavramdır. Devletin varlık koşullarından birinin -günümüzde "millet" kavramıyla karşılanan- belirli bir coğrafi alanda yaşayan insan topluluğu olduğu genel kabul görmüştür. Ancak insan topluluğunun hangi koşullarda "millet" olarak tanımlanacağı önemlidir (Doğan, 2008: 114). Bu noktada yapılan diğer bir tanım bu sorunun cevabı olacak niteliktedir: *"Millet (nation), birbirlerine birtakım bağlar ile bağlanmış insanlardan oluşmuş bir topluluktur."* (Gözler, 2001: 110). Bu tanımda yer alan "bağlar" ifadesi millet anlayışının objektif ve subjektif millet anlayışı olmak üzere iki açıdan tanımlanabileceğini göstermektedir. Objektif millet anlayışına göre milleti oluşturan insanlar dil, ırk, kültür gibi objektif, beş duyu organı ile anlaşılabilen bağlar ile bağlanmaktadır. Subjektif millet anlayışına göre ise insanlar birbirlerine tutumlar, algılamalar ve duyarlılıklar gibi subjektif nitelikte olan bağlarla da bağlanabilir. Dolayısıyla insan topluluğun millet hâline dönüşmesi bu bağlar üzerinden gerçekleşmektedir (2001: 110). Bu bağlamda millet kavramının içeriğinin ne şekilde doldurulduğu ve nasıl tanımlandığı milliyetçilik ideolojisine dair ön kabulleri ve yaklaşımları da içerisinde barındıran kuramları ortaya çıkarmaktadır. Bu kuramlar genellikle; *ilkçi (primordialist)*, *modernist* ve *etno-sembolcü* kuramlar olarak sınıflandırılmaktadır.

İlkçilik kuramında soy/kan bağı öne çıkarılarak milletin ezeli ve ebedi bir sosyal birim olduğu iddia edilmekte (Aktoprak, 2024:

136); başka bir ifadeyle millet “doğal” ve Tanrı tarafından “verili” olarak kabul edilmektedir. İlkçi yaklaşıma göre sabit ve değişmez bir olgu olan milletler, eski çağlardan itibaren var olan doğal yapılardır (Özkırımlı, 2017: 82). Yani Tanrı insanları belirli bir millet birlikteliği içinde yaratmış; insan, tıpkı kadın veya erkek olarak dünyaya gelmek gibi bir milletin unsuru olarak doğmuştur. Kısacası millet, sonradan yapay bir şekilde oluşmamıştır. Dolayısıyla bu kurama göre aslında her şeyden önce var olan milletler milliyetçiliği ortaya çıkartmışlardır. Milleti doğal ve verili bir kategori olarak ele alan bu yaklaşımın şekillenmesinde Romantik düşünce geleneği ve özellikle Herder belirleyici bir rol oynamıştır (Gökalp, 2007: 281).

İlkçi teori, ulusların ve etnik grupların insanlık tarihinin derinliklerine kök salmış eski, doğal, organik olgular olduğunu öne sürmektedir. Bu teoriye göre ulusal kimlik doğuştan gelir, doğuştan verilir ve zaman içinde büyük ölçüde değişmez kalır. Bu bakış açısı, milletleri daha yeni ve inşa edilmiş olgular olarak gören modernist ve inşacı görüşlerle tezat oluşturarak milliyetçilik çalışmalarında tartışmaların odak noktası olmuştur (Coakley, 2018: 337; Çiçek, 2024: 12). Primordialist milliyetçilik, en çok ulusal ve etnik kimliklerin kalıcı ve köklü doğasını vurgulayan akademisyenlerin çalışmalarında işlenmiştir. Önde gelen teorisyenler arasında Walker Connor, Clifford Geertz ve Pierre van den Berghe sayılabilir (Horowitz, 2003: 74).

İlkçi yaklaşım, kendi içerisinde üç farklı bakış açısını barındırmaktadır. Bunlar; “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” yaklaşımlardır. Doğalcı yaklaşıma göre etnik kimlik, bireyin doğuştan gelen doğal bir özelliğidir. İnsanlar belirli etnik topluluklara doğar ve bu durum doğal düzenin bir yansıması olarak görülür. Bu anlayış, her milletin kendine özgü bir kökeni, karakteri ve kaderi olduğunu savunmaktadır. Biyolojik (ya da sosyo-biyolojik) yaklaşıma göre etnik bağlılıkların temeli genetik yapı ve içgüdülere dayanır. Bu görüş, insanların genetik olarak başarılı üreme eğilimine sahip olduğunu, bu nedenle akrabalık ve kan

bağının önem kazandığını savunmaktadır. Buna bağlı olarak bireyler, etnik gruplarına güçlü bir aidiyet hissi duyarlar. Milletler ise bu anlayışta geniş aileler olarak görülmektedir (Özkırımlı, 2017: 82-83, 87-88, 91); kültürel unsurlar (dil, din, renk vb.) da biyolojik benzerliğin göstergeleri olarak yorumlanmaktadır. Kültürel yaklaşım, etnik grupların ve milletlerin kültürel olarak önceden var olan bağlara dayandığını savunmaktadır (Smith, 2013: 77-78). Bu anlayışta din, dil ve ortak geçmiş gibi unsurlara duyulan güçlü aidiyet duygusu temel alınmaktadır. Bu unsurların “her şeyden önce var olduğuna” dair inanç, topluluğu diğerlerinden ayıran temel unsur olarak görülmektedir (Özkırımlı, 2017: 89-91).

Kronolojik olarak ikinci kuram ise ilkçiliğe eleştirel bir şekilde ortaya çıkan *modernist kuramlar*dır. Modernistler temel olarak milliyetçiliğin milleti inşa ettiğini savunagelmışlerdir. Bu inşa sürecinde kimi devleti, kimi modern savaşları temel itici güç olarak görse de temel uzlaşma noktaları milliyetçiliğin modern bir ideoloji olduğudur (Aktoprak, 2024: 136). Modernist yaklaşımlar genellikle millet ve milliyetçilik gibi kavramları primordialist yaklaşımdaki gibi kadim bir geçmişe değil, belki de insanlık tarihi içinde son iki yüzyıla ait fenomenler olarak görme eğilimindedir.

Temel çıkış noktası olarak, milliyetçiliğin kapitalizm, sanayileşme, merkezî devletlerin kurulması, kentleşme ve laikleşme gibi modern süreçlerin sonucunda yapay bir şekilde ortaya çıktığı ön kabulü sabit olmakla birlikte modernist kuramlar birçok farklı yaklaşımı da içinde barındırmaktadır. Modernistler milliyetçiliği çözümlerken farklı etkenlere vurgu yapmaktadırlar. Öne çıkardıkları etkenlere göre modernist düşünürler, ana hatlarıyla üç grupta toplanabilir. Bunlardan Tom Nairn ve Michael Hechter gibi araştırmacılar milliyetçiliğin çözümlenmesinde “ekonomik dönüşümleri” ön plana çıkarmaktadırlar. John Breuilly, Paul R. Brass, Eric J. Hobsbawm gibi araştırmacılar milliyetçiliğin çözümlenmesinde “siyasi dönüşümleri” vurgularken, Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch gibi araştırmacılar ise milliyetçiliğin çözümlenmesinde “toplumsal-kültürel” alanda

yaşanan değişimleri öne çıkaran modernist kuramcılardır (Özkırımlı, 2017: 105-201).

Modernistler arasındaki farklılıkların temel nedeni, düşünürler tarafından milleti ve dolayısıyla milliyetçiliği açıklamak için kullanılan, belirlenmiş ülkelerdeki akışın her birinin farklı neden, sonuç ve süreçleri içermesindendir. Esasen bu düşünür ve bilim adamlarının kuramları seçtikleri ülkelerdeki milliyetçiliğin akışını açıklayıcı bir biçimde anlatabilirken farklı bir ülkedeki milliyetçiliğin serencamında başarısız olmaktadır (Korkmaz, 2016: 56-64). Aralarındaki tüm farklılıklara rağmen modernist kuramların hepsi, ilkçi kuramın aksine milletleri son iki yüzyıla ait yapay yapılar olarak görmekte ve milletlerin milliyetçilik ideolojisinin birer ürünü olduğunu savunmaktadır.

Primordialistler ile modernistler arasında adeta bir köprü vazifesi gören *etno-sembolcü kuram* ise milliyetçiliği modern bir ideoloji olarak kabul etmekte ancak milleti ortak hafıza, mitler ve semboller üzerinden belirledikleri etnik çekirdek kavramı ile modernite öncesine de atıfla tanımlamaktadır (Aktoprak, 2024: 136). Bu açıdan kuramın temel çıkış noktası milletlerin ne ilkçilerin iddia ettiği gibi ezelden beri var olduğu ne de modernistlerin söylediği gibi modern dönemin yapay ürünleri olduğudur. Onlara göre modernleşme, milliyetçiliğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır fakat milletler yapay değil geçmişin etnik kökleri üzerinde yükselen doğal yapılardır. Daha açık bir ifadeyle tarihteki etnik gruplardan bazıları modernleşmenin de sağladığı olanaklar ile siyasallaşarak milletleri teşkil etmişlerdir.

Milliyetçilik çözümlemelerinde etnik geçmişe (ve kültüre) ağırlık veren, ilkçi ve modernist açıklamaları yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith ve John Hutchinson gibi isimler etno-sembolcü kuramcılar arasında sayılabilir. Etno-sembolcü kuramcıların ilkçilere ya da modernistlere oranla daha türdeş ve iç tutarlılığa sahip oldukları söylenebilir. Modern milletlerin doğuşunu etnik geçmişleri dikkate alınmadan açıklamanın

mümkün olmadığını savunan etno-sembolcülere göre “Bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır.” Etno-sembolcü yaklaşım bir yandan milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederken bir yandan da geçmişten gelen mitlerin, sembollerin, törelerin bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini oluşturduğunu savunmaktadır. Etno-sembolcüler, milliyetçiliği modern çağın ürünü olarak görmeleri bakımından ilkçilerden ayrılmaktadır. Ancak onlara göre milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmemelidir. Zira bu yaklaşımların etnik bağlılıkların kalıcılığını ve tarihsel sürekliliğini ihmal ettiğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda etno-sembolcüler, milletleri daha uzun dönemli bir tarihsel süreç içinde, etnik kökenleri ve atalarıyla birlikte değerlendirmeyi önermektedirler (Özkırımlı, 2017: 202-204).

Her bir milliyetçilik yaklaşımı, kendi içinde farklı görüşler barındırsa da yaklaşımların savunucularını birleştiren bazı ortak özelliklerinden söz edilebilir (Özkırımlı, 2017: 79): İlkçileri birleştiren ortak özellik, “milletleri doğal yapılar olarak görmeleri”; modernistleri birleştiren, “milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir ‘armağanı’ olarak görmeleri”; etno-sembolcülerini birleştirense “milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önem”dir.

1.2. Milliyetçilik Tipolojileri

Milliyetçilik, tipolojik olarak ele alındığında *kaynakları açısından* ve *siyasal içerikleri açısından* olmak üzere iki türlü sınıflandırılabilir. Kaynakları açısından; Batı-Doğu, iyi-kötü, siyasal-kültürel ve Fransız-Alman milliyetçilikleri şeklinde, içerikleri aynı olmakla birlikte farklı kavramsallaştırmalarla ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan *Batı-iyi-siyasal-Fransız milliyetçiliği* olarak yapılan sınıflandırmanın temel özelliği, milleti vatandaşlık bağı temelli subjektif içeriklerinden hareketle tanımlamasıdır. Aydınlanmanın demokratik ve liberal değerlerinden hareketle

ortaya çıkan milliyetçiliğin Batı yorumu, coğrafi-siyasi sınırlar (teritoryal) temelinde yurttaşlık esasına ve halk egemenliğine dayanmaktadır. Liberal, bireyci, rasyonel ve evrensel milliyetçiliklerdir (Korkmaz, 2016: 77-78). Bu tip milliyetçilikler, hümanist, evrenselci, barışçı olup, milleti oluşturan bireylerin anayasal “yurttaşlık” ilkesi altında “eşitler” olarak yaşadıkları ve kültürel çeşitliliğin bulunduğu milliyetçiliklerdir (Heywood, 2007: 209). Kısaca milliyetçiliğin bu yorumunda bir üstünlük iddiası olmadığı gibi diğer milliyetçiliklere karşı da dışlayıcı, ötekileştirici bir tavır görülmez. Dolayısıyla diğer milletlere ve devletlere yönelik yayılmacı ve çatışmacı bir karakter de sergilemezler.

Temeli Hans Kohn’a (1944) dayanan bu tasnifin ikinci tarafını oluşturan tür ise *Doğu-kötü-kültürel-Alman milliyetçiliği* olarak anılan milliyetçiliklerdir. Milliyetçiliğin bu tarzında uluslar dil, din, kültür ve etnisiteye aidiyete dayalı, milletin objektif unsurlarından hareketle tanımlanmaktadır. Kendiliğinden gelişen Batı tipi milliyetçiliğin aksine, bu tarz milliyetçilikler genellikle millî birliklerini kurmakta gecikmiş olan devletlerde yönetici elitler eliyle yukarıdan aşağıya doğru bir inşa faaliyeti sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tarz milliyetçiliğin nitelikleri olarak Aydınlanma ile gelişen eşitlikçi anlayışa karşı duruş, rasyonaliteye değil de duygulara önem atfetme, romantizme, kültüre, tarihe ve dile yönelik adeta kutsallaştırırcasına yapılan vurgu dikkat çekicidir. Doğu tipi milliyetçiliklerde ulusa yüklenen irrasyonel mistik değerlerden dolayı bir üstünlük ve seçilmişlik iddiası da oldukça belirgindir. Dışlayıcı, fanatik, saldırgan ve savaşa açık karakter taşıyan bu milliyetçiliklerin diğer milliyetçiliklere bakış açısı ise oldukça trajiktir. Zira onlar ötekine ait, kötü, aşağı ve ortadan kaldırılması gerekli olan milliyetçiliklerdir (Korkmaz, 2016: 79-80).

Siyasal içerikleri açısından ele alındığında bir diğer milliyetçilik sınıflandırması farklı milliyetçilik türlerinin siyasal anlamda nerede konumlandığının belirlenmesi açısından faydalı olabilir. Zira siyasal içerikler açısından yapılan bu sınıflandırma, Kohn ve

benzeri bilim adamlarının yaptığı, aşırı indirgemeci ikili sınıflandırmalara oranla çok daha kapsamlı, kronolojik bir gelişim evresi çerçevesinde milliyetçiliğin anlaşılmasına katkı sağlayabilmektedir. İmparatorlukların yıkılmaya başlayıp monarşilerin meşruti hâle dönüştüğü 19. yüzyıl döneminde adaptasyon yeteneği çok güçlü olan milliyetçilik ideolojisi ile dönemin bir diğer ideolojisi olan liberalizmin iş birliği ile ortaya çıkan ilk milliyetçilik türü bu çalışma açısından da oldukça önemli olan *liberal milliyetçiliktir*. Felsefi dayanağını Fransız İhtilali ve onun temel değerlerinden alan liberal milliyetçiliğin J.J. Rousseau'nun "genel irade" ve "halk egemenliği" fikirleri ekseninde şekillendiği, bunun yanında klasik liberalizmin serbest piyasa ve özgürlükçü içeriğini de barındırdığı söylenebilir. Bu milliyetçilik türünde milletler yönetici elitler tarafından yapay olarak değil, tarihsel akış içinde kendi seyrinde doğal yani organik olarak oluşmuşlardır. Buradan hareketle insanlığın doğal olarak milletler topluluğuna bölündüğü, her milletin ayrı bir kimliğe sahip olduğu ve tıpkı bireyler gibi milletlerin de eşit olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu savdan hareketle liberal milliyetçiliğin ana hedefi, her milletin sahip olduğu "self determinasyon" ve özgürlük hakları çerçevesinde, birbirine eşit bir ulus devletler dünyasının inşasıdır (Korkmaz, 2016: 81). Kısaca, milliyetçiliğin özgürleştirici, ilerlemeci ve rasyonel bu formunda diğer millet ve milliyetçiliklere karşı bir üstten bakış, saldırganlık ve yayılcılık değil aksine saygı ve hoşgörü vardır. Başlangıçta anayasacılık ve temsili demokrasi ideali ile imparatorluklar ve mutlak monarşiler içerisinde filizlenen bu milliyetçilik türü daha sonra sömürgecilik karşıtı olarak anti kolonyal bir tutumu da kendi içinde barındırmaktadır.

Siyasal içerikleri açısından kronolojik sırada ikinci milliyetçilik türü olarak *muhafazakâr milliyetçilik* ele alınabilir. Nitekim mutlak monarşilere, imparatorluklara ya da sömürgeci güçlere karşı halk egemenliği, anayasacılık ve özgürlük ilkesi çerçevesinde zafer kazanılıp ulus devlet kurulduktan sonraki ikinci aşama, bu devleti korumak ve sürekliliğini sağlamak olacaktır. Bundan dolayıdır ki

muhafazakâr milliyetçilikler genellikle milliyetçiliğin yeni geliştiği/ortaya çıktığı yerlerde değil, ulus devletini kurmuş ve kurumsallaştırmış milletlerin olduğu bölgelerde ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada milliyetçilik yine bir diğer ideoloji olan muhafazakârlık düşüncesiyle dirsek temasına girecek ve muhafazakâr milliyetçiliği ortaya çıkaracaktır. Başlangıçta bir araya gelmesi oldukça şaşırtıcı ve hatta oksimoron gibi gözükken bu iki ideolojinin birlikteliği 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra döneme damgasını vuracaktır. Çelişik durumun kaynağını ise Fransız İhtilali'nin devrimci yapısına karşı bir duruş olarak ortaya çıkan muhafazakârlığın, devrimci bir ideoloji olan ve Fransız İhtilali'nin kaynağı ya da sonucu olarak görülebilecek olan milliyetçilik ile yan yana gelmesi oluşturmaktadır. Bu yan yana gelişin anlaşılmasında iki ideolojinin de temel unsurlarına bakmak yerinde olacaktır. Muhafazakârlık penceresinden bakıldığında başlangıçta milliyetçilik her ne kadar devrimci, yıkıcı, düzeni değiştirici dolayısıyla zararlı bir ideoloji olarak görülse de ulus devletin kurulmasından sonra sosyal düzenin korunması, geleneksel kurumların savunulması, değer ve inançlara yapılan atıf, aile ve tarihe verilen önem ve milletin organik bir gerçeklik olduğunun kabulü iki ideolojiyi yan yana getirmiştir. Buradan hareketle muhafazakâr milliyetçilikte aile ve toplum yapısını bozabileceği gerekçesiyle ulusüstücülük fikri ve göç karşıtlığı, ulusal vatanseverlik duygusunda gizil sosyal bütünlük ve kamu düzeni hedefi dikkat çekicidir. İç ve dış düşman miti, muhafazakâr milliyetçiliklerde temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Toplamların ideolojiye bağımlılığı ve mobilitesi, bir anlamda öcüleştiren bu olgu üzerinden sağlanmaktadır. İç düşman olarak toplum içerisindeki sınıfsal çatışmalar ve sosyal devrim fikri, dış düşman olarak ise ulusüstü ideolojiler ulusal kültürün ve etnik kimliğin düşmanları olarak ulusal güvenliği tehdit eden olgulardır (Heywood, 2006: 164-166; 2007: 216; Korkmaz, 2016: 83-84).

Buraya kadar anlatılanlar, millî birliğini kurarak ulus olmayı başarmış ve ulus devletlerini kurmuş olan milletlerin hikâyesidir.

Fakat bunda başarısız olan veya geciken milletlerin hikâyesi ise farklı bir milliyetçilik yorumunu beraberinde getirecektir. Kronolojik olarak üçüncü sırada yer alan milliyetçilik türü ise *yayılmacı milliyetçiliktir*. Etnik bir grubun geniş bir alanda kontrolünü içeren, devlet hâkimiyetini sağlamak amaçlı yoğun coşku, saldırganlık ve militarizm içeren bu tarz milliyetçilikler Kohn'un ikili tasnifi içerisinde Doğu, kötü, kültürel, Alman milliyetçilik olarak kategorize edilen sınıflandırmayı çağrıştırmaktadır. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bu milliyetçilik türünde temel motivasyon noktası belirli bir milletin diğerlerinden üstün olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla üstün olanın daha fazlasını elde etmesi ve daha iyiye layık olması onun doğal hakkı olarak görülmektedir. Napolyon savaşlarının ardından "dış tehdit" karşısında geç de olsa millî bütünlüğünü sağlayan Alman kültür ve dilinin biricikliğine vurgu yapan, Alman ırkının arılığını yansıtan ve Almanca konuşan, Avusturya ile Almanya'nın birleşimine dayalı Alman milliyetçiliği (Heywood, 2007: 217-218) bu tipolojinin tipik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Liberal milliyetçiliğin eşitlik ve self determinasyon idealinin aksine milletlerin eşit olmadığı varsayımına dayalı olan yayılmacı milliyetçilikte amaç yüksek milletin kutsanması ve aşağı milletlerin varlıklarının medeniyete hizmet edecek olan yüksek millet tarafından kullanımının sağlanmasıdır. Bu milliyetçilik türünün ana unsurları olarak irrasyonelitenin bir yansıması olarak hem milliyetçiliği besleyen hem de ondan beslenen "şovenizm"; tarihteki askerî zaferleri öne çıkararak halk kitlesi üzerinde bir ego yaratan ve onları da adeta askerleştirmeye çalışan "militarizm"; kendi milletinin etnik ya da dinî değer ve kültürünü yüceltirken diğerlerini düşman, aşağı ve değersiz görmeye dayalı "ötekileştirme" sayılabilir.

Net bir biçimde liberal milliyetçiliğin antitezi olan yayılmacı milliyetçilik; saldırgan, şovenist ve yayılmacı bir siyaset, militer bir millet, etnik-dinî veya kültürel ötekileştirmeye dayalı bir milliyetçilik tipolojisidir. Böylelikle ortaya çıkan milliyetçilik

yorumu ırkçı, yoğun coşku ve duyguya dayalı bütüncül (total) bir milliyetçiliktir. Bu tarz milliyetçiliklerde hedef, yoğun halk desteğini kazanmaktır; bunun için ise halkın motive edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda fanatik yurtseverlik söylemleri ile milliyetçiliğin kendisinin gurur ve öz saygı üretici bir kimlik kaynağı olarak kurgulanması, özellikle yabancılaşmış, tecrit edilmiş ve güçsüz bireyler açısından muazzam bir çekim etkisi yaratmaktadır. Bu sayede özellikle millî birliklerini kurmada gecikmiş ya da ciddi hezimetlere uğrayarak özgüvenlerini yitirmiş halk kitleleri üzerinde bu milliyetçilik tarzının son derece etkili olabileceği açıktır. Yayılmacı milliyetçiliklerde ulus, liberal milliyetçiliğin formülasyonunda yer alan siyasal ulus ve iradi bağlılığın tam zıttı şekilde, tarihsel bağlılık ve etnik aidiyetle harmanlanarak birleştirilmiş dışlayıcı bir etnik topluluktur. Ötekileştirmenin son derece kuvvetli olduğu yayılmacı milliyetçilikte, “öteki” adeta araçsal bir rol oynayarak iç bütünleşmeyi sağlar. Çünkü kendisiyle alay veya kendisinden nefret edilebilecek “onlar”ın milleti birleştireceği ve bir arada tutacağı düşünülmektedir (Heywood, 2006: 168-169; Korkmaz, 2016: 85-86).

Milliyetçiliğin tarihsel gelişimi boyunca ortaya çıkan farklı kuramsal yaklaşımlar ve tipolojiler, bu ideolojinin yalnızca siyasal bir aidiyet biçimi değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve ahlaki boyutlar taşıyan çok katmanlı bir düşünce alanı olduğunu göstermektedir. Bu kuramsal çeşitlilik bağlamında, modern milliyetçilik düşüncesinin kültürel ve romantik damarının şekillenmesinde önemli bir yere rahip olan Herder'in yaklaşımı özel bir incelemeyi hak etmektedir.

2. Herder'in Milliyetçilik Düşüncesi

Herder'in milliyetçilik düşüncesi, milleti siyasal egemenlik ve devlet merkezli ele alan yaklaşımlardan belirgin bir şekilde ayrılarak insan topluluklarının kültürel ve tarihsel varoluşlarına odaklanan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Onun

yaklaşımında millet, öncelikle ortak dil, kültür, tarihsel deneyim ve ahlaki duyarlılık temelinde şekillenen bir halk topluluğu olarak kavramsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla Herder'in milliyetçiliği, siyasal bir programdan ziyade insanın kendini belirli bir kültürel bağlam içinde gerçekleştirmesine ve anlaşılmasına olanak sağlayan antropolojik ve normatif bir çerçeveye sahiptir. Bu düşünsel çerçevenin temel bileşenleri dil, kültür ve halk (Volk) kavramları ekseninde aşağıda ele alınmaktadır.

2.1. Herder'in Milliyetçilik Anlayışında Dilin Önemi

Herder'in milliyetçilik düşüncesinin merkezinde dil kavramı yer almaktadır. Ona göre insanı insan yapan, onu hayvandan üstün kılan ve her türlü yozlaşmada hayvan seviyesine düşmekten koruyan şey, akıl ve dildir. Dil, aklın özünü oluşturan kurucu bir unsurdur; akıl dil aracılığıyla şekillenir ve varlığını dil sayesinde sürdürür (Trabant, 2009). Bu nedenle dil, sadece düşüncenin ifadesi değil, bizzat düşünmenin kendisinin imkân koşuludur. Dolayısıyla Herder'e göre dil, insanın hem zihinsel hem de ahlaki varoluşunun kurucu zemini olarak belirleyici bir rol oynar (Herder, 2020: 294, 317). Ona göre *"Bir millet nasıl düşünüyorsa öyle konuşur ve nasıl konuşuyorsa öyle düşünür."* (Herder, 2002a: 50). Yani dil, sadece düşüncenin aracı değil, aynı zamanda düşünmenin sınırlarını ve biçimini belirler; insan tam ve doğru düşünmeyi dil aracılığıyla öğrenir (Herder, 1992a: 101-102). Bu düşünceden hareketle Herder (2002a: 50), hakikat, güzellik ve erdem gibi insan bilişinin temel kategorilerinin "millileştiğini", yani belirli bir dil ve kültür içinde şekillendiğini ileri sürmektedir.

Bu yüzden Herder'in milliyetçilik anlayışında temel argüman, insanlığın ayrı halklara veya topluluklara bölündüğü ve her bir benzersiz kültürü anlayanın anahtarının o topluluğun dilinde yattığıdır (Hann, 1997: 121). Nitekim Herder, *"Denn jedes Volk ist Volk; es hat seine National Bildung wie seine Sprache"* (Nasıl her halkın bir halk olarak dili varsa, millî kültürü de vardır.) sözü ile milliyetçilik kavramını dil ve kültür üzerinde inşa etmektedir. Bu

sözü ile 19. yüzyıl Avrupası'nı ve genel olarak milliyetçilik hakkındaki teorileri etkilemiştir (Anderson 1995: 83-84).

Millet ile dil arasında kutsal bir bağ olduğu tezini ilk kez temellendiren isim Herder'dir. Bu bakımdan Herder, Romantik Milliyetçilik akımının en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. O, milleti, "aynı dili konuşan toplum kesimi" şeklinde tanımlayarak millet ile dili özdeşleştirmiştir. Milleti organizmaya benzeten bu anlayışa göre, aynı dili konuşan milletin kendine özgü bir duyuş ve düşünüşü bulunmaktadır (Doğan, 2008: 114). Ona göre dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda milletlerin ve etnik grupların tarihini ve kültürünü taşıyan bir hafıza deposudur. Bu bakımdan dil, bir milletin ruhunu oluşturan ve özelliklerini belirleyen temel unsurlardan biridir (Herder, 2020: 299). Bu yüzden Herder'e göre eğer bir dil yok olursa millet de yok olur; eğer bir dil canlanırsa millet de canlanır. Herder'in 18. yüzyılın ikinci yarısında dile getirdiği bu düşüncelerin 19. yüzyıl boyunca dilbilimine rehberlik ettiği söylenebilir (Aytürk, 2006: 95-96).

Herder, özellikle "Öğrenilen Çeşitli Dillerde Çalışkanlık Üzerine" (1764), "Fragmanlar" (1767-1768) ve "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler" (1784-1791) gibi eserlerinde geliştirdiği dil anlayışıyla modern dilbilimin ve dil felsefesinin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Her şeyden önce Herder'e göre düşünce, esas itibarıyla dile bağlıdır ve düşünmenin sınırları dil tarafından belirlenir. Bu çerçevede bir kişi ancak bir dile sahipse düşünebilir; başka bir deyişle, yalnızca dilsel olarak ifade edebileceği şeyleri düşünebilir. Onun dil felsefesindeki ikinci temel tez, anlamların ya da kavramların dilin kullanımına içkin olduğudur. Ona göre anlamlar, felsefi geleneğin büyük bir bölümünde varsaydığı gibi dilin dışında, ondan bağımsız ve özerk varlıklar değildir; anlamlar, kelimelerin somut kullanım pratiklerinden meydana gelir. Herder'in bu iki temel yaklaşımı 17. ve 18. yüzyıllarda hâkim olan ve dili bir yanda, düşünce ya da anlamı diğer yanda konumlandıran düalist anlayışı köklü biçimde

sarsmıştır. Bu yönüyle Herder, dil ile düşünce arasındaki ilişkiyi bütüncül bir çerçevede ele alarak, günümüzde dil felsefesi olarak adlandırılan disiplinin entelektüel temellerini atan düşünürlerden biri olmuştur (Forster, 2002; 2023: 26-27, 41-42).

Herder için dil, özünde içsel bir şeydir. Birincil işlevi dışsal iletişim değil, içsel konuşmadır. Dil, insanın en içteki düşüncelerini ve duygularını, içeriklerini ve anlamlarını somutlaştırarak ifade eder (Herder, 2011: 19-25). Ona göre hiçbir insan tek başına dil kurucusu değildir; her birey, kendinden önceki nesillerden devraldığı dilsel mirası sonraki nesillere aktarır. Bu açıdan Herder'in ifadesiyle *"Genel olarak şu doğa yasası var: Dil, insan nesliyle birlikte yetişir ve oluşur"* (Herder, 2011: 60). Aile dili, bu sürecin ilk halkasını oluştururken zamanla farklı toplumsal ve coğrafi koşullar altında çeşitlenerek ulusal dillere dönüşür. Bu anlamda ulus, ailenin doğal bir uzantısıdır. Dil, aile içinde başlayan aktarım sürecinden çıkarak daha geniş bir toplumsal birlik içinde, yani ulus düzeyinde kurumsallaşır ve zenginleşir. Bu nedenle her ulus, kendi tarihsel tecrübesine, coğrafyasına ve kültürel birikimine bağlı olarak özgün bir dil geliştirir (Herder, 2011: 47-64). Böylece Herder'in düşüncesinde dil ile ulus arasında karşılıklı kurucu bir ilişki ortaya çıkar: Ulus, dili şekillendirirken; dil de ulusal kimliği inşa eder.

Herder, tam da bu düşüncelerle, her dilin kendine özgü bir millî karakter taşıdığını ve bireylerin en uygun biçimde kendi soylarının diliyle düşünerek kendilerini ifade edebildiklerini savunmaktadır. Bu yüzden her bireyin kendi soyunun dilini öğrenmekle yükümlü olduğunu düşünmektedir (Herder, 1992b: 30). Herder'e göre dil, yalnızca bireysel zihinsel faaliyetlerin bir ürünü değil, aynı zamanda insanın içinde yaşadığı doğal ve toplumsal çevrenin şekillendirdiği tarihsel bir oluşumdur. Bu bağlamda iklim koşulları, hava ve su gibi coğrafi unsurlar ile yeme-içme alışkanlıkları dilin oluşumu ve gelişimi üzerinde dolaylı fakat belirleyici bir etki yaratır (Herder, 2011: 52). Dilin her kavimde ve her iklimde farklı biçimler aldığını vurgulayarak insan düşüncesinin tarihsel ve

coğrafi bağlamlarla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dilin bölgeden bölgeye farklılık göstermesi, her milletin kendine özgü bir dilsel ve kültürel yapıya sahip olmasını beraberinde getirmektedir (Herder, 2020: 299, 315).

Bu bağlamda Herder, dili insan varoluşunun kurucu unsuru olarak görmekte ve ortak bir dil konuşan insan topluluklarını, milletin en temel nüvesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre gelenekler, görenekler ve hukuki düzenlemeler de tıpkı dil gibi her toplulukta farklıdır ve kendine özgüdür. Bu nedenle bir toplumu anlamak, ancak söz konusu unsurların bütüncül bir tarihsel-kültürel bağlam içinde değerlendirilmesi ve anlaşılmasıyla mümkündür. Bu noktada Herder, “otantiklik” düşüncesine dayanarak, milletleri doğanın organik birer ürünü olarak görmekte ve farklı milletlerin yapay şekilde homojenleştirilmesini ya da birbirine karıştırılmasını doğal düzene aykırı bulmaktadır. Ona göre tarihsel süreç içerisinde milletler özlerinden uzaklaşabilir ancak bu durum, onların yeniden özlerine dönmeyecekleri anlamına gelmez. Bu öze dönüş ise kendi kaderini tayin edebilen bireylerin, kolektif bir millet bilinciyle devlet kurmalarıyla mümkün olmaktadır (Özkırımlı, 2017: 37-38). İşte Herder'in bu fikirleri, Alman romantik milliyetçiliğinin de ilk adımlarını oluşturmuştur.

Herder'e göre bir milletin oluşumu ve varlığını sürdürmesi açısından dil temel bir unsurdur. Tarihsel bir birlikteliğe sahip olup kendine özgü bir dili bulunan topluluk, millet olmanın asli niteliklerini taşır ve devletin doğal temelini oluşturur. Dili olmayan bir halkın varlığından söz etmek mümkün değildir. Kan bağı, yurt, askerî başarı veya siyasal yapı gibi unsurlar tek başına millî bilinci oluşturamaz. Bu nedenle Herder'e göre milletin devamlılığı, ortak dile dayalı kültürel geleneğin korunmasına bağlıdır. Her halk, insanlığın organik bir parçası olarak kendi diline sahiptir ve bu dili en kutsal değer olarak muhafaza etmelidir (Sevim, 2008: 25-26). Dolayısıyla dil olmaksızın diğer millî unsurların anlamı ve işlevi büyük ölçüde kaybolur. Herder, milletin temelini dil ve kültürün

oluşturduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda gündelik yaşam ritüelleri, gelenekler, pratikler, halk inançları ve mitlerin önemini vurgulayarak kültürün ve özellikle dilin bir milleti benzersiz kılan başlıca unsur olduğunu ileri sürmektedir (Gökalp, 2007: 282).

Herder'e göre dil, bir ulusu tanımlayan en temel ve ayırt edici unsurdur. 1760'larda kaleme aldığı metinlerde dili, ulus olmanın özsel (kurucu) niteliği olarak görmektedir. Ona göre doğruluk, güzellik ve erdem gibi değerler bile bir toplum içinde dil aracılığıyla ulusal bir karakter kazanır (bkz. Herder, 2002b). "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler" (1784-1791) adlı eserinde Herder, her halkın kendine özgü bir dile sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ve ona göre diller, ulusları birbirinden ayıran doğal sınırlar gibidir; bu nedenle uluslar arasındaki farklılıkların temelinde dilsel ayrışma yer alır. Herder, 1795 tarihli "İnsanlığın Gelişimi Üzerine Mektuplar"da bu düşüncüyü daha da ileri götürmektedir. Ona göre bir insan, hangi dil içinde yetişmişse, duygularını hangi dilde ifade etmişse ve ruhunu hangi dil aracılığıyla biçimlendirmişse, o dilin ait olduğu ulusun bir parçasıdır (Patten, 2010: 667).

Herder dili, salt bir iletişim aracı ya da uzlaşım sal bir gösterge sistemi olarak değil, insanın duyu sal, imgesel ve ahlaki varoluşunun kurucu bir unsuru olarak ele alan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Bu çerçevede Herder'de dil, doğa ile kültür, duygu ile akıl ve estetik ile etik arasında aracılık eden, insanlığın tarihsel ve ahlaki gelişimini temellendiren kurucu bir güç olarak konumlanmaktadır (bkz. Zeller, 2018). Bu bakımdan Herder'e göre dil, yalnızca araçsal bir ortaklığı ifade etmemekte; uzun bir tarihsel süreç boyunca oluşmuş ortak duyuş ve düşünüş birliğini de içeren bütüncül bir yapıyı temsil etmektedir. Bu sebeple dil, yalnızca biçimsel anlamda değil, aynı zamanda özsel anlamda da bir milleti tanımlayan temel unsurdur (Öğün, 2000: 18). Bu çerçevede Herder'in temel vurgusu, dilin ve kelimelerin bir milletin düşünce yapısını, ahlâk anlayışını ve toplumsal düzenini yansıtan; bir milletin "ruhunu" taşıyan temel unsurlar olduğudur. Dolayısıyla Herder, kavramların tarihsel ve kültürel bağlamlarından

koparılarak evrenselleştirilmesine karşı çıkar. Ona göre her kavram, ait olduğu toplumun özgül deneyimleri yani kültürü içinde anlam kazanır. Bu bağlam göz ardı edildiğinde ise diğer toplumlar hakkında kaçınılmaz olarak çarpık yargılara varılır, onların düşünce dünyaları yanlış öğrenilir ve yüzeysel biçimde taklit edilir (Herder, 2002a: 47). Bu yaklaşım, Herder'in genel düşüncesinde merkezî bir yer tutan kültürel görecelik ve tarihsel özgüllük vurgusunun açık bir yansımasıdır.

Herder'e göre dil, insanın kültürel geleneğinin ve tinsel gelişiminin asli zeminidir. Nitekim ona göre gelenek, sabit bir nesne ya da doğadaki bir varlık (ağaç, kaya vb.) değil; insanın dil yetisi ve eksiklik bilinci sayesinde mümkün olan, sürekli ve etkin bir insani faaliyettir. Başka bir ifadeyle gelenek, nesiller boyunca dilsel etkileşimle sürdürülen canlı bir süreçtir. Geçmişten devralınan anlamlar, normlar ve değerler dil aracılığıyla aktarılır; ancak bu aktarım mekanik değil, her kuşakta yeniden yorumlanan ve dönüştürülen bir süreçtir. Buna göre Herder, geleneğe önemli bir rol atfetmekle birlikte ona buyurucu (norm koyucu) bir otorite tanımaz. Bir kurumun uzun süre varlığını sürdürmesinin belli ölçüde meşruiyet sağladığını kabul etse de geçmişin, bugünü otomatik olarak meşrulaştıramayacağını savunmaktadır. Bu yönüyle Herder, Burke'ün aksine, geçmişin birikimine saygı duyan ama ona sorgusuzca bağlı kalan bir gelenekçi değildir. Onun gelenek felsefesini belirleyen şey, geçmişin kutsanması değil, nesiller arası aktarımın bilinçli ve yaratıcı biçimde yenilenmesidir (Barnard, 1979: 27-28). Bu bağlamda Herder'in geleneği "bilinçli yenilenme" olarak kavramsallaştırması, dili insanın tinsel ve tarihsel varoluşunun kurucu ilkesi olarak görmesinin doğal bir sonucudur.

Özetle Herder, dilin, insanların dış dünya ile ilişkilerini anlamada temel bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Zira ona göre dil, bireyleri birbirine bağlayan ya da birbirinden ayıran bir araçtır. Dil aracılığıyla geçmiş kuşakların düşünceleri, duyguları ve değerleri yeni kuşaklara aktarılır. Organik bir gelişim sürecine

sahip olan dil, bir milletin canını ve ruhunu temsil eder (Sevim, 2008: 295-299). Temelleri Herder'e dayandırılan ve yalnızca ortak dil ile edebî geleneği paylaşan toplulukların millet olma ve bir devlet kurma hakkına sahip olduklarını ileri süren yaklaşım, modern milliyetçi söylemin temel hareket noktalarından birini oluşturmuştur. Bu doğrultuda filoloji biliminin gelişimi hızlanmış ve bu kapsamda yapılan araştırmalar, milliyetçi fikirlerin temellendirilmesinde önemli bir işlev görmüştür (Barnard, 1964: 80-81).

2.2. Herder'in Kültür, Ahlâk ve Hümanizmle Yoğrulmuş Milliyetçilik Yorumu

Herder'in milliyetçilik düşüncesinin temelinde, tüm tarihsel dönemler ve kültürler tarafından paylaşılabilecek ortak bir ahlaki değer mükün olduğu fikri yer almaktadır. Bu doğrultuda Herder, insan topluluklarının ahlaki çeşitliliğini inkâr etmeksizin, bir dönemin veya kültürün genel ahlâkını diğerinden daha iyi veya daha kötü olarak değerlendirmek için bir ölçütün varlığını savunmaktadır. Söz konusu ölçüt, Herder'in "*Humanität/Hümanite*" (İnsanlık/İnsanîyet) kavramıyla ifade ettiği evrensel ahlaki değerdir (Forster, 2023: 74-75). Herder'e göre insan doğasının gayesi *hümanite*dir ve Tanrı bu amaçla insanoğluna kaderini tayin etme yetkisi vermiştir: "*Tarihte iyilik adına ne yapılmışsa hümanite için yapılmıştır. Gene tarihte kötülük adına ne yapılmışsa hümaniteye karşı yapılmıştır. ... bu gaye ona Tanrısı tarafından yaratılırken verilmiştir.*" (Herder, 2020: 167, 516-517).

Ahlaki bir ilke olarak *hümanite*, hem tanımlayıcı hem de normatif boyutlara sahiptir. Tanımlayıcı boyutuyla bu kavram, insan türünün birliğine işaret etmekte ve ırksal farklılıkların yüzeysel nitelikte olduğu mesajını vermektedir. Normatif düzeyde ise *hümanite* fikri, belirli ahlaki yükümlülükler ve iyi muamele standartları önermektedir. Bunlar arasında insanların öldürülmemesi, fiziksel olarak istismar edilmemesi ve

aldatılmaması gibi temel ahlaki yasaklar bulunmaktadır (Forster, 2023: 78). *Hümanitenin* temel kuralı ise “adalet” ve “hakikat”tır. Herder’e göre bu kural sayesinde insanlar birbirlerine vefalı dost ve kardeş olurlar, hatta bu kanun düşmanı bile dost yapabilir. Zira insanlar her ne kadar farklı topluluklara mensup olsalar da zihniyetleri, amaçları, beklentileri ve vefa duyguları bakımından ortak bir insani zemini paylaşırlar. Ne var ki insanlar hile ya da güç yoluyla bu hakseverlik ve hakikat kanunundan ayrıldıklarında en vahşi mahlûk durumuna düşerler (Herder, 2020: 143). Bu yönleriyle Herder’in *hümanite* anlayışına göre insan toplulukları arasındaki ırksal farklılıklar insan olmanın ahlaki anlamını ortadan kaldıran değil, aksine onun tarihsel ve kültürel görünümünü çeşitlendiren unsurlardır. Diğer yandan bu anlayış, soyut bir evrenselcilikten ziyade, somut insani ilişkilerde tezahür eden bir ahlak çağırısı niteliği taşımaktadır.

Bu çerçevede Herder, kendine özgü çoğulcu bir kozmopolitizm anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayış, insanların psikolojilerinin ve özellikle de ahlâki değerlerinin tarihsel ve kültürel olarak çeşitlilik göstermesine rağmen -hatta kısmen bu çeşitlilik nedeniyle- tüm insanlara eşit ahlaki saygı gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır (Forster, 2023: 78). Böylece Herder, hem kültürel çoğulculuğu hem de evrensel ahlaki sorumluluğu harmanlayan özgün bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Milliyetçilik düşüncesi bağlamında bir milletin kültürel yapısını inceleyen ve bunu *hümanite* kavramı çerçevesinde değerlendiren Herder, millet kavramına ilişkin düşüncelerinde Vico’nun etkisi altındadır. Vico, her milletin birbirinden bağımsız biçimde, insani doğasının bir gereği olarak millet kurma ve benzer toplumsal kurumları oluşturma kapasitesine sahip olduğunu ileri sürmekte ve bu düşüncesini ilahi inayet anlayışına dayandırmaktadır. Benzer biçimde, Herder’in düşüncesinde de doğada ve tarihte Tanrısal bir tezahürün (offenbarung) varlığı kabul edilir (Özlem, 1994: 52). Herder, dünyayı çeşitli çiçeklerin oluşturduğu bir bahçeye benzetmekte ve tüm millî kültürler arasında uyumun mümkün

olduğunu savunmaktadır. Ona göre, farklı milliyetçilik anlayışları arasında çatışma olması için herhangi bir neden yoktur (Akkaş, 2006: 120). Tam aksine Herder, diğer kültürleri anlamının kendini daha iyi anlamaya katkıda bulunduğunu ısrarla savunmaktadır (Forster, 2023: 43). Bu aslında Herder'in milliyetçilik düşüncesinde ötekisi olmayan ve dünya bahçesinde ahenk içinde bir arada yaşayan millet çiçeklerinden mütevellit liberal milliyetçiliğin en somut tezahürüdür.

Herder için milliyetçilik ahlaki ve kültür yaratıcı bir güçtür. Ona göre vatan, büyük bir aile anlamına gelir ve bu yüzden barışçıl bir şekilde yaşanması gerekir. Herder, bu fikirlerini Almanca “vatan” anlamına gelen “Vaterland” (İng. Fatherland) kavramındaki “Vater” (baba) sözcüğünden hareketle şu şekilde ifade etmiştir (Herder, 2004a: 116-117):

Baba kelimesi, gençlik günlerimizi ve o günlerin oyunlarını akla getirir; bize, bizden önce yaşamış tüm başarılı insanları, babaları olacağımız tüm değerli insanları düşünmemizi hatırlatır. Bu kelime, tüm insanlığı birbirine kardeş, kız kardeş, nişanlı, dost, çocuk ve ebeveyn olan kesintisiz bir zincir hâline getirir. Dünyada kendimizi başka nasıl düşünmeliyiz? Her biri üyelerini aynı bağlarla birbirine bağlarken bir vatan, diğerine, hatta diğerlerine karşı gerçekten ayaklanmak zorunda mıdır? Dünyada hepimize yer yok mu? Bir ülke diğerlerinin yanında huzur içinde yaşayamaz mı? Hükümetler birbirlerini aldatabilir; siyasi mekanizmalar birbirlerine karşı harekete geçebilir, ta ki biri diğerini paramparça edene kadar. Ama vatanlar birbirlerine karşı böyle hareket etmez; yan yana huzur içinde yatarlar ve aileler gibi birbirlerine yardım ederler. Vatanların vatanlara karşı kanlı mücadelesi, insan dilindeki en kötü barbarlıktır!

Burada Herder, “vatan” kavramını insanlık ailesiyle ilişkilendirerek, milletler arasındaki doğal bağ ve dayanışmayı

vurgulamaktadır. Ona göre vatan; geçmiş, şimdi ve gelecek kuşakları birleştiren ahlaki bir bağdır. Devletler ve yöneticiler çıkar çatışmaları nedeniyle savaşabilir; ancak milletler ve vatanlar, tıpkı bir ailenin üyeleri gibi barış içinde bir arada yaşayabilir ve birbirlerini destekleyebilirler.

Ona göre insanın ailesi ve yakın çevresi dışında en değerli şey, iyi örgütlenmiş bir siyasal-toplumsal düzendir. Fiziksel olarak sağlıklı bir çevre nasıl önemliyse ahlaki olarak da özgürlük, güvenlik ve onur içinde yaşanan bir devlet mutluluğun temelidir. Bu anlamda ona göre vatan, sadece coğrafi bir yer değil; ahlaki bir yaşam alanıdır. Herder, en yüksek erdemlerden birinin böyle bir düzeni kurmak, geliştirmek ve korumak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bireysel hayatın değeri, ortak iyiliğe yaptığı katkıyla ölçülür. Bu hususu Herder, “gemi metaforu” ile anlatmaktadır. Bu metaforda vatan, gemi; bireyler ise gemideki yolcular/mürettebat gibidir. Denizin yükselen dalgaları arasında gemide bulunan hiç kimse “ben karadaymış gibi izleyeyim” diyemez; herkes bulunduğu konuma göre gemiye yardım etme, onu koruma ve kurtarma sorumluluğunu almalıdır. Bu açıdan insan, sadece kendisi için değil; vatani, toplumu ve gelecek nesiller için sorumlu bir varlıktır. Bu çerçevede Herder’e göre vatanseverlik ahlaki bir sorumluluktur; bu sorumluluktan kaçış hem bireysel hem tarihsel bir çöküşe yol açar (Herder, 2002c: 375-376).

Herder’e (2020: 448) göre “*Yurtseverlik ve aydınlanma, bütün insanlık kültürünün etrafında hareket ettiği iki kutuptur.*” Herder’in bu vurgusu, Hayes’e (1927) göre milliyetçiliğe baskın veya zorlayıcı bir anlam yüklemeyiz; bilindiği üzere Herder, Aydınlanma’nın çeşitli yönlerini sıkça tartışmıştır. Hayes, Herder’in kültürel milliyetçiliğini, imparatorluk odaklı bir ulus anlayışı yerine, daha çok ulusların kültürel kimliklerine dayalı bir yaklaşım olarak yorumlamaktadır.

Bu bağlamda Herder için milletlerin en önemli özelliği devlet mantığına karşıt bir yapıya sahip olmalarıdır. Devletler çoğunlukla

güç, egemenlik ve fetih üzerine kuruluyken, milletler Herder'in düşüncesinde kültürel, tarihsel ve ahlaki bir birlik olarak tasavvur edilmektedir. Bu nedenle milletler fetih ve yayılma arzusuyla hareket etmezler. Aksine kendi sınırları, yaşam tarzları, dili ve gelenekleriyle yetinmeyi bilirler. Böyle bir anlayışta milletler arasında rekabet ve çatışma için bir neden kalmaz; her millet kendi özgünlüğü içinde var olur. Kant da "Ebedi Barış" (1795) adlı eserinde benzer şekilde cumhuriyetlerin savaşa meyilli olmayacağını savunmuştur. Halklar kendi çıkarlarını takip edip cumhuriyetler kurabildiklerinde Kant, Herder'in milletlere bakış açısıyla aynı doğrultuda, savaşların artık haklı gösterilemeyeceğini ileri sürmüştür (Bergh, 2018). Bu bağlamda Kant'ın barış düşüncesi, Herder'in uluslara atfettiği doğal barışçılık fikriyle aynı düşünsel zemini paylaşır.

Herder gerçek millî büyüklüğün elini hiç kana bulamamış olmakta, büyüklüğün ise altın ve servet hırsına kapılmamakta yattığını ifade etmektedir. Bu noktada Herder'in milliyetçiliğine ilişkin olarak ahlaki-kültürel bir milliyetçilik vurgusu yapılmaktadır. Herder kanın bir gücü olduğuna ya da yeteneklerin kalıtımla geçerek bazı insanları diğerlerinden üstün kılacağına inanmadığından, hiçbir ırkı diğerlerinden üstün görmemiştir (Kohn, 1962: 419, 425). O, sıklıkla "milliyetçi" veya "Alman milliyetçisi" olarak nitelendirilmiştir; ancak bu yanıltıcıdır (Forster, 2023: 91). Elbette Herder, Almanya'nın birliğini arzulamış, Alman millî ruhunu uyandırmayı ve Almanların kendilerini Alman olarak hissetmesini istemiş, ancak milliyetçiliğini dışlayıcı ya da hiyerarşik bir zemine oturtmamıştır. Aksine o, insanların hem kendi halkını sevmesi, hem de diğer halkların tarihsel ve kültürel özgünlüklerine, farklılıklarına saygı göstermesi gerektiğini savunan çoğulcu ve insani bir anlayış ortaya koymuştur (Sevim, 2008: 352, 372). Bu bakımdan Herder'in uluslararası siyasete ilişkin temel yaklaşımı, kararlı bir kozmopolitizm anlayışına dayanır. Bu yaklaşım, tüm insanlara yönelik tarafsız ve kapsayıcı bir ahlaki kaygıyı ifade eder ve

Herder'in *hümanite* idealinin normatif gücünün başlıca dayanağını oluşturur (Forster, 2023: 91-92).

Herder modern anlamda “ulus olma” fikrine öncülük etmesine rağmen, ırkçı varyantların ve etnik emperyalizmin tehlikelerinin tamamen farkında olan bir düşünür olarak ele alınabilir (Barnard, 2003: 4-5). O, ulusal toplulukların tarihsel ve kültürel özgünlüklerine saygı gösterilmesi, bu özgünlüklerin korunması ve geliştirilmesi gerektiği konusunda ısrarcıdır. Ancak bu vurgu, herhangi bir dışlayıcılık ya da tehlikeli milliyetçilik biçimine yol açmaz. Bunun başlıca nedenleri birkaç noktada toplanabilir. İlk olarak Herder, bu ilkeyi yalnızca Almanya için değil, tüm ulusal topluluklar için evrensel bir norm olarak ileri sürer. İkinci olarak Herder'de “millet” kavramı, ırksal ya da biyolojik temellere değil, esas olarak dilsel ve kültürel bağlara dayanır. Üçüncü olarak o, milletlerin birbirlerinden yalıtılmasını ya da kültürel olarak durağanlaştırılmasını savunmaz, aksine diller ve kültürler arasındaki etkileşimi, karşılıklı öğrenmeyi ve tarihsel gelişimi olumlu ve sağlıklı süreçler olarak değerlendirir. Son olarak Herder, milletlerin barışçıl bir zeminde iş birliği yapmalarını ve karşılıklı yarar temelinde, ticaretten entelektüel üretime kadar uzanan geniş bir alanda rekabet etmelerini bekler. Bu rekabet anlayışı, çatışmacı değil üretken bir karakter taşır ve ulusların birbirlerine gerçek anlamda katkı sunabilmeleri için etkin ve sürdürülebilir iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiği yönündeki açık bir öneriyle tamamlanır (Forster, 2023: 91-92).

Herder “Almanın şanı” adlı şiirinde bir milletin tarihinin şanlı olması için hangi faziletlere sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu faziletlerin başında yukarıda da ifade edildiği üzere “elini kana bulamamış olmak”, diğer bir ifade ile “masum olmak” bulunmaktadır. İkinci fazilet, “ölçülülük”; üçüncüsü “bilgelik” ve sonuncusu ise “insanların yararına çalışmak”tır. Burada bütün ırkların üstünde olmak gibi bir iddia yoktur. Görüldüğü gibi bu faziletlerde dahi şovenizm, militarizm, savaş ve sömürgecilik karşıtlığı bulunmaktadır. Bu şiirin Herder'le Hitler

arasındaki ilgisizliği açığa çıkaracak kadar önemli bir belge olduğu ifade edilmektedir. Herder, Avusturya İmparatoru II. Joseph'in Cermenleştirme politikasını da eleştirmektedir. İnsanlara yabancı bir dille kültür verilebileceğine inanmayan Herder, Avusturya hâkimiyeti altındaki bütün halklara Alman dilini resmî dil olarak dayatmanın haksızlık olduğunu vurgulamaktadır. Kendi kültürünü başka halklara zorla kabul ettirmek isteyen bir anlayışın karşısında yer alan Herder, milliyetçilik anlayışını da bu duruşla temellendirerek başka halklara karşı saygısızlığı reddeden bir tutum benimsemiştir (Sevim, 2008: 331).

Herder, farklı tarihsel dönemler ve kültürlerde yaşayan toplulukların kavramlarının, inanç yapılarının, değerlerinin, algısal ve duyuşsal hisleri bakımından derin ve kapsamlı farklılıklar gösterdiğini keşfetmiş; en azından bunu kendisinden önceki düşünürlere kıyasla çok daha açık ve sistematik biçimde ortaya koymuştur (Forster, 2023: 28). Herder'e göre kültür, evrensel ve tekrarlanabilir bir yapıdan ziyade, her toplumun kendine özgü tarihsel ve toplumsal koşulları içinde şekillenen bir olgudur. Ona göre *"Kültür araçlarının hepsi aynı olsa bile, kültürün kendisi aynı olamaz."* Zira kültür, yalnızca araçların toplamı değil; bu araçları biçimlendiren tarihsel deneyimlerin, çevresel etkenlerin ve toplumsal süreçlerin bütüncül bir ürünüdür. Dolayısıyla her kültür, kendi tarihsel oluşum koşulları içinde özgün ve tekrarlanamaz bir nitelik arz etmektedir (Herder, 2004b: 77).

Bu yaklaşımından dolayı Herder'in adı, genellikle, bireylerin ve milletlerin kendine özgü yaşam biçimlerine, yani "kimliklerine" sahip olduklarını savunan etik bir orijinallik ilkesiyle ilişkilendirilir. Bu ilkeye göre, refah ve iyi yaşam, kişinin ya da toplumun kendi kimliğine uygun biçimde "gerçek" olmasıyla mümkündür. Bir kişinin veya grubun kimliğinin önceden belirlenmiş olduğunu ima etmek için "otantiklik" kavramı ileri sürülür; sosyal koşulların bozulması bu kimliğin gerçekleştirilmesini ve görünür olmasını engellese de kimlik, her

zaman var olan ve keşfedilmeyi bekleyen bir yapıdır (Patten, 2010: 686-687).

Bu bağlamda Herder'in milliyetçilik yorumu, ırksal ya da dışlayıcı bir kimlik tasavvurundan ziyade, ortak dil, tarih ve kültürel değerler etrafında teşekkül eden ahlaki ve kültürel bir topluluk fikrine müstenittir. Herder'e göre her millet, kendine özgü kültürel varoluşunu sürdürme hakkına sahiptir; ne var ki bu özgünlük, evrensel *hümanite* prensibine bağlılıkla sınırlandırılır. Bu itibarla Herder'in milliyetçilik yorumu, kültürel çoğulculuk ile hümanist ve kozmopolitan bir ahlâk anlayışını uzlaştıran normatif bir çerçeve sunmaktadır.

2.3. Herder'in Halk Kavramına Dayanan Milliyetçilik Anlayışı

Herder'in siyaset felsefesi, temelde eşitlikçi bir yönelime sahiptir. O, sınıfsal farklılıkları, mülkiyeti veya mülkiyet kaynaklı eşitsizlikleri tümüyle reddetmez; ancak her türlü hiyerarşik tahakküme açık biçimde karşı çıkar. Bu çerçevede Herder, toplumun tüm üyelerinin kendini gerçekleştirme potansiyelleri olduğunu ve bu potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için eşit fırsatlara sahip olmaları gerektiğini savunur (Forster, 2023: 89-91). Herder'in siyaset felsefesindeki bu eşitlikçi yönelim, onu halk (Volk) kavramına dayanan bir milliyetçilik yorumunun oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.

Günümüzde birçok anlam taşıyan *Volk* kavramı, Almandaca genel olarak "ortak dil, kültür ve tarihle birbirine bağlı bulunan ve insanlardan oluşan topluluk" anlamını ifade etmektedir. Kavramın kökeni Eski Yüksek Almandadaki "fole" sözcüğüne dayanmakta olup "çok kişi" anlamını taşımaktadır. Herder, *Volk* kavramını üç açıdan ele almaktadır. İlk olarak, *Volk* ona göre "kök"tür (Stamm), ulusun bir parçasıdır. Fakat bu anlam günümüzde önemini kaybetmiştir. İkinci olarak Herder, *Volk* kavramına toplumsal taban perspektifinden yaklaşmakta ve özellikle seçkinlerden ziyade sosyal alt sınıfları kastetmektedir. Üçüncü olarak *Volk* kavramını millî karakter ve tarihsel özgünlük bağlamında ele almaktadır. Bu

çerçevede *Natio* kavramıyla bir halkın kendine özgü karakterini tanımlamaya yönelip buradan *Nationalgeist* (millî ruh) düşüncesine ulaşmaktadır. Bu yaklaşımında Herder'in, özellikle Voltaire ve Montesquieu'den etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Herder, mistik bağlamda, "millî kabul" (*Nationalgeheimnis*) ve duygudan bahsederken halkın ruhundan (*Volksseele*) da söz etmektedir. Herder'de "millî ruh" kavramı tam anlamıyla sistematik bir tanıma kavuşmasa da, iki düzeyde ele alınabilir: Bir yandan metafizik anlamda tabii bir varlık olarak tasavvur edilirken, diğer yandan tarihsel süreç içerisinde gelişen bir öge olarak anlaşılır (Ozan, 2000: 40-41).

Halk kavramının gelişimi açısından Herder'in en önemli katkısı, halkı yalnızca eğitimsiz alt tabakayla özdeşleştirmemesi, aksine toplumsal bütünlüğün ve milletin merkezine yerleştirmesidir. Herder, sadece soyluları veya aydın kesimi değil, tüm halk tabakalarını milletin bir parçası olarak görmektedir. Hatta ana dilini ve millî kültür geleneğini üst tabakadan daha iyi korumuş olan toplumun bu eğitimsiz kesimini yani halkı, millî açıdan hepsinin üstünde tutmaktadır. Böylece halk ve millet kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaktadır (Sevim, 2008: 375). Bu anlamda Herder'in siyasal düşüncesinin merkezinde, toplumun en alt tabakası olan halkın, yalnızca dile gelmekten yoksun, kaba bir güruh, amorf bir kalabalık değil aksine bir milletin dilini, değerlerini ve kültürünü tarihsel süreç içinde üreten ve taşıyan asli ve yaratıcı bir özne olduğu fikri yer almaktadır. Bu yaklaşım daha sonraki dönemde milliyetçilik ile demokrasi arasında özsel bir bağ kurmaya çalışanlar için önemli bir ideolojik dayanak sağlamıştır (Barnard, 1983: 245).

Herder'e göre devlet, millî karakteri olan bir "halk"a dayanmaktadır (Herder, 2020: 312). Halk karakterinin tüm ifadeleri arasında ise ulusal dil en önemli ve en değerli olanıdır.¹ Her

¹ Sprencer (1997: 6), Herder'in, her ne kadar insanlar arasındaki bağda dilin merkezi bir rol oynadığını kabul ettiğini ifade etse de belirli tarihsel koşullarda topluluk dayanışmasının sürekliliği açısından başka etkenlerin de belirleyici

ulus, kendi dilini doğurur ve bir ulusal dil, aynı zamanda hem halk karakterinin ürünü hem de onun koruyucusudur. Bir halk, doğal olarak ve ancak kendi ulusal dili aracılığıyla düşünebilir ve kendi halk karakterini sürdürebilir (Hayes, 1927: 726). Ona göre her halkın dili, kültürü, yaşama biçimi kendine özgüdür. Ancak bu özgünlük keskin ayrımlar ya da ontolojik üstünlükler anlamına gelmez; daha çok tarihsel ve kültürel farklılaşmadır. Herder ayrıca, iklim ve coğrafyanın halklar üzerinde etkili olduğunu kabul etmekte; ancak bu etkinin yüzeysel olduğunu ve kök yapıyı bozmadığını savunmaktadır. Ona göre halklar, zaman ve mekân içinde çeşitlenmiş olsalar da, “tek bir tablonun farklı gölgeleri”dir. Yani insanlık bir bütündür; halklar bu bütünün tarihsel olarak farklılaşmış ama birbirine bağlı görünümleridir (Herder, 2020: 217).

Bu bağlamda Barnard'ın (1979) vurguladığı üzere Herder'de halk, kendi içsel eğilimleri doğrultusunda tarihsel olarak gelişen, dili ve geleneği aracılığıyla kendini yeniden üreten özgün bir kültürel bütündür. Halklar dışsal ölçütlerle değil, kendi iç gelişim mantıklarıyla anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım halkları evrensel ve tekil bir gelişim çizgisine indirgemeyen, aksine ahlaki birliğini korurken tarihsel ve kültürel çoğulluğu esas alan bir anlayışı yansıtır. Nitekim Herder, halkların özgünlüğünü savunurken evrensel insanlık fikrini reddetmez. Bu, onun halk anlayışını hiyerarşik ya da etnosentrik olmaktan ayıran temel noktadır.

Herder'in halk kavramı özellikle Orta ve Doğu Avrupa'yla İtalya'da yeniden millî uyanış getirmiştir. Halk kavramının bu şekliyle Batı ile kıyaslandığında çok daha güçlü bir şekilde yerleştiği ve bu bakış açısının sonucunda Avrupa'nın ikiye bölündüğü ifade edilmektedir. Bu noktada Batı'da millet kavramı siyasi beraberliğe ve aynı devlet içinde birlikte yaşamaya dayandırılmıştır. Doğu'da ise dil ile kültür, millet kavramının

olabileceğinin de farkında olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bir *Volk*, salt bir dil topluluğu olarak değil, daha geniş anlamda bir kültürel topluluk olarak anlaşılmalıdır.

belirleyici özelliklerini oluşturmaktadır. Kavramların dilde kullanılış şekli bile bu farklılığı göstermektedir. Bir İngiliz ve Fransız için millî düşünceleri ve duyguları vatanseverlik hisleriyle ilgili olduğundan “nation” (millet) ya da “national” (millî) kelimeleri devletle ilgili anlamında kullanılmaktadır. Bir Fransız ve İngiliz için bağlı olunması gereken topluluk bir devlet altında toplanmış siyasi millet olarak tanımlanmaktadır. Büyük çoğunluğu İngiliz göçmenlerden oluşan Amerikalıların 18. yüzyılda anavatan İngiltere’ye başkaldırarak bağımsızlıklarını elde etmelerinin de bu anlayışa bağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Amerikalı göçmenler için aynı soydan gelmeleri ve aynı dili konuşmaları birinci derecede önemli değildir. Ancak Herder’in halk kavramının geçerli olduğu Doğu Avrupa’da millet ve millî kelimeleri dil ve kültür birliği anlamına geldiğinden durum bu şekilde değildir. Burada millî duygu, bireyi başka bir devletin vatandaşlarıyla birleştirebilir ya da onu vatandaşı olduğu devlete adını vermiş olan halktan ayırabilir. Bu, Arap asıllı bir Türk vatandaşının kendisini Suriye’de ya da Irak’ta yaşayan Araplara bağlı hissedip Türkiye’ye adını vermiş olan Türklere yakınlık duymaması gibi bir durumu ifade etmektedir. Doğu Avrupa’daki halk kavramına göre dilsel ve biyolojik bağların daha önde gelmesi Avrupa’nın batısında yaşayanlar açısından barbarca düşüncenin ilkeliliği olarak algılanır. Batı Avrupalılar için siyasi halk kavramı daha yüksek ve ilerici bir kavramdır. Irk öğretisinin Avrupa’nın batısından gelmesine rağmen daha çok Orta ve Doğu Avrupa’da etkili olması Batı Avrupalının bu yargısını onaylamaktadır. Doğu Avrupalılar için dil ve kültür, halka bağlılık açısından daha belirleyici, aynı dili konuşan ve aynı kültürü paylaşan insanlarla birliktelik tesadüfen çatısı altında yaşadıkları bir devlete olan bağlılıktan daha önemlidir (Aktaran Sevim, 2008: 411-412). Bu bakımdan Herder’e göre bir devlet yok olabilir ama halk, kendine özgü dilini, kültürel pratiklerini ve tarihsel geleneğini bilinçli bir biçimde sürdürdüğü sürece bozulmadan kalır ve varlığını koruyabilir (Barnard, 1969: 30).

Herder'in halk kavramına ilişkin yaklaşımı, onun tarih anlayışını da belirleyici biçimde şekillendirmiştir. 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinde, tüm insanların temelde aynı doğaya ve evrensel yasalara sahip olduğu kabulünden hareket edilmiş ve bu dönemde tarih, büyük ölçüde materyalist bir bakış açısıyla ele alınmıştır (Birken, 1994). Herder, tarihsel olguları tek tip ve evrensel ilkelerle açıklamaya çalışan bu materyalist tarih anlayışının açıklayıcı olmaktan uzak olduğunu savunmuş ve yetersiz bulmuştur (Berlin, 1976: 145-150; Walsh, 2006: 156). Onun tarih anlayışı, insanın tarihsel dünyayı ancak kendi ürettiği anlamlar, amaçlar ve kurumlar üzerinden kavrayabileceği varsayımına dayanmaktadır. Tarih, Herder'e göre, doğadaki biyolojik büyüme süreçlerinden farklı olarak, insan eylemlerinin dilsel ve kültürel aracılığıyla şekillenen anlamlı bir alandır. Bu nedenle tarihsel olgular, nedensel açıklamalarla değil; insani amaçlar, niyetler ve değerler üzerinden anlaşılabilir. Vico'nun "insanın kendi yaptığı dünyayı anlayabileceği" düşüncesini paylaşan Herder, insanın dilsel, kültürel ve amaçlı etkinliğine dayanan yorumlayıcı bir tarih kavrayışını temsil etmektedir (Barnard, 1979: 33-34).

Bu bağlamda Herder'in tarih felsefesi, geleneksel siyasal ve askerî olay merkezli tarih yazımından bilinçli olarak ayrılır. Ona göre tarihsel incelemenin odağında, devlet adamları ya da savaşlar değil; halkların düşünme biçimleri, duyarlılıkları ve değer dünyaları yer almalıdır. Başka bir ifadeyle Herder, bir toplumu gerçekten anlamak için o toplumun yaşam tarzını, alışkanlıklarını, ihtiyaçlarını ve coğrafi koşullarını bütünlük içinde kavramak gerektiğini düşünmektedir. "Empati kurmak" burada kilit noktadır: Bir milletin tek bir davranışını bile anlamak için onun tüm dünyasına nüfuz etmek gerekir (Herder, 2004b: 24-25). Bu yaklaşım, Herder'in kozmopolitan ve eşitlikçi ahlaki yönelimiyle doğrudan bağlantılıdır. Seçkinlere odaklanan siyasal-askerî tarih anlayışının aksine, Herder'in tarih felsefesi, en alt toplumsal kesimler dâhil olmak üzere tüm sosyal katmanlarıyla halkları tarihsel özne olarak dikkate almayı ve bu yolla farklı halklara

yönelik sempati ve anlayışı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Forster, 2023: 83-84). Nitekim Herder dünyaya şu gerçeği öğretti: “Hem kendi halkını seveceksin, hem de başka halkların farklı olduğunu kabul edip onlara saygı göstereceksin.” (Sevim, 2008: 418). Bir diğer ifadeyle Herder, kültürel ve dilsel objektif millet tasavvurunu diğer milletleri ötekileştirmeden ve hatta sempati düzeyinde konumlandırarak ötekisi olmayan bir milliyetçilik fikrini kurgulamaktadır. Aslında siyasal millet/milliyetçiliğin unsurlarını bu sayede kendi milliyetçilik anlayışı içerisine dâhil edebilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Herder’in milliyetçilik düşüncesini, onun dil, kültür ve halk kavrayışı temelinde ele alarak, modern milliyetçilik kuramları ve tipolojileriyle arasındaki kavramsal süreklilik ve kopuşları ortaya koymayı amaçlamıştır. Yapılan değerlendirme, Herder’in millet anlayışının, siyasal egemenlik ya da devlet merkezli bir milliyetçilik modelinden ziyade, insan topluluklarının tarihsel ve kültürel varoluş biçimlerine dayanan antropolojik ve normatif bir çerçeveye yaslandığını göstermektedir. Bu bağlamda Herder’de millet, öncelikle dil aracılığıyla kurulan, kültürel pratikler ve ortak tarihsel deneyimler yoluyla süreklilik kazanan bir anlam topluluğu olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Herder’in milliyetçilik anlayışında dil, milletin yalnızca iletişim aracı değil, tarihsel kimliğini, düşünme biçimini, duygu dünyasını, kültürel özgünlüğünü, ahlaki yönelimlerini ve “halk ruhu”nu kuran asli unsur olarak merkezdedir. Bu bakımdan dil, ulusal aidiyetin dışsal bir göstergesi değil, halkın kültürel sürekliliğini mümkün kılan içkin bir unsurdur. Çalışmada vurgulandığı üzere, Herder’in bu yaklaşımı, evrensel akıl fikrine dayalı tek-tip insan tasavvuruna yönelik güçlü eleştiri içerirken, aynı zamanda kültürel farklılıkların ahlaki değerini temellendirmektedir. Bu nedenle onun milliyetçiliği temelde dil ve kültüre dayalı bir milliyetçiliktir.

Herder’in kültür kavrayışı, milleti sabit ve kapalı bir bütün olarak değil, tarihsel süreç içinde gelişen, değişen ve farklı halklarla

etkileşim hâlinde olan canlı bir organizma olarak ele almasına imkân tanımaktadır. Bu bakımdan Herder'in düşüncesinde millet, biyolojik ya da ırksal bir birlikten ziyade, ortak dil, tarihsel tecrübe, kültürel pratikler ve ahlaki değerler etrafında oluşan tarihsel bir topluluktur. Her halk, kendi tarihsel koşulları ve yaşam dünyası içinde anlamlı ve değerlidir. Ancak Herder'de kültürel özgünlük vurgusu, evrensel insanlık (hümanite) ilkesine karşıt değildir; ulusal aidiyet ile insanlığa yönelik ahlaki sorumluluk birbirini dışlayan değil, tamamlayan unsurlar olarak görülür. Bu bağlamda ona göre milliyetçilik, bir üstünlük iddiası değil; her halkın kendine özgü kültürel kimliğini koruma, geliştirme ve ifade etme hakkının tanınması anlamına gelir. Bu yaklaşım, Herder'in düşüncesini ırksal ve kültürel üstünlük iddialarından ayıran temel bir unsurdur. Böylece Herder'in milliyetçilik anlayışı, kültürel çoğulculuğu savunan, ahlaki eşitliği temel alan ve kozmopolitan hümanizmle uyumlu özgün bir düşünsel konum olarak belirginleşir. Dolayısıyla onun milliyetçilik yorumu etnik ya da dışlayıcı bir ideolojiden bilinçli biçimde ayrılan normatif bir çerçeveye sahiptir.

Herder'in milliyetçilik düşüncesinde "halk (Volk)" kavramı, ulusu ve tarihi anlamının merkezindedir. "Halk", devletin ötesinde, dili, kültürü ve tarihiyle ulusal kimliğin kurucu öznesidir; milliyetçilik, bu halkların özgünlüğünü koruma ve geliştirme talebi olarak temellendirilir. Bu bakımdan Herder, insanlık tarihini bireyler veya devletler üzerinden değil, "halklar" arasındaki etkileşim olarak kavrar. Dolayısıyla o, devleti değil, ortak dil ve kültür temelinde şekillenen halkı merkeze alan bir milliyetçilik düşüncesinin kurucusu olmuştur. Bu milliyetçilik yorumunun, siyasi unsurlardan ziyade kültürel değerlere dayanan, açıkça siyasal bir devlet olma çabası yerine millî geleneklerin farkında olma ve değerini bilmeyi vurgulayan bir tür kültürel milliyetçiliğe karşılık geldiği söylenebilir. Ancak Herder, kendi millî değerlerine bağlılığı, diğer milletlerin kültürel özgünlüğüne duyulan saygı ile sentezleyerek kapsayıcı, barışçıl ve özgün bir milliyetçilik biçimi ortaya koymuştur. Bu yönüyle Herder'in yaklaşımı, millî özerkliği

esas alan siyasi temelli milliyetçilik anlayışlarından farklılaşmaktadır.

Bu bağlamda çalışma kapsamında ulaşılan başlıca sonuçlardan biri, literatürde Herder'in sıklıkla tipolojik olarak Doğu-kötü-kültürel-Alman milliyetçiliğinin bir temsilcisi olarak görülmesine rağmen, onun düşüncesinin bu şematik ayrımı aşan özgün bir karaktere sahip olduğudur. Herder'in milliyetçilik anlayışı özellikle daha sonraki Alman düşüncesinde görülen ve etnik özcülük ile siyasal dışlayıcılığa zemin hazırlayan, nasyonal sosyalizmin de temellerini oluşturan yaklaşımlardan belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Bu yönüyle Herder'in, Alman düşünce geleneği içinde, kültürel çoğulculuk ve halkların ahlaki eşitliği fikrini dışlamayan, daha liberal bir milliyetçilik yorumuna yakın bir konumda olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Herder, daha ziyade Batı-iyi-liberal milliyetçiliğin bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

Kuramsal düzeyde ise Herder, milliyetçiliğin kökenlerini dil, kültürel aidiyet ve tarihsel süreklilik üzerinden açıklayan "ilkçi" bir perspektife sahip olmakla birlikte, bu yaklaşımı hümanist ve birleştirici bir çerçeve içinde temellendirerek diğerlerinden farklılaşmaktadır. Herder'de ulusal aidiyet, dışlayıcı bir kimlik inşasının aracı olmaktan ziyade, insanlığın kültürel çeşitliliğini ve ahlaki gelişimini mümkün kılan tarihsel bir bağ olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle Herder'in milliyetçilik yorumu, hem erken dönem milliyetçilik düşüncesi içinde hem de modern kuramsal tartışmalar bağlamında, liberal ve normatif açıdan sınırlayıcı bir milliyetçilik anlayışının özgün bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Herder'in dil, kültür ve halk kavrayışına dayalı milliyetçilik anlayışının, modern milliyetçiliğin siyasal ve ideolojik biçimleriyle özdeşleştirilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Herder'in düşüncesi, milleti siyasal tahakkümün ya da dışlayıcı kimlik siyasetinin aracı olarak değil,

insanlığın tarihsel ve kültürel çoğulluğunu anlamaya yönelik ahlaki bir perspektif olarak ele almaktadır. Bu yönüyle Herder, milliyetçiliğin kaçınılmaz olarak çatışmacı ve ayrıştırıcı bir ideoloji olduğu yönündeki yaklaşımlara karşı, normatif açıdan daha temkinli ve eleştirel bir imkân sunmaktadır. Güncel kimlik, kültür ve aidiyet tartışmaları bağlamında Herder'in düşüncesi, milliyetçiliğin sınırlarını yeniden düşünmek ve kültürel farklılık ile evrensel insanlık fikri arasındaki gerilimi yapıcı bir biçimde ele almak açısından hâlâ önemli bir teorik referans olma niteliğini korumaktadır. Dolayısıyla gelecekte yapılacak çalışmalara ilişkin Herder'in milliyetçilik anlayışının güncel kimlik siyaseti, çokkültürlülük ve kültürel tanınma tartışmaları bağlamında yeniden değerlendirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Aktoprak, E. (2024). "Milliyetçilik". *Siyaset Sosyolojisi*. (Der.) A. Bekmen. İstanbul: İletişim Yayınları, 135-155.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (çev. İ. Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, B. (2001). "Milliyetçiliği Anlamaya Giriş". *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*. (Der.) M. Armağan. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Aytürk, İ. (2006). Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi. *Doğu Batı Dergisi*, 38: 93- 108.
- Barnard, F. M. (1964). *Zwischen Aufklärung Und Politischer Romantik: Eine Studie Über Herders Soziologisch- Politisches Denken*. (çev. H. Gronemeyer), Berlin: Schmidt.
- Barnard, F. M. (1979). Natural Growth and Purposive Development: Vico and Herder. *History and Theory*, 18(1): 16-36.
- Barnard, F. M. (1983). National Culture and Political Legitimacy: Herder and Rousseau. *Journal of History of Ideas*, 44(2): 231-253.
- Barnard, F. M. (2003). *Herder on Nationality, Humanity, and History*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Barnard, F. M. (ed. and trans.). (1969). *J. G. Herder on Social and Political Culture*. Cambridge University Press.
- Bergh, G. B. (2018). Herder and the Idea of a Nation. *Human Figurations*, 7(1). <http://hdl.handle.net/2027/spo.11217607.0007.103> (erişim: 15.01.2026).
- Berlin, I. (1976). *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. London: The Hogarth Press.
- Birken, L. (1994). Volkish Nationalism in Perspective. *The History Teacher*, 27(2): 133-143.
- Coakley, J. (2018). 'Primordialism' in Nationalism Studies: Theory or Ideology?. *Nations and Nationalism*, 24(2): 327-347. <https://doi.org/10.1111/nana.12349>
- Çiçek, A. (2024). "Milliyetçilik Kuramları". *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği*. (Ed.) Ş. Anbarlı Bozatay ve K. A. Demir, Ankara: Gazi Kitabevi, 1-27.
- Doğan, İ. (2008). *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Eggel, D., Liebich, A. ve Mancini-Griffoli, D. (2007). Was Herder a Nationalist?. *The Review of Politics*, 69(1): 48-78.

- Forster, M. N. (2002). Herder's Philosophy of Language, Interpretation, and Translation: Three Fundamental Principles. *Review of Metaphysics*, 56(2): 323-356.
- Forster, M. N. (2023). *Herder'in Felsefesi*. (çev. H. Aksakal), İstanbul: Beyoğlu Kitabevi.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 279-298.
- Gözler, K. (2001). Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı. *Türkiye Günlüğü*, 64: 108-123. www.anayasa.gen.tr/millet.htm (erişim: 15.01.2026).
- Hann, C. (1997). "Ethnicity, Language and Politics in North-east Turkey". *The Politics of Ethnic Consciousness*. (Eds.) C. Govers et al. Palgrave Macmillan, 121-156.
- Hayes, C. J. H. (1927). Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism. *The American Historical Review*, 32(4): 719-736.
- Herder, J. G. (1764). *Ueber den Fleiß in mehreren gelehrten Sprachen*. Riga
- Herder, J. G. (1767-1768). *Fragmente*. Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Riga
- Herder, J. G. (1772). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin: Voß.
- Herder, J. G. (1774). *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*. Riga: Hartknoch.
- Herder, J. G. (1784-1791). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Riga: Hartknoch.
- Herder, J. G. (1795). *Briefe zu Beförderung der Humanität*. Riga: Hartknoch.
- Herder, J. G. (1992a). "Fragments". *Johann Gottfried Herder: Selected Early Works 1764-1767*. (Eds.) E. A. Menze and K. Menges, (trans. E. A. Menze and M. Palma). Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 101-157
- Herder, J. G. (1992b). "On Diligence in the Study of Several Learned Languages (1764)". *Johann Gottfried Herder: Selected Early Works 1764-1767*. (Eds.) E. A. Menze and K. Menges, (trans. E. A. Menze and M. Palma). Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 29-34.
- Herder, J. G. (2002a). "Fragments on Recent German Literature (1767-8) [excerpts on language]". *Herder: Philosophical Writings*. (Ed. and trans.) M. N. Forster. Cambridge: Cambridge University Press, 33-64.
- Herder, J. G. (2002b). *Herder: Philosophical Writings*. (Ed. and trans.) M. N. Forster. Cambridge: Cambridge University Press.

- Herder, J. G. (2002c). "Letters for the Advancement of Humanity (1793-7) [excerpt on patriotism]". *Herder: Philosophical Writings*. (Ed. and trans.) M. N. Forster. Cambridge: Cambridge University Press, 374-379.
- Herder, J. G. (2004a). "Do We Still Have the Fatherland of the Ancients?". *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. (Ed. and trans.) I. D. Evrigenis and D. Pellerin. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 109-117.
- Herder, J. G. (2004b). "Another Philosophy of History for the Education of Mankind". *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. (Ed. and trans.) I. D. Evrigenis and D. Pellerin. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 3-97.
- Herder, J. G. (2011). "*Dilin Kökeni Üzerine*". *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri - Herder, Fichte ve Humboldt*. (Der. ve çev.) G. Aytac. Ankara: Phoenix Yayınevi, 15-64.
- Herder, J. G. (2020). *Tarih Felsefesi*. (çev. S. Battal Arvası), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (çev. B. B. Özipek vd.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler*. (çev. A. K. Bayram vd.), Ankara: Adres Yayınları.
- Horowitz, D. L. (2003). "The Primordialists". *Ethnonationalism in the Contemporary World*. *Routledge*, 72-82.
- İplikçi, A. (2017). Johann Gottfried Herder'de Milliyetçilik Düşüncesi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 126-135.
- Kant, I. (1795). *Zum ewigen Frieden*. Königsberg: bey Friedrich Nicolovius.
- Kohn, H. (1944). *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. New York: Macmillan Company.
- Kohn, H. (1950). Romanticism and the Rise of German Nationalism. *The Review of Politics*, 12(4): 443-472.
- Kohn, H. (1962). *Die Idee des Nationalismus, Ursprung und Geschichte bis zur französische Revolution*. (çev. Günther Nast-Kölb), Frankfurt: S. Fischer.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve Kuramsal Bağlamda Milliyetçilik ve Anadoluculuk*. Ankara: A Kitap.
- Ozan, M. (2000). Herder'de Volk Kavramı. *Millî Folklor*, 6(45): 40-42.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2017). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Özlem, D. (1994). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Anahtar Yayınları.
- Patten, A. (2010). "The Most Natural State": Herder and Nationalism. *History of Political Thought*, 31(4): 657-689.
- Schmidt, R. J. (1956). Cultural Nationalism in Herder. *Journal of the History of Ideas*, 17(3): 407-417.
- Sevim, A. (2008). *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Evi.
- Shichiji, Y. (1987). "Herders Sprachdenken und Goethes Bildlichkeit der Sprache." *Johann Gottfried Herder 1744-1803*. (Ed.) G. Sauder. Hamburg: F. Meiner Verlag, 194-201.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik*. (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Atıf Yayınları.
- Spencer, V. (1997). Herder and Nationalism: Reclaiming the Principle of Cultural Respect. *Australian Journal of Politics & History*, 43(1): 1-13.
- Trabant J. (2009). "Herder and Language". *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*. (Eds.) H. Adler and W. Koepke. Boydell & Brewer. 117-140.
- Walsh, W. H. (2006). *Tarih Felsefesine Giriş*. (çev. Y. Z. Çelikkaya), Ankara: Hece Yayınları.
- White, R. (2005). Herder: On the Ethics of Nationalism. *Humanitas*, 18(1/2): 166-181.
- Zeller, C. (2018). Primordial Poetry: Herder's Abhandlung über den Ursprung der Sprache and the Poetics of Lying. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 93(3): 250-276. <https://doi.org/10.1080/00168890.2018.1485007>.
- Zengin, E. (2020). Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası. *Millî Folklor*, 126: 18-26.

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA CEZA İNFAZ KURUMLARINDA KIYAFET, BESLENME ve ARAMA KOŞULLARI

*Clothing, Nutrition and Search Conditions in Penal Institutions within
the Context of Human Rights*

Burak KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Giresun.
sayhanburak@hotmail.com
ORCID: 0009-0003-6625-3748

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 13.02.2026
Kabul Tarihi: 17.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1888263

Kaynak göstermek için:

Kaya, B., (2026). İnsan Hakları Bağlamında Ceza İnfaz Kurumlarında Kıyafet,
Beslenme ve Arama Koşulları. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 17(1): 365-393.

Özet

Bu çalışma tutuklu veya hükümlü kişilerin ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve arama koşullarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ile Türk mevzuatının mukayeseli bir şekilde irdelenmesinden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı Türk mevzuatında ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve arama koşullarına ilişkin tespit edilen hak ihlallerini ortaya koymak ve insan haklarına uygun önerilerde bulunmaktır. Çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kıyafet, beslenme ve arama başlıkları altında insan haklarına uygun düzenlemelerin olduğu buna karşın normlar hiyerarşisi bağlamında yanlışlık yapıldığı ve AİHM kararlarına göre mevzuatta bazı eksikliklerin bulunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Ceza İnfaz Kurumları, Kıyafet, Beslenme, Arama.

Abstract

This study consists of a comparative analysis of the clothing, nutrition, and search conditions of prisoners in correctional institutions, in light of the European Convention on Human Rights and the judgments of the European Court of Human Rights, as well as Turkish legislation. The aim of the study is to reveal the human rights violations identified in Turkish legislation regarding clothing, nutrition, and search conditions in correctional institutions and to make recommendations in accordance with human rights. A qualitative analysis method was used in the study. The study concludes that while there are regulations in place regarding clothing, nutrition, and searches that comply with human rights, there are also error in the hierarchy of norms and some deficiencies in the legislation according to the judgments of the European Court of Human Rights.

Keywords: Human Rights, Penal Institutions, Clothing, Nutrition, Search.

Giriş

Doğal yaşamını sürdüren insan özgürce seçimini yapabilir. İsteddiği yemeği yiyebilir veya elbiseyi giyebilir. Önleme araması sonrası istediği yere özgürce gidebilir. Ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu veya hükümlü kişilerin bu halleri kısıtlanmıştır. Bununla birlikte sırf tutuklu veya hükümlü olması nedeniyle bir kişinin temel hak ve hürriyetleri tamamen ortadan kaldırılamaz. Temel hak ve hürriyetler ceza infaz kurumunun kapısında tükenmemektedir. Yine temel hak ve hürriyetler özgür- tutuklu veya hükümlü ayrımı yapmaz. Tutuklu veya hükümlü kişiler sırf insan olması nedeniyle bu haklara sahiptir.

Temel hak ve hürriyetlerin niteliği değişmemekle birlikte duruma veya olaya göre uygulama biçimi değişebilir. Anayasasında temel hak ve hürriyetleri düzenleyen bir devletin özgür bir yaşama sahip insanlara tek tip kıyafet giymesini zorlaması abesle iştigal edebilir. Ancak tutuklu veya hükümlü kişilerin ceza infaz kurumunda tek tip kıyafet giymesi kanunla düzenlenebilir. Örneğin Birleşik Krallık'ta böyle bir uygulama vardır. Bu durumda tutuklu veya hükümlü kişilerin temel hak ve hürriyeti tek tip elbisenin giydirilmesindeki amaca bağlı olmalıdır. Tek tip elbise ceza infaz kurumunun güvenliğine, düzenine, disiplinine, suçun önlenmesine ilişkinse tutuklu veya hükümlü kişilere giydirilebilir. Yine bunun için tek tip elbise kanunla öngörülmelidir. Kanunla öngörülmeye ise yalnızca tek tip elbisenin kanunda yer alması anlamına gelmemektedir. Kanun hükmü açık, net, anlaşılabilir, keyfi davranmayı önleyici ve temel hak ve hürriyetleri koruyucu olmalıdır. Bununla birlikte kamu düzeni, kamu güvenliği ve suç işlenmesinin önlenmesi gibi ilkelere dayanmalıdır. Kanunun uygulanması sırasında ise acil bir toplumsal ihtiyaca karşılık gelmeli ve meşru amaçla doğru orantılı olmalıdır. Yani tek tip elbisenin giydirilmesindeki amaç kamu düzeni, kamu güvenliği veya suç işlenmesinin önlenmesi olmalıdır. Görüldüğü üzere temel hak ve hürriyetlerin kişinin sırf insan olmasından kaynaklı niteliği, tutuklu veya hükümlü olunca değişmemektedir.

Ancak tutuklu veya hükümlü kişilerin kısıtlanması veya temel hak ve hürriyetlerine müdahale edilebilmesi duruma veya olaya göre değişebilmektedir.

Tutuklu veya hükümlü beslenme konusunda da özgür bir insan gibi hareket edemez. Bununla birlikte doktordan diyet önerisi almış bir tutuklu veya hükümlünün istekleri de göz ardı edilemez. Burada en mühim temel hak ve hürriyet ihlal edilmiş olur. Tutuklu veya hükümlünün diyetle uyamaması sonucunda ölümü söz konusu olabilir. Yine hamile bir tutuklu veya hükümlü annenin beslenmesi diğer kadınlara göre normal olmayacaktır. İşte bu durumlarda devletin pozitif yükümlülüğü ortaya çıkar. Yani devlet yalnızca tutuklu veya hükümlü kişilerin temel hak ve hürriyetlerini korumaz. Aynı zamanda bu haklara pozitif anlamda müdahale eder.

Sonuç olarak ister özgür ister tutuklu veya hükümlü olsun temel hak ve hürriyetlerden faydalanabilme hakkı bütün insanlara aittir. Devletin bu yönde pozitif ve negatif yükümlülükleri vardır. Yani müdahale edeceği veya edemeyeceği yükümlülükleri vardır. Örneğin tutuklu veya hükümlü kişilerin yaşam hakkına müdahale edilememesi devletin negatif yükümlülüğüken yalnızca görevlilerin bulunduğu kapalı bir alanda meşru amaca dayanarak tutuklu veya hükümlü kişilerin çıplak aranması devletin pozitif yükümlülüğü altındadır.

Bu çalışma da tutuklu veya hükümlü kişilerin ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve aranma koşullarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ile Türk mevzuatı bağlamında mukayeseli bir şekilde irdelenmesinden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı Türk mevzuatında ve mevzuatın uygulanmasında ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve arama koşullarına ilişkin tespit edilen hak ihlallerini ortaya koymak ve insan haklarına uygun önerilerde bulunmaktır. Çalışmada nitel analiz yöntemi

kullanılmıştır. Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın 12.¹, 13.², 17.³, 123.⁴ ve 124.⁵ maddeleri; 2004 tarihli ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik

¹ 1982 Anayasası'nın 12. maddesi şöyledir: "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

² 1982 Anayasası'nın 13. maddesi şöyledir: "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

³ 1982 Anayasası'nın 17. maddesi şöyledir: "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

⁴ 1982 Anayasası'nın 123. maddesi şöyledir: "İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

⁵ 1982 Anayasası'nın 124. maddesi şöyledir: "Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler. Hangi yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CvGTİHK)'un 36.⁶, 63.⁷, 64.⁸, 72.⁹ ve Ek 1.¹⁰ maddeleri; 2020 tarihli ve 2324 sayılı Ceza İnfaz

⁶ CvGTİHK'nın 36. maddesi şöyledir: "(1) Kurumlarda, odalar ve eklentilerinde, hükümlülerin üst ve eşyasında habersiz olarak her zaman arama yapılabilir. Her ay bir kez mutlaka arama yapılır. (2) Aramalar, gerektiğinde dış güvenlik görevlileri veya kolluk kuvvetleriyle veya diğer kamu görevlilerince ortaklaşa gerçekleştirilebilir." Bkz.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

⁷ CvGTİHK'nın 63. maddesi şöyledir: "(1) Tehlikeli hâli bulunan hükümlü ancak bir veya üç kişilik odalarda, diğer hükümlüler ise kurumun fizikî yapısı, kapasite durumu ve güvenlik gerekleri göz önüne alınarak cezaevi yönetimi tarafından belirlenecek sayıda mahkûmun kalabileceği odalarda barındırılırlar. (2) Her hükümlüye yöresel iklime uygun nitelikte tek tip yatak ve yeterli sayıda yatak takımı verilir. (3) Kadınların erkeklerle, hükümlülerin tutuklularla, çocukların yetişkinlerle, örgüt veya çıkar amaçlı örgüt suçluları ile terör suçlularının Kanunda sayılan hâller dışında bir araya gelmelerine ve bağlantı kurmalarına izin verilmez. (4) Oda ve kısımlarda iklim koşulları göz önüne alınarak yeterli yer, ısı, ısıtma, havalandırma ve hijyen sağlanır." Bkz.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

⁸ CvGTİHK'nın 64. maddesi şöyledir: "(1) Muhtaç hükümlülere talepleri hâlinde, idare tarafından iklime ve sağlığa uygun giysiler verilir. (2) Hükümlülerin giysileri, iç ve dış güvenlik görevlilerinin giymekte olduğu üniformalara benzer şekil ve renkte olamaz." Bkz.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

⁹ CvGTİHK'nın 72. maddesi şöyledir: "(1) Hükümlüye Adalet ve Sağlık bakanlıklarınca birlikte belirlenecek kalori esasına göre, sağlıklı ve güçlü kalması için nitelik ve nicelik olarak besleyici, sağlık koşullarına uygun, makul çeşitlilikte, yaş, sağlık, çalıştığı işin özelliği, dinî ve kültürel gerekleri göz önünde tutularak besin verilir ve içme suyu sağlanır. (2) Hükümlü, kendisine verilen günlük besin ve ihtiyaç maddeleri dışındaki ihtiyaçlarını kurum kantininden sağlayabilir. Kantini bulunmayan kurumlarda, bu maddeler, idarenin izin ve kontrolü altında dışardan sağlanabilir. (3) Hasta hükümlüye, kurum hekiminin belirleyeceği besinler verilir. (4) Kurumda annesiyle birlikte kalan çocuklara ve süt emziren annelere durumlarına uygun gıda verilir." Bkz.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

¹⁰ CvGTİHK'nın Ek 1. maddesi şöyledir: "(1) 3713 sayılı Kanun kapsamına giren suçlar nedeniyle tutuklu veya hükümlü bulunanlar, duruşmaya sevk nedeniyle ceza infaz kurumu dışına çıkarılmaları durumunda, ceza infaz kurumu idaresince verilen giysileri giymek zorundadır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 309 ila 312 nci maddelerinde düzenlenen suçlardan tutuklu ve hükümlü olanlar badem kurusu; bu maddede belirtilen diğer suçlardan tutuklu ve hükümlü olanlar ise gri renginde göğüs ve pantolon bölümü bitişik (tulum) giysiler giyer. Ancak kadın tutuklu ve

Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik (bundan sonra CvGTİHY [Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik] şeklinde

hükümlülerin giysileri bitişik şekilde (tulum) olmayabilir. Bu madde hükümleri çocuklar ile hamile kadınlar hakkında uygulanmaz. Kadın tutuklu ve hükümlülerin giysileri ile bu maddenin uygulanmasına ilişkin diğer hususlar yönetmelikle belirlenir. (2) Bu maddede öngörülen yönetmelik bir ay içinde yürürlüğe konulur. Bu madde hükümleri söz konusu yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren uygulanır.” Bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2023/222> (30.07.2025).

kullanılacaktır)’in 34.¹¹, 65.¹², ve 66.¹³ maddeleri; 2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)’nın 203.¹⁴ ve 204.¹⁵

¹¹ CvGTİHY’nin 34. maddesi şöyledir: “(1) Kurumlarda, oda ve eklentilerinde, hükümlünün üst ve eşyasında habersiz olarak her zaman arama yapılabilir. Kurumun tamamında her ay bir kez mutlaka arama yapılır. Oda ve eklentilerinde yapılacak aramalarda bir hükümlü hazır bulundurulur. (2) Hükümlünün üzerinde, kuruma sokulması veya bulundurulması yasak madde veya eşya bulunduğu dair makul ve ciddi emarelerin varlığı ve bunun başka suretle tespitin olanaksız olması durumunda, kurum en üst amirinin gerekli görmesi hâlinde, detaylı olarak veya beden çukurlarında aşağıda belirtilen usullere göre arama yapılabilir: 16 a) (Değişik:RG-12/11/2021-31657-CK-4773/14 md.) Detaylı arama, hükümlünün utanma duygusunu ihlal etmeyecek şekilde ve görevli dışında kimsenin görmemesini sağlayacak tedbirler alınarak gerçekleştirilir. Arama sırasında hükümlüye tek kullanımlık giyim önlüğü verilir. b) Arama sırasında önce bedenin üst kısmındaki giysiler çıkarttırılır, bedenin alt kısmındaki giysiler üst kısmındaki giysiler giyildikten sonra çıkarttırılır. Bu giysiler de mutlaka aranır. c) (Değişik:RG-12/11/2021-31657-CK-4773/14 md.) Detaylı arama sırasında bedene dokunulmaması için gerekli özen gösterilir ve görevli tarafından eldiven kullanılır. Aranan kişinin beden çukurlarında bir şeyin bulunduğu dair makul ve ciddi emarelerin bulunması hâlinde öncelikle, hükümlüden madde veya eşyanın kendisi tarafından çıkartılması istenir, aksi hâlde bunun zor kullanılarak gerçekleştirileceği bildirilir. Beden çukurlarındaki arama, cezaevi tabibi tarafından yerine getirilir. ç) (Değişik:RG-12/11/2021-31657-CK-4773/14 md.) Detaylı arama, mümkün olan en kısa süre içinde bitirilir ve işlem tutanağa bağlanır, tutanakta arama yapan görevliler ile hükümlünün imzası bulunur. Hükümlünün imzadan kaçınması hâlinde bu durum tutanağa geçirilir. (3) Beden ve üst aramaları aynı cinsiyetten güvenlik ve gözetim görevlileri tarafından yapılır. (4) Aramalar, gerektiğinde dış güvenlik görevlileri veya kolluk kuvvetleriyle ya da diğer kamu görevlilerince ortaklaşa gerçekleştirilebilir. (5) Kurum en üst amiri, Cumhuriyet başsavcısına bilgi vermek suretiyle önceden hazırlanan olağanüstü hâl planlarına göre kurumun fiziksel özelliği ve mevcudunu değerlendirerek, yılda en az iki kez olmak üzere uygun gördüğü zamanlarda diğer kamu görevlilerinin katılımıyla; isyan, firar, yangın ve benzeri olaylara karşı tatbikat yaptırır. (6) Sayımlar, 10 uncu maddede belirtilen görevliler tarafından, dörtlü vardiya hizmetinin uygulandığı kurumlarda sabah, akşam ve gece olmak üzere günde üç kez, diğer vardiya hizmetlerinin uygulandığı kurumlarda ise her vardiya değişiminde yapılır. (7) İdare tarafından uygun görülmesi durumunda, her zaman sayım yapılabilir. Olağanüstü durumlarda, kurum en üst amirinin talebi, Cumhuriyet başsavcısının oluru ile dış güvenlik görevlileri sayımlara katılabilir. (8) Sayımlar, yatma planları da göz önünde bulundurularak odalarda yapılır. Sayımın yapılış şekli, kurum güvenliğini tehlikeye düşürmeyecek biçimde odada bulunan hükümlülerin sayısı dikkate alınarak idare tarafından belirlenir. (9) (Değişik:RG-12/11/2021-31657-CK-4773/14 md.) Arama ve sayımlar sırasında insan onuru ve haysiyetine saygı ile utanma duygusunun ihlal edilmemesi esastır. Bu kapsamda gerekli her türlü tedbir alınır. (10) Elektronik ortamda sayım gerçekleştirilen kurumlarda Bakanlıkça belirlenecek esaslar uygulanır.” Bkz. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.2324.pdf> (05.08.2025).

maddeleri; Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu (PVSK)'nın konuyla ilgili maddeleri;¹⁶ Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği (AÖAY)'nin

¹² CvGTİHY'nin 65. maddesi şöyledir: "(1) Hükümlülerin beslenmesinde, 5275 sayılı Kanunun 72'nci maddesinde belirtilen hükümler uygulanır. (2) Hükümlülerin beslenmesine ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikte gösterilir." Bkz. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.2324.pdf> (05.08.2025).

¹³ CvGTİHY'nin 66. maddesi şöyledir: "(1) Hükümlülerin giydirilmesi, barındırılması ve yatırılmasında 5275 sayılı Kanunun 63 ve 64 üncü maddeleri uygulanır. (2) Hükümlüler idare tarafından hazırlanan ve koridordaki oda kapılarının yanına asılan resimli yatma planına uygun olarak yerleştirilir." Bkz. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.2324.pdf> (05.08.2025).

¹⁴ CMK'nın 203. maddesi şöyledir: "(1) Duruşmanın düzeni, mahkeme başkanı veya hâkim tarafından sağlanır.

(2) Mahkeme başkanı veya hâkim, duruşmanın düzenini bozan kişinin, savunma hakkının kullanılmasını engellemek koşuluyla salondan çıkarılmasını emreder. (3) Kişi dışarı çıkarılması sırasında direnç gösterir veya karışıklıklara neden olursa yakalanır ve hâkim veya mahkeme tarafından, avukatlar hariç, verilecek bir kararla derhâl dört güne kadar disiplin hapsine konulabilir. Ancak çocuklar hakkında disiplin hapsi uygulanmaz." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

¹⁵ CMK'nın 204. maddesi şöyledir: "(1) Davranışları nedeniyle, hazır bulunmasının duruşmanın düzenli olarak yürütülmesini tehlikeye sokacağı anlaşıldığında sanık, duruşma salonundan çıkarılır. Mahkeme, sanığın duruşmada hazır bulunmasını dosyanın durumuna göre savunması bakımından zorunlu görmezse, oturumu yokluğunda sürdürür ve bitirir. Ancak, sanığın müdafii yoksa, mahkeme barodan bir müdafî görevlendirilmesini ister. Oturuma yeniden alınmasına karar verilen sanığa, yokluğunda yapılan işlemler açıklanır." Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

¹⁶ PVSK için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2559.pdf> (05.08.2025).

konuyla ilgili maddeleri¹⁷; AİHS'in 3.¹⁸, 8.¹⁹ ve 9.²⁰ maddeleri; on yedi adet AİHM kararı ve bir adet Anayasa Mahkemesi kararı sistematik olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak temel hak ve hürriyetlerin herkes için bir hak olduğu yalnızca duruma ve olaya göre ihlallerin değişebileceği vurgulanmıştır. Ardından ceza infaz kurumlarında kıyafet, beslenme ve arama koşulları yukarıdaki mevzuata göre irdelenmiştir. Elde edilen verilerle kıyafet, beslenme ve arama başlıkları altında hukuk tekniği bağlamında yanlışlıklar, AİHM kararlarına göre eksiklikler, mevzuatta ve uygulamada insan haklarına aykırılıkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların nedenleri olarak da normlar hiyerarşisine, suçta ve cezada kanunilik ilkesine, düzenleyici işlemlerin kanuna dayanması ve kanuna aykırı olmaması ilkelerine uyulmadan ve AİHM kararları incelenmeden CvGTİHK ve CvGTİHY'nin düzenlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

¹⁷ AÖAY için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8203&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (05.08.2025).

¹⁸ AİHS'in 3. maddesi şöyledir: "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz." Bkz. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur (05.08.2025).

¹⁹ AİHS'in 8. maddesi şöyledir: "1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir." Bkz. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur (05.08.2025).

²⁰ AİHS'in 9. maddesi şöyledir: "1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. 2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir." Bkz. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur (05.08.2025).

1. Ceza İnfaz Kurumlarında Kıyafet

Ceza infaz kurumlarında tek tip kıyafet uygulaması Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Çekya, Kanada, Çin ve Birleşik Krallık'ta vardır. Türkiye'nin ceza infaz kurumlarında tek tip elbise giydirilmesi 12 Eylül darbesinden sonra başlamıştır (Seven ve Özkan, 2023: 143-144). 14.08.1983 tarihinde çıkarılan 13/1 Hapishane Yönetimleri Genelgesi ile Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzükte 02.08.1983 tarihinde yapılan değişiklikle tutuklu veya hükümlü kişiler er statüsüne sokulmuş ve tek tip elbise giymeye başlamışlardır (Demirbilek, 2018: 26). 12 Eylül darbesi sonrasında sivil iktidar ceza infaz kurumlarına tek tip elbiseyi getirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. 24.12.2017 tarihli 696 sayılı olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamesiyle tek tip elbise kuralı geri getirilse de aşağıda görüleceği üzere Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir (Demirbaş ve Çelikçi, 2019: 27).

Ceza ve Güvenlik Tedbirleri İnfazı Hakkında Yönetmelik'in 'hükümlülerin giydirilmesi, barındırılması ve yatırılması' kenar başlıklı 66. maddesinde tutuklu veya hükümlü kişilerin giydirilmesinde CvGTİHK'nın 63. ve 64. maddelerinde düzenlenen hükümlerin uygulanacağı yazmaktadır. CvGTİHK'nın 63. maddesi tutuklu veya hükümlü kişilerin barındırılması ve yatırılmasıyla ilgili bir düzenlemedir. CvGTİHK'nın 64. maddesi ise tutuklu veya hükümlü kişilerin giydirilmesiyle ilgili bir düzenlemedir (Günay, 2006). Bu düzenlemeye göre ihtiyacı olan tutuklu veya hükümlü kişiler sağlık ve iklim koşullarına uygun elbiseleri idareden temin edebileceklerdir. Bu elbiseler iç güvenliği sağlayan infaz ve koruma görevlileri ile dış güvenliği sağlayan jandarmanın giyindiği elbiselere şekil ve renk açısından benzeyemez. Kıyafet konusunda Türk mevzuatında hukuk tekniği açısından bir problem vardır.

Yönetmeliğin idarenin kanuniliği ilkesi gereği kanuna dayanma ve kanuna aykırı olmama zorunluluğu var. Her ne kadar buna karşıt görüşte yazarlar veya mahkeme kararları olsa da idarenin kanuniliği

ilkesi evrensel bir ilkedir (Gözler, 2023: 214-215). Bununla birlikte 1982 Anayasası'nın 123. maddesinde idarenin kanunla düzenleneceği yazılıdır. Yani idare, yetkisini ancak kanundan alabilmektedir. 1982 Anayasası'nın 124. maddesinde ise yönetmeliklerin kanuna ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne aykırı olamayacağı düzenlenmiştir (Özgen, 2022: 200-201). Dolayısıyla Türkiye'de idare düzenleyici işlemleri yaparken idarenin kanuniliği ilkesine dikkat etmek zorundadır. Başka bir deyişle idarenin düzenleyici işlemleri kanuna dayanmalı ve evleviyetle kanuna aykırı olmamalıdır. Ayrıca bu konularda karar veren mahkemelerde bu düzenlemeleri dikkate almalıdır. 1982 Anayasası'nın 123. ve 124. maddelerine göre bu bir zorunluluktur. 1982 Anayasası Türkiye'de en üst normdur. Sonuç olarak idare yönetmelik veya adsız düzenleyici işlemleri ancak bir kanuna dayanarak düzenleyebilir. Bu düzenleyici işlemler kanuna da aykırı olamaz. Yönetmeliğin işlevi ise kanunların uygulanmasını sağlamaktır (Yıldırım ve Göçgün, 2016: 40).

Bu açıklamalara göre CvGTİHK ve CvGTİHY birlikte tekrar değerlendirilmelidir. CvGTİHY'nin 66. maddesi tutuklu veya hükümlü kişilerin giydirilmesi, barındırılması ve yatırılması hususlarında CvGTİHK'nın 63. ve 64. maddelerine atıfta bulunmaktadır. CvGTİHY'nin amacı CvGTİHK'nın 63. ve 64. maddelerinin uygulanmasını sağlamaktır. Bu nedenle CvGTİHK'nın 63. maddesinin 5. fıkrasında 'Hükümlülerin barındırılması ve yatırılmasında Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmeliğin 66 ıncı maddesi uygulanır.' düzenlemesi yapılmalıdır. CvGTİHK'nın 64. maddesinin 3. fıkrasında da 'Hükümlülerin giydirilmesinde Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmeliğin 66'ıncı maddesi uygulanır.' düzenlemesi yapılmalıdır. Bu düzenlemeler normlar hiyerarşisine uygundur. Daha sonra CvGTİHK'nın 63. maddesi ve 64. maddesi, CvGTİHY'nin 66. maddesinde düzenlenebilir. CvGTİHK'ya aykırı olmamak şartıyla CvGTİHY'nin 66. maddesinde başka

düzenlemelerde yapılabilir. Bu düzenleme suçta ve cezada kanunilik ilkesine uygundur.

Normlar hiyerarşisine, suçta ve cezada kanunilik ilkesine, düzenleyici işlemlerin kanuna dayanması ve kanuna aykırı olmaması ilkelerine dikkat edilmezse idarenin insan haklarına aykırı bir şekilde birçok düzenleyici işlem yapabileceği hususu gözden kaçırılmamalıdır. Diplock mahkemelerinde olduğu gibi bir yargılamayla muhatap olmak istenmiyorsa bunlara çok dikkat edilmelidir. İngiltere, Diplock mahkemeleriyle böyle bir dönemden geçti. Örneğin koruma tedbirlerinden yakalama ve gözaltının kanunla düzenlenmesi gerekir. Ancak Diplock mahkemeleri döneminde İngiltere İçişleri Bakanlığı'nın yirmi sekiz güne kadar gözaltı süresini uzatma yetkisine sahipti. Polisler istediklerini yakalıyor, işkence ediyor ve mahkemeler bu şekilde alınan ifadeleri kabul ediyordu (Kaya, 2024: 76). İkinci neden ise bu çalışmada CvGTİHY incelenmektedir. Bu yönetmelik Cumhurbaşkanı kararıyla çıkarılmıştır. Yani Türkiye'nin bütün ceza infaz kurumlarında geçerli olan bir yönetmeliktir. İnsan haklarını ilgilendiren bir konuda böylesi hukuki yanlışlıkların yapılması hukuk dışı uygulamalara yol açabilir.

01.02.2018 tarihli ve 7079 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun'un 97. maddesiyle birlikte CvGTİHK'nın Ek 1. maddesi düzenlenmiştir. Bu düzenleme sonucunda Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren tutuklu veya hükümlü kişiler ceza infaz kurumundan dışarı çıkarken tek tip elbise giymelidir. Cumhuriyet Halk Partisi bu düzenlemenin iptali için soyut norm davası açmıştır. Anayasa Mahkemesi düzenlemenin açık, net ve öngörülebilir nitelikte olduğundan bahisle hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik şartlarını taşıdığı için kanunla öngörülme ölçütünü sağladığını ifade etmiştir. Nitekim Nazarenko davasında AİHM'de bu yönde bir değerlendirme yapmıştır (ECtHR, Nazarenko v. Ukraine, App no. 39483/98, 2003). Anayasa Mahkemesi kararında, tek tip elbisenin 1982 Anayasası'nın 17.

maddesinde düzenlenen maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkı yönünden incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre 17. maddeyi sınırlayan özel bir neden yoktur. Yine de meşru amaç bağlamında bir değerlendirme yapmıştır. Nitekim bu yönde bir değerlendirmeyi AİHM'de yapmıştır (ECtHR, Nazarenko v. Ukraine, App no. 39483/98, 2003). Anayasa Mahkemesi'ne göre tek tip kıyafet yalnızca sevk nedeniyle kurum dışına çıkıldığında giyilmektedir. Amaç duruşma disiplinini sağlamaktır. Böylece terör örgütlerinin sembollerinin veya yazılarının bulunduğu kıyafetleri giyen tutuklu veya hükümlü kişilerin duruşmayı bozamayacağı düşünülmektedir. Halbuki 5271 sayılı Kanun'un 203. ve 204. maddeleri duruşmayı bozan kişilere uygulanacak rejimi hükme bağlamaktadır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasası'nın 17. maddesi kapsamında hak ihlaline karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, E. 2018/96, K. 2023/222, K. T. 27.12.2023, R.G. 17.04.2024-32520).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Nazarenko davasında kanunla öngörülme ve meşru amaç ilkelerini incelemiştir. Ukrayna Ceza İnfaz Kanunu'na göre tutuklu veya hükümlü kişilerin üniforma giymeleri zorunludur. AİHM bu zorunluluğu kişisel bütünlüğe müdahale olarak görmektedir. Anayasa Mahkemesi de kişisel bütünlüğe müdahale davalarını incelerken başvurduğu hak maddi ve manevi hayatın geliştirilmesidir. Aslında her iki mahkeme de konuyu aynı hak bağlamında ele almakta ve ilk olarak kanunla öngörülme ile meşru amaç ilkelerini incelemektedir. AİHM kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi ilkelerine dayanarak hükümlülerin tek tip kıyafet giyebileceğini ifade etmiştir. Eğer kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi ilkelerine dayanak bir zorunluluk yoksa AİHM'e göre ceza infaz kurumunda ya da ceza infaz kurumunun dışında tek tip kıyafet giydirilemez. Ceza infaz kurumunun dışından maksat sadece duruşma ya da hastaneye sevk değildir (ECtHR, T. V. v. Finland, App no. 21780/93, 1994). Sevk edilen yer tutuklu veya hükümlünün bir yakınının cenazesi de olabilir (ECtHR, Giszszak v. Poland, App no. 40195/08, 2011).

Eleştirilmesi gereken birinci konu Türkiye'nin ceza infaz kurumlarında tek tip kıyafet uygulamasına dair düzenlemeyi 2018 yılında yapmasıyla ilgilidir. Halbuki Türkiye 1989 yılında AİHM'in yargı yetkisini kabul etmiştir (Görentaş, 2015: 58). AİHM 1994 yılında T. V. davasını, 2003 yılında Nazarenko davasını ve 2011 yılında Giszszak davasını karara bağlamıştır. Bu verilerin TBMM tarafından incelenip CvGTİHK'nın Ek 1. maddesi buna göre düzenlenebilirdi.

Eleştirilmesi gereken ikinci konu ise düzenlemenin içeriğine ilişkindir. CvGTİHK'nın Ek 1. maddesinde yer alan tek tip elbise yalnızca terör suçundan şüpheli veya sanık olanlar için düzenlenmişti. Terör suçundan şüpheli veya sanık olan kişi(ler) bu elbiseleri yalnızca duruşmaya giderken giymekteydi. Kanun maddesinin amacı ise duruşmanın düzeninin bozulmamasıdır. Halbuki AİHM, içtihatlarında Türkiye için gerekli araçları sunmuştur. Bu araçlar kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesidir. Bu kavramlar 1982 Anayasası'nın 17. maddesine özel sınırlandırma sebebi olarak eklenmeliydi. Ardından kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi lafızlarıyla birlikte 7079 sayılı Kanun'un 97. maddesinde tek tip elbise giyilebileceği düzenlenmeliydi. Böylece 7079 sayılı Kanun'un 97. maddesi amacına ulaşmış olabilirdi. Yine de tek tip kıyafet uygulaması insanlık onuru bağlamında tartışmalıdır. Uluslararası Ceza Reformu ceza infaz kurumunda çalışan tutuklu veya hükümlü kişilerin yalnızca çalışma saatlerinde tek tip kıyafet giymesi gerektiğini önermiştir (Demirbaş, 2003: 225).

2. Ceza İnfaz Kurumlarında Beslenme

Beslenme insanın en önemli yaşamsal faaliyetlerinden birisidir. Bu faaliyet doğumla başlar ve ölene kadar devam eder. Yaşamsal bir faaliyet olması nedeniyle insanın yeterli, dengeli ve sağlıklı beslenmesi gerekir. Bunun dışında inancı nedeniyle birtakım yiyecekleri tercih eden insanlar da vardır. Yine de beden ve ruh sağlığı için beslenme insan için çok önemlidir (Ünal, 2020: 92).

Tutuklu veya hükümlü kişiler için beslenme daha da önemlidir. Çünkü doğal yaşamında istediği yiyeceğe özgürce ulaşabilen tutuklu veya hükümlü hapisanede yiyeceklere ulaşma konusunda sınırlandırılmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi beslenme hususunda ilk olarak tutuklu veya hükümlünün yaşamının devamı için düzenli aralıklarla ve yeterli bir şekilde beslenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Tutuklu veya hükümlü kişilerin beslenmesine dair düzenlemeler yapılmış olabilir. Bununla birlikte uygulamada tutuklu veya hükümlü kişilerin yeterli ve dengeli beslenmesi gerekir. Yiyeceklerin denetlenmesi gerekir. Nitekim Mursic davasında AİHM'e sunulan belgelerden tutuklu veya hükümlü kişilere günde üç öğün yemek verildiği, yemeklerin cezaevi doktoru ve diğer yetkili memurların denetiminden geçtiği yazılıdır. Ancak uygulamada tutuklu veya hükümlü kişilere bir öğün yemek verilmektedir (ECtHR, Mursic v. Croatia, App no. 7334/13, 2016). Bir hükümlünün sağlığı ve genel refahı için beslenmesi de devletlerin yükümlülüğü altındadır. Bu noktada bir hükümlüye yalnızca bir öğün yemek verilmesi bu öğünün dışında yalnızca eklemek verilmesi hükümlünün fiziksel ve ruhsal ihtiyacını karşılamamaktadır (ECtHR, Kadikis c. Lettonie, App no. 62393/00, 2006). Yine Moldova İçişleri Bakanlığı Organize Suçlarla Mücadele Genel Müdürlüğü hükümlüye günde bir sefer yemek vermiş ayrıca eşinin dışarıdan günlük yemek getirmesine de engel olmuştur. Hükümlünün eşi haftada bir kez yemek getirebilmektedir. AİHM'e göre bu durum yetersiz beslenmeden başka bir şey değildir (ECtHR, Stepuleac v. Moldova, App no. 8207/06, 2007). Ceza infaz kurumunda bulunan hamile bir kişinin beslenmesi hem kendi sağlığı hem de bebeğin sağlığı açısından diğerlerine göre daha da önemlidir. Buna rağmen Ukrayna hapisanesinde hükümlüye hiç yiyecek verilmemiştir. Yiyecekleri hükümlünün annesi göndermiştir (ECtHR, Korneykova and Korneykov v. Ukraine, App no. 56660/12, 2016). Bu nedenlerle AİHM Hırvatistan, Letonya, Moldova ve Ukrayna'nın AİHS'in 3. maddesini ihlal ettiklerine karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin beslenme konusunda vurguladığı ikinci husus tutuklu veya hükümlü kişilerin inancına göre beslenmeyi tercih edebilmesidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki AİHM vejetaryen beslenme şeklinin dinsel saikli olabileceğini birçok kararında dile getirmiştir. Budist inancına sahip Vartic yemeklerde et istememekte sebze türü besinleri tercih etmektedir. Buna rağmen Romanya Vartic'e et yemekleri hizmeti sunmaktadır. Bunun nedeni olarak Budist inancına ilişkin ilgili kurum ve kuruluşlardan bilgi alındığını ve bu tür bir beslenmenin Budist inancında olmadığını ileri sürmüştür. Ancak Romanya bu konuda AİHM'e belge sunamamıştır. Dolayısıyla AİHM, AİHS'in 9. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (ECtHR, Vartic v. Romania (no 2), App no. 14150/08, 2014). Ancak aynı Romanya AİHM'in tutuklu veya hükümlü kişilerin beslenmesi yönünde ortaya koyduğu ilkelere uygun bir şekilde iki İsrailiye ceza infaz kurumunun mutfağında bir bölüm ayırarak Yahudi inancına uygun (koşer) yemekleri hazırlatmıştır. Başvuruda AİHM, AİHS'in 9. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir (ECtHR, Erlich and Kastro v. Ukraine, Requête nos. 23735/16 et 23740/16, 2020).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin beslenme hususunda dikkat ettiği üçüncü husus tutuklu veya hükümlü kişilerin sağlık durumlarına göre beslenmeyi tercih edebilmesidir. AİHM'e başvuru yapan Ebedin Abi'nin tip 2 diyabet ve koroner kalp rahatsızlığı vardır. Bu hastalıklar nedeniyle doktor kendisine diyet önermiştir. Özellikle doymuş yağ ve az miktarda sığır eti yemesi gereklidir. Ebedin Abi bu diyeti ceza infaz kurumuna sunmasına rağmen talebi reddedilmiştir. Mali durumu yetersiz olması nedeniyle diyeti kendisi de uygulayamamaktadır. İtiraz üzerine tuzsuz, yağsız ve baharatsız yiyecekler verilse de diyeti için özel yemekler hazırlanmamıştır. Üstelik otuz yedi hükümlü rahatsızdır. Ancak ceza infaz kurumu mali yetersizlik nedenini ileri sürerek bütün tutuklu veya hükümlülere aynı yemeklerden vermektedir. AİHM ise bu tip tutuklu veya hükümlü kişiler için ceza infaz kurumunda yemekhane kurulması gerektiğini ifade etmiştir. AİHM bu davada da AİHS'in 3. maddesini

ihlal ettikleri yönünde karar vermiştir (ECtHR, Ebedin Abi v. Turkey, App no. 10839/039, 2018).

Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 'hükümlünün beslenmesi' kenar başlıklı 72. maddesi de AİHM kararlarını dikkate alarak yapıldığı söylenebilir. Çünkü 72. maddenin ilk fıkrasında tutuklu veya hükümlü kişilere sağlık, nitelik ve nicelik, yaş, çalıştığı iş, dinî ve kültürel özelliklerine göre yemek verilmesi gerektiği düzenlenmiştir. İkinci fıkra kantin ve ceza infaz kurumu idaresinin izniyle dışarıdan ihtiyaçların karşılanabileceği düzenlenmiştir. Üçüncü fıkra hasta tutuklu veya hükümlü kişiler için ceza infaz kurumu doktoru tarafından belirlenen yiyeceklerin verileceği düzenlenmiştir. Dördüncü fıkra ise annesiyle birlikte kalan çocuklara ve emziren annelerin durumuna göre yiyeceklerin verilmesi gerektiği düzenlenmiştir (Günay, 2006: 145). Özellikle son fıkradan da anlaşılacağı üzere CvGTİHK'nın 72. maddesi AİHM kararlarına göre düzenlenmiştir. Ancak Kanun'da üç eksiklik vardır. Birinci eksiklik, üçüncü fıkradadır. Bu fıkra 'kurum hekiminin' lafzından sonra 'veya sevk edildiği hastanedeki hekimin' ifadesi eklenmelidir. İkinci eksiklik, dördüncü fıkradadır. Kanaatimizce bu fıkra 'Kurumda' lafzından sonra 'hamile annelere,' lafzı getirilmelidir. Üçüncü eksik ise uygulamaya yöneliktir. Ebedin Abi davasında görüldüğü üzere her ne kadar beslenme hakları mevzuatta düzenlenmiş olsa da uygulamada ihlaller gerçekleşmektedir. Bu konu Mursic davasıyla özdeştir. Çünkü Hırvatistan mevzuatında da insan haklarına uygun düzenlemeler yapılmıştır. Ama uygulanmamıştır. Bu tür uygulama ihlallerinin giderilebilmesi için personelin eğitimden geçirilmesi gerekir.

Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik'in 65. maddesinde normlar hiyerarşisine aykırılık vardır. İlk yönetmelik kanuna atıfta bulunmaktadır. Bunun düzeltilmesi için CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası kaldırılmalıdır. Ardından CvGTİHK'nın 72. maddesi, CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası olarak düzenlenmelidir. Kaldırılan CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası ise CvGTİHK'nın 72. maddesinin 5. fıkrası olarak

düzenlenmelidir. İkincisi ise CvGTİHY'nin 65. maddesinin 2. fıkrasında *“Hükümlülerin beslenmesine ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikte gösterilir.”* düzenlemesi vardır. Bu fıkra CvGTİHK'nın 72. maddesinin 6. fıkrası olarak düzenlenmelidir.

3. Ceza İnfaz Kurumlarında Arama

Öğretide arama suç işlenmesini önleme, delil elde etme; sanık, şüpheli, tutuklu veya hükümlüyü yakalama, el koyma veya müsadere amacıyla bir kişinin üzerinde, eşyasında, konutunda veya diğer yerlerde yapılan araştırma işlemidir (Ünver ve Hakeri, 2012: 417). Türk mevzuatına göre arama CMK, PVSK ve AÖAY'de genel olarak düzenlenmiştir. Bunun dışında özel düzenlemelerde vardır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 211 sayılı İç Hizmet Kanunu'nun 56/A maddesinde, 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu'nun ek 7'nci maddesinde, 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu, 6831 sayılı Orman Kanunu, 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu ve 5275 sayılı CvGTİHK gibi kanunlarda koruma tedbiri bağlamında aramaya ilişkin özel düzenlemeler vardır (Aras, 2022: 504). Arama adli arama ve önleme araması olmak üzere iki türlüdür. Adli arama sanık, şüpheli, tutuklu veya hükümlünün yakalanması veya eşyanın müsadere için ele geçirilmesi amacıyla yapılan arama türüdür (Ünver ve Hakeri, 2013: 187). Suçun işlenmesine yönelik arama da önleme aramasıdır. Önleme aramasına idari arama da denilmektedir (Centel ve Zafer, 2012: 374). Her iki arama türünün hukuki rejimleri birbirinden farklıdır. Adli arama 5271 sayılı CMK'nın 116 ila 122. maddeleri ile AÖAY'nin 5 ila 17. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Önleme araması ise 2559 sayılı PVSK'nın 9. ve AÖAY'nin 18 ila 26. maddelerinde düzenlenmiştir (Aras, 2022: 503). Bu aramaların dışında bir de ceza infaz kurumlarında yapılan arama türü vardır. Bu arama türü CMK, PVSK ve AÖAY'den bağımsız olarak düzenlenmiştir. Ceza infaz kurumlarındaki arama türü CvGTİHK'nın 'arama' kenar başlıklı 36. maddesinde düzenlenmiştir. CvGTİHY'nin ise 'arama,

güvenlik tatbikatı ve sayım' kenar başlıklı 34. maddesinde düzenlenmiştir. İşte bu arama türü adli ve önleme aramalarından farklıdır.

Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 36. maddesine göre kurumlarda, odalarda, bunların eklentilerinde, tutuklu veya hükümlü kişilerin eşyalarında habersiz arama yapılabilir, tutuklu veya hükümlü kişilerin üstü de aranabilir. Arama işlemi ayda bir kere kesinlikle yapılmalıdır. Arama işlemi kamu görevlileriyle ortaklaşa yapılabilir (Günay, 2006: 85). Bu madde de birkaç eksiklik vardır.

Birinci eksiklik maddenin 'kurumlar' lafzıyla başlamasından kaynaklanmaktadır. CvGTİHK'nın neden çıkarıldığı bilindiği için kurumlar lafzından ceza infaz kurumu anlaşılabilir. Fakat hukuk tekniği bağlamında 'ceza infaz kurumları' yazılması veya CvGTİHK'nın en başına kavramları açıklayan bir madde eklenmesi suçta ve cezada kanunilik ilkesine uygun olacaktır. Örneğin CvGTİHK'nın 1. maddesi sırasıyla kaydırılarak Kanun'da yeni bir 1. madde ihdas edilebilir. Burada diğer kavramlarla birlikte 'Kurum, ceza infaz kurumlarını ifade etmektedir' ifadesi eklenebilir.

İkinci eksiklik, 36. maddenin 1. fıkrasında yazılı cümlelerin anlamından kaynaklanmaktadır. Teknik olarak tutuklu veya hükümlü kişilerin eşyası habersiz aranabilir. Ancak tutuklu veya hükümlü kişilerin üstünde bu kişilerden habersiz arama yapılamaz. Tutuklu veya hükümlü kişilerin üstünden maksat bunlardan ayrı elbiselerinin aranması ise o zaman neden 'eşya' kavramı 36. madde de vardır. Kanaatimizce 36. maddenin 1. fıkrasında geçen 'üst ve' ifadesi kaldırılmalıdır. İfade kaldırıldıktan sonra aynı madde de 'hükümlülerin üstü de aranabilir' şeklinde bir düzenleme yapılmalıdır.

Üçüncü eksiklik ise 36. maddenin 2. fıkrasındaki muğlak ifadedir. "... diğer kamu görevlilerince ortaklaşa gerçekleştirilebilir." ifadesindeki "diğer" kavramı muğlaktır. Burada kamu görevlisi tanımı neye göre dikkate alınacaktır. Ceza hukuku ve idare

hukukunda kamu görevlisi tanımı ve kapsamı farklıdır. Ceza hukukunda kamu görevlisi geniş bir grubu kapsamaktadır. İdare hukukunda bu kapsam biraz daha daralmaktadır. Örneğin herhangi bir kamu kurum ve kuruluşunda çalışan temizlik görevlisiyle beraber arama yapılabilir anlamı çıkarılmalı mıdır? Bu nedenle özellikle ceza hukukuna ilişkin bütün konular açık, anlaşılır, öngörülebilir ve temel hak ve hürriyetleri koruyucu nitelikte olmalıdır. Bu nedenle ‘diğer’ ifadesi yerine ortaklaşa arama yapılabilecek kamu görevlileri tek tek sayılmalıdır. Suçta ve cezada kanunilik ilkesinin gereği de budur.

Yukarıdaki eksikliklerin dışında bir de CvGTİHY’deki düzenlemelerden kaynaklı eksiklikler var. Bir kez daha ifade edelim ki yönetmelikler kanunların uygulanmasını göstermek amacıyla çıkarılır. Fakat CvGTİHK’da olmadığı halde CvGTİHY’de düzenlenen bazı hükümler var. Bu hükümler öncelikle CvGTİHK’da düzenlenmelidir. Bu açıklamaya göre dördüncü eksiklik, CvGTİHK’da düzenlenmeyen konuların CvGTİHY’de düzenlenmesine ilişkindir. Örneğin ceza infaz kurumu müdürüne yetki verilmesine ilişkin hüküm öncelikle CvGTİHK’da düzenlenmelidir. Yine detaylı arama veya beden çukurlarında arama yetkisi öncelikle CvGTİHK’da düzenlenmelidir. Hasılı CvGTİHY’nin 34. maddesinin 2 ila 10. fıkraları öncelikle CvGTİHK’da düzenlenmelidir. Yukarıda her başlığın altında ifade edildiği üzere bu durum normlar hiyerarşisine, suçta ve cezada kanunilik ilkesine, düzenleyici işlemlerin kanuna dayanması ve kanuna aykırı olmaması ilkelerine daha uygundur. Hukukun bu tür evrensel ilkelerine dikkat edilmezse ileride idare, insan haklarına aykırı bir şekilde birçok düzenleyici işlem yapabilir. İnsan haklarına ilişkin eleştiriler ise AIHM kararları incelendikten sonra yapılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne göre ceza infaz kurumlarında arama yapılabilmesi için bu aramanın kanunla öngörülme, meşru amaç, demokratik toplumda gereklilik ve hukuka uygunluk ilkelerine uygun olması gerekir. Nitekim AIHM, iki ceza infaz kurumu görevlisinin bıçakla yaralanması sonucu üç hafta

boyunca her gün tutuklu veya hükümlü kişilere kaba üst araması yapılmasını kanunla öngörölme, meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik ilkelerine uygun olduğu kararına varmıştır (ECtHR, Leroy et Autres c. France, Requête no. 32439/19, 2025). Bununla birlikte AİHM, tutuklu veya hükümlü kişilerin devamlı ve çıplak bir şekilde aranmasını AİHS'in 3. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir (ECtHR, Roth v. Germany, App nos. 6780/18 and 30776/18, 2021). Çıplak aramayı reddettiği halde tutuklu veya hükümlü bir kişiye disiplin cezasının verilmesini de AİHS'in 8. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir (ECtHR, Syrianos c. Grece, Requête no. 49529/12, 2021).

Kanunla öngörölme ilkesi aramaya ilişkin kanunun yazılı, açık, anlaşılabilir ve temel hak ve hürriyetleri koruması gerekir. Nitekim AİHM, bazı tutuklu veya hükümlü kişilerin izlenmesine yönelik Rus ceza infaz kurumunda kamera uygulaması yapılmasının tutuklu veya hükümlü kişilere karşı keyfi uygulamalara neden olabileceği sebebiyle kanunla öngörölme ilkesinin yerine gelmediğini dile getirmiştir. Bu nedenle Mahkeme AİHS'in 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (ECtHR, Gorlov and Others v. Russia, App no.27057/06, 2019).

Meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik ilkeleri ise aramanın ancak kamu güvenliği, kamu düzeni ve suç işlenmesinin önlenmesi gerekçeleriyle yapılabileceğini ifade etmektedir. Nitekim AİHM, hükümlü bir kadının karşısında cinsel organının ve yiyeceklerinin çıplak elle ve gerekçesiz aranmasını AİHS'in 3. maddesine aykırı bulmuştur (ECtHR, Valasinas v. Lithuania, App no.44558/98, 2001). AİHM, hükümlünün bir grup infaz ve koruma görevlisinin önünde gerekçesiz ve çıplak aranması nedeniyle AİHS'in 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (ECtHR, Iwancuzk v. Poland, App no.25196/94, 2002). AİHM, ceza infaz kurumunun dışından gelen misafirlerde ise ilkeler yönünden daha titiz olunması gerektiğini ifade etmektedir (ECtHR, Wainwright v. The United Kingdom, App no.12350/04, 2006). Son olarak gizlice ses ve görüntü almak AİHS'in 8. maddesinin ihlali anlamına gelmektedir (ECtHR,

Vasilica Mocanu c. Roumanie, Requête no. 43545/13, 2017). Hukuka uygunluk ise arama uygulaması esnasında bütün bunlara dikkat ederek aramanın gerçekleştirilmesidir. Ancak bu ilkelere göre yapılan arama AİHM'e göre hukukidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ilkeleri ışığında -yukarıda da ifade edildiği üzere- öncelikle kanunla öngörülme ilkesi gerçekleştirilmelidir. Yani CvGTİHY'nin 34. maddesinin 2 ila 10. fıkraları öncelikle CvGTİHK'nın 36. maddesinde düzenlenmelidir. Bu düzenleme yapıldığında AİHM kararları bağlamında bir düzenleme yapıldığı görülecektir. Eksik kısım için CvGTİHK'nın 36. maddesine ayrıca şu ifade eklenebilir: 'Detaylı arama veya beden çukurlarının aranması kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi nedenleriyle yapılabilir. Bu arama kanunla öngörülmesi, meşru bir amaca yönelik olmalı ve demokratik bir toplumda gerekli olmalıdır. Demokratik toplumda gerekli olmalı tümcesinin yerine 'acil bir toplumsal ihtiyaca karşılık gelmeli ve meşru amaçla orantılı olmalıdır' ifadesi de gelebilir. Buradaki meşru amaçlı orantılı olmak ifadesi orantılık ilkesini çağrıştırmamalıdır. Detaylı arama ve beden çukurlarının aranması uygulamasının kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesiyle orantılı olmasını ifade etmektedir. Yani bu ilkelerle uygulamanın aynı yönde olmasını ifade etmektedir.

Sonuç

Kıyafet başlığı altında tespit edilen birinci yanlışlık hukuk tekniği bağlamındadır. CvGTİHY'nin 66. maddesinin 1. fıkrasında '*Hükümlülerin giydirilmesi, barındırılması ve yatırılmasında 5275 sayılı Kanunun 63 ve 64'üncü maddeleri uygulanır.*' şeklinde bir düzenleme vardır. Burada yönetmelik kanuna atıfta bulunmaktadır. Halbuki kanun yönetmeliğin değil yönetmelik kanunun uygulanması için çıkarılır. Bu nedenle öncelikle bu düzenleme ilga edilmelidir. Ardından CvGTİHK'nın 63. maddesinin 5. fıkrasında '*Hükümlülerin barındırılması ve yatırılmasında Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmeliğin 66*

ıncı maddesi uygulanır.’ düzenlemesi yapılmalıdır. CvGTİHK’nın 64. maddesinin 3. fıkrasında da ‘Hükümlülerin giydirilmesinde Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmeliğin 66 ıncı maddesi uygulanır.’ düzenlemesi yapılmalıdır. Daha sonra CvGTİHK’nın 63. maddesi ve 64. maddesi, CvGTİHY’nin 66. maddesinde düzenlenebilir. CvGTİHK’ya aykırı olmamak şartıyla CvGTİHY’nin 66. maddesinde başka düzenlemelerde yapılabilir. Bu düzenlemeler normlar hiyerarşisine, suçta ve cezada kanunilik ilkesine, düzenleyici işlemlerin kanuna dayanması ve kanuna aykırı olmaması ilkelerine daha uygundur.

Kıyafet başlığı altında tespit edilen ikinci yanlışlık ise tek tip kıyafet düzenlemesine ilişkindir. CvGTİHK Ek 1. maddesiyle getirilen bu hüküm tek tip kıyafet uygulamasını düzenlemişti. Ancak düzenleme AİHM kararları dikkate alınmadan yapılmıştır. TBMM’de birçok uzmanın bulunmasına karşılık böyle bir düzenlemenin yapılması düşündürücüdür. Halbuki AİHM, içtihatlarında Türkiye için gerekli araçları sunmuştur. Bu araçlar kamu düzeni, kamu güvenliği, suçun işlenmesinin önlenmesi, kanunla öngörülme, meşru amaç, demokratik toplumda gerekliliktir. Demokratik toplumda gereklilik yerine acil toplumsal ihtiyaç ve meşru amaçla orantılı ifadeleri de kullanılabilir. Bu kavramlarla oluşturulan bir düzenleme yapılsaydı Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmeyebilirdi. Yine de tek tip elbise uygulamasına geçilmek isteniyorsa CvGTİHK’da ‘Hükümlülerin kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi amaçlarıyla ceza infaz kurumlarında tek tip elbise giymesi zorunludur. Tek tip elbise giyimi kanunla öngörülme, meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik ilkelerini karşılamalıdır. Demokratik toplumda gereklilik ifadesi acil bir toplumsal ihtiyaca karşılık gelmek ve meşru amaçla orantılı olmak anlamına gelir.’ düzenlemesi yapılabilir.

Beslenme başlığı altında insan hakları bağlamında üç tane eksiklik tespit edilmiştir. Birinci eksiklik CvGTİHK’nın 72. maddesinin üçüncü fıkrasındadır. Kanaatimizce bu fıkra ‘kurum

hekiminin' lafzından sonra 'veya sevk edildiği hastanedeki hekimin' ifadesi eklenmelidir. İkinci eksiklik dördüncü fıkradadır. Kanaatimizce bu fıkra 'Kurumda' lafzından sonra 'hamile annelere,' lafzı getirilmelidir. Üçüncü eksik ise uygulamaya yöneliktir. Ebedin Abi davasında görüldüğü üzere her ne kadar beslenme hakları mevzuatta düzenlenmiş olsa da uygulamada ihlaller gerçekleşmektedir. Bu nedenle insan hakları konularında personellere düzenli aralıklarla eğitim verilmelidir.

Beslenme başlığı altında da hukuk tekniği bağlamında yanlışlıklar tespit edilmiştir. İlk CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası CvGTİHK'nın 72. maddesine atıfta bulunmaktadır. Bu durumun düzeltilebilmesi için CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası kaldırılmalı onun yerine değişikliklerle birlikte CvGTİHK'nın 72. maddesi getirilmelidir. Kaldırılan CvGTİHY'nin 65. maddesinin 1. fıkrası ise uyarlanarak CvGTİHK'nın 72. maddesinin 5. fıkrası olarak düzenlenmelidir. İkincisi ise CvGTİHY'nin 65. maddesinin 2. fıkrasında *"Hükümlülerin beslenmesine ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikte gösterilir."* düzenlemesi vardır. Bu fıkra da kaldırılmalı ve CvGTİHK'nın 72. maddesinin 6. fıkrası olarak düzenlenmelidir. Bu değişiklikler normlar hiyerarşisine, suça ve cezada kanunilik ilkesine, düzenleyici işlemlerin kanuna dayanması ve kanuna aykırı olmaması ilkelerine daha uygundur.

Arama başlığı altında da hukuk tekniği bağlamında yanlışlıklar tespit edilmiştir. Yukarıda tespit edilen yanlışlığın aynısıdır. Bu yanlışlığın giderilebilmesi için CvGTİHY'nin 34. maddesinin 2 ile 10. fıkraları CvGTİHK'nın 36. maddesinde düzenlenmelidir.

Bunun dışında arama başlığı altında başka eksikliklerde tespit edilmiştir. Birinci eksiklik maddenin 'kurumlar' lafzıyla başlamasından kaynaklanmaktadır. Burada CvGTİHK'nın 1. maddesi sırasıyla kaydırılarak Kanun'da yeni bir 1. madde ihdas edilebilir. Burada diğer kavramlarla birlikte 'Kurum, ceza infaz kurumlarını ifade etmektedir' ifadesi eklenebilir. Bunun dışında yalnızca 'kurumlar' ifadesi düzeltilerek 'ceza infaz kurumları' lafzı eklenebilir.

İkinci eksiklik, 36. maddenin 1. fıkrasında yazılı cümlelerin anlamından kaynaklanmaktadır. Teknik olarak tutuklu veya hükümlü kişilerin eşyasında habersiz arama yapılabilir. Ancak tutuklu veya hükümlü kişilerin üstünde bunlardan habersiz arama yapılamaz. Tutuklu veya hükümlü kişilerin üstünden maksat bunlardan ayrı elbiselerinin aranması ise o zaman neden ‘eşya’ kavramı 36. madde de vardır. Kanaatimizce 36. maddenin 1. fıkrasında geçen ‘üst ve’ ifadesi kaldırılmalıdır. İfade kaldırıldıktan sonra aynı madde de ‘hükümlülerin üstü de aranabilir’ şeklinde bir düzenleme yapılmalıdır.

Üçüncü eksiklik ise 36. maddenin 2. fıkrasındaki muğlak ifadedir. *“... diğer kamu görevlilerince ortaklaşa gerçekleştirilebilir.”* ifadesindeki ‘diğer’ kavramı muğlaktır. Burada kamu görevlisi tanımı hangi hukuk dalına göre dikkate alınacaktır. Bu nedenle ‘diğer’ ifadesi yerine ortaklaşa arama yapılabilecek kamu görevlileri tek tek sayılmalıdır. Suçta ve cezada kanunilik ilkesinin gereği de budur.

Arama başlığı altında insan hakları bağlamında bir tane eksiklik tespit edilmiştir. CvGTİHY’nin 34. maddesinin 2 ila 10. fıkraları CvGTİHK’nın 36. maddesinde düzenlendikten sonra CvGTİHK’nın 36. maddesine şu ifade eklenebilir: ‘Detaylı arama veya beden çukurlarının aranması kamu düzeni, kamu güvenliği ve suçun işlenmesinin önlenmesi nedenleriyle yapılabilir. Bu arama kanunla öngörülmesi, meşru bir amaca yönelik olmalı ve demokratik bir toplumda gerekli olmalıdır. Demokratik toplumda gerekli olmalı tümcesinin yerine ‘acil bir toplumsal ihtiyaca karşılık gelmeli ve meşru amaçla orantılı olmalıdır’ ifadesi de gelebilir. Böylece CvGTİHK’nın 36. maddesi AİHM kararlarına tamamen uygun hale gelecektir.

Dikkat edildiği üzere kıyafet, beslenme ve arama başlıklarının hepsinin altında hukuk tekniği ve insan hakları bağlamında ayrı ayrı yanlışlıklar ve eksiklikler tespit edilmiştir. İnsan haklarına ilişkin eksiklikler AİHM kararlarının incelenmesiyle giderilebilir. Belli ki ayrıntılı bir inceleme yapılmamış. Vahim olan durum

Cumhurbaşkanı kararıyla çıkarılan CvGTİHY’de ve TBMM tarafından kabul edilen CvGTİHK’da hukuk tekniği bağlamında yapılan yanlışlardır. Eğer CvGTİHY Adalet Bakanlığı personeli tarafından hazırlanmışsa durum daha da vahimdir. Kanaatimizce CvGTİHY’yi hazırlayanlar ile (varsa) CvGTİHK’yı gözden geçiren TBMM uzmanları yerine hukuk tekniğinde kuvvetli ve insan hakları konusunda çalışan akademisyen hukukçuların görüşlerine başvurulmalıdır.

Kaynakça

- Aras, B. (2022). Uluslararası Belge ve Raporlar Işığında Cezaevlerindeki Arama Usulüne İlişkin Temel Esaslar. *YÜHFD*, XIX (2): 499-579.
- Centel, H. ve Zafer, H. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Demirbaş, T. (2003). *İnfaz Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirbaş, H. B. ve Çelikçi, A. (2019). *Türkiye’de Yabancı Mahpus Olmak*. İstanbul: İncekara Kağıtçılık, Matbaacılık Yayıncılık.
- Demirbilek, Ç. (2018). *Hapishanelerde Tek Tip Elbise Uygulaması*. (erişim: 08.07.2025).
<https://openaccess.bilgi.edu.tr/server/api/core/bitstreams/dd939841-b43b-4932-a351-2ee0bc3b519b/content>
- ECtHR, Ebedin Abi v. Turkey App no. 10839/039 (13.06.2018),
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-181782%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-181782%22]}) (erişim: 08.07.2025).
- ECtHR, Erlich and Kastro v. Ukraine Requêtes nos. 23735/16 et 23740/16 (09.09.2020),
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-203114%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-203114%22]}) (erişim: 05.07.2025).
- ECtHR, Giszszak v. Poland App no. 40195/08 (29.11.2011),
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-107589%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-107589%22]}) (erişim: 02.07.2025).
- ECtHR, Gorlov and Others v. Russia App no.27057/06 (04.11.2019),
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-194247%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-194247%22]}) (erişim: 10.07.2025).
- ECtHR, Iwancuzk v. Poland App no.25196/94 (15.02.2002),
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59884%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59884%22]}) (erişim: 12.07.2025).

- ECtHR, Kadikis c. Lettonie App no. 62393/00 (04.08.2006), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2262393/00%22\],%22itemid%22:\[%22001-75342%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2262393/00%22],%22itemid%22:[%22001-75342%22]}) (erişim: 04.07.2025).
- ECtHR, Korneykova and Korneykov v. Ukraine App no. 56660/12 (24 March 2016), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-161543%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-161543%22]}) (erişim: 04.07.2025).
- ECtHR, Leroy et Autres c. France App no. 32439/19 (07.02.2025), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-233116%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233116%22]}) (erişim: 10.07.2025).
- ECtHR, Mursic v. Croatia App no. 7334/13 (20 October 2016), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-167483%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-167483%22]}) (erişim: 04.07.2025).
- ECtHR, Nazarenko v. Ukraine App no. 39483/98 (29.04.2003), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61061%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61061%22]}) (erişim: 01.07.2025).
- ECtHR, Roth v. Germany App nos. 6780/18 and 30776/18 (22.01.2021), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-205178%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-205178%22]}) (erişim: 10.07.2025).
- ECtHR, Stepuleac v. Moldova App no. 8207/06 (6 November 2008), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-83085%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-83085%22]}) (erişim: 04.07.2025).
- ECtHR, Syrianos c. Grece Requêtes no. 49529/12 (07.01.2022), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-212042%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-212042%22]}) (erişim: 10.07.2025).
- ECtHR, T. V. v. Finland App no. 21780/93 (02.03.1994), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-2557%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-2557%22]}) (erişim: 02.07.2025).
- ECtHR, Valasinas v. Lithuania App no.44558/98 (24.10.2001), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59608%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59608%22]}) (erişim: 12.07.2025).
- ECtHR, Vartic v. Romania (no 2) App no. 14150/08 (17.03.2014), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-139275%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-139275%22]}) (erişim: 05.07.2025).
- ECtHR, Vasilica Mocanu c. Roumanie Requêtes no. 43545/13 (06.03.2017), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-169702%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-169702%22]}) (erişim: 13.07.2025).
- ECtHR, Wainwright v. The United Kingdom App no.12350/04 (26.12.2006), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76999%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76999%22]}) (erişim: 12.07.2025).

- Görentaş, I. A. (2015). Türkiye’de İnsan Hakları: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yarım Asırlık İmtihan. *Kosbed*, (29): 57-69.
- Gözler, K. (2023). *İdare Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Günay, E. (2006). *Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ve İlgili Mevzuat*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kaya, B. (2024). *İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Efe Akademi.
- Özgen, S. (2022). İdarenin Düzenleme Yetkisi ve Sınırı, Anayasa Mahkemesi Tarafından Belirlenen Ölçütler ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *Danıştay Dergisi*, (154): 197-251.
- Seven, T. ve Özkan, E. (2023). Michel Foucault ve Cezaevlerinde Tek Tip Kıyafet Üzerine. *Eskişehir Barosu Dergisi*, 8 (1): 136-149.
- Ünal, G., Oskay, H. O. (2020). Determination of Nutritional Habits in İzmir Buca Closed/Open Penal Institution. *Ege Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı): 91-98.
- Ünver, Y. ve Hakeri, H. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ünver, Y. ve Hakeri, H. (2013). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yıldırım, T. ve Göçgün, M. (2016). İdarenin Düzenleyici İşlemlerinde Eşitlik İlkesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (2): 39-60.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacib, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğlu'nun Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).